

Fenomén kultúrneho
dedičstva v spoločnosti
– dejiny, súčasný stav
a perspektívy
V.

Ľuboš Kačírek, Nela Szabóová (eds.)

Fenomén kultúrneho dedičstva
v spoločnosti – dejiny, súčasný
stav a perspektívy
V.

Zborník z konferencie *Fenomén kultúrneho dedičstva
v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy*,
10. – 11. 5. 2022, Bratislava

Ľuboš Kačírek, Nela Szabóová (eds.)

Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti – dejiny,
súčasný stav a perspektívy V.

Zborník z konferencie *Fenomén kultúrneho dedič-
stva v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy*,
10. – 11. 5. 2022, Bratislava

Zostavovatelia: doc. Ľuboš Kačírek, PhD.; Mgr. Nela
Szabóová

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra ar-
chívnickva a muzeológie, [https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-
-pracoviska/katedra-archivnictva-a-muzeologie/](https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-
-pracoviska/katedra-archivnictva-a-muzeologie/)

Recenzenti: PhDr. Daniel Hupko, PhD.; doc. Miroslav Palárik, PhD.

Jazyková korektúra slovenského textu: doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD.

Jazyková korektúra anglického textu: Mgr. Lenka Vargová, PhD.

Grafická úprava: Richard Cedzo

Dielo je vydané pod medzinárodnou licenciou Creative Commons CC
BY-NC-SA 4.0

(vyžaduje sa: povinnosť uvádzať pôvodného autora diela; povinnosť
odvodené dielo zdieľať pod rovnakou licenciou ako pôvodné dielo; len
nekomerčné použitie odvodeného diela).

Viac informácií o licencií a použití diela:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Vydavateľstvo: ALEPH

Rok vydania 2023

ISBN 978-80-89491-24-7

Zborník vznikol v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0689/22
Československá nákladná a osobná doprava na Dunaji
v 70. a 80. rokoch 20. storočia.

Obsah / Table of Contents

Bratislavská muzeologie v roce 2022 <i>Museology in Bratislava in 2022</i> <i>doc. PhDr. Jan Dolák, PhD., Katedra archívnictva a muzeológie, FiF UK, Bratislava</i>	13
---	----

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Může dědictví i překážet? <i>Dissonant Heritage?</i> <i>doc. PhDr. Jan Dolák, PhD., Katedra archívnictva a muzeológie, FiF UK, Bratislava</i>	17
---	----

Česko-slovenští muzejníci pod zákonem <i>Czecho-Slovak Museum Workers Under the Law</i> <i>Mgr. Václav Rutar, Národní technické muzeum, Praha</i>	26
---	----

Teória tezaurácie a jej miesto v procese muzealizácie <i>The Theory of Thesaurization and its Place in the Musealization Process</i> <i>PaedDr. Tibor Díte, Katedra archívnictva a muzeológie, FiF UK, Bratislava</i>	44
---	----

Mobilita zbierok: sú prírodovedné zbierky slovenských múzeí v pohybe? <i>Mobility of Collections: Are the Natural History Collections of Slovak Museums in Motion?</i> <i>Mgr. Marianna Tutková, Katedra archívnictva a muzeológie, FiF UK, Bratislava</i>	66
---	----

Zbraň v múzeu – legislatíva a prax
Weapon in the Museum – Legislation and Practice
PhDr. Viera Jurková, Vojenské historické múzeum, Piešťany 78

Problematika zverejňovania vedeckých informácií
 pre verejnosť – riziká, ochrana a etika
The Issue of Publishing Scientific Information
to the Public - Risks, Protection and Ethics
Mgr. Bernard Pavlovič, Archeologický ústav SAV,
Katedra archeológie FF UKF, Nitra) 96

MÚZEÁ A MÚZEJNÉ ZBIERKY

30 let Muzea romské kultury
30 Years of the Museum of Roma Culture
PhDr. Libuša Jaďudová, Muzeum romské kultury, Brno 115

Funkcionalistická vila na Velvarské – její architekti
 a investor. Budoucí sídlo Centra Romů a Sintů v Praze
Functionalist villa on Velvarská street – its architects
and investor. The future headquarters of the Roma
and Sinti Center in Prague
Mgr. Petra Svobodová, PhD., Muzeum romské kultury, Brno 140

Ako básnik Puškin zachránil kaštieľ v Brodzanoch
 alebo Príbeh jedného múzea
How Poet Pushkin Saved the Manor House in Brodzany
or The Story of One Museum
PhDr. Alexandra Lukáčová, Slovenská národná knižnica
– Slovanské múzeum A. S. Puškina, Brodzany 157

70 rokov Podjavorinského múzea v Novom Meste nad Váhom
70 Years of the Podjavorina Museum in Nové Mesto nad Váhom
Mgr. Kristína Danková, Trenčianske múzeum v Trenčíne 179

...niet dymu bez ohňa – Hasičské múzeum v Senci
...There is No Smoke Without Fire – Firefighters Museum in Senec
PhDr. János Hushegyi, Mestské múzeum v Senci 186

Meštianske odevy v múzeách na západnom Slovensku
Historical Clothes in Museums in Western Slovakia
Mgr. Nela Szabóová, Katedra archívnictva a muzeológie,
FiF UK, Bratislava 196

Múzejná dokumentácia vodnej dopravy na Slovensku
Museum Documentation of Water Transport in Slovakia
doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD., Katedra archívnictva a muzeológie,
FiF UK, Bratislava 207

Pracovné listy ako interaktívne prvky v expozícii
Worksheets as Interactive Elements in Exhibitions
Mgr. Lenka Vargová, PhD, Katedra archívnictva a muzeológie,
FiF UK, Bratislava 229

KULTÚRNE DEDIČSTVO

Phenomenon of Cultural Heritage in a Community – Cultural Heri-
 tage and History of Culture in Academic Teaching. Goals, Methods,
 Challenges

Fenómén kultúrneho dedičstva v komunite – kultúrne dedičstvo
 a dejiny kultúry v akademickom vyučovaní. Ciele, metódy, výzvy
prof. UŠ dr hab. Anna Gomóla, Dr Małgorzata Rygielska, Institute of
Culture Studies, Univeristy of Silesia, Katowice 248

Rekonštrukcia a prezentácia zaniknutej konskej poľnej
 železnice Nové Zámky – Stará Gúta s využitím digitálnych médií
Reconstruction and Presentation of the Defunct Horse Field Railway
Nové Zámky – Stará Gúta Using Digital Media
Mgr. Daniel Miček, Katedra archeológie FF UKF, Nitra 264

Bojiská druhej svetovej vojny ako súčasť kultúrneho dedičstva <i>The Second World War Battlefields as a Part of Cultural Heritage</i> <i>doc. PhDr. Pavol Šteiner, PhD., Katedra archeológie FF UKF,</i> Nitra	281
Kulturní význam muzejních sbírek loutkového divadla a loutkářství <i>Cultural Role of Museum Collections of Puppet Theater and Puppetry</i> <i>Mgr. Tomáš Drobny, Moravské zemské muzeum, Brno</i>	292
Využitie nehmotného kultúrneho dedičstva v múzejníctve <i>The Use of Intangible Cultural Heritage in Museology</i> <i>prof. PhIlippe Themudo Barata, prof. Ing. Milan Konvit, PhD.,</i> University of Evora, Portugal, FSEV UK Bratislava, Ústav mediamatiky	310
Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky <i>List of Intangible Assets of the Traditional Folk Culture of the Czech Republic</i> <i>Mgr. Jan Blažek, Národní ústav lidové kultury, Strážnice</i>	323
Pseudofolová kultura (fakelore) a kultúrne dedičstvo <i>Pseudo-Folk Culture (Fakelore) and its Contemporary Contexts</i> <i>Mgr. Juraj Janto, PhD., Katedra etnológie, FiF UK, Bratislava</i>	330
Terra Beliana – krajina Mateja Bela <i>Terra Beliana – Landscape of Matthias Bel</i> <i>Mgr. Daniel Bešina, PhD., doc. PhDr. Stanislava Bönde Gogová, PhD.,</i> Katedra archeológie FF UKF, Nitra	340

Vážení čitatelia,

dostávate do rúk zborník príspevkov z piateho ročníka konferencie „Fenoméni kultúrneho dedičstva v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy“, ktorá sa konala v dňoch 10. a 11. mája 2022 na pôde Filozofickej fakulty v Bratislave. Prvý ročník sa konal v roku 2012 a v dvojročných cykloch ho organizuje odbor, resp. sekcia Muzeológie a kultúrneho dedičstva. V roku 2020 sa plánovaná konferencia neuskutočnila z dôvodu protipandemických opatrení. Od konania predcovidovej konferencie v roku 2018 prešiel študijný program „Muzeológia a kultúrne dedičstvo“ výraznými zmenami vyplývajúcimi z aktualizovaných akreditačných kritérií. Preto na konferencii doc. Dolák priblížil aktuálne zmeny a transformáciu muzeológie v spolupráci s kolegami z archívniectva na nový študijný program „Archívniectvo, muzeológia a digitalizácia historického dedičstva“.

Hlavným zámerom konferencie od jej založenia bolo slúžiť aj ako platforma na stretávanie sa odborných pracovníkov pôsobiacich v múzeách a vysokoškolských pedagógov, ktorí sa vo vedeckovýskumnej činnosti zaoberajú oblasťou kultúrneho dedičstva, teda na prepojenie a vymieňanie si vzájomných vedeckých a praktických skúseností.

Aktuálny zborník prináša 23 príspevkov od 25 autorov zo štyroch krajín (Slovensko, Česká republika, Poľsko a Španielsko), ktoré odzneli na konferencii. Predložené príspevky sa zameriavajú na rozličné oblasti kultúrneho a prírodného dedičstva: hnutelného i nehmotného, hmotného i nehmotného (nemateriálneho). Všímajú si nové trendy v zbierkotvornej činnosti, v oblasti prezentácie

a príprave múzejných programov pre návštevníkov, ako aj vzťahy kultúrneho dedičstva v kontexte (pseudo)kultúry. Približujú históriu a odborné zameranie konkrétneho múzea, jeho zbierky, alebo dokumentáciu vybranej oblasti ľudstva uchováanej v múzeách.

Veríme, že vás príspevky zaujmú a budeme radi, ak sa opätovne stretne na ďalšom ročníku konferencie v roku 2024.

Bratislavská muzeologie v roce 2022¹

Doc. PhDr. Jan Dolák, PhD., Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra archívnictva a muzeológie, Gondova 2, 811 02 Bratislava 1, Slovensko, email: jan.dolak@uniba.sk

Abstract

Czech-Slovak museology has one of the oldest traditions in the world. After the collapse of the federation, the museological department at Comenius University in Bratislava began to take shape. Its founder was Associate Professor Ladislav Mlynka. The department has been gradually developing and this year a new study field of Archival Studies, Museology and Digitization of Cultural Heritage for Bachelor and Master degree studies was accredited and a request for accreditation of the third doctoral degree together with the Department of Slovak History was made.

Keywords bratislava, museology, university, archive studies, accreditation

Česko-slovenská muzeologie patří svojí tradicí k nejstarším na světě. O založení externí katedry Univerzity Jana Evangelisty Purkyně – UJEP Brno při Moravském muzeu v Brně bylo rozhodnuto již v závěru roku 1963. Brněnské kurzy, tehdejší terminologií post-

¹ Článek je výstupem projektu 1/0689/22 Československá nákladná a osobná doprava na Dunaji v 70. a 80. rokoach 20. storočia. The article is an output of the project 1/0689/22 Czechoslovak freight and passenger transport on the Danube in the 1970s and 1980s.

graduální a vedené doktorem, později docentem, Zbyňkem Zbyslavem Stránským, absolvovaly stovky českých i slovenských participantů.² Z těch prvních jmenujme alespoň PaedDr. Tibora Díteho. Také slovenští pedagogové zanechali v Brně nesmazatelnou stopu. Mám na mysli např. PhDr. Ladislava Šáškyho (1924–1994), přednášejícího dějiny slovenského muzejnictví, či Ing. Marcela Lalkoviče, CSc (1944–2016).³ a jeho základní seznámení posluchačů s problematikou přírodních věd v muzeu, později zde přednášela i PhDr. Marianna Šáškyová. Rozpad federace k 1. lednu 1993 vedl i k postupnému etablování muzeologického pracoviště na UK v Bratislavě,⁴ jehož prvním vedoucím se stal vynikající etnolog a památkář doc. PhDr. Ladislav Mlynka, CSc. (1954 –2010).⁵ Od roku 2008 začal Mlynkovo snažení pracovně podporovat i odborný asistent, od roku 2018 docent, Luboš Kačírek.⁶ Po předčasném odchodu docenta Mlynky nastupuje na místo vedoucího oboru, docenta a od roku 2015 profesora (do 31. ledna 2020), archivář a demograf Pavol Tišliar, za jehož působení na katedru přicházejí Jan Dolák (nástup 2012, od roku 2013 odborný asistent, od 2020 docent), odborná asistentka Mgr. Lenka Ulašínová-Bystrianska, PhD. (2014–2020) a odborná asistentka a absolventka studia muzeologie Mgr. Lenka Vargová, PhD. (od 2019). Muzeologie byla pěstována v rámci společné Katedry etnologie a muzeologie, vedené od roku 2015 do roku 2020 prof. PhDr. Pavolem Tišliarem, PhD. Obor muzeologie pokračoval v nastoupené dynamické trajektorii. Do nově etablovaného třetího stupně studia nastoupilo pět nadějných doktorandek a první z nich, Mgr. Lucie Jagošová z Masarykovy univerzity v Brně, dne 16. srpna 2022 svoji práci na téma: „Muzejní pedagog: od edukační práce k profesi“ úspěšně obhájila a získala titul PhD. Akreditace třetího stupně studia však skončila ke dni 31. srpna 2022. Postupně se etablovaly i dvojobory, kombinace studia muzeologie s etnologií, informačními vědami, historií, dějinami umění a pedagogikou.

V roce 2020 začíná pracoviště s přípravou nové akreditace bakalářského a magisterského stupně studia, ale již ve značně personálně změněných a celkově zpřísněných podmínkách předepsaných Slovenskou akreditačnou agentúrou pre vysoké školstvo. Po odchodu prof. Tišliara a dr. Ulašínové- Bystrianské oba stávající docenti i odborná asistentka vyvinuli enormní snahu o získání nových zaměstnanců pracoviště splňujících přísná kritéria agentury. Snažili se získat dostatečně kvalifikované odborníky ze Slovenska, z Česka, ba dokonce i z Polska, ale toto snažení se ukázalo ve sféře muzeologie jako nadlidský úkol. Proto dochází k založení nového oboru společně s archiváři, kteří se dostali do podobné situace. Zde již mohla být etablována základní garanční „pětka“ sestavená z jednoho profesora a čtyř docentů. Akreditace nového oboru v bakalářském i magisterském stupni proběhla úspěšně. V roce 2022 se již hlásili první zájemci o obor, který jsme nazvali „Archívnictvo, muzeológia a digitalizácia historického dedičstva“. Uchazečů se přihlásilo celkově 28, z nich 17 mělo tento obor na prvním místě a 8 neprojevovalo zájem studovat žádný jiný obor. Nakonec se celkem jedenáct studentů zapsalo do prvního ročníku bakalářského studia. Třetí stupeň studia realizujeme v součinnosti s Katedrou slovenských dějin.⁷ Vnitřním předpisem děkana fakulty vznikla od 1. června 2022 společná Katedra archívnictva a muzeológie s vedoucím katedry prof. PhDr. Jurajem Šedivým, MAS, PhD.

² RUTAR, V. Vznik, vývoj a práce externí katedry muzeologie v Brně v letech 1963–1969. In *Museologica Brunensia*, 2014, roč. 3, č. 5, s. 4-11.

³ DOLÁK, J. Sedmdesátník Ing. Marcel Lalkovič, CSc. In *Museologica Brunensia*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 48.

⁴ MLYNKA, L. Muzeológia na Filozofickej fakulte UK Bratislava ako študijný odbor. In *Muzeológia – teória a prax*. Banská Štiavnica : Spoločnosť pre pamiatky, 2006, s. 66-72.

⁵ KAČÍREK, L. Ladislav Mlynka – výber z publikačnej činnosti. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2014, roč. 2, č. 2, s. 81-86.

⁶ KAČÍREK, L. Štúdium muzeológie na Slovensku. In *Stratégia rozvoja ľudských zdrojov v oblasti múzejníctva*. Bratislava : SNM, 2013, s. 81-86.

⁷ Slovenské dejiny, dostupné online: <https://fphil.uniba.sk/studium/studijne-programy/doktorandske-studium/slovenske-dejiny/>

Již dnes je téměř jisté, že nový obor Archívnictvo, muzeologie a digitalizácia historického dedičstva se stane jedním z nejlépe etablovaných oborů na celé filozofické fakultě. Pevně věřím, že absolventi nového oboru budou mít možnost dobrého uplatnění na trhu práce. Vysoká škola je však jako zaoceánský parník, vše se „otáčí“ velmi pomalu. My jsme dnes „otočili kormidlem“, ale první absolventi nového oboru vyjdou až za pět let, takže jejich dopad na slovenskou praxi bude viditelný, respektive měřitelný, tak okolo roku 2032. Do té doby se nějaké změny, zřejmě i významné, určitě stanou, ale vzhledem k dynamice současného vývoje se obtížně odhaduje jaké. Snad budeme moci i v budoucnu užívat Vergiliova slova: „Nec Me Mea Cura Fefellit“ – „Moje naděje mne nezklamala“. Poněkud zanedbaná slovenská muzeologie by si to zasloužila.

Seznam použité literatury

- DOLÁK, Jan. Sedmdesátník Ing. Marcel Lalkovič, CSc. In *Museologica Brunensia*, 2014, roč. 3, č. 2, s. 48. ISSN (print) 1805-4722 ISSN (online)
- KAČÍREK, Luboš. Ladislav Mlynka – výber z publikačnej činnosti. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2014, roč. 2, č. 2, ISSN (print) 1339-2204, ISSN (online) 2453-9759, s. 136-139.
- KAČÍREK, Luboš. Štúdium muzeológie na Slovensku. In *Stratégia rozvoja ľudských zdrojov v oblasti múzejníctva*. Bratislava : SNM, 2013, ISBN 978-80-8060-315-1. s. 81-86.
- MLYNKA, Ladislav. Muzeológia na Filozofickej fakulte UK Bratislava ako študijný odbor. In *Muzeológia – teória a prax*. Banská Štiavnica : Spoločnosť pre pamiatky, 2006. ISBN 80-969561-7-5. s. 66-72.
- RUTAR, Václav. Vznik, vývoj a práce externí katedry muzeologie v Brně v letech 1963–1969. In *Museologica Brunensia*. 2014, roč. 3, č. 5, s. 4-11. ISSN (print) 1805-4722 ISSN (online) 2464-5362, dostupné online: <https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/133106>
- Slovenské dejiny*, dostupné online: <https://fphil.uniba.sk/studium/studijne-programy/doktorandske-studium/slovenske-dejiny/>

Může dědictví i škodit?¹

Doc. PhDr. Jan Dolák, PhD., Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Gondova 2, 811 02 Bratislava 1, Slovensko, email: jan.dolak@uniba.sk

Abstract

The article deals with the so-called „culture wars“ in the field of heritage, especially in the field of museums. Based on several negative concrete examples, it presents general solutions. On the one side stand the „progressive“ advocates of a total „deconstruction“ of their own culture. Against them, then, argue the proponents of a traditional (conservative) conception of their own traditions. Thus, inheritance cannot harm, but can be abused for the present interests of certain groups of people. The author considers the study of the so-called „chancel culture“ to be the most important task of today’s museology.

Keywords heritage, museum, museology, critical studies, philosophy

Zdánlivě nesmyslný název tohoto příspěvku jakoby naznačoval nějakou levnou senzacechtivost blízkou bulvárnímu tisku. Každý pracovník v memoriální oblasti se stará o nějakou část dědictví, pracuje s ní, snaží se ji šířit a o pozitivním přínosu dědictví nepochybuje. Problém je však složitější. Z hlediska axiologie je běžná praxe, že se některé části dědictví dříve více akcentovaly a nyní méně. Nemůže tomu ani být jinak. Dnes však dochází k radikál-

¹ Článek je výstupem projektu 1/0689/22 Československá nákladná a osobná doprava na Dunaji v 70. a 80. letech 20. století. The article is an output of the project 1/0689/22 Czechoslovak freight and passenger transport on the Danube in the 1970s and 1980s.

ním přístupům, někteří autoři přímo píšou o kulturních válkách,² kdy část dědictví jakoby měla být nejen zapomenuta, ale přímo zničena. Vstupme do problému konkrétními příklady.

Dne 3. března 2022 bylo znovuotevřeno GRASSI Museum für Völkerkunde v Lipsku. Součástí vernisáže bylo demonstrativní zničení památníku jednoho z bývalých ředitelů. Čím se univerzitní profesor, etnolog a antropolog Karl Weule (1864–1926) provinil? Byl označen za kolonialistu (lští získával cenné předměty z Afriky) a antifeministu. Účastníci vernisáže byli vyzýváni texty v němčině a angličtině, aby házeli kameny do vitrín etnografických muzeí po celém světě a bojovali tak proti kolonialismu.³ Jiný příklad jsem vybral z USA. Na základě výzkumu bylo zjištěno, že v Muzeu moderního umění (MoMa) v New Yorku byly vystavena díla jen z pěti procent autorů – žen (nadměrná nepřítomnost žen), ale 85 % aktů byly ženy (nadměrná přítomnost žen). Tato „chyba“ byla odstraněna již koncem října 2019, neboť v nově otevřené expozici je pětkrát více děl umělkyní než dříve.⁴

Úkol muzeologa je vcelku jasný. Stanovit, zda jiná muzea a galerie mají tyto příklady napodobit, či se jich naopak vyvarovat. Ono stanovení však nemůže vycházet z argumentu „já si myslím, že“, ale zcela vědecky zdůvodnit jasné ano či ne. Úkol vypořádání se s politickou korektností, nejrůznějšími odstíny „critical studies“ a „woke“ (probuzení) stojí před historií, sociologií, ale v oblasti muzeologie i před muzeologií.

Pojďme tedy do teorie: Současná muzeologická produkce je přeplněna na první pohled velmi humánními slovy: multikultura-

² Původně termín amerického sociologa Jamese Davisona Huntera, který napsal už na začátku 90. let knihu *Kulturní války: Boj o definici Spojených států*.

³ O celé akci rozsáhle informuje mnichovský měsíčník *Museum Aktuell* (ExpoTime! double issue March/April 2022), v dalším čísle časopis zveřejnil i reakci autora těchto řádků: *MUSEUM AKTUELL*, 2022, č. 281, s. 38.

⁴ KROUPOVÁ, A-M. Muzeum budoucnosti drží silná vize. In *Lidové noviny*, 16. prosinec 2019, s. 8.

lismus, kritická studia, úcta k druhým, žádný hlas nesmí být oslyšen (many voices), vyrovnání se s minulostí, totální odsouzení etnocentrismu, dekolonializace, inkluze, univerzální (nejvyšší či všelidské) hodnoty, trvalá udržitelnost, muzea jsou kritizována jako predátoři, kteří vytrhávají předměty etnologické a archeologické povahy z původních kultur a lokalit, odsuzují se všechny projevy xenofobie či oprese apod. Jsme svědky touhy po jakési nadpozemské rovnosti,⁵ kolektivní spáse, globalizované humanitě, totální neutralitě apod., s jistými tendencemi k odsouzení vlastní kultury. Britský teoretik Roger Scruton používá termín oikofobie – zavrhování domova, zrada rodného prostředí.

Vysvětlování světa a místa člověka v něm sklouzává ke značnému relativismu. Jinými slovy: jakýkoli výklad světa je totožný se světem samotným, je lhostejný, jakým svět je či byl, zajímá nás jen jak ho my sami vidíme. Úvahy o druhořadosti kulturních odlišností dosahují až úrovně jistého mesianismu. Podtrhuji, že žádné téma v muzejní dokumentaci a prezentaci není tabu. Pohled Angličana na straně jedné, a Číňana či Inda na straně druhé, na rozmach britského impéria, bude jistě rozdílný. Hypertrofie témat jednoho druhu na úkor témat jiných však nemůže být plastickým popisem minulosti. Pokud nevyhodnotíme historická fakta a každý bude mít právo na svůj názor, dostaneme se do stádia, kdy delta řečiště názorů bude nekonečná. Relativismus se stal populární, protože je pohodlnější než hledání a pracné ověřování si faktů a následné nacházení pravdy. Relativismus nekonečného množství „voices“ nepotřebuje další zvědavé otázky ani potřebu na ně odpovídat. Nevyhodnocovat fakta a mít pouze vlastní názor pak vede k často k intelektuální lenosti.⁶ Lidé „progresivně“ smýšlející sice volají po pluralitě názorů, ale neváhají na dědictví použít i sbíječky – jak jsme mohli vidět nedávno v Lipsku. Tito lidé, jak trefně poznamenal francouzský socio-

⁵ Nedávno jsem narazil na uvedení nového Apple emotikonu zobrazujícího těhotného muže. Touha po nadpozemské rovnosti popírá v nejednom případě i biologické konstanty.

⁶ KURAS, B. *Soumrak bílého muže*. Praha : Klika, 2022, s. 178.

log Jean-Pierre Le Goff, kombinují hněv jakobínů s úsměvem dalaj-lámy. Nepochybuji, že nejrůznější kritická studia přinášejí v dílčích výzkumech pozitivní výsledky, obávám se však radikálních forem tohoto konceptu.

Oproti zmíněným „progresivním“ trendům stojí fronta, kterou bych nazval tradicionalistickou či konzervativní, snažící se brzdit identitární nejistotu a kulturní destabilizaci, s výhradami vůči konceptům viktimizace, které dosahují až aury nedotknutelnosti, ba přímo posvátnosti. Již názvy mnoha tímto směrem zaměřených publikací jsou výstižně varovné.⁷ V tradičním pojetí jedinec společnost tvoří, ale současně je jí i sám zformován, vytvořen. Jedinec se do společnosti, která má minulost i budoucnost, rodí, ta ho přesahuje a jedinec se na ní podílí obvykle celým svým životem. V progresivní (inkluzivní) společnosti je jedinec naprosto svobodný ve své volbě, necítí se vázán fungováním společnosti, tedy ani jejími tradicemi. Většinou požaduje naprosto nekonečná práva, ale necítí žádné povinnosti. Taková společnost by měla přijímat nové členy bez zvláštních podmínek. Dotaženo do důsledku, lidé by měli právo společnost kdykoli zrušit a ustanovit společnost jinou, tedy i na jiných tradicích. Jan Keller píše o identitární poušti.⁸ Je přece logické, že identitu jiného člověka může pochopit jen ten, kdo má identitu svoji vlastní.

Jak řešit onen zmíněný galerijní přístup z USA? Nikdo nemůže mít nic proti prezentaci umění vytvořeného ženami, ale hledání neznámých renesančních malířek bude zřejmě neplodné. Naopak, začít masově malovat nahé muže můžeme, ale čeho tím dosáhneme?

⁷ SHAPIRO, B. *Jak zachránit západní civilizaci*. Praha : LEDA, 2020; KURAS, *Soumrak bílého muže*; KLAUS, V. a kol. *Sebedestrukce Západu*. Praha : Institut Václava Klause, 2020; MURRAY, D. *Podivná smrt Evropy*. Praha : LEDA, 2018; MURRAY, D. *Šílenství davů*. Praha : LEDA, 2021; ŽANTOVSKÝ, P. *Zprávy z cvokhausu*. Praha : Bondy, 2021; HAMPL, P. *Prolomení hradeb: Dvojka*. Praha : Ivan David, 2022.

⁸ KELLER, J. *Hybridní politika*. Praha : Ivan David, 2020, s. 76.

Jaké stanovisko má k těmto kruciólním problémům zaujmout muzeologie? Odpověď je zdánlivě jednoduchá. Pěstovat sama sebe jako univerzitní disciplínu a nesnažit se odpovídat na konkrétní otázky z historie. To je úkol historických věd. Součástí každé kultury je obklopování se předměty z kulturních, neutilitárních důvodů a jejich následná ostenze. Zkoumání těchto souvislostí je ústředním motivem muzeologie a ta potom nemůže být výrazně rozdílná v závislosti na národu, etniku či náboženství v různých koutech světa. Je třeba zdůraznit, že instituce muzejnictví je jaksi geneticky „tradiční“ a má významný podíl na formování „společného horizontu bytí“.⁹ Muzea jsou dokonce i tematicky mírně limitována. Prostě Masarykovo muzeum v Hodoníně bude i budoucnu považovat TGM a Velkou Moravu za svoje klíčová témata. A je to dobře. To nebrání muzeím být aktivní a zapojovat se do debat na skutečně aktuální témata. Neměla by však sklouznout do role aktivistů, prosazujících „správné“ či „jediné možné“ vidění světa, jediné interpretace minulosti a výchovu ke „správné budoucnosti“, z pozice „myšlenkové policie“.¹⁰

Většina filozofů se vždy snažila vysvětlit svět a místo člověka v něm a poctivě přiznávala, že neví, jak se svět a lidstvo bude vyvíjet. Pokud si muzea, potažmo celá sféra dědictví, stanoví úkol popsat a vysvětlit dějiny lidstva a minulost přírody, nejedná se o cíl malý. Dědictví pak pomáhá lidem orientovat se ve světě a společnosti, řečeno se Z. Z. Stránským způsobuje v myslích lidí kulturotvorné mutace. U některých filozofů však můžeme spatřit jistou intencionalitu – směřování k nějakému cíli. Jedná se např. o křesťanský výklad světa, u G. W. F. Hegela to byl vývoj světového ducha, u Karla Marxe pak směřování k beztřídní komunistické společnosti. Člověk sice může škodlivě do tohoto vývoje zasahovat, ale nemůže ho trvale zvrátit. Vědí však muzea, kam lidstvo směřuje? Mají muzea aktivně lidi někam směřovat? Třeba v podpoře názoru Herberta Marcuseho, který napsal: „*Věřím ale, že utlačované a porobené menšiny mají*

⁹ Výraz brněnského docenta Radima Brázdy.

¹⁰ Výraz profesora Jana Kellera.

*přirozené právo na odpor, podle kterého mohou užít mimozákonné prostředky tehdy, kdy se ty zákonné ukázaly jako nedostatečné.*¹¹

Jak se vypořádat s žádanou pluralitou názorů, tedy multikulturalitou na straně jedné, a ideologicky podbarveným multikulturalismem na straně druhé? Kanadský sociolog Mathieu Bock-Côté považuje multikulturalismus za politické náboženství, za pokus o nastolení všelidské emancipace, která se hledá ne ve sféře ekonomiky, ale v oblasti kultury. Nositelé jsou hledáni mezi těmi, kdo zůstávají vně dominantního normativního západního systému. Jsou hledáni v obětech sociálního vyloučení, sociální exkluze. Setkáváme se proto s kritikou západní civilizace a jejích institucí. Dekonstrukce většinového normativního systému má umožnit otevřít se společensky a kulturně marginalizovaným skupinám. Namísto vertikální hierarchie, která je postavena na podřízení a na stejnosti, dát prostor rovnosti v naprosté různosti. V diverzitě je skutečné bohatství, neboť každá odlišnost humanitu v něčem obohacuje. Vše je nesené étosem odmítnutí minulosti s její utlačivostí. Člověk má být osvobozen od společnosti, která ho korumpuje, ovládá a odcizuje. Má být oproštěn od všech vztahů moci, od každé autority a jakékoliv hierarchie. Všechny sociální role člověka vzdalují jemu samotnému. Autoritu je třeba popřít a egalitarismus (rovnostářství) vnést do všech vztahů včetně vztahu učitel – žák, lékař – pacient, rodiče – děti. Skutečně svobodná společnost nesmí jedince v ničem určovat. Má mu jen nabízet možnost utvářet sám sebe bez jakýchkoliv vnějších determinací. Člověk může uchovat svoji důstojnost pouze tehdy, je-li schopen stát se někým jiným, tradice a všechny instituce jsou od nynějška považovány pouze za maskování utlačivých vztahů dominance. Žádná instituce se nesnaží různost podříditi společné normě. Je to vize ráje ničím neomezeným, než jakým ho formují existující instituce. Jednou z entit, kterou je třeba na této cestě dekonstruovat, je národ. Národ je jen fikce udržovaná ve prospěch vládnoucích. Historie už nesmí být školou patriotismu, nemá učit

¹¹ MARCUSE, H. Represivní tolerance. In PROFANT, M. (ed). *Příslib štěstí*. Praha : Epoque, 2018, s. 323.

kontinuitě a nemá posilovat pocit zakořenění a příslušnosti k národu. Nečiní z lidí dědice nějakého patrimonía. Národ je jen jiné slovo pro dominanci. Národní kultura není nic jiného než kultura majority, tedy těch, kdo zneužívají svoji demografickou početnost k tomu, aby vnutili svůj pohled druhým. Země, které mají co nejméně historie, jsou zeměmi s největší budoucností. Národy se už nemají definovat dědictvím, ale jako projekt do budoucna. Přestanou být vázány s historií a kulturou, Evropa není založena na chránění svého dědictví, je to projekt, který se distancuje od minulosti, tedy od rozdělování a válek. Každý, kdo je proti demokracii diverzity, kdo oceňuje paměť, zakotvení, tradici, odkaz, je populistou. Každý konzervatismus je v podstatě spící fašismus. Podle kanadského sociologa hrozí nástup nové totality. Totalita nového náboženství se nesnaží udržovat rovnováhu mezi dědictvím a budoucností, nýbrž bez váhání obětuje to prvé ve prospěch toho druhého.¹²

Pohled kanadského sociologa na problém je velmi kritický, ale pokud by byl pravdivý, byl by pro muzejní sféru velmi chmurný. Muzejnictví je nepochybně institucí, tradiční institucí, autoritou, nositelem a předkladatelem společenských norem.¹³

Může tedy dědictví škodit, jak se ptám v názvu tohoto příspěvku? Ne. Kulturní dědictví je jedním ze základních azimutů, které nám ukazují, kdo jsme a odkud přicházíme. O jeho pozitivním vlivu nemůže být sporu. Může však být nevědecky přehodnocováno oběma směry. Nadhodnocování vlastní kultury může vést k etnocentrismu a podečňování či přímo potlačování kultur jiných. Německý nacismus toho byl signifikantním příkladem. Na druhé

¹² BOCK-CÔTÉ, M. *Multiculturalisme comme religion politique*. Paris : French and European Publications Inc, 2016 (převzato z recenze Jana Kellera), dostupné online: <http://casopisargument.cz/2017/01/12/multikulturalismus-jako-politicke-nabozenstvi/>

¹³ Rozsáhleji se tímto problémem zabývám v monografii vydané Technickým muzeem v Brně. DOLÁK, J. *Teoretická podstata muzeologie*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2020.

straně zpochybňování vlastní kultury pak vede k soustavnému se-bemrškačství, nekritickému přejímání jiných kulturních vzorů či přímo rozměňování vlastní kultury směrem k jakési totální univerzálności. Úkol muzeí je vlastně jednoduchý. Poctivým a maximálně pravdivým přístupem bránit nárůstu zmíněných extrémů. Vy-pořádání se s otázkami multikulturalismu považují za hlavní úkol dnešní teoretické muzeologie.

Seznam použité literatury:

- BOCK-CÔTÉ, Mathieu. *Multiculturalisme comme religion politique*. Paris : French and European Publications Inc., 2016. ISBN 978-2204110914. (převzato z recenze Jana Kellera), dostupné online: <http://casopisargument.cz/2017/01/12/multikulturalismus-ja-ko-politicke-nabozenstvi/>
- DOLÁK, Jan. *Teoretická podstata muzeologie*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2020. ISBN 978-80-87896-89-1.
- HAMPL, Petr. *Prolomení hradeb: Dvojka*. Praha : Ivan David, 2022. ISBN 978-80-908641-0-8.
- KELLER, Jan. *Hybridní politika*. Praha : Ivan David, 2020. ISBN 978-80-907732-1-9.
- KLAUS, Václav a kol. *Sebedestrukce Západu*. Praha : Institut Václava Klause, 2020. EAN 9788075420664
- KROUPOVÁ, Anna-Marie. Muzeum budoucnosti drží silná vize. In *Lidové noviny*, 16. prosinec 2019, s. 8.
- KURAS, Benjamin. *Soumrak bílého muže*. Praha : Klika, 2022. ISBN 978-80-87373-91-0.
- MARCUSE, Herbert. Represivní tolerance. In PROFANT, Martin (ed). *Příslib štěstí*. Praha : Epoque, 2018, s. 323-353. ISBN 978-80-7557-102-1.
- MURRAY, Douglas. *Podivná smrt Evropy. Imigrace, identita, Islám*. Praha : LEDA, 2018. ISBN 978-80-7335-562-3.
- MURRAY, Douglas. *Šílenství davů*. Praha : LEDA, 2021. ISBN 978-80-7335-719-1.
- Museum Aktuell ExpoTime!* double issue March/April 2022, ISSN 1433-3848 (Print)

- Museum Aktuell*, 2022, 281. ISSN 1433-3848 (Print)
- SHAPIRO, Ben. *Jak zachránit západní civilizaci*. Praha : LEDA, 2020. ISBN 978-80-7335-657-6.
- ŽANTOVSKÝ, Petr. *Zprávy z cvokhausu*. Praha : Bondy, 2021. ISBN 9788088073512.

Česko-slovenští muzejníci pod zákonem

Mgr. Václav Rutar, Národní technické muzeum, Kostelní 42, 170 00
Praha 7, Česká republika, email: vaclav.rutar@ntm.cz

Abstract

The article consists of two parts - the first one deals with the differences in the description of basic museum terms in the currently valid Czech and Slovak „museum law“. The terms describing the nature of collection objects/collections, their value understanding, the Slovak concept of „museum and gallery knowledge system“ and the subsequent different understanding of the currently internationally regulated term „museum“ are selected for comparison. The description of the efforts to create a definition of this term on a global scale is described in the second part of the article. The progress of the ICOM working group is described with emphasis on the current situation. Seven basic groups of terms have been selected and are further discussed - based on the conclusions presented, an own possible definition is presented within the article. Its difference from the definition concepts offered by the international working group is then in form rather than content. The conclusion of the articles is open - the final definition will/will not be approved at the 26th ICOM General Conference in Prague in August 2022.

Key words Museum Act, cultural value, museum knowledge system, thesaurus, museum, entity, entity qualifiers, objects, action, experience, social values, target, definition

V současnosti stojíme před možností výrazné mezinárodní změny v chápání pojmu „**muzeum**“. Do celosvětové diskuze samozřejmě

zasáhli i čeští a slovenští muzejníci – ukázalo se, že ani naše země nechápu vše shodně. Dobrým důkazem toho jsou výklady základních pojmů v platných zákonech, kterým je věnována pozornost v první polovině textu.

Po převratu v roce 1989 se otázka nahrazení starých muzejních zákonů z přelomu 50./60. let 20. století¹ stala jednou z nejdůležitějších, zejména právě kvůli vymezení úkolů a cílů muzeí a galerií, které byly uvedeny v úvodních paragrafech. Zatímco v České republice se dospělo k novému zákonu až v roce 2000² a do té doby byl de facto (možno říci nejspíše i de iure) platný, respektive nenahrazen, zákon č. 54/1959 Sb. o muzeích a galeriích,³ na Slovensku se podařilo obdobný zákon č. 109/1961 Zb.⁴ nahradit již zákonem č. 115/1998 Zb.⁵ Stojí za to upozornit, že nový slovenský zákon byl ve svém názvu veden jako zákon o muzeích a galeriích a též ochraně sbírek muzejní hodnoty a galerijní hodnoty (později v současně platném zákonu č. 206/2009 Zb.⁶ už tomu tak není). Český zákon 122/2000 Sb. byl v tomto ohledu okleštěn a ve svém názvu „ponechal“ jen ochranu sbírek muzejní povahy. Již z tohoto popisu vystupují výrazné terminologické neshody, kterým je třeba věnovat pozornost.

Oba zákony jsou vzhledem k výše uvedenému značně rozdílné – pozornost není věnována smyslu české centrální evidence sbírek⁷

¹ Jedná se o níže uvedené zákony, které byly de facto první obecnou právní úpravou pro oblast muzeí a galerií.

² Zákon č. 122/2000 Sb. o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů nabyt účinnosti 12. 5. 2000.

³ Zákon č. 54/1959 Sb. o muzeích a galeriích.

⁴ Zákon č. 109/1961 Zb. o múzeách a galériách.

⁵ Zákon č. 115/1998 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov múzejnej a galerijnej hodnoty.

⁶ Zákon č. 206/2009 Zb. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty.

⁷ Obvykle v textech označován pouze zkratkou CES.

či slovenskému registru,⁸ tomu, jak je vyložena v obou zákonech (případně vyhláškách)⁹ ochrana sbírek, vývozy sbírkových předmětů, inventarizace apod. Vzhledem k mezinárodnímu kvasu v oblasti definic si k uvedení několika poznámek ponechávám pouze §§ 2 obou platných zákonů, v českém případě vedený pod názvem „*Vymezení základních pojmů*“ (zavedeno novelou č. 483/2004 Sb.)¹⁰, ve slovenském jako „*základné pojmy*“.

Při hovorech o významu základních pojmů může mezi českými a slovenskými muzejníky-muzeology dojít k několika střetům. Níže jsou uvedeny některé z výrazných odlišností.

1. Predmet kultúrnej hodnoty, Zbierkový predmet kultúrnej hodnoty – Sbírka muzejní povahy, Sbírkový předmět

Zákon č. 206/2009 Zb. o múzeách a galeriách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty

Zákon popisuje „predmet kultúrnej hodnoty“ (nutnost odborné správy zde není uvedena) a „zbierkový predmet kultúrnej hodnoty“ (odborně spravovaný vykonáváním základních odborných činností).

Slovenský zákon č. 206/2009 Zb. je tedy o ochraně předmětů kulturní hodnoty, které mohou být odbornou správou povyšovány na sbírkový předmět kulturní hodnoty.

Předešlý zákon č. 115/1998 Z.z. nehovoří o předmětech kulturní hodnoty, ale o „*predmetoch múzejnej hodnoty a galerijnej hodno-*

⁸ Register múzeí a galérií.

⁹ Např. ve Vyhlášce Ministerstva kultury č. 275/2000 Sb., kterou se provádí zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, Vyhláška Ministerstva kultury Slovenskej republiky č. 342/1998 Z. z. o odbornej správe múzejných zbierkových predmetov a galerijných zbierkových predmetov.

¹⁰ Zákon č. 483/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, ve znění zákona č. 186/2004 Sb.

ty“ a odkazuje tak přímo na předměty systematicky uspořádané na základě muzeologických kritérií – hovoří se zde tedy pouze o sbírkových předmětech kulturní hodnoty – zákon je tedy více strohý a zůstává plně v oblasti muzeí a galerií.¹¹

Dělení hodnot na muzejní a galerijní – ačkoli v současném zákoně mizí – je v oblasti muzeologické terminologie zajímavé. Používáme-li proto pro hodnoty muzejních předmětů v určitých významech i termín **muzealita**,¹² neexistuje u galerijních hodnot něco jako **galerita**?¹³

Uváděním termínu **hodnota** se platný text zákona jasně pojí s chápáním muzejních předmětů, lépe zde muzeálií, s oblastí axiologie. To, že se v axiologii logicky hovoří o antropologicky zaměřeném pojetí hodnot, pohled na pojem ještě rozšiřuje.¹⁴

Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy (+ novelizace zákonem č. 483/2004 Sb.)

V České republice byl zaveden zákon, týkající se muzeí, až v roce 2000. Vzhledem k širšímu pojetí sbírek není však zákonem o muzeích a galeriích a ochraně atd., ale pouze zákonem o ochraně sbírek muzejní povahy.¹⁵

Český zákon tedy ve srovnání se slovenským poněkud nešťastně uvádí ve svém názvu jen **sbírku muzejní povahy**. Termín hodnota se zde nevyskytuje, resp. chybí označení sbírkového předmětu jako

¹¹ Problematice hodnotových kategorií se – na základě rozboru Zbyňkem Z. Stránským zavedeného pojmu muzealita – zabývá např. SCHUBERTOVÁ, Věra. K ujasnění metodologického pojmu muzealita a muzeálie. In *Muzeologické sešity*, 1979, roč. 7, s. 111-116.

¹² Pojem muzealita poprvé Stránský vykládá na stránkách Múzea v roce 1970, viz STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. Múzejníctvo v relácii teórie a praxe In *Múzeum*, 1970, roč. 15, č. 3, s. 173-183.

¹³ Pojem galerita je v tomto textu používán s nadsázkou kvůli významové jazykové shodě s pojmem muzealita.

¹⁴ Blíže BOŽENEK, Karel. Vztahy muzeologie a axiologie. In *Acta historica et museologica*, 1997, č. 3, s. 205-211. ISSN: 1213-6271

¹⁵ Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů

„sbírkového předmětu kulturní hodnoty“. Spojení předmět kulturní hodnoty, který je uváděn ve slovenském muzejním zákoně, se v české legislativě, spojené s činností muzeí objevuje, ovšem pouze v zákoně č. 71/1994 Sb., který se týká přístupů k prodeji a vývozům předmětů kulturní hodnoty, tedy předmětů nespravovaných muzei.¹⁶

V zákoně č. 122/2000 Sb. tak sbírku muzejní povahy můžeme brát jako obecný výraz, uvedení, že se jedná o sbírky uchovávané **zejména** v muzeích a galeriích, což nevylučuje i jiná místa uchovávání. Užitý termín **povaha** je pak jasněji vyložen při popisu principů centrální evidence sbírek (CES). Kde je tedy ona hodnota sbírek, sbírkového předmětu? Český zákon ji uvádí poněkud rozvlekle. Je to však nejspíše místo, které se pojmu hodnota nejvíce blíží – jedná se o sbírku, „*kteřá je ve své celistvosti významná pro prehistorii atd.*“.¹⁷

K popisu sbírky jistě patří i vymezení hodnotové kategorie, což odpovídá i muzeologickým pojetím, operujícím s pojmem muzealita. V tomto ohledu § 2 českého zákona za slovenským pokulhává.

2. Pôvodný hmotný alebo duchovný doklad – Přírodniny a lidské výtvořy

Zákon č. 206/2009 Zb. o múzeách a galeriách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty

Zavedením dělení předmětů kulturní hodnoty či sbírkových předmětů kulturních hodnoty jako „*pôvodných hmotných alebo duchovných dokladov*“ se slovenský zákon přibližuje již 15 let mezinárodně uznávanému dělení muzejních předmětů (de facto i předmětů) na hmotné a nehmotné dědictví.¹⁸ Je duchovní doklad

¹⁶ Zákon č. 71/1994 Sb., o prodeji a vývozu předmětů kulturní hodnoty

¹⁷ Viz Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, §2 odst. 1.

¹⁸ K odsouhlasení podoby definice pojmu „muzeum“ s dědictvím, děleným na hmotné a nehmotné, došlo v roce 2007 na 21. generální konferenci ICOM ve Vídni.

zamýšlen jako nehmotné dědictví? Pokud jde však o něco jiného než hmotný doklad, tak jistě ano.

Slovenský zákon připojuje k popisu obou typů dokladů též „*schopnosť priamo alebo sprostredkovane vypovedať*“ o vývoji společnosti a vývoji přírody. Označení „*sprostredkovane*“ pak zcela zřetelně směřuje k předmětu kulturní hodnoty nehmotné povahy. K tomu se vždy můžeme dostat jen zprostředkovaně hmotným nositelem (např. zvukovými nahrávkami, videonahrávkami apod., jejichž obsah může být též popsán, což je však stále spíše katalogizace dokladu).¹⁹

Dělení sbírkových i nesbírkových předmětů s kulturní hodnotou (ale jde to de facto samozřejmě užít i na předměty bez kulturní hodnoty) je možno chápat různě. Zůstaneme-li však v oblasti muzejní, je možno spojit sbírkový předmět s kulturní hodnotou s dnes již 50 let starým termínem muzeálie, který byl do muzeologického diskurzu zaveden Z. Z. Stránským.²⁰ Stránský dělí muzeálie na **artefakty, naturfakty a mentefakty** (rozdělení rozpracoval ještě W. Ennenbach).²¹ Tyto tři termíny lze spojit se slovenským původním hmotným dokladem (artefakt), přírodninou (naturfakt) a duchovním dokladem (mentefakt). Problematika mentefaktu bývá dalšími autory rozpracovávána a je tak nutno zmínit i dva související pojmy Tibora Díteho. **Audiofakt a optofakt**.²²

¹⁹ „Sprostredkovanie“ může v širším pojetí zahrnovat i jiný přístup. Pokud budeme vypovídací hodnotu předmětu např. orientovat přímo do oblasti prezentace (ne tedy jen do muzejních přístupů selekčních a tezauračních), diskutován může být i termín „virtuální realita“.

²⁰ STRÁNSKÝ, Z. Z. Předmět muzeologie. In *Sborník materiálů prvního muzeologického symposia, Brno 1965*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1966, s. 30-33.

²¹ Wilhelm Ennenbach publikuje mj. několikrát na stránkách brněnských Muzeologických sešitů – ENNENBACH, W. Das Wesen der Musealien. In *Muzeologické sešity*, 1979, roč. 7, s. 85-89. ENNENBACH, W. Aphorismen zur Museologie. In *Muzeologické sešity*, 1979, roč. 7, příloha s. 1-8.

²² DÍTE, T. Limity digitalizácie v ochrane kultúrneho dedičstva spravovaného múzeami In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, roč. 1, č. 2, s. 87-100.

Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy (+ novelizace zákonem č. 483/2004 Sb.)

Český zákon přináší ve své současné podobě popisy muzejních sbírek (resp. sbírek muzejní povahy), nereflektující změny v souvislosti s vývojem chápání oblasti muzejnictví na mezinárodní úrovni (především v roce 2007, ovšem s počátky již v roce 2000).²³ Do zákona 122/2000 Sb. se při vymezení základních pojmů dodnes nic obdobného slovenskému „*duchovnému dokladu*“, natož pak již samozřejmému nehmotnému dědictví, nedostalo (v přípravách na novelizaci českého muzejního zákona se však již se zavedením pojmu nehmotné dědictví počítá).²⁴

V zákoně se stále hovoří striktně o **přírodních a lidských výtvorech** – z nějakého důvodu jsou uváděny oba typy v tomto pořadí – naturfaktech a artefaktech. V definici muzea se mj. dočteme toto: „*muzeum... z vybraných přírodních a lidských výtvorů vytváří sbírky...*“.

Nehmotné kulturní dědictví je dnes již jednoznačně spojeno se sbírkotvornou činností muzeí. Ačkoli termín „*duchovní doklad*“ je neobvyklý, v českém zákoně chybí i on. V tomto ohledu § 2 českého zákona za slovenským opět pokulhává.

3. Vedomostný systém múzea alebo galérie

Zákon č. 206/2009 Zb. o múzeách a galeriách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty

²³ Problematikou nehmotného dědictví se zabýval konkrétněji již v roce 2000 ICOFOM (International Committee for Museology), viz *Museology and intangible heritage*, ICOFOM Study Series 32, München : Museums-pädagogisches Zentrum [for] ICOFOM, 2000, 143 s.

²⁴ Úprava definice souvisí s úpravami muzejní legislativy, viz např. Zpráva o plnění Strategických cílů AMG v období let 2019–2021. In *Věstník Asociace muzeí a galerií, příloha 6/2021*. Praha : Asociace muzeí a galerií, z. s., 2021, s. 47-50.

Pojem „*vedomostný systém múzea alebo galérie*“ není v českém zákoně uváděn. V tomto případě tomu tak může být z důvodu jeho omezeného zásahu do muzejní sféry, kdy, jak již bylo uvedeno, není přímým zákonem o muzeích a galeriích, ale o ochraně sbírek muzejní povahy. Slovenský termín je z hlediska teoretického důležitý.

„*Vedomostný systém múzea alebo galérie*“ v sobě zahrnuje „*sbírkový predmet kultúrnej hodnoty*“ a dále i pojem „*sbírkový fond*“,²⁵ který je chápán jako soubor těchto předmětů, systematicky uspořádaný na základě odborných kritérií. Je definován jako systém, upravující zejména shromažďování, poskytování a využívání poznatků a znalostí získaných odbornou správou a vědeckým zkoumáním. V rámci definice je vedle sbírkových předmětů kulturní hodnoty systém spojen se získanými **informacemi** o nich.

„*Vedomostný systém múzea alebo galérie*“ se úzce dotýká pojmu tezaurus, který byl zaveden do muzeologické terminologie opět Z. Z. Stránským.²⁶ **Tezaurus** není přímo systémem, je jeho neustále otevřeným výsledkem – při výkladu slovenského pojmu můžeme zaznamenat části, které lze označit jako muzealizační přístup. Jedná se o selekci („*zhromažďovanie*“), tezuraci („*znalosti získané odborným spravovaním a vedeckým skúmaním, získané informácie o sbírkových predmetoch*“) a prezentaci („*poskytovanie a využívanie poznatkov*“).

„*Vedomostný systém múzea alebo galérie*“ zahrnuje činnosti, vázané k muzejnímu tezauru – ten je tak jeho ústředním bodem.²⁷

²⁵ Pojem „sbírkový fond“ není zcela zřetelně zaveden do muzeologické terminologie – operuje se zde se „sbírkou“, „tezaurum“, „skupinou“, v současném českém zákoně pak i s termínem „podsbírkka“, který je využíván především v souvislosti s CES.

²⁶ Blíže k pojmu tezaurus STRÁNSKÝ, Z. Z. *Úvod do studia muzeologie*. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2000, 172 s.

²⁷ Stránský ve svém Úvodu hovoří o „průběžně tezauračním procesu“ a propojování „sbírkového fondu s vědeckou dokumentací“, viz STRÁNSKÝ, *Úvod do studia muzeologie*, s. 45-46.

4. Múzeum – Muzeum

Zákon č. 206/2009 Zb. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty

Ve slovenském zákoně definice muzea nezačíná klasickým označením muzea jakožto instituce, tj. významově širšího termínu, který je užíván mezinárodně, často s přímou vazbou na přijímanou definici ICOM.²⁸ Muzeum je zde popisováno jako „*špecializovaná právnická osoba alebo organizačný útvar právnickej osoby*“.

Budeme-li dále vycházet ze současné definice muzea, je slovenská až na výjimky (muzeum zde pouze „*sprístupňuje verejnosti*“, o otevřenosti a službách společnosti a jejího rozvoje se zde nehovoří) dostatečná. Hmotné a nehmotné dědictví udržuje ve hře díky používání zmiňovaného pojmu „*zbierkové predmety kultúrnej hodnoty*“.

Ve slovenském zákoně, na rozdíl od českého, jsou definována muzea a galerie zvlášť, což vede i k problematickému dvojímu výkladu. Využití sbírkových předmětů směrem k veřejnosti v definici muzea ještě udržuje základní vlastnosti – „*štúdium, poznávanie, vzdelávanie a estetický zážitok*“. Při definování galerie jsou uváděny „*zbierkové predmety zo všetkých disciplín vizuálneho umenia*“ jako to, co je zpřístupňováno. Galerie pak již jen dále „*realizuje tvorivé a umelecké výstupy a prezentácie*“. Jako by ony předměty vizuálního umění nemohly být jasně poznávány či studovány.

Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy (+ novelizace zákonem č. 483/2004 Sb.)

Český zákon při výkladu pojmu muzeum přijímá jeho obecné označení instituce. Ovšem i zde samozřejmě zůstává u dělení

²⁸ Stále platná definice pojmu „muzeum“ je do češtiny přeložena v tomto znění: „*Muzeum je nezisková, permanentně působící instituce ve službách společnosti a jejího rozvoje, otevřená veřejnosti, která získává, uchovává, odborně zpracovává, zprostředkovává a vystavuje hmotné a nehmotné dědictví lidstva a jeho životního prostředí za účelem vzdělávání, studia a potěšení.*“

předmětů na přírodniny a lidské výtvoř, navíc v úvodu definice jen „*pro vědecké a studijní účely*“. Otevřenost společnosti doplňuje ještě výkladem způsobu jako „*zaručujícím rovný přístup všem bez rozdílu*“. Tímto se český zákon již v roce 2004²⁹ touto částí přiblížil k podobě dohledávaných znění zákonů, a to především termínu **rovnoprávnost**, který je jedním z nejdůležitějších. Přesto – může být společnost v definici chápána jako „nerovnoprávná“?³⁰

Český výklad využívání sbírkových předmětů muzeum není v definici rozlišen a je shrnut pod „*poskytování veřejných služeb*“. Ty jsou však samy definovány v dalších odstavcích paragrafu 2. Stojí za to uvést, že ani jeden zákon neuvádí jako účel práce se sbírkou **potěšení**, jako je tomu v klasické definici (enjoyment). Český zákon se snaží tento přístup zakrýt „*rovným přístupem všem bez rozdílu využívání*“. U slovenského lze snad vyzdvihnout uváděný „*estetický zážitek*“, stojící vedle studia, poznávání a vzdělávání.

Oba zákony přinášejí specifický přístup k výkladům. Ačkoli se český zákon poměrně široce věnuje sbírkám a to ať již ve spojení s odbornou činností muzea či prezentací veřejnosti, je zde opomíjen možný galerijní rozměr práce.³¹ Galerie jsou zde uváděny stroze jako muzea specializovaná na sbírky výtvarného umění. Sloven-

²⁹ Doplněním výkladů vybraných pojmů v odstavcích 3 až 8 § 2 zákona č. 483/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, ve znění zákona č. 186/2004 Sb.

³⁰ Pojem „rovnoprávnost“ byl diskutován muzejníky též v člancích, reagujících na odmítnutí schválení pojmu „muzeum“ na 25. generální konferenci ICOM v Kyotu v roce 2019, např. FRASER, J. A Discomforting Definition of Museum. In Curator: The Museum Journal, 2019, roč. 62, č. 4, s. 501-504 nebo NELSON, T. *Why ICOM postponed the vote on its new museum definition*, dostupné online [cit. 2.4.2022]: <https://www.museumssassociation.org/museums-journal/opinion/2019/10/01102019-definition-just-start-of-conversation/#>

³¹ Rozdílnost práce kurátorů muzeí a galerií je jasně zřetelná v přístupech k muzealizaci a všem třem částem tohoto procesu – selekce, tezaurace a prezentace.

ský zákon o muzeích a galeriích si nerozdělení obou „typů muzeí“ nemůže dovolit – ovšem výklad účelů a způsobů prezentace pozici galerií znesnadňuje, ukazuje ji jako mnohem slabší než pozici muzejní. A to ještě v paměti někdy zůstává rozdělení hodnot sbírkových předmětů na muzejní a galerijní.

Legislativní práce na muzejních zákonech v obou státech byla zjevně v minulosti odlišná. Nestálo by za to při případných pracích na novelizacích postupovat v užší spolupráci?³²

Ako psíček s mačičkou piekli tortu³³

Terminologické neshody v zákonech, dotýkajících se muzejních oblastí, nejsou samozřejmě běžné jen v česko-slovenském kontextu. Otázka možnosti shodného chápání nejdůležitějšího pojmu „muzeum“ je již po téměř šest let hlavním tématem práce Mezinárodní rady muzeí, ICOM, resp. vzniklých pracovních skupin.

V předchozím porovnávání zákonů byla zmíněna v současnosti stále platící mezinárodní definice z roku 2007: „**Muzeum je nezisková, permanentně působící instituce ve službách společnosti a jejího rozvoje, otevřená veřejnosti, která získává, uchovává, odborně zpracovává, zprostředkovává a vystavuje hmotné a nehmotné dědictví lidstva a jeho životního prostředí za účelem vzdělávání, studia a potěšení.**“³⁴

Podobně znějící definice byla zavedena do Statutu ICOM v roce 1974, především v souvislosti s výsledky konference UNESCO a ICOM v chilském Santiagu de Chile, která proběhla ve dnech 20.–

³² Výsledkem „užší spolupráce“ muzejníků celého světa bude nová definice pojmu muzeum, bude-li na pražské generální konferenci ICOM odsouhlasena. Jedná se však pouze o výklad jednoho – byť nejdůležitějšího – termínu, který bude v každé oblasti rozšiřován, případně vykládán, odlišně.

³³ Název je inspirován dětskou knížkou Josefa Čapka *O pejskovi a kočičce* z roku 1929.

³⁴ Definice vešla v platnost na 21. generální konferenci ICOM ve Vídni v roce 2007.

31. 5. 1972.³⁵ V následujících letech došlo k úpravám, hlavní zásah do definice však daly výstupy z několika konferencí ICOFOM, které byly otázce nehmotného dědictví věnovány (2000 – Mnichov a Brno³⁶, 2004 – Soul³⁷). Výše probíraný termín „intangible“ (nehmotné) byl do definice zaveden na 21. generální konferenci ICOM v roce 2007 ve Vídni.

Diskuze o nové definici, pečení nového „tortu“, byla opět otevřena v roce 2016 na 24. generální konferenci v Miláně. Během tří mezikonferenčních let vznikla široká definice, k jejímuž schválení na 25. generální konferenci ICOM v roce 2019 v Kyotu nedošlo – kritizována byla, z hlediska terminologického, zejména absence několika základních termínů (education, tangible, intangible).³⁸ Jako datum zahájení poslední kuchyňské schůzky je označován webinář, který proběhl 10. 12. 2020.³⁹ Psíček s mačičkou zakládají ICOM

³⁵ Více ke konferenci v Santiagu de Chile např. dokument *Round Table on the development and the role of museums in the contemporary world*, dostupné online [cit. 2.4.2022] <https://www.ces.uc.pt/projectos/somus/docs/Santiago%20declaration%201972.pdf>. Šířeji je konference ještě dokumentována na stránkách www.iber museos.org – *Roundtable of Santiago of Chile, 1972 VOL 1*, dostupné online [cit. 2.4.2022]: <http://www.iber museos.org/en/resources/publications/mesa-redonda-de-santiago-de-chile-1972-vol-1/>, *Roundtable of Santiago of Chile, 1972 VOL 2*, dostupné online [cit. 2.4.2022]: <http://www.iber museos.org/en/resources/publications/mesa-redonda-de-santiago-de-chile-1972-vol-2/>

³⁶ *Museology and intangible heritage*, ICOFOM Study Series 32, München : Museums-Pädagogisches Zentrum [for] ICOFOM, 2000, 143 s. ISBN: 3-929862-67-0.

³⁷ Na 20. generální konferenci ICOM v Soulu byla otevřena diskuze o zavedení pojmu nehmotného dědictví do definice muzea – k tomu pak oficiálně došlo o tři roky později ve Vídni.

³⁸ Viz výše zmiňované články Johna Fräsera a Tonyi Nelson.

³⁹ Informace a odkaz k následujícímu webináři přináší webové stránky ICOM 30. 11. 2020 – *Webinar – Defining the museum in times of change: a way forward*, dostupné online [cit. 9.4.2022]: <https://icom.museum/en/news/webinar-defining-the-museum-in-times-of-change-a-way-forward/>,

Define.⁴⁰ Vyústěním by měla být nová definice, o níž bude hlasováno v Praze na letošní srpnové 26. generální konferenci ICOM.

Cesta k nové definici sestává z 11 kroků a 4 konzultací a de facto je dnes již ve svém závěru. Na konci února 2022 bylo předloženo k posouzení 5 vzniklých definic,⁴¹ často ještě přebírajících několik nových částí Kyotské definice, ale ve výsledku již poměrně osekávaných a především bez mnoha „nemuzejních“ přílepků.

Rozbor definice (slov non-for-profit, collects, inclusive, sustainability, diversified) je otázkou pro širší diskuzi, která však dnes již konečnou podobu definice neovlivní. Nicméně, alespoň na okraj – z čeho se vařilo? A jak?

V uvedené nové cestě se přistoupilo k výběru termínů ze 7 oblastí, na čemž se následně začala stavět nová definice.⁴²

První oblasti je **Entity** (čím muzeum je) – zde byla zcela jednoznačně vybrána **institute** (pojmy prostor a organizace zůstaly v pozadí) – *Muzeum je instituce*.

webinář je dostupný pod shodným názvem – *Defining the museum in times of change: a way forward – webinar*, dostupné online [cit. 9.4.2022]: <https://www.yuca.tv/en/icom/defining-the-museum-in-times-of-change-a-way-forward>

⁴⁰ Vedoucími skupiny MDPP2, která se práci na nové definici začala věnovat, byli Lauran Bonilla-Merchav a Bruno Brulon Soares.

⁴¹ Prezentováno dne 25. 2. 2022 na webových stránkách ICOM – *On the way to a new museum definition: We are doing it together*, dostupné online [cit. 10.4.2022]: <https://icom.museum/en/news/on-the-way-to-a-new-museum-definition-we-are-doing-it-together/>.

⁴² Velmi detailní popis práce na novém pojmu muzeum přináší ICOM v pdf prezentaci z 21. 6. 2021 *The Museum: Report on the ICOM Member Feedback for a new museum definition*, dostupné online [cit. 10.4.2022]: <https://icom-europe.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/24/2021/07/ICOM-Define-Consultation-2-Results-Report-enVF.pdf> a dále pak v dorepracovávané podobě ze dne 9. 9. 2021 *The Museum: Second Report on the ICOM Member Feedback for a new museum definition*, dostupné online [cit. 10.4.2022]: <https://icom.museum/wp-content/uploads/2021/12/ICOM-Define-Consultation-3-Results-Report-VF-ENGLISH-1.pdf>

Do druhé oblasti, **Entity qualifiers** (co muzeum kvalifikuje/určuje) spadly zejména termíny **nevýdělečná a stálá**, stejně jako **otevřená veřejnosti**. *Muzeum je stálá nevýdělečná instituce, otevřená veřejnosti*.

Třetí částí je hledání odpovědi na to, co jsou muzejní předměty, **Objects**. Zde se kuchaři zcela jasně rozhodli pro pojem **dědictví** a stejně tak i pro jeho rozdělení na **dědictví hmotné a nehmotné**. Kromě pojmu sbírka se dále objevují i obecně kultura a především termín **paměť**, který je jedním ze základních, které ovlivňují smysl existence muzeí. Při přípravě tortu se opomnělo dědictví přírodní, které do definice patří. *Muzeum je stálá nevýdělečná instituce, otevřená veřejnosti, zaměřená na hmotné a nehmotné kulturní dědictví (kulturní paměť) a dědictví přírodní*.

Action (co muzeu dělají) jsou chápány jako funkce. Zahrnují základní termíny. Překvapivě je nejvíce vyzdvížen **výzkum**, dále **vystavování, výchova, sbírání, konzervování, ochrana a interpretace**. Opomenuta není ani část tezaurační činnosti muzea – dokumentace. *Muzeum je stálá nevýdělečná instituce, otevřená veřejnosti, zaměřená na hmotné a nehmotné kulturní dědictví (kulturní paměť) a dědictví přírodní. Muzea (toto dědictví) sbírají, dokumentují, konzervují, ochraňují a vědecky zkoumají. Vystavují ho a interpretují (směrem k veřejnosti)*.

Důležitou skupinu tvoří též termíny, které se vážou na **Experience** (jakou zkušenost lidé v muzeích získávají). Nově se zde objevuje **dialog, reflexe, zvědavost** či **objevování**. Mezi již používané je možno řadit **zážitek/zábavu, poznání/vzdělání** a s menším důrazem i **studium**. *Muzeum je stálá nevýdělečná instituce, otevřená veřejnosti, zaměřená na hmotné a nehmotné kulturní dědictví (kulturní paměť) a dědictví přírodní. Muzea (toto dědictví) sbírají, dokumentují, konzervují, ochraňují a vědecky zkoumají; vystavují ho a interpretují (směrem k veřejnosti) za účelem dialogu, reflexe, zážitku a poznání, spojeného s objevováním*.

Šestá oblast zahrnuje hodnoty, které utvářejí muzeum, **Social values**. Zde se objevuje důležitý nový termín – **inkluzivita**, který je těsně spojen s **dostupností** a v obecné rovině s pojmem **služba**

veřejnosti. Muzeum je stálá nevýdělečná instituce, otevřená veřejnosti, zaměřená na hmotné a nehmotné kulturní dědictví (kulturní paměť) a dědictví přírodní. Muzea (toto dědictví) sbírají, dokumentují, konzervují, ochraňují a vědecky zkoumají a též vystavují ho a interpretují (směrem k veřejnosti) za účelem dialogu, reflexe, zážitku a poznání, spojeného s objevováním. Muzea působí ve službách veřejnosti, které jsou dostupná a komunikují s ní inkluzivním způsobem.

Poslední oblastí je **Target** (pro koho jsou muzea určena a jaká je povaha jejich vztahu). Logicky je zde zmiňován dělený pojem **veřejnost/společnost** stejně jako otevřenost veřejnosti. Termín veřejnost bývá někdy nahrazován **komunitou**. Spolupráce, spojení muzea s návštěvníkem, přináší do definice dále např. **participaci a partnership**. Tedy **Muzeum je stálá nevýdělečná instituce, otevřená veřejnosti, zaměřená na hmotné a nehmotné kulturní dědictví (kulturní paměť) a dědictví přírodní. Muzea (toto dědictví) sbírají, dokumentují, konzervují, ochraňují a vědecky zkoumají a též vystavují ho a interpretují (směrem k veřejnosti) za účelem dialogu, reflexe, zážitku a poznání, spojeného s objevováním. Muzea působí ve službách veřejnosti, které jsou dostupná a komunikují s ní inkluzivním způsobem. Dialog s veřejností může být chápán i jako dialog s příslušnou komunitou za účelem participace.**

Toliko tedy k pokusu o pečení dobré torty.

Výše uvedená definice se neshoduje s tou, která je momentálně připravena k odsouhlasení na blížící se pražské generální konferenci, rozdíl je však spíše ve formě než v obsahu. Nově vytvářenou definici přijímají muzejníci z jednotlivých států mnohdy odlišně a dochází k mnoha nedorozuměním. Cesta je pak mnohdy nasměrována zpět ke shodám, které se objevují v obecných rovinách a cesta k výsledku je tak obtížnější.

Je otázkou, zdali případně odsouhlasená nová definice bude mít dopad i na úpravy definic a chápání muzejnictví i v našich, česko-slovenských zákonech. V Česku se již o případných úpravách hovoří. Připravuje se i na Slovensku nová cesta?

Potřebujeme vskutku novou definici?

Seznam použitých zdrojů

Monografie

- Museology and intangible heritage*. ICOFOM Study Series 32. München : Museums-Pädagogisches Zentrum [for] ICOFOM, 2000. ISBN 3-929862-67-0.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. *Úvod do studia muzeologie*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně, 2000. ISBN 80-210-1272-2.

Studie ve sborníku, časopise:

- BOŽENEK, Karel. Vztahy muzeologie a axiologie. In *Acta historica et museologica*, 1997, č. 3, s. 205-211. ISSN 1213-6271.
- DÍTE, Tibor. Limity digitalizácie v ochrane kultúrneho dedičstva spravovaného múzeami. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, roč. 1, č.2, s. 87-100. ISSN 1339-2204.
- ENNENBACH, Wilhelm. Das Wesen der Musealien. In *Muzeologické sešity*, 1979, roč. 7, s. 85-89.
- ENNENBACH, Wilhelm. Aphorismen zur Museologie. In *Muzeologické sešity*, 1979, roč. 7, příloha s. 1-8.
- FRASER, John. A Discomforting Definition of Museum. In *Curator: The Museum Journal*, 2019, roč. 62, č. 4, s. 501-504. ISSN 0011-3069.
- SCHUBERTOVÁ, Věra. K ujasnění metodologického významu pojmů muzealita a muzeálie. In *Muzeologické sešity*, 1979, roč. 7, s. 111-116.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. Předmět muzeologie. In *Sborník materiálů prvního muzeologického symposia, Brno 1965*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1966, s. 30-33.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. Muzejnictvo v relácii teórie a praxe. In *Múzeum*, 1970, roč. 15, č. 3, s. 173-183.
- Zpráva o plnění Strategických cílů AMG v období let 2019-2021. In *Věstník Asociace muzeí a galerií, příloha 6/2021*. Praha : Asociace muzeí a galerií, z. s., 2021, s. 47-50. ISSN 1213-2152.

Zákony a vyhlášky

- Vyhláška Ministerstva kultúry Slovenskej republiky č. 342/1998 Z. z., o odbornej správe múzejných zbierkových predmetov a galerijných zbierkových predmetov. Vyhláška Ministerstva kultúry č. 275/2000 Sb., ktorou se provádí zákon č. 122/2000 Sb.,

o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů; Zákon č. 54/1959 Sb. o muzeích a galeriích; Zákon č. 109/1961 Zb. o múzeách a galériách; Zákon č. 71/1994 Sb., o prodeji a vývozu předmětů kulturní hodnoty ; Zákon č. 115/1998 Z. z. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov múzejnej a galerijnej hodnoty; Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů; Zákon č. 483/2004 Sb., kterým se mění zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, ve znění zákona č. 186/2004 Sb.; Zákon č. 206/2009 Zb. o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty

Elektronické zdroje

NELSON, Tonya. *Why ICOM postponed the vote on its new museum definition*, dostupné online [cit. 2.4.2022]: <https://www.museum-sassociation.org/museums-journal/opinion/2019/10/01102019-definition-just-start-of-conversation/#>

On the way to a new museum definition: We are doing it together, dostupné online [cit. 10.4.2022]: <https://icom.museum/en/news/on-the-way-to-a-new-museum-definition-we-are-doing-it-together/>.

Roundtable of Santiago of Chile, 1972 VOL 1, dostupné online [cit. 2.4.2022]: <http://www.iber museos.org/en/resources/publications/mesa-redonda-de-santiago-de-chile-1972-vol-1/>

Roundtable of Santiago of Chile, 1972 VOL 2, dostupné online [cit. 2.4.2022]: <http://www.iber museos.org/en/resources/publications/mesa-redonda-de-santiago-de-chile-1972-vol-2/>

Round Table on the development and the role of museums in the contemporary world, dostupné online [cit. 2.4.2022]

<https://www.ces.uc.pt/projectos/somus/docs/Santiago%20declaration%201972.pdf>.

The Museum: Report on the ICOM Member Feedback for a new museum definition, dostupné online [cit. 10.4.2022]: <https://icom-europe.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/24/2021/07/ICOM-Define-Consultation-2-Results-Report-enVF.pdf>

The Museum: Second Report on the ICOM Member Feedback for a new museum definition, dostupné online [cit. 10.4.2022]: <https://icom.museum/wp-content/uploads/2021/12/ICOM-Define-Consultation-3-Results-Report-VF-ENGLISH-1.pdf>

Webinar – Defining the museum in times of change: a way forward, dostupné online [cit. 9.4.2022]: <https://icom.museum/en/news/webinar-defining-the-museum-in-times-of-change-a-way-forward/>

Webinar - Defining the museum in times of change: a way forward, dostupné online [cit. 9.4.2022]: <https://www.yuca.tv/en/icom/defining-the-museum-in-times-of-change-a-way-forward>

Teória tezaurácie a jej miesto v procese muzealizácie

PhDr. Tibor Díte, Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra archívniectva a muzeológie, Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovensko, email: t.p.dite@gmail.com

Abstract

The theory of thesaurization is the only heuristic field, a theoretical subsystem of theoretical museology, which is permanently ignored by specialists devoted to museological issues. Yet its influence on the process of musealization is decisive. The task of thesaurization is to create an abstract, dynamic system of the structure of museum collections and museum collection fund in order to conceive a unique preimage of a complex, substrate (material) model of the musealized reality. The thesaurus has a decisive influence on the development of the collection plan, electronic processing and management of museum collections and, last but not least, on their presentational use.

Key words museum, museology, musealization, prethesaurus, thesaurization, thesaurus, collections planning

Uplynulo už viac ako štyridsať rokov od okamihu, keď Zbyněk Z. Stránský predstavil svoj pohľad na moderné múzeum a formuloval všeobecné teoretické základy novej vednej disciplíny – muzeológie. Vednej disciplíny, skúmajúcej špecifický vzťah človeka ku skutočnosti. Ďalej v texte uvádza: „...ktorej výrazom je to, že selektuje určité pôvodné objekty zo skutočnosti, vkladá ich do novej skutočnosti v záujme ich uchovania, navzdor prirodzenosti zmeny a zániku, a využíva ich

novým spôsobom pre svoju potrebu.“¹ Toto vymedzenie predmetu muzeológie prevzala aj Anna Gregorová,² Štefan Mruškovič,³ Friedrich Waidacher⁴ a viaceri ďalších domácich aj zahraničných autorov.

Poznávacie jadro systému muzeológie tvorí teoretická muzeológia. V súlade s vymedzenou poznávacou a hodnotiacou intenciou teoretickej muzeológie sa v rámci muzealizačného procesu vydeľujú tri heuristické odbory, teoretické subsystemy, ktoré postihujú jeho jednotlivé fázy:

- teória selekcie,
- teória tezaurácie,
- teória komunikácie.

Skôr než sa začneme venovať subsystemu tezaurácie, gnozeologickej roviny, ktorej predmetom je zbierkotvorný moment – budovanie múzejného zbierkového fondu, treba sa venovať miestu múzea vo svete človeka.

Prvá podkapitola úvodu do základov štúdia muzeológie je pomenovaná „Svet sui generis“ a zaoberá sa osobitým svetom múzeí.⁵ Skutočný svet tvorí mnoho takýchto partikulárnych, jedinečných „svetov“. Tie nie sú izolované, sú vo vzájomnej interakcii, vzájomne na seba pôsobia a ovplyvňujú sa. Všetky vychádzajú z objektívnej reality, ktorej existencia nie je závislá na ľudskom vedomí. Hmotného sveta ako takého vo všetkých jeho formách a prejavoch, ktoré možno pozorovať, vnímať a registrovať. Jednotlivým parciálnym oblastiam

¹ STRÁNSKÝ, Z. Z. *Úvod do studia muzeologie*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1979, s. 77-78.

² GREGOROVÁ, A. *Múzea a múzejníctvo*. Martin : Matica slovenská, 1984, s. 254-255.

³ MRUŠKOVIČ, Š. *Etnomuzeológia. Teória, metodológia, prax*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1993, s. 11.

⁴ WAIACHER, F. *Príručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1999, s. 28.

⁵ STRÁNSKÁ, E. – STRÁNSKÝ, Z. Z. *Základy štúdia muzeológie*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2000, s. 10.

objektívnej reality sa venujú vedné disciplíny, ktoré predstavujú nepretržité sa vyvíjajúci systém poznatkov zameraných na vymedzený predmet vedeckého bádania s využitím špecifických metód.

Muzeológia má medzi vednými disciplínami zvláštne a dovoľme si tvrdiť výnimočné postavenie. Jej predmetom bádania je objektívna realita ako celok. Jej poslaním je budovanie a ochrana súborov vecných, autentických prvkov univerza, pre ktoré iný spôsob uchovania neprichádza do úvahy, najmä pre ich nezastupiteľnú informačnú komplexnosť a reprezentačný potenciál. Múzeá sú v tomto zmysle kultúrotvornými inštitúciami. Tvoria jeden z imanentných pólův dynamického systému kultúry s uchovávacím poslaním. Špecifickým spôsobom strážia a ochraňujú doklady o ceste človeka od jeho počiatkov až po dnešné dni.

Múzeum nie je primárne na to, aby vytváralo podmienky pre rozvoj vedných disciplín. Participovať na múzejnej činnosti znamená podieľať sa na nej a nie vnucovať svoje, zväčša parcialitou vedného odboru obmedzené predstavy o tvorbe, správe a sprístupnení múzejných zbierok. Múzeá nie sú skladiskami dôkazov z výskumov a pokiaľ vedné disciplíny takéto sklady potrebujú, nič im nebráni si ich vybudovať. Muzealizačný proces musí akceptovať poznatky jednotlivých vedných disciplín, ale nemôže podriaďiť svoj cieľ požiadavkám ktorejkoľvek z nich. Vývoj preukázal, že muzeologický pohľad na objektívnu realitu je iný ako pohľad cez optiku vednej disciplíny. Je v prvom rade zaostrený na tezauračný proces, teda tvorbu čo najkomplexnejšieho modelu dokumentovanej skutočnosti, ktorého výpovedná a reprezentačná hodnota je dostatočným dôvodom na jeho zachovanie. Nemožno čakať na vedné disciplíny, že ich začne zaujímať múzejná práca a nájdu spoločnú reč, pretože je to proti ich prirodzenosti i predmetu bádania. Výsledkom súčasného stavu je, že otázky muzeologickej odbornej činnosti nie sú frekventovanou témou a muzeologická produkcia je nedostatočná a nevyvážená.⁶

⁶ DOLÁK, J. *Sběratelství a sbírkotvorná činnost muzeí*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 110-111.

Preferovanými témami sú oblasti múzejnej komunikácie a múzejnej selekcie. Je to aj následok presvedčenia, že muzeológia sa musí opierať o metodologické podnety celého radu prírodných a humanitných vied. Nesúhlasíme s tým, že metodológia muzeológie sa predovšetkým viaže na poznatkový prínos tých vedných odborov, ktoré nám môžu sprostredkovať vedeckú explikáciu predmetnej skutočnosti,⁷ pretože žiadna z vedných disciplín angažujúcich sa v múzeu nemá zodpovedajúcu metodologickú výbavu. Metodológia vednej disciplíny je jednou z najťažších disciplín ako vo všeobecnosti, tak v každom vednom odbore. Je súhrnom metód konkrétnej vednej disciplíny, teóriou metód, ktorá je v širšom kontexte totožná s teóriou vednej disciplíny. Každá vedná disciplína má odlišnú paradigmu, perspektívu pohľadu na svet, z metodologického pohľadu vzor na vykonanie určitého výskumného prístupu. Metodológiu rozumieme teóriu opisujúcu princípy metód používaných v rámci vednej oblasti – metódy zberu dát a metódy analýzy dát. Metódy sú prostriedkami poznania a ich voľbu vždy určuje predmet výskumu.

Ako sme už uviedli, poslaním múzea je napĺňanie predmetu muzeológie – budovanie múzejného zbierkového fondu. Sme presvedčení, že Zbyněk Z. Stránský mal na mysli pri formulovaní teórie tezaurácie práve tento zbierkotvorný moment. Vyjadril nespokojnosť s tým, že tezauračnej problematike sa autori venujú z hľadiska evidencie, konzervovania a reštaurovania, uloženia alebo vybavenia depozitárov.⁸ Síce konštatuje nedostatky, ale nedostatočne zdôrazňuje kľúčový moment tezaurácie, teda že je poznávacou rovinou teoretickej muzeológie. Teoretickej muzeológie, ktorá formuluje podstatu a zákonitosti muzealizácie.

Premenou teoretického, abstraktného poznania na konkrétne spôsoby naplnenia muzeologických postulátov sa zaoberá aplikovaná muzeológia, ktorej poznávací prínos spočíva v konfrontácii teoretických axiém s praxou. Zbyněk Z. Stránský síce charakterizuje

⁷ STRÁNSKÁ– STRÁNSKÝ, *Základy štúdia muzeológie*, s. 63.

⁸ STRÁNSKÝ, *Úvod do studia muzeologie*, s. 96.

zbierku ako otvorený dynamický systém, ale nikdy svoju predstavu o tomto systéme nepredstavil ani v náznaku.

Preto, tak ako pred štyridsiatimi rokmi, autori zaoberajúci sa problematikou tezurácie na Slovensku, ale aj v Česku, pod týmto pojmom chápu všetky uchovávacie a zhodnocovacie činnosti múzea, i keď je zrejmé, že patria do sféry aplikovanej muzeológie.

Múzejné osvojovanie si sveta človekom je forma, v rámci ktorej vzniká alebo sa odohráva bytie muzeologických hodnôt. Je to vedecké osvojovanie si sveta vyznačujúce sa systematickým a plánovitým budovaním substrátového (vecného) modelu objektívnej reality a produkovaním poznatkov týkajúcich sa podstaty múzejného fenoménu. Muzealizácia sa netýka múzejných zbierkových predmetov (muzeálií), ale samotnej objektívnej reality – sveta. Muzeálie sú iba stavebnými kameňmi vytvárajúcimi zjednodušený obraz všeobjímajúcej reality v celej jej zložitosti foriem a prejavov. Túto skutočnosť si uvedomovali všetci, ktorí sa pokúšali o vytvorenie fundamentu určitého systému, ktorý by posunul tvorbu, ale aj správu múzejných zbierok na vyššiu kvalitatívnu úroveň.

Tezurácia je podľa oficiálnej muzeológie druhou fázou muzealizácie. Poslaním tezurácie je zo selektovaných predmetov abstrahovaných zo svojej pôvodnej funkcie vytvárať systém, pomocou ktorého sa múzejník snaží vytvoriť múzejný model sveta. Tejto, podľa nášho názoru kľúčovej oblasti teoretickej muzeológie, je v literatúre venovaných 75 riadkov.⁹ Anna Gregorová sa zámerne vyhýba termínu tezurácia a východisko pri usústavňovaní zbierok vidí v deskriptívnych vedách zastúpených v múzeu.¹⁰

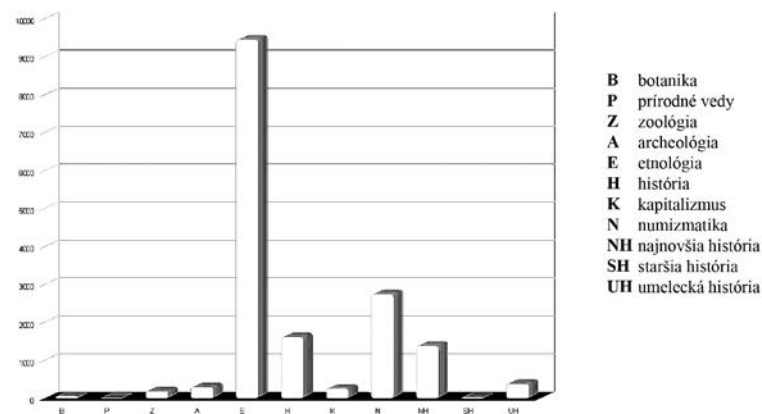
Súčasná teória tezurácie sa teda zaoberá (v tom lepšom prípade) problematikou budovania múzejného zbierkového fondu, radenia muzeálií do sústavy zbierok. Súčasný kurátor sa správa ako priemerný súkromný zberateľ, pre ktorého je selekčným kritériom to, že predmet je pekný, zaujímavý, vzácny, cenný alebo „sa nám hodí“.

⁹ STRÁNSKÝ, Z. Z. *Archeologie a muzeologie*. Brno : Masarykova univerzita, 2005, s. 124-126.

¹⁰ GREGOROVÁ, *Múzea a múzejníctvo*, s. 86-87.

Väčšine zbierok v múzeách chýba potrebný štandard systematizácie. Usporiadanie zbierkových predmetov využíva princíp príbuznosti alebo tvorí vývojové série.¹¹ Nemožno sa potom čudovať, že skladba zbierok súčasných slovenských múzeí sa podobá na inštitucionálne zbierky 18. storočia. Sú to zbierky archeologické, historické, etnologické atď. Ako je všeobecne známe, poslaním archeológa, historika alebo etnológa nie je budovať model objektívnej reality, ale iba zhromažďovať predmety viažuce sa na ich výskumné projekty. Vedná disciplína, ktorá je v múzeu dominantná, napríklad etnológia, okrem toho určuje a deformuje skladbu múzejného zbierkového fondu.

Štruktúra múzejného zbierkového fondu, 16 447 položiek, Galanta 2005

Obr. č. 1: Štruktúra zbierkového fondu, Galanta 2005

Vypracovanie tematického členenia sféry muzealizácie je dôležité nielen z hľadiska štruktúrovania múzejného zbierkového fondu, ale dokonca aj pre samotný vznik múzea. Platný zákon o múzeách a galériách,¹² podobne ako predchádzajúca legislatíva, ukladá zria-

¹¹ WAIDACHER, *Príručka všeobecnej muzeológie*, s. 122.

¹² Zákon č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty.

dovateľom múzeí určiť zameranie a špecializáciu múzea v zriaďovacej listine, zakladateľskej listine alebo štatúte múzea (§ 4). Bez jedného z týchto dokumentov nemožno vykonať zápis múzea do Registra múzeí a galérií Slovenskej republiky (§ 5). Najdôležitejším ustanovením je povinnosť múzeí nadobúdať zbierkové predmety a zbierky v súlade s určeným zameraním a špecializáciou (§ 9). Podľa nášho názoru výber oblastí vývoja prírody a spoločnosti, ktoré záväzne usmerňujú muzealizačný proces k vytýčenému cieľu, je prvou fázou muzealizácie. Až po uvedení si a vymedzení oblastí dokumentačného záujmu môže začať selekcia, ktorá hľadá, vyberá a potvrdzuje oblasti, ktorých sa bude muzealizácia týkať. Kostru tohto primárneho triedenia, jej pevnosť a použiteľnosť preveruje druhá, samostatná úroveň klasifikácie – triedenie múzejných zbierkových predmetov, autentických a priamo sprostredkovaných informačných zdrojov.

Zbierkový plán

Múzeum spravidla buduje, spravuje a využíva niekoľko múzejných zbierok tvoriacich múzejný zbierkový fond. Povinnosťou kurátorov je komplexne muzealizovať pridelenú oblasť vývoja prírody alebo spoločnosti. Povinnosťou zriaďovateľa a manažmentu múzea je vytvorenie podmienok na plnenie týchto úloh. Na to, aby zbierkotvorná činnosť neprebíhala náhodne a živelne, má mať múzeum spracovaný záväzný dokument označovaný ako koncepcia budovania zbierok, zbierkotvorný program alebo zbierkový plán. Manažment tvorby zbierok, sa týka v prvom rade tvorby múzejného zbierkového fondu. Je viazaný dokumentmi, ktoré definujú poslanie múzea – zakladacej listiny a štatútu múzea, prípadne špecializácie múzea. Tieto dokumenty rámcovo vymedzujú tematické zameranie, región a obdobie, ktorých sa majú zbierky týkať.

Zbierkový plán je prostriedkom na získanie prehľadu o zložení múzejných zbierok, a teda aj celého zbierkového fondu múzea. Nespočíva iba v zhromažďovaní dát o múzejných zbierkových predmetoch, slúži aj na odhaľovanie nedostatkov v muzealiza-

cii jednotlivých oblastí a umožňuje vedeniu múzea konkretizovať zámery vo vzťahu k múzejnému zbierkovému fondu. Mal by byť súčasťou dlhodobého plánu činnosti múzea formulujúcou priority budovania zbierkového fondu najmä z hľadiska zloženia zbierok. Je určený nielen pre kurátorov a pre manažment múzea, ale aj pre zriaďovateľa a v neposlednom rade aj pre verejnosť – najmä bádateľov a študentov. Poskytuje dokonalý prehľad o štruktúre múzejných zbierok i celého múzejného zbierkového fondu, odhaľuje nedostatky v štruktúre zbierok a uľahčuje sprístupňovanie múzejných zbierkových predmetov. Pomáha pri zisťovaní nedostatkov v evidenčno-správnych činnostiach, ošetroaní, uložení atď., čo slúži ako východisko pre vypracovanie čiastkových plánov správy zbierok, ktorých zameraním je tieto nedostatky odstrániť.

Ide o aktívne, plánovité riadenie najmä akvizičnej činnosti múzea. To znamená, že múzeum analyzuje existujúci múzejný fond a na základe výsledkov tejto analýzy hľadá predmety (potenciálne muzeálie), vhodné na naplnenie poslania múzea a pokúša sa ich získať. Pasívna, neplánovitá akvizičná činnosť znamená, že múzeum získava zbierkové predmety bez vlastnej aktivity, napríklad darom. Súčasťou zbierkového plánu nemôže byť získavanie tzv. „dokumentačného materiálu“ či „pracovných zbierok“, pretože takéto predmety neprechádzajú muzealizačným procesom a múzeum ich môže evidovať a spravovať iba ako hmotný majetok. Rovnako je neprípustné zahrnúť do zbierkového plánu predmety, ktoré sú v rozpore s poslaním múzea, napriek tomu, že to *Etický kódex múzeí* pripúšťa.¹³

Na Slovensku múzejný zbierkový fond regionálneho múzea tvoria zbierky participujúcich vedných disciplín. Tvoria ho vo všeobecnosti zbierky – archeologická, botanická, etnologická, historická, paleontologická, zoologická a zbierka výtvarného umenia. Iba vo výnimočných prípadoch je doložené členenie zbierky na kolekcie. Napríklad zbierka histórie je členená na kolekcie (podskupiny) – militárie, tehliarstvo, združenia a spolky, miery, poľnohospodár-

¹³ *Etický kódex Medzinárodnej rady múzeí*. Bratislava: Slovenský komitét Medzinárodnej rady múzeí, 2009, s. 10.

stvo, heraldika, mestská samospráva, numizmatika, osobnosti, knihy a tlačoviny, cechy a remeslá.¹⁴

Bez hlbšej analýzy je zrejmé, nakoľko slovenské múzejné zbierkové fondy tvorené takýmito zbierkami predstavujú ucelený zbierkový systém. Do akej miery napĺňajú klasifikačné požiadavky tezaurácie, vytvárajú „logický“ celok a nakoľko sú schopné vypovedať o štádiu vývoja nadobúdanej vzťahovej úrovne prvkov budovaného substrátového modelu dokumentovanej skutočnosti. Treba zdôrazniť, že systematizácia v rámci muzealizačného procesu sa týka primárne múzejného zbierkového fondu a jej výsledkom je jeho členenie na zbierky odrážajúce štruktúru a vnútorné vzťahy muzealizovanej skutočnosti, resp. skutočností.

Múzejný zbierkový fond

To však neznamená, že teaurus je synonymom pre múzejný zbierkový fond. Romantizujúce prirovnávanie teaurus = poklad = múzejný zbierkový fond je nielen vágne, ale hlavne nepresné. V pôvodnom význame slovo *thesaurus* (gréč. *thesaurós*) síce znamenalo v antickom Grécku poklad, chrámovú pokladnicu, ale aj veľkú zbierku vedeckých písomností – knižnicu. Dnešný význam dostal termín teaurus až v 50. rokoch 20. storočia, keď sa ho zmocnili informatici. Slovom teaurus sa začal označovať riadený slovník, najčastejšie zoznam terminológie odboru. V tezure sú pojmy začlenené do hierarchickej štruktúry, teda sú medzi nimi určené vzťahy nadriadenosti a podriadenosti tak, že explicitne zachytávajú apriórne vzťahy medzi nimi. Netreba snáď zdôrazňovať, že múzejný teaurus nebude tezaurem odboru, teda muzeológiou, ale tezaurem zbierkového fondu – množiny zbierok spravovaných múzeom.

Teória tezaurácie vychádza z premisy, že štruktúra múzejného zbierkového fondu by mala byť fixovaná nielen vo vecnej rovine zbierkových predmetov, ale aj v abstraktnej rovine tezauru, ktorý

¹⁴ Členenie zbierok Malokarpatského múzea v Pezínku, dostupné online [cit. 23. 9. 2022] <https://www.muzeumpezinok.sk/sk/zbierky-a-vyskum/clenenie>

je výslednicou poznávacieho procesu a jeho pojmového usústavňovania. To viedlo k terminologickému odlíšeniu a už klasici česko-slovenskej muzeológie chápali teaurus ako abstraktnú formu konkrétneho zbierkového fondu.¹⁵ Múzejný zbierkový fond je tematicky ucelený systém zbierok, ktorých prvky (muzeálie) vytvárajú substrátový model muzealizovaných oblastí vývoja prírody a spoločnosti. Iba prostredníctvom takto systémovo formovanej zbierkovej sústavy môže múzeum nielen optimalizovať zbierkotvornú činnosť, ale aj naplniť ciele svojho poslania.

Termínom **múzejná zbierka** označujeme usústavenú, istým spôsobom utriedenú časť múzejného zbierkového fondu, množinu múzejných zbierkových predmetov, ktoré spájajú rovnaké vlastnosti, resp. rovnaký dokumentačný cieľ, napr. zbierka platidiel, zbierka odevu alebo zbierka zbraní. Múzejnú zbierku možno ešte rozčleniť na **múzejné kolekcie**. Múzejná kolekcia je usústavená, istým spôsobom utriedená časť muzeologickej zbierky, množina druhovo a vývojovo príbuzných múzejných zbierkových predmetov, napr. kolekcia mincí, kolekcia čižiem, alebo kolekcia mečov.

Nedostatkou muzeológie bolo a je, že k skúmaniu a riešeniu tezauračnej problematiky vždy pristupovala z prostredia existujúceho múzea. Mala k dispozícii menší alebo väčší zbierkový fond, ktorého systémová reštrukturalizácia sa nikdy nestretla s pochopením a podporou. Konzervatívne, prežité usporiadanie zbierok ostalo nezmenené a pretrvalo dodnes. Teoretická muzeológia nikdy neformulovala východiská, z ktorých by mohla aplikovaná muzeológia vychádzať pri presadzovaní inej, optimálnejšej štruktúry zbierok tvoriacich múzejný zbierkový fond. Namiesto toho, aby teória tezaurácie jednoznačne stanovila, čoho sa muzealizácia týka, ktoré oblasti, najmä vývoja spoločnosti, sú dôležité, kľúčové, stráca energiu tým, že rieši, čím má byť tento nejestvujúci systém naplnený.

Pokiaľ chceme posunúť zbierkotvornú činnosť na úroveň zodpovedajúcu 21. storočiu, treba upriamiť pozornosť na problematiku múzejnej tezaurácie. Nebude to úloha jednoduchá ani ľahká, bude

¹⁵ STRÁNSKÝ, Úvod do studia muzeologie, s. 98-99.

musieť byť riešená množstvom kompromisov vedúcich k názorovej zhode na základe vzájomného porozumenia. Pre lepšiu predstavu sa pokúsime vymedziť štyri úrovne tezauračného procesu:

1. **triediacu** – klasifikácia objektívnej reality z hľadiska oblastí ľudskej činnosti – triednik, ako abstraktná, dynamická, tematická klasifikácia objektívnej reality, ktorej výsledkom je formovanie všeobecnej štruktúry zbierkového fondu. Triednik umožní odpovedať na otázku, ktorých oblastí vývoja spoločnosti sa môže alebo by sa mala muzealizácia týkať.

2. **pretezauračnú** – klasifikácia prvkov materiálnej kultúry – pretezaurus, abstraktná, dynamická, vecná klasifikácia prvkov materiálnej kultúry, ktorej výsledkom je formovanie všeobecnej štruktúry zbierok a kolekcii. Pretezaurus poskytuje komplexný prehľad oblastí autentických a priamo sprostredkovaných dokladov, ktoré možno využiť pri realizácii muzealizačného procesu.

3. **tezauračnú**, ktorej výsledkom je abstraktný, dynamický systém štruktúry zbierkových prvkov s cieľom vytvoriť jedinečný metamodel komplexného, substrátového modelu skutočnosti.

4. **tvorba múzejného zbierkového fondu**, vecného, dynamického, autentického a priamo sprostredkovaného substrátového modelu muzealizovaných oblastí, ktorý dokladané skutočnosti zastupuje a reprezentuje ich hodnoty.

Pri vymedzení úrovni tezauračného procesu sme vychádzali z premisy, že východiskom i obsahom prvej úrovne tezaurácie musia byť javy, činnosti, procesy, udalosti spoločenského vývoja atď. a až následne autentické, zmyslovo konkrétne prvky univerza, v našom prípade múzejné zbierkové predmety.

Triedniky

Za ostatných 72 rokov bolo riešeniu triediacej úrovne tezauračného procesu venovaných na Slovensku niekoľko oficiálnych pokusov označovaných ako triednik, triedenie, klasifikácia alebo rubrikátor. Prví na Slovensku pociťovali potrebu triedenia etnografi. Slovenská národopisná spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied v roku 1960

vypracovala návrh a vydala metodický návod *Triedenie národopisného materiálu a jeho dokumentovanie v múzeách*. Nástup elektronického spracovania si vyžiadala revíziu triedenia národopisného materiálu. Výsledkom je *Rubrikátor národopisu*, ktorý vznikol v rozmedzí rokov 1988 – 1990 v rámci vedecko-výskumnej úlohy zameranej na vytvorenie integrovaného informačného systému národopisnej vedy. V roku 1991 boli práce prerušené. V práci sa pokračovalo až od roku 1995 jeho reštrukturalizáciou a zmenou názvu na *Rubrikátor etnológie*.¹⁶ Je to jednojazyčné, polytematické triedenie s jednoduchým hierarchickým usporiadaním vychádzajúce zo zásad Medzinárodného systému vedeckých a technických informácií. Je rozdelené na päť tried, členených na oblasti ľudskej činnosti do šiestich úrovní. V každej úrovni sú ponechané voľné miesta, ktoré umožňujú v procese zdokonaľovania a rozvíjania rubrikátora zavádzať nové triedy.

Najstarším triednikom odboru histórie je *Triednik katalogizačných kariet odboru dejín kapitalizmu a socializmu*, ktorý spracoval v roku 1967 Bohuš Kostický. Bol súčasťou „*perspektívnej úlohy jednotnej evidencie – vybudovaní centrálného katalógu muzeálneho materiálu na Slovensku*“. Na základe rozhodnutia Slovenskej rady pre múzeá a galérie (SRMG) zo dňa 12. 4. 1967 mal byť triednik zavedený do praxe vo všetkých múzeách na Slovensku od roku 1968. Je to jednojazyčné, polytematické triedenie s hierarchiou využívajúcou desiatkovú číselnú sústavu. Je rozdelené na deväť tematických celkov, ktoré sú členené na skupiny a podskupiny. Trojmiestny číselný výraz, ktorý vznikne zaradením múzejného zbierkového predmetu do systému, vytvára tematickú signatúru. Tento triednik nebol určený pre dokumentáciu etnografických a numizmatických zbierok, ktoré mali vypracované vlastné triedniky. Triedenie obsahuje aj kategóriu „Druh“, ktorá v zjednodušenej forme prináša zoznam predmetov, ktorými možno doložiť jednotlivé podskupiny.¹⁷

¹⁶ MRUŠKOVIČ, *Etnomuzeológia*, s. 61-69.

¹⁷ KOSTICKÝ, B. *Triednik katalogizačných kariet odboru novších dejín v múzeách*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1967.

Po osemnástich rokoch vznikol tretí pokus o tematické triedenie. Je súčasťou *Metodiky vyplňovania katalogizačných lístkov v odboroch prírodných a spoločenských vied v múzeách na Slovensku*. Vznikol v gescii Slovenského národného múzea. Je to jednojazyčné, polytematické triedenie s jednoduchým hierarchickým usporiadaním. Je rozdelené na päť tematických celkov, ktoré sú členené na oblasti ľudskej činnosti. Každá oblasť má pridelenú alfabetickú skratku, ktorá sa značí do katalogizačného lístka. Metodika obsahuje aj triedenie oblasti prírodných vied. Uvažovalo sa o tom, že triedenie možno spresniť zadaním dvojmiestnych číselných kódov, ktoré však Ústredná správa múzeí a galérií (ÚSMAG, 1979 – 1988) nikdy nevydala.¹⁸

Najznámejším západoeurópskym triednikom je kombinovaný klasifikačný systém Waltera Trachslera *Systematika kultúrno-historických hmotných statkov* (*Systematik kulturhistorischer Sachgüter*) z roku 1981. Svoje triedenie vypracoval na objednávku Švajčiarskeho múzejného spolku (Schweizer Museumsverband). Pracoval na ňom 15 rokov počas pôsobenia vo Švajčiarskom národnom múzeu (Schweizerische Landesmuseum) v Zürichu. Klasifikačný systém označujeme ako kombinovaný preto, lebo autor prepojil tematické triedenie s klasifikačným systémom múzejných zbierkových predmetov. Toto riešenie skomplikovalo používanie systematiky, s ktorou možno pracovať iba s využitím registra. Je to dvojjazyčné, veľmi detailné polytematické triedenie s hierarchiou využívajúcou desiatkovú číselnú sústavu. Je rozdelené na deväť funkčných skupín členených do štyroch až siedmich úrovní, ktoré zahŕňajú aj klasifikáciu zbierkových predmetov.¹⁹

¹⁸ Metodika vyplňovania katalogizačných lístkov v odboroch prírodných a spoločenských vied v múzeách na Slovensku.

¹⁹ TRACHSLER, W. *Systematik kulturhistorischer Sachgüter: Klassifikation nach Funktionsgruppen zum Gebrauch in Museen u. Sammlungen*. Bern, Stuttgart : Verband der Museen der Schweiz, 1981.

Pretezaurus

Tak ako tematické triedenie má nezastupiteľný význam pri kreovaní štruktúry múzejného zbierkového fondu, je nevyhnutné, aby múze

Obr. č. 2: Klasifikačný systém Waltera Trachslera

um disponovalo nástrojom, ktorý by z vecného hľadiska umožňoval usústavňovanie múzejných zbierkových prvkov a odhaľoval tak, okrem iného, nedostatky procesu muzealizácie.

Vychádzajúc z týchto úvah označujeme proces vecného triedenia termínom „pretezaurácia“ a jej výsledok termínom „pretezaurus“. Pretezaurus v rovine vecného triedenia je abstraktným modelom materiálnej kultúry ľudstva, obsahujúcim všetky jej prvky usporiadané do určitej štruktúry s určenými vzťahmi medzi nimi. Tezaurus je metamodelom štruktúry muzeálií tvoriacich substrátový model vo vymedzenom priestore a čase. Pretezaurus je „tezaurus“ tezaurov, bez ktorého v súčasnosti nemôže fungovať múzeum so storočnou tradíciou ani novovznikajúce múzeum. Má zásadný vplyv na vymedzenie profilu a formovanie štruktúry zbierkových prvkov, intero-

perabilitu múzejných zbierok a následne na plánovanie akvizičnej i prezentačnej činnosti. Je natolko dôležitý, že jeho využitie môže zásadne zmeniť súčasný pohľad na muzealizačný proces i štruktúru múzejných zbierok tvoriacich zbierkové fondy múzeí.

Tvorba múzejného pretezauru nie je vonkoncom jednoduchá úloha. Tvorbu sťažuje najmä to, že múzejný pretezaurus je polytematický. Nie je vytváraný pre tematicky ohraničenú doménu, ale pre množstvo domén, z ktorých mnohé nemajú ustálenú terminológiu vyhovujúcu potrebám múzea. Systém klasifikácie zbierok vyžaduje koherentnú štruktúru dát, a preto prijatie deskriptívneho systému je prvým krokom na vytvorenie základnej dátovej štruktúry zbierok. Na tejto úrovni možno deskripty považovať za súbor autorít. Táto prvá úroveň ešte nezaručuje systematickú organizáciu dát, a preto je potrebné vytvoriť klasifikačný systém. Klasifikačný systém umožňuje zoskupovanie dát do množín, spravidla usporiadaných hierarchicky, ktorých štruktúra je založená na logike s prihliadnutím na podstatné vlastnosti, napríklad funkciu. Prijatie klasifikačného systému zabezpečuje, že dáta sú koherentné a homogénne. Systém vytvára logické väzby medzi muzeálami, zdôrazňuje podobnosti a rozdiely, ako aj umožňuje vytváranie kolekcii v rámci samotnej zbierky. Poskytuje jedinečný pohľad na múzejný zbierkový fond, prispieva k hlbšiemu pochopeniu jeho obsahu a je základným predpokladom analýzy a plánovania zbierkotvornej činnosti.

Zo snahy zmyslami a rozumom postihnúť proces budovania súkromných a neskôr múzejných zbierok, ako aj princípy ich skladby, vzišli prvé muzeologické koncepcie. V roku 1565 belgický lekár Samuel Quiccheberg (1529 – 1567) publikoval *Inscriptiones vel Tituli Theatri Amplissimi*, v ktorom predstavil svoju ideu „divadla vedenia“. Toto krátke, 64-stránkové dielo bolo prvým teoretickým pojednaním o riadenom zberateľstve. *Inscriptiones* predstavujú ambiciózne úsilie demonštrujúce pragmatickú hodnotu kniežacích zbierok 16. storočia. Quiccheberg v hlavných, základných črtách naznačuje ideálnu štruktúru zbierok, v ktorej spája tradičné oblasti

zberateľstva umenia a kuriozít s budovaním zbierok naturálií, artefaktov, modelov strojov, vedeckých prístrojov, mirábilii a exotík.²⁰

Novodobé, netradičné pretezaury pre zberateľov vznikali už v poslednej štvrtine 19. storočia pre potreby filatelistov. Na listoch filatelistického albumu bola vyznačená krajina pôvodu, rok (roky) vydania a poľička všetkých emisií známok s vyobrazením motívu známky. Pri sériách bola uvedená farba známky a nominálna hodnota. Zberateľ, filatelista si mohol vybrať krajinu a obdobie, na ktoré sa rozhodol zamerať zberateľskú aktivitu.

Múzejné pretezaury začali vznikať v západnej Európe a Spojených štátoch amerických od 70. rokov 20. storočia. Vznikli polytematické odborové pretezaury. Ako príklad tematického odborového pretezauru uvádzame *Tezaurus archeologických objektov MDA (MDA archaeological objects thesaurus)*.

4 4.2 4.2.1	Hauptwerk, Gewerbe Kultur/Produktion Metallverarbeitung: Schmiede, Schlosserei	4 4.2 4.2.1	Hauptwerk, Gewerbe Kultur/Produktion Metallverarbeitung: Schmiede, Schlosserei
4.262.1	1 Werkstatteinrichtung Schmiede (II; Amboss (Forts.) 2 Legenboese, Feilstein 3 Beihelfboese (Füllboese usw.) 4 Amboss-Zubehör (Amboss-Halteschloße, Verhängereisen, Legenboese-Gegengewichte)	4.262.2	2 Werkstatteinrichtung Schmiede (II) (Forts.) 3 Aufhängegerichte für Stangen, Rohre usw. (Stahlknoclein) 3 Vorratsbehälter für Beschläge, Nieten usw. 4 Werkstatteinrichtung für Schmiede, Schlosserei 0 Werkzeugschätze 1 Lager, Wagnestische 2 Werkstatztische 3 Obige Werkstatteinrichtung Schmiede, Schlosserei 0 Werkstatt-Schuldbüchlein 1 Schmelzöfen
4.262.1	2 Arbeitstische für Schmiede, Schlosserei 0 Richtigplatten 1 Werkbänke (Schraubstöcke (Bank, Parallel-, Feuer-Schraubstöcke), Schraubstockzubehör: Feil- und Spannkloben usw.)	4.262.2	3 Werkzeuge zum Messen und Anreisen für Metallbearbeitung 0 Messwerkzeile, Winkelmasse für Metallbearbeitung (Anschlagwinkel 90°, Winkelübertrager) 1 Mas- und Kalliberwerkzeuge für Metallbearbeitung (Schieb-, Dreh-, Bleich-, Gewinde-, Kalliber, Rachenwerkzeuge für Metallbearbeitung) 2 Messwerkzeuge (Aussen-, Innenmasse) für Metallbearbeitung 3 Formeln für Metallbearbeitung 0 Richtzähle ("Richtzähler") 1 Zählwerk 4 Rahmen für Wagenschmiede (Messzählein) 5 Messwerkzeuge für Metallbearbeitung 0 Reiss-, Spiritenzahl 1 Reisszählein 2 Reisszählein 3 Parallelmesser, Streichmasse für Metallbearbeitung 4 Reisszählein für Metallbearbeitung
4.262.1	3 Mechanische Anlagen für Schmiede, Schlosserei 0 Aufwehämmer für mechanische Metallbearbeitung 1 Stahlfedehämmer für mechanische Metallbearbeitung 2 Hebelhämmer für Eisen-Frictionsantrieb 3 Lufthämmer für mechanische Metallbearbeitung	4.262.2	4 Köpfer für Metallbearbeitung 0 Zangen für metallverarbeitende Gewerbe (I) (Schmiedezangen inkl. Zangenmesser, Wälzmaß-, Niet-, Rund-, Flach-, Parallel-, Bein-, Deck-, Gasrohrzangen, Blechbiege-Rundzangen) 1 Zangen für metallverarbeitende Gewerbe (II) (Kapp-, Haken-, Kombination-, Bütz-, Zangen, Universal-Rohrzangen) 2 Schraubenschlüssel für metallverarbeitende Gewerbe 0 Einmalige Schraubenschlüssel 1 Doppelmalige Schraubenschlüssel 2 Ring Schlüssel 3 Stockschlüssel 4 Verstellbare Schraubenschlüssel 5 Schraubenschlüssel Vasta 3 Schraubenzieher 4 Senkzangen 3 Hebeisen (Brechzangen, Keil-Hebeisen) 6 Hebevorrichtungen 0 Kettenzange inkl. Karten 1 Seilzange inkl. Seilrollen, Hartseile, Seil-Aufhängegerichte NB. Lastenhebewerkzeuge vgl. 4.200.5
4.262.1	4 Bohrsysteme für Metallbearbeitung (Hand-, Brust-, Tisch-, Säulen-Bohrmaschinen)	4.262.2	7 Zangen für Schmiede, Schlosserei (Schraubzangen, Klammern)
4.262.1	5 Schweiß- und Lötlagen für Metallbearbeitung 0 Autogen-Schweißanlagen (Schweiß-, Schweißbrenner für Autogen-Schweißanlagen) 1 Weich- und Hartlötlagen für Metallbearbeitung 0 Guss-, Abschleißrollen für Lötisen 1 Lötsteine (mit Schmelzverlusten) 2 Tropfbehälter für Lötisen 3 Lötungen 4 Lötöfen 5 Reinigungsbehälter ("Aussreiböcher") für Lötöfen 6 Lötzinnbarren 7 Schlage, Hartlötlagen (Schmelz bzw. Pulver) 8 Schmelzöfen für Metallbearbeitung 0 Tuschlötlagen 1 Schmelztiegel 2 Tuschwasser 3 Aufhängelösungen zu Schweißanlagen 9 Schweiß- und Lötanlagen Varia 0 Augenbohr-, Schweißrollen 1 Blendschirme (Hand-, Kopf-Blendschirme)		
4.262.2	2 Werkstatteinrichtung Schmiede, Schlosserei (II) 0 Druckpumpen für Kupferschmiede (Druckpumpen)		
	1 Tuschlötlagen für Kupferschmiede (Metallwanne für Stanzbäder, Kaltverkupferung usw.)		

Obr. č. 3: Systém „divadla vedenia“ Samuela Quiccheberga

²⁰ QUICCHEBERG, S. *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi, completentis rerum vniuersitatis singulas materias et imagines eximias [...]*. Mnichov, 1565.

Obr. č. 4: Filatelistický pretezaurus, Rakúsko-Uhorsko, okolo 1880

Je to jednojazyčný tematický pretezaurus členený na 24 tried. Pri jeho zrode stála nezávislá charitatívna organizácia Museum Documentation Association (MDA) založená v roku 1977 so sídlom vo Veľkej Británii. Jej cieľom bolo zlepšiť správu a využívanie zbierok

rok v múzeách, knižniciach, galériách a archívoch. V roku 2008 bola premenovaná na Collections Trust.²¹

Najznámejším a najpoužívanejším je *Tezaurus umenia a architektúry* (The Art and Architecture Thesaurus, AAT) vytvorený nadáciou Jean Paul Getty Trust v Spojených štátoch amerických. Je to polytematický pretezaurus pojmov používaných pri katalogizácii a indexovaní umenia, architektúry, artefaktov a archívnych materiálov, využívajúci princíp fazetového triedenia. Projekt začal na konci 70. rokov 20. storočia ako reakcia na elektronické spracovanie kníh a časopisov.²²

V muzeologických intenciách²³ za prvok pretezauru, tezauru a múzejného zbierkového fondu považujeme:

Naturfakt – výtvor prírody, vecný, nesprostredkovaný, priamy informačný zdroj. Medzi naturfakty sú rátané aj dermoplastické preparáty, plošné výbrusy minerálov atď., ktoré nemožno označiť za výtvory prírody. Sú to artefakty. Prax ukázala, že pre tieto zbierkové prvky už latinská taxonómia poskytuje všeobecne uznávanú vedeckú metódu klasifikácie.

Artefakt – výtvor ľudských rúk a umu, vecný, nesprostredkovaný, priamy informačný zdroj. Muzeálie, vecný, autentický, nesprostredkovaný doklad vývoja prírody a spoločnosti. Predmetom muzealizačného procesu sa však paradoxne môžu stať aj vecné, autentické, sprostredkované doklady – napodobeniny. Sú neoddeliteľnou súčasťou každodenného života jednotlivca i spoločnosti a produktom celého radu výrobných odvetví, napríklad mincovníctva.²⁴

²¹ SPECTRUM. *The UK Museum Documentation Standard*. Cambridge : Collection Trust, 2007.

²² HARPRING, P. *Introduction to Controlled Vocabularies: Terminology for Art, Architecture, and Other Cultural Works*. Los Angeles : Getty Research Institute, 2010.

²³ STRÁNSKÝ, *Archeologie a muzeologie*, s. 121; STRÁNSKÁ – STRÁNSKÝ, *Základy štúdia muzeológie*, s. 62.

²⁴ DÍTE, T. Substitút a napodobenina v múzejnej teórii a praxi. In *Múzeum*, 2017, roč. 63, č. 4, s. 32-34.

Mentefakt – výtvor ľudského ducha, nositeľ informácií, ktoré sú formálne a obsahovo usporiadané alebo sú výsledkom umeleckej tvorby. Uchovávanie nepriamo sprostredkovaných, zmyslovo abstraktných mentefaktov, informačných prameňov, je doménou archívov, knižníc a galérií. Pre mentefakty z muzeologického hľadiska je určujúci ontický význam nosiča, pričom obsah je viac-menej nepodstatný. Venujeme im pozornosť iba preto, že sú historickým dedičstvom budovania múzejných zbierkových fondov.

Nepriamo sprostredkované doklady zohrávajú významnú úlohu v doplnkovej dokumentácii, ktorá je racionálnym doplnkom autentickej dokumentácie. Fixuje unikátne informácie o prvkoch materiálnej kultúry, ktoré nemožno z rozličných dôvodov selektovať, alebo je ich selekcia neracionálna v podobe receptúr, plánov, výkresov, nálezových správ, firemných katalógov a pod.

Za prvky materiálnej kultúry považujeme aj priamo sprostredkované doklady – **technofakty** (optofakt a audiofakt), výtvary techniky bez tvorivého vkladu človeka.²⁵ Radíme medzi ne vizuálne, auditívne a audiovizuálne doklady – fotografia, film, zvukový záznam. Slúžia na dokladanie dôležitých javov neustále sa meniacej objektívnej reality, respektíve nesprostredkovaných vecných dokladov, ktoré nemožno uchovať (napr. vločka snehu) a teda ani vecne doložiť. Dokumentárna fotografia, film atď. podobne ako autentický, vecný doklad sú autentické ontologicky, zastupujú pôvodnú skutočnosť a reprezentujú jej hodnoty bez ohľadu na to, či sú alebo môžu byť považované za zdroj poznania. Ich informačný potenciál je podobne ako pri nesprostredkovanom vecnom doklade nevyčerpatelný. Preto sa môže dokumentárna fotografia, dokumentárny film alebo zvukový záznam stať muzeáliou rovnocennou s vecným, nesprostredkovaným, autentickým dokladom. Technofakty zohrávajú dôležitú úlohu v procese sprievodnej dokumentácie zabezpečujúcej fixáciu existenčného kontextu selektovaného predmetu, resp. predmetov. Už v blízkej dobe sa optofakty stanú jediným spôsobom do-

²⁵ DÍTE, T. Limity digitalizácie v ochrane kultúrneho dedičstva spravovaného múzeami. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, roč. 1, č. 2, s. 87-100.

loženia predmetov vyrobených z plastov. Tie je síce možné zachovať v autentickom stave, ale doba ich životnosti je krátka a dá sa predpokladať, že v budúcnosti sa bude ešte skracovať.

Za prvky materiálnej kultúry považujeme iba predmety „**in fondo**“, teda prvky, ktoré môžu byť zaradené do múzejného zbierkového fondu. Budovy, stavby (inžinierske stavby), sídelné útvary a geografickú krajinu iba na úrovni technofaktu, makety alebo modelu. Nemožno akceptovať závery Dohovoru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva.²⁶ Jediným nehmotným kultúrnym dedičstvom sú ľudské myšlienky. Všetko ostatné, vrátane spevu, môže človek svojimi zmyslami vnímať iba s využitím hmotného prostredia. Spev alebo reč je pozdĺžne mechanické vlnenie v hmotnom prostredí, ktoré je schopné vyvolať v ľudskom uchu sluchový vnem. Zvuk je teda časť spektra mechanického vlnenia vzduchu, ktorú je človek schopný vnímať. Dokonca aj svetlo, ktoré nepotrebuje na svoje šírenie látkové prostredie, sa nezaobíde bez fotónov, o ktorých sa hovorí ako o objektoch s vlastnou hybnosťou, energiou a hmotnosťou.

V presnom preklade „nehmatateľné“ (intangible) kultúrne dedičstvo možno stotožniť s duchovnou kultúrou, ktorú nemožno mechanicky oddeliť od materiálnej kultúry. Duchovná kultúra je imanentnou súčasťou každého artefaktu a celého radu naturfaktov.

Riešenie problematiky tezaurácie je najnaliehavejšou úlohou súčasnosti, pretože neovplyvní len zbierkotvornú činnosť, ale skvalitní aj správu zbierok a ich prezentačné využívanie. Dnešná doba elektronizácie a digitalizácie otvára múzeám zriedka využívané možnosti nielen na regionálnej, ale aj na celoštátnej úrovni. Tieto možnosti je potrebné si uvedomiť a teoretické premisy cez aplikačnú úroveň zaviesť do praxe.

²⁶ *Dohovor na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva*, dostupné online [cit. 23. 9. 2022]: https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2020/02/vlastnymat_sk.pdf

Zoznam použitých zdrojov

- DÍTE, Tibor. Substitút a napodobenina v múzejnej teórii a praxi. In *Múzeum*, 2017, roč. 63, č. 4, s. 32-34. ISSN 0027-5263.
- DÍTE, Tibor. Limity digitalizácie v ochrane kultúrneho dedičstva spravovaného múzeami. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, roč. 1, č. 2, s. 87-100. ISSN 1339-2204.
- Dohovor o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva (prijatý rezolúciou č. 32 dňa 17. októbra 2003 na 32. zasadnutí Generálnej konferencie)
- DOLÁK, Jan. *Sběratelství a sbírkotvorná činnost muzeí*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018. ISBN 978-80-223-4553-8.
- Etický kódex Medzinárodnej rady múzeí*. Bratislava : Slovenský komitét Medzinárodnej rady múzeí, 2009.
- GREGOROVÁ, Anna. *Múzeá a múzejníctvo*. Martin : Matica slovenská, 1984.
- HARPRING, Patricia. *Introduction to Controlled Vocabularies: Terminology for Art, Architecture, and Other Cultural Works*. Los Angeles: Getty Research Institute, 2010. ISBN 978-1-60606-018-6.
- KOSTICKÝ, Bohuš. *Triednik katalogizačných kariet odboru novších dejín v múzeách*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1967.
- Metodika vyplňovania katalogizačných lístkov v odboroch prírodných a spoločenských vied v múzeách na Slovensku*. Bratislava : Ústredná správa múzeí a galérií, 1985.
- MRUŠKOVIČ, Štefan. *Etnomuzeológia. Teória, metodológia, prax*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1993. ISBN 80-85753-10-3.
- QUICCHEBERG, Samuel. *Inscriptiones vel tituli theatri amplissimi, complectentis rerum vniuersitatis singulas materias et imagines eximias [...]*. Mníchov, 1565.
- SPECTRUM. *The UK Museum Documentation Standard*. Cambridge : Collection Trust, 2007.
- STRÁNSKÁ, Edita – STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. *Základy štúdia muzeológie*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2000. ISBN 80-8055-455-2.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. *Úvod do studia muzeologie*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1979.

- STRÁNSKÝ, Zbyněk Zbyslav. *Archeologie a muzeologie*. Brno : Masarykova univerzita, 2005. ISBN 80-210-3861-6.
- TRACHSLER, Walter. *Systematik kulturhistorischer Sachgüter: Klassifikation nach Funktionsgruppen zum Gebrauch in Museen u. Sammlungen*. Bern, Stuttgart : Verband der Museen der Schweiz, 1981. ISBN 3-258-02942-3.
- WAIDACHER, Friedrich. *Príručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1999. ISBN 80-8060-015-5.
- Zákon č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty.

Mobilita zbierok: sú prírodovedné zbierky slovenských múzeí v pohybe?

Mgr. Marianna Tutková, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra archívnictva a muzeológie, Gondova 2, 811 02 Bratislava 1, Slovensko, email: marianna.tutkova@uniba.sk

Abstract

The paper deals with the loans of collection items from the field of natural sciences between Slovak museums. It highlights the purpose, scope and specific characteristics of these loans. The final part of the research will provide an evaluation and a summary of the current situation of loans in this area of museology in Slovakia.

Key words collections mobility, collections in transfer, natural history museums, the loans of collection items, museum

1. Rozvoj mobility zbierok v Európe

Mobilita zbierok ako proces je identifikovaná ako interakcia medzi dvoma inštitúciami, ktoré na základe vzájomných podmienok uzatvárajú zmluvu o výpožičke. Všetky ďalšie kroky vychádzajú z legislatívnych požiadaviek, tak z materiálnych potrieb zbierkového predmetu, postoj organizácie a, samozrejme, aj zo strany vypožičavateľa zbierkového predmetu, ktorý podmienky vyjednáva do tej úrovne, v ktorej je ochotný na podmienky pristúpiť. Mobilitu zbierkového predmetu, odhliadnuc od účelu výpožičky, definuje najdôležitejšia potreba, ktorou je samotná ochrana zbierkového predmetu počas výpožičky.

Na začiatku tisícročia prebiehali v Európe viaceré konferencie zamerané priamo na mobilitu zbierok medzi európskymi múzeami. Spolupráce medzi múzejnými pracovníkmi i inými odborníkmi počas konferencií priniesli nielen pravidlá, postupy a návody pre realizovanie výpožičiek, ale dôkaz o význame medzimúzejných spoluprác a nevyhnutnosť potreby komunikácie múzeí na národnej i medzinárodnej úrovni.

Mobilita zbierok sa prvýkrát ako diskutovaná téma v múzejnej oblasti objavila v roku 2003 na konferencii v Aténach a v Delfách pod názvom *Poslanie a podpora kultúrneho dedičstva európskeho významu*.¹ Následne sa v októbri 2004 uskutočnila konferencia v Haagu (Holandsko) na tému *Múzejné zbierky v pohybe*. Závety konferencie poukázali na nevyhnutnosť vytvoriť schému výpožičiek, obsahujúcu spoločné normy, povinnú zmluvu o výpožičke, dokumenty o výstavných priestoroch a stave predmetu počas výpožičky i správy o bezpečnosti a požiadavky na ochranu zbierkových predmetov.² V nadväznosti na túto konferenciu bola v máji 2005 spracovaná odborná správa *Lending to Europe*.³ V roku 2005 nasledovala konferencia *Rozvoj mobility zbierok* v Manchestri. Konferencia bola zameraná na odškodnenia a poisťovanie počas presunov zbierkových predmetov. Priniesla odvážne riešenia v problematike znižovania nákladov, ktoré sú označené práve za

¹ GAREZOU, M. *Enhancement and Promotion of Cultural Heritage*. Seminar Held in the Context of the Greek Presidency of the European Union Under the Auspices of the Hellenic Ministry of Culture. Athens –Delphi, 17–19 March 2003, Athens, 2006.

² *Increasing the mobility of collections*. A report from the international museum conference held in Manchester, UK, on 27–28 November 2005. Online na [www:<http://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/topics/Collection_Mobility/Members/Bericht_Konferenz_2005_Manchester.pdf>](http://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/topics/Collection_Mobility/Members/Bericht_Konferenz_2005_Manchester.pdf).

³ *Lending to Europe. Recommendations collection mobility European museums*. A report produced by an independent group of experts, set up by Council resolution 13839/04. Tripiti: Rotterdam. Dostupné online na internete: [<https://museumcontact.nl/bestanden/lending-europe-recommendations-collection-mobility-european-museums>](https://museumcontact.nl/bestanden/lending-europe-recommendations-collection-mobility-european-museums).

jeden z problémov neprístupovania múzeí k spoluprácam. V záverečnej správe⁴ z tejto konferencie sa okrem termínu odškodňovanie objavuje spojenie „budovanie dôvery a najlepšie prístupy pre podporu mobility zbierok“.

Významným zlomom rozvoja mobility zbierok bolo založenie projektu *Lending for Europe – Collections Mobility* (CM 2.0).⁵ Projekt bol realizovaný v rokoch 2009 až 2011. Charakteristický bol praktickými školeniami v oblasti mobility zbierok, vydávaním príručiek o mobilite zbierok. Súčasťou projektu bolo aj vytvorenie webovej stránky ako zdroja informácií pre múzejných pracovníkov. Cieľom projektu bolo uľahčovanie procesu a podpora množstva výpožičiek medzi múzeami. Výstupom tohto projektu je aj publikácia *Encouraging collections mobility – A Way Forward for Museums in Europe (Podpora mobility zbierok – cesta vpred pre múzeá v Európe)* z roku 2010.⁶

Hlavným prínosom týchto konferencií boli práve ich výstupy, ktoré priniesli ucelené závery smerujúce k uľahčeniu procesov výpožičiek a k nastaveniu adekvátnych jednotných podmienok pre túto oblasť. Ako príklad je potrebné spomenúť vzor štandardizovanej dohody o výpožičke, ktorý bol vytvorený v roku 2005. Na základe prieskumu organizácie NEMO⁷ bola z 400 odlišných zmlúv

z európskych múzeí vytvorená jednotná štandardizovaná zmluva o výpožičke.⁸ Tá zjednotila požiadavky medzi inštitúciami, ich komunikáciu a najdôležitejšie je, že zhrnula všetky dôležité body potrebné pre bezproblémovú prípravu vzájomných výpožičiek. O niečo neskôr, v roku 2012, bol vytvorený manuál Toolkit.⁹ Túto predbežnú štúdiu (manuál) vytvorili múzejní odborníci, zámerne orientovanú na postupy znižujúce náklady mobility zbierok.

Mobilita zbierok sa postupne vyvinula do podoby organizovaného procesu výpožičky zbierkových predmetov medzi múzeami. Jednotlivé odporúčania smerujú k znižovaniu finančnej a administratívnej záťaže, rovnako tak k znižovaniu rizík vedúcich k akémukoľvek poškodeniu zbierkového predmetu z hľadiska právneho alebo fyzického aspektu. Mobilita zbierok je pozitívne rozvíjaná hlavne v prípade vytvárania sietí spolupracujúcich múzeí, pravidelných spoluprác a vysokej odbornej dokumentačnej úrovni múzeí. To sú základné predpoklady vzájomného spolu-využívania zbierok medzi múzeami.

2. Definovanie spôsobu výskumu

Vzhľadom na predmet výskumu dizertačnej práce autorky na tému Medzinárodná mobilita zbierok sme sa už pri prvotnom prieskume

⁴ Increasing the mobility of collections. A report from the international museum conference held in Manchester, UK, on 27–28 November 2005. Dostupné na internete: <https://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/topics/Collection_Mobility/Members/Bericht_Konferenz_2005_Manchester.pdf>.

⁵ Webová stránka projektu (online). Dostupné na: <<https://www.lending-for-europe.eu/cm-20-project-2-2/>>.

⁶ *Podporujeme mobilitu sbírek: cesta vpřed pro evropská muzea* [online]. Fínska národná galéria 2010. Český preklad- Praha: Metodické centrum pro muzea výtvarného umění Národní galerie v Praze, 2014 [online]. [cit. 30.9.2022] Dostupné na internete: <<http://www.mc-galerie.cz/admin/files/pdf/ENCOURAGING-SBORNÍK-konecna-verze.pdf>>.

⁷ NEMO – Network of European Museum Organisations. Internetová stránka organizácie: <www.ne-mo.org>.

⁸ KRONENBERG, M. Trust and networking. In *Podporujeme mobilitu sbírek: cesta vpřed pro evropská muzea* [online]. Fínska národná galéria 2010. Český preklad. Praha: Metodické centrum pro muzea výtvarného umění Národní galerie v Praze, 2014 [online]. [cit. 30.9.2022] Dostupné na internete: <<http://www.mc-galerie.cz/admin/files/pdf/ENCOURAGING-SBORNÍK-konecna-verze.pdf>>.

⁹ *Toolkit on Practical ways to reduce the cost of lending and borrowing of cultural objects among member states of the european union. Open Method of Coordination (OMC) Working Group of EU Member States' Experts on the Mobility of Collections. European agenda for culture work plan for culture 2011-2014* [online]. [cit. 30.9.2012] Dostupné na internete: <http://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/omc_toolkit-mobility-ofcollections_en.pdf>.

malého množstva vývozov zbierkových predmetov prírodovedného charakteru do zahraničia rozhodli zhodnotiť situáciu výpožičiek prírodovedných zbierok aj na národnej úrovni. Prieskum výpožičiek zbierkových predmetov prírodovedných zbierok slovenských múzeí bol vykonávaný skúmaním zmlúv o výpožičke zbierkových predmetov v centrálnom registri zmlúv (<https://crz.gov.sk>) a dopytovaním na situáciu priamo v múzeách na Slovensku, konkrétne na ich odborných a dokumentačných oddeleniach. Následne boli dáta zhromaždené a zanalyzované.

Na začiatku výskumu sme si položili dve otázky, ktoré sme sa snažili zodpovedať. V prvom rade nás zaujímalo, či si múzeá na Slovensku vzájomne zapožičiavajú prírodovedné zbierky. Ďalej sme sa snažili zistiť, aký účel výpožičiek sa medzi múzeami vyskytuje. Už pred výskumom sme predpokladali, že v medzimúzejnej výpožičke prírodných zbierok na Slovensku bude prevažovať výstavný/prezentačný účel. V akej miere a či sa vôbec vyskytujú výpožičky s cieľom odborného spracovania, výskumu zbierok, poprípade výpožičky kvôli reštaurovaniu/konzervovaniu, alebo či absencia účelu reštaurovania a konzervovania vyplýva z dôvodu využívania vlastných zdrojov v tejto odbornej činnosti. To sú informácie, ktoré by mal preukázať tento výskum.

3. Skúmané múzeá

Prieskum začal medzi múzeami s prevládajúcim zameraním na prírodovedné zbierky a pokračoval regionálnymi múzeami, ktorých súčasťou múzejnej činnosti/prezentácie bola aj expozícia/výstava s prírodovedným zameraním. Už v tomto štádiu výskumu bolo možné pozorovať akúsi sieť múzeí, pri ktorých sa výpožičky recipročne opakovali. Preto bolo už pri základnom prieskume zmlúv o výpožičke zbierkových predmetov možné múzeá na Slovensku rozdeliť do dvoch kategórií. Prvou kategóriou sú múzeá, ktoré vykazovali vyššie množstvo vzájomných výpožičiek. Patria sem: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši, Východoslovenské múzeum v Košiciach, SNM- Prírodo-

vedné múzeum v Bratislave, Múzeum vo Svätom Antone, Múzeum TANAP-u, Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene. Do druhej kategórie zaradíme múzeá, ktoré sa do výpožičiek zbierkových predmetov zapájali v nižšom počte, ale teda s vyššie uvedenými múzeami. Do tejto skupiny boli zaradené Kysucké múzeum, Múzeum Spiša v Spišskej Novej Vsi, Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, Považské múzeum v Žiline a Banícke múzeum v Rožňave.

4. Účel výpožičiek

Z prieskumu zmlúv o výpožičke sa potvrdil prevažujúci výstavný/prezentačný účel výpožičiek prírodovedných zbierok medzi múzeami na Slovensku. Tak ako sme v úvode výskumu predpokladali, prieskum hneď na začiatku potvrdil absolútnu väčšinu výpožičiek z tohto dôvodu. V bližšej špecifikácii výstavného účelu výpožičky sa v zmluvách o výpožičke zbierkového predmetu objavoval aj názov výstavy, na ktorú bol zbierkový predmet vypožičaný. V prípade expozície bol uvedený názov expozície.

V počte výpožičiek ďalej nasledoval účel vedecko-výskumný. Ten sa neobjavoval pravidelne a vo všetkých spomínaných múzeách. Počtom určite nebol zanedbateľný. Zaujímavosťou boli aj konkrétne príklady tohto účelu, ktoré si ďalej v texte priblížime. Ako príklad môžeme uviesť zaujímavú výpožičku skamenelín.¹⁰ Tie boli zo SNM-Prírodovedného múzea požičané Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského z dôvodu odborného štúdia. Ďalším zaujímavým príkladom je výpožička Považského múzea, ktoré požičalo zvieracie kosti¹¹ z dôvodu výskumu a odborného spracovania výskumnej dokumentácie do Archeologického ústavu SAV v Nitre. Ako tretí príklad uvádzame

¹⁰ Zmluva o výpožičke zbierkových predmetov. Evidenčné číslo zmluvy SNM-PM-ZOV-2021. [online]. [cit. 30.5.2022] Zmluva dostupná na <https://www.crz.gov.sk/data/att/3097002.pdf>.

¹¹ Zmluva o výpožičke zbierkových predmetov. Evidenčné číslo zmluvy 2/2016. [online]. [cit. 30.5.2022] Zmluva dostupná na https://www.crz.gov.sk/data/att/2300065_dokument1.pdf.

výpožičku herbárových položiek¹² zo Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva. To realizovalo výpožičku kvôli odbornému výskumu, ale aj redeterminácii herbárových položiek do Botanického ústavu SAV v Bratislave.

Ďalej by v poradí na základe počtu nasledovali viaceré odlišné účely výpožičiek. Tie sme si označili ako špecifické. Sem boli zaradené pomerne rovnako sa vyskytujúce výpožičky z dôvodu environmentálnej výchovy, vzdelávania, reštaurovania/konzervovania, ale aj s cieľom výstavného účelu v nemúzejných priestoroch. Objavilo sa aj niekoľko špecifickejších účelov výpožičiek zbierkových predmetov, ktoré boli charakteristické iba pre niektoré múzeum, a v iných múzeách sa vôbec neobjavovali.

Ako príklad výpožičky z dôvodu environmentálnej výchovy môžeme uviesť výpožičku Múzea Spiša v Spišskej Novej Vsi, ktoré požičalo zbierkové predmety z odboru zoológie¹³ na Výstavu v stredisku environmentálnej výchovy Prvosienka na Správe NP Slovenský raj (Štátne ochrana prírody). Iný typ účelu špecifickej výpožičky je výpožička s cieľom vzdelávania. Konkrétne na biologickú olympiádu bola realizovaná medzi Východoslovenským múzeom v Košiciach a strednými školami v Košiciach. Zapožičané predmety boli z odborov zoológia, geológia, botanika. Prírodovedné zbierky zo Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva boli požičiavané aj z dôvodu reštaurovania a konzervovania. Zmluva o výpožičke bola v týchto prípadoch uzatváraná mimo verejného sektora, so živnosťníkmi.¹⁴ Výnimočným prípadom bola aj výpožička v tomto mú-

¹² Zmluva o výpožičke. Evidenčné číslo zmluvy 37/15. [online]. [cit. 30.5.2022] Zmluva dostupná na https://www.crz.gov.sk/data/att/1881687_dokument1.pdf.

¹³ Zmluva o výpožičke. Evidenčné číslo zmluvy 6/2020. [online]. [cit. 30.5.2022] Zmluva dostupná na <https://www.crz.gov.sk/data/att/2700328.pdf>.

¹⁴ Zmluva o výpožičke. Evidenčné číslo zmluvy 64/2014. [online]. [cit. 30.5.2022] Zmluva dostupná na https://www.crz.gov.sk/data/att/1559435_dokument1.pdf.

zeu z dôvodu výroby kópií medených mincí¹⁵ na expozičné účely. Ako posledný príklad špecifickej výpožičky zbierkového predmetu spomenieme opäť výpožičku Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva. To požičalo zbierkové predmety z odboru geológie na výstavné účely do nemúzejných priestorov jaskyne Domica.¹⁶

Podľa účelu výpožičiek zbierkových predmetov by sme poradie zoradili nasledovne: najčastejší bol účel výstavný/prezentačný, menej často sa objavoval vedecko-výskumný účel a zriedkavejšie sa objavovali ďalšie typy účelov výpožičiek, v niektorých prípadoch charakteristické len pre niektoré múzeá.

5. Rozsah počtu zbierkových predmetov vo výpožičke a ich charakter

Vo väčšine výpožičiek prevažoval nižší počet zbierkových predmetov na jednu zmluvu o výpožičke zbierkových predmetov. Približne išlo o počet jeden až desať kusov. Prevládajúci účel bol prezentačný z dôvodu doplnenia výstav. Ojedinele sa objavil počet 10 až 30 kusov v jednej zmluve. Jednak to boli výpožičky s cieľom vystavovania v múzeách, ale aj výpožičky so špecifickejším dôvodom do nemúzejných priestorov (environmentálne výchovy, prezentácia na Ministerstve životného prostredia Slovenskej republiky a pod.). Veľmi zriedkavo sa objavili aj počty viac ako 100 zbierkových predmetov na jednu zmluvu o výpožičke zbierkového predmetu. V týchto prípadoch išlo skôr o výpožičku celých výstav alebo výpožičku prírodovedných vzoriek rôznych vedných odborov.

Z pohľadu charakteru a typu zbierkového predmetu sme na základe výskumu stanovili poradie kategórií s najčastejším výskytom

¹⁵ Zmluva o výpožičke. Evidenčné číslo zmluvy 57/2014. [online]. [cit. 30.5.2022] Zmluva dostupná na https://www.crz.gov.sk/data/att/1565016_dokument1.pdf.

¹⁶ Zmluva o výpožičke. Evidenčné číslo zmluvy 84/2014. [online]. [cit. 30.5.2022] Zmluva dostupná na https://www.crz.gov.sk/data/att/1625262_dokument1.pdf.

vo výpožičkách medzi múzeami. Najčastejšie sa objavovali zbierkové predmety z odboru zoológie (dermoplastické preparáty zvierat a liehové preparáty), nasledoval odbor geológia, paleontológia, botanika, archeobotanický materiál. Nie zriedkavo sa realizovali aj výpožičky vzoriek prírodovedného charakteru určené na ďalší výskum. Výnimočne sa medzi výpožičkami zbierkových predmetov opakovali rovnaké zbierkové predmety. Medzi výpožičkami išlo v prevažnej väčšine o iné/obmieňajúce sa zbierkové predmety v medzimúzejnej výpožičke.

6. Účel a dĺžka výpožičiek zbierkových predmetov

Z prieskumu výpožičiek medzi múzeami môžeme identifikovať väzbu medzi dĺžkou výpožičky zbierkového predmetu a účelom výpožičky. Výpožičky zbierkových predmetov za výstavným účelom zodpovedali dĺžke výstavy. Väčšina výpožičiek zbierkových predmetov bola realizovaná na dobu dĺžky krátkodobej výstavy (3 až 12 mesiacov), výnimočne na dobu iba niekoľkých dní kvôli doplneniu výstav. V prípade výpožičky zbierkového predmetu za výstavným účelom do expozície bol doba výpožičky stanovená v rozsahu až niekoľkých rokov. Výpožička na vedecko-výskumný účel bola zmluvou uzatváraná len po dobu niekoľkých dní. Reštaurovanie a konzervovanie bolo zmluvou o výpožičke stanovené na dobu priemerne niekoľkých týždňov. Vyššie spomínané špecifické účely výpožičiek boli časovo výrazne kratšie, až na niektoré výnimky výhradne len na niekoľko dní. Môžeme zhodnotiť, že účel výpožičky priamo súvisí s dĺžkou výpožičky, na ktorú sa uzatvára zmluva o výpožičke medzi dvoma stranami.

7. Záverečné zhodnotenie

Výskum v oblasti výpožičky zbierkových predmetov prírodovedného charakteru poukázal na niektoré zaujímavé skutočnosti. Hneď v začiatku prieskumu sme medzi múzeami mohli pozorovať opakujúce sa múzeá v procese mobility zbierok. Vytváranie akéhosi typu

siete múzeí, medzi ktorými sa výpožička zbierkových predmetov realizovala na pravidelnej báze. Táto skutočnosť podporuje aj závery v prieskumoch a odporúčaní mnohých európskych múzeí, ktoré poukazujú na užšiu spoluprácu medzi múzeami. Tá vedie aj k zvyšovaniu frekvencie výpožičiek zbierkových predmetov medzi spolupracujúcimi múzeami.

Náš výskum poukázal aj na úplne prevažujúci účel výpožičky zbierkových predmetov. Absolútne prevažoval účel výstavný/prezentačný, konkrétne z dôvodu doplnenia výstav. Pozitívnym faktorom tohto prieskumu je skutočnosť, že pohyby zbierkových predmetov aj prírodovedného charakteru medzi múzeami na Slovensku sú realizované na pravidelnej báze a v pomerne rozšírenej podobe. To môže byť pozitívnym znakom neduplikovania zbierok v múzeách a spoluvyužívania prírodovedného zbierkového fondu múzeí na Slovensku.

Kladným zistením je aj zastúpenie viacerých účelov výpožičiek zbierkových predmetov, ktoré sa objavovali pravidelne, ale aj v ojedinelom výskyte iba v prípade niektorých múzeí. Naopak, jedným z negatívnych faktorov, ktorý sme pozorovali a výrazne ovplyvňuje mobilitu zbierok, je absencia odborného pracovníka, ktorý zbierku skúma a pracuje s ňou ako so živým súborom neustále sa rozvíjajúcim vo viacerých smeroch. V takom prípade je zbierka v múzeu uchovávaná, ale bez bližšieho poznania. Zbierkové predmety sa nedostávajú do pohybu, a teda výpožička zbierkových predmetov sa nerealizuje. Takýto prípad sa objavil aj počas nášho výskumu pohybu prírodovedných zbierok múzeí na Slovensku.

Realizuje sa výpožička prírodovedných zbierok medzi slovenskými múzeami? To bola hlavná otázka, ktorú sme sa snažili výskumom zodpovedať. Môžeme potvrdiť, že mobilita prírodovedných zbierok je v slovenských múzeách realizovaná. Pri bližšej analýze zmlúv o výpožičke zbierkových predmetov sme sa pozreli aj na účely výpožičiek, dobu trvania výpožičiek a ich vzájomné prepojenie. Pozitívnym záverom výskumu je aj nadväznosť múzejnej praxe na všeobecné závery mobility európskych zbierok, ktoré ju majú uľahčovať a podporovať. Mobilita zbierok prírodovedného zamerania je

v slovenských múzeách zastúpená a môžeme identifikovať aj pestrosť účelov jej realizovania.

Zoznam použitých zdrojov

GAREZOU, Maria-Xeni. *Enhancement and Promotion of Cultural Heritage*. Seminar Held in the Context of the Greek Presidency of the European Union Under the Auspices of the Hellenic Ministry of Culture. Athens –Delphi, 17–19 March 2003, Athens, 2006.

Increasing the mobility of collections. A report from the international museum conference held in Manchester, UK, on 27–28 November 2005. Online na [www:<http://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/topics/](http://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/topics/Collection_Mobility/Members/Bericht_Konferenz_2005_Manchester.pdf)

[Collection_Mobility/Members/Bericht_Konferenz_2005_Manchester.pdf](http://www.nemo.org/fileadmin/Dateien/public/topics/Collection_Mobility/Members/Bericht_Konferenz_2005_Manchester.pdf)>.

KRONENBERG, Mechtild. Trust and networking. In *Podporujeme mobilitu sbírek: cesta vpřed pro evropská muzea* [online]. Fínska národná galéria 2010. Český preklad. Praha : Metodické centrum pro muzea výtvarného umění Národní galerie v Praze, 2014 [online]. [cit. 30.9.2022] Dostupné na internete: <<http://www.mc-galerie.cz/admin/files/pdf/ENCOURAGING-SBORNIK-konecna-verze.pdf>>.

Lending to Europe. Recommendations collection mobility European museums. A report produced by an independent group of experts, set up by Council resolution 13839/04. Tripiti: Rotterdam. Dostupné online na internete: <<https://museumcontact.nl/bestanden/lending-europe-recommendations-collection-mobility-european-museums>>.

NEMO – Network of European Museum Organisations. Internetová stránka organizácie: <www.ne-mo.org>.

Podporujeme mobilitu sbírek: cesta vpřed pro evropská muzea [online]. Fínska národná galéria, 2010. Český preklad. Praha : Metodické centrum pro muzea výtvarného umění Národní galerie v Praze, 2014 [online]. [cit. 30.9.2022] Dostupné na internete: <<http://www.mc-galerie.cz/admin/files/pdf/ENCOURAGING-SBORNIK-konecna-verze.pdf>>.

Toolkit on Practical ways to reduce the cost of lending and borrowing of cultural objects among member states of the european union. Open Method of Coordination (OMC) Working Group of EU Member States' Experts on the Mobility of Collections. *European agenda for culture work plan for culture 2011-2014* [online]. [cit. 30.9.2012] Dostupné na internete: <http://kultur.creative-europedesk.de/fileadmin/user_upload/omc_toolkit-mobility-ofcollections_en.pdf>.

Centrálny register zmlúv

Zmluvy o výpožičke zbierkových predmetov múzeí na Slovensku zverejňované na <https://crz.gov.sk>. [online]. [cit. 30.5.2022].

Zbraň v múzeu – legislatíva a prax

PhDr. Viera Jurková, Vojenský historický ústav Bratislava – Vojenské historické múzeum Piešťany, Orviská cesta LDS-F-6, 921 01 Piešťany, Slovensko, email: viera.jurkova@vhu.sk

Abstract

Thanks to their interdisciplinary nature, the weapons are included in the funds of various collection-making institutions. The article maps the issue of weapons management in museum collections in the past and in the present, points out the current legal standards and brings closer the legislative options for the acquisition of weapons. Using the example of the museum practice of the Museum of Military History in Piešťany, the author also outlined some specific activities in the professional management of weapons, which the museum carries out beyond the scope of the Museum Act.

Key words Museum of Military History. Weapon. Museum. Specialized museum activities.

Zbrane vďaka svojmu špecifickému charakteru tvoria súčasť zbierkových fondov takmer všetkých slovenských múzeí.¹ Sú neoddeliteľnou súčasťou vývoja ľudskej spoločnosti a dokumentujú nielen vojenské dejiny, ale odkazujú aj na rôzne historické udalosti,

¹ Toto tvrdenie vychádza z analýzy, ktorú autorka robila pre potreby svojej rigorózne práce. V rámci svojho výskumu spracovala dva dotazníky, ktoré VHM rozposlalo múzeám v rokoch 2010 a 2021, ktoré boli zamerané na stav militárií v slovenských múzeách, a informácie dostupné v CEMUZ – Centrálnnej evidencii múzejných zbierok. JURKOVÁ, V. *Zbraň ako špecifický zbierkový predmet na príklade Vojenského historického múzea Piešťany* [rigorózna práca]. Bratislava : FiF UK, 2021, s. 67-78.

pomáhajú mapovať regionálne dejiny, vývoj ľudskej spoločnosti a pod. Zaradením do múzejných zbierok však zbraň nestráca svoj charakter, stále môže hroziť riziko ich zneužitia na páchanie trestnej činnosti alebo ohrozenie zdravia či života. Napriek tomu je téma špecifického postavenia zbraní v múzeách medzi múzejníkmi a muzeológmi len málo propagovanou témou.²

VHÚ – Vojenské historické múzeum Piešťany (ďalej VHM) ako špecializované múzeum s celoslovenskou pôsobnosťou plní aj funkciu metodického centra v oblasti svojej špecializácie. Od roku 2017 sa autorka ako kurátorka VHM aktívne podieľa na riešení tejto problematiky. V spolupráci s Odbornou komisiou pre odborné múzejné činnosti Zväzu múzeí na Slovensku (ďalej OKOMČ ZMS) zorganizovalo VHM odborný seminár *Zbrane a munícia v zbierkach múzeí*.³ Ako sa ukázalo, najpálčivejším problémom bola otázka múzejných odborných činností spojených so správou zbraní, predovšetkým otázka ich nadobúdania. Prirodzeným výstupom tak bol nielen rovnomenný zborník,⁴ ale aj príprava metodického materiálu, ktorý by zahŕňal metodologické postupy pri akvizíciách i správe týchto špecifických zbierkových predmetov. Kvôli personálnym zmenám vo VHM i avizovanej novelizácii zákona o zbraniach a strelive⁵ sa však termín vydania niekoľkokrát presunul. Metodická pomôcka *Zbrane a munícia v múzeu* vznikla v súčinnosti nielen so spomínanou OKOMČ ZMS, ale aj s odborníkmi z Prezídia

² Okrajovo sa témy zbraní v múzejných zbierkach dotýkajú niektorí múzejníci v rámci katalógového spracovania svojich zbierok. Z odborných štúdií je v kontexte správy zbraní v múzeách najprínosnejší príspevok Tibora Díteho. DÍTE, T. Správa zbraní a streliva v múzejných zbierkach. In *Múzeum*, 2003, roč. 51, č. 3, s. 5-9.

³ Odborný seminár sa konal na pôde VHÚ – VHM v Piešťanoch 10. – 11. októbra 2017.

⁴ JURKOVÁ, V. (ed.). *Zbrane a munícia v zbierkach múzeí*. Bratislava – Banská Bystrica : Vojenský historický ústav – Zväz múzeí na Slovensku, 2018, 137 s.

⁵ Zákon č. 190/2003 o zbraniach a strelive bol niekoľkokrát novelizovaný, súčasné zmeny v zákone nadobudli platnosť 1. februára 2022.

Policačného zboru SR (ďalej Prezídia PZ SR) či Pamiatkového úradu SR (PÚ SR).⁶

Cieľom tohto príspevku je preto v krátkosti načrtnúť a predstaviť túto problematiku, zhrnúť legislatívne normy, ktoré mali v minulosti i v súčasnosti vplyv na správu zbraní v múzeách, priblížiť legislatívne možnosti akvizície zbraní a na príklade VHM poukázať na špecifické činnosti pri správe zbraní, ktoré múzeum vykonáva nad rámec múzejného zákona.

Legislatívny rámec

Skutočnosť, že zbrane sú špecifickými zbierkovými predmetmi, nijako zvláštne nereflektuje ani súčasná legislatíva. Avšak ešte predtým, ako bude analyzovaný jej vplyv na prácu dnešných múzejníkov v kontexte správy zbraní, je vhodné pripomenúť si minulé právne úpravy, ktoré do istej miery môžu pomôcť pochopiť činnosť predchádzajúcich generácií našich kolegov. Okrem múzejných právnych predpisov ju do výraznej miery ovplyvňovali najmä zákony o zbraniach a strelive.

Problematiky zbraní v zbierkotvorných inštitúciách sa prvýkrát, hoci len veľmi okrajovo, dotkol *zákon č. 81/1938 Zb. o zbraniach a strelive*, ktorý špecifikoval okrem iného aj „zamestnancov ústavov, podnikov a fondov štátnych alebo štátom spravovaných“⁷ ako výnimku z ustanovení zákona o držaní a nosení zbraní a streliva.⁸ Pre historické zbrane zbavoval oznamovacej povinnosti „štát a zväzky územnej samosprávy, pokiaľ ide o verejne prístupné zbierky“.⁹ Nasle-

⁶ JURKOVÁ, V. – HANICH, T. – HOLÍK, P. *Zbrane a munícia v múzeu. Metodická pomôcka k odbornej správe zbraní a munície v zbierkach slovenských múzeí*. Bratislava – Banská Bystrica : Vojenský historický ústav – Zväz múzeí na Slovensku, 2022, 70 s. ISBN 978-8089523-85-6.

⁷ Podľa §22, čl. 1, odsek 1 zákona č. 81/1938 Zb. o zbraniach a strelive zo dňa 8. apríla 1938.

⁸ Podľa § 6 a 7 odsek 1 zákona č. 81/1938 Zb. o zbraniach a strelive.

⁹ Podľa § 25, písmeno g) zákona č. 81/1938 Zb. o zbraniach a strelive.

dujúci právny predpis, *zákon č. 162/1949 Zb.*, už len všeobecne spomínal výnimku pre „opravu a držanie zbraní a streliva v iných odvetviach verejnej správy alebo národnými podnikmi, ak sa zachovávajú podmienky, ktoré určí Ministerstvo vnútra.“¹⁰ Na základe príslušnej vyhlášky Ministerstva vnútra z roku 1961 mohlo „...podnikom, závodom, úradom alebo iným organizáciám oddelenie Verejnej bezpečnosti... v iných prípadoch hodných osobitného zreteľa vydať hromadné povolenie znejúce na meno podniku oprávňujúceho držať strelné zbrane a strelivo v množstve a druhu podľa skutočnej potreby“.¹¹

Nový zákon o zbraniach a strelive bol v povojnovom období prijatý až v 80. rokoch. *Zákon č. 147/1983 Zb. o zbraniach a strelive*¹² a príslušná vyhláška č. 10/1984 Zb.¹³ sa priamo dotkla zbraní a streliva v kultúrnych zariadeniach. Na základe tohto zákona, v prípade, ak si to vyžadoval verejný záujem, mohla „okresná správa Zboru národnej bezpečnosti ... v iných prípadoch hodných osobitného zreteľa vydať hromadné povolenie na držanie gulových zbraní..“, resp. hromadný zbrojný preukaz.¹⁴ Druhá časť zákona špecifikovala postavenie zbraní v kultúrnych organizáciách a zariadeniach a ich vystavovanie. Tieto inštitúcie mohli na základe hromadného zbrojného preukazu držať zbrane upravené pre strelbu cvičnými nábojmi, avšak boli povinné viesť evidenciu týchto zbraní a zabezpečiť ich proti odcudzeniu alebo zneužitiu.¹⁵ Takéto zbrane bolo možné vystavovať len na základe povolenia vydaného okresnou správou Zboru národnej bezpečnosti, pričom funkčné historické zbrane bolo možné vystavovať aj bez povolenia.¹⁶ Vyhláška ďalej nariado-

¹⁰ Zákon č. 162/1949 Zb. o zbraniach a strelive zo dňa 16. júla 1949.

¹¹ Podľa § 82 vyhlášky Ministerstva vnútra č. 124/1961 Zb. o strelných zbraniach a strelive zo dňa 7. novembra 1961.

¹² Zákon č. 147/1983 Zb. o zbraniach a strelive zo dňa 14. decembra 1983.

¹³ Vyhláška Federálneho ministerstva vnútra č. 10/1984 Zb., ktorou sa vydávajú podrobnejšie predpisy o zbraniach a strelive zo dňa 9. januára 1984.

¹⁴ Podľa § 9 zákona č. 147/1983 Zb. o zbraniach a strelive.

¹⁵ Podľa § 38 zákona č. 147/1983 Zb. o zbraniach a strelive.

¹⁶ Podľa § 39 zákona č. 147/1983 Zb. o zbraniach a strelive.

vala týmto kultúrnym inštitúciám, vystavujúcich historické zbraňe schopné strelby, viesť zoznamy týchto zbraní podľa ich druhu a kalibru, ktoré mali predložiť Zboru národnej bezpečnosti.¹⁷ Pre zbraňe upravené na strelbu cvičným nábojom sa vzťahovali spoločné ustanovenia vyhlášky o evidencii zbraní a streliva: „*Organizácie, ktorým bol vydaný hromadný zbrojný preukaz alebo hromadné povolenie, vedú evidenciu zbraní v záznamovej knihe zbraní a streliva.*“ V nej sa uvádzalo poradové číslo, dátum výroby alebo prevzatia zbraňe (streliva), údaje o osobe alebo organizácii, ktorá ho odovzdala, evidenčné údaje o zbrani, dôvod prevzatia a príp. aj číslo príslušného rozhodnutia správneho orgánu, dátum overenia zbraňe, údaje o osobe alebo organizácii, ktorá zbraň prevzala, číslo odovzdávacích dokladov a dátum odovzdania zbraňe.¹⁸ Zároveň boli tieto oprávnené inštitúcie povinné „*riadne zabezpečiť sklady alebo iné miestnosti, v ktorých sú zbraňe a strelivo uložené, najmä oplechovať dvere, vybaviť okná pevne zabudovanými mrežami alebo vnútornými okenicami, uložiť zbraňe a strelivo v plechových skrinách alebo debnách vybavených dvojakým uzáverom.*“ Strelivo sa malo uskladňovať zvlášť.¹⁹ Všetky ďalšie činnosti spojené so zbraňami, najmä ich delaborácia, sa riadila týmto zákonom bez akýchkoľvek špecifických výnimiek pre múzeá.

Isté zmeny priniesol až, už niekoľkokrát novelizovaný, *Zákon č. 190/2003 o strelných zbraniach a strelive*²⁰ (ďalej ako „zákon o zbraniach a strelive“), ktorého aktuálne znenie vstúpilo do platnosti vo februári 2022. V súčasnosti má však tento zákon vplyv na prácu múzejníkov len v úvodnej fáze akvizičného procesu. Po zaraďení zbraňe do zbierok múzea je správa zbraní v múzeu viazaná výlučne na *Zákon č. 206/2009 o múzeách a galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona SNR č. 372/1990*

¹⁷ Podľa § 23 až § 25 Vyhlášky Federálneho ministerstva vnútra č. 10/1984 Zb.

¹⁸ Podľa § 23 Vyhlášky Federálneho ministerstva vnútra č. 10/1984 Zb.

¹⁹ Podľa § 24 Vyhlášky Federálneho ministerstva vnútra č. 10/1984 Zb.

²⁰ Zákon č. 190/2003 Z. z. o strelných zbraniach a strelive a o zmene a doplnení niektorých zákonov z 23. apríla 2003 v znení neskorších predpisov.

Zb. o priestupkoch (ďalej ako múzejný zákon)²¹ a príslušný výnos (ďalej ako múzejný výnos)²², t. z. zbraňe ako zbierkové predmety sú vyňaté z pôsobnosti zákona o zbraniach a strelive.²³ Na priblíženie problematiky nadobúdania zbraní (a munície) do zbierkového fondu je však nevyhnutné reflektovať aj iné právne úpravy. Okrem spomínaných zákonov aj *zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu*²⁴ (ďalej ako pamiatkový zákon), resp. (v prípade nálezov munície alebo jej častí) a aj *zákonom č. 58/2014 Z. z. o výbušninách, výbušných predmetoch a munícii* (ďalej ako zákon o výbušninách).²⁵

Nadobúdanie zbraní do múzejných zbierok v súčasnosti

Akvizičný proces v múzeu úzko závisí od profilácie múzea a koncepcie akvizičnej činnosti, je podmienený poznaním zbierkového fondu i možnosťami múzea, najmä v súvislosti s personálnym zabezpečením, odborným uložením, ochranou a ošetrovaním zbierkových predmetov. V zbierkach slovenských múzeí tvoria práve zbraňe významný podiel, pričom vo väčšine prípadov korešpondujú s hlavným zameraním múzea a jeho akvizičnou politikou. Na

²¹ Zákon č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch zo dňa 28. apríla 2009 v znení neskorších predpisov.

²² Výnos Ministerstva kultúry Slovenskej republiky z 10. augusta 2015 č. MK-2544/2015-110/11648 o podrobnostiach vykonávania základných odborných činností v múzeách a v galériách a o evidencii predmetov kultúrnej hodnoty, ktorý nahradil Vyhlášku Ministerstva kultúry Slovenskej republiky č. 523/2009 zo dňa 9. novembra 2009, ktorou sa ustanovujú podrobnosti o základných odborných činnostiach v múzeu alebo v galérii a o evidencii predmetov kultúrnej hodnoty.

²³ Podľa § 1, ods. 1, bod d) zákona o zbraniach a strelive.

²⁴ Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu zo dňa 19. decembra 2001 v znení neskorších predpisov.

²⁵ Zákon č. 58/2014 Z. z. o výbušninách, výbušných predmetoch a munícii zo dňa 4. februára 2014 v znení neskorších predpisov.

druhej strane však treba poznamenať, že akvizície zbraní v marginálnej časti múzeí sú výlučne záležitosťou minulosti a v súčasnosti sa už tieto zbierky nerozširujú. V prípade špecializovaných múzeí, no výnimočne aj v prípade regionálnych múzeí, sa v ich zbieraní aj naďalej pokračuje.²⁶ Vyššie spomínané legislatívne úpravy tak do výraznej miery ovplyvňujú aj múzejnú prax, pri ktorej je ich poznanie priam nevyhnutnosťou.

Vo všeobecnosti možno povedať, že z pohľadu súčasnej legislatívy môžu múzeá nadobúdať a zaradiť do zbierkového fondu všetky druhy zbraní a streliva, podmienkou je však dodržanie legislatívnych podmienok, ktoré závisia od konkrétnej zbrane (streliva, munície) a okolností, za ktorých ich múzeum nadobúda.

Pri záujme o akvizíciu zbrane z hľadiska múzejnej praxe môžeme zbrane rozdeliť do dvoch skupín:

1. Zbrane a strelivo, ktoré podliehajú udeleniu výnimky, povolo-
vaciemu konaniu alebo evidenčnej povinnosti
 - a) *Zbraň kategórie A* – jej nadobudnutie podlieha udeleniu výnimky, povolo-
vaciemu konaniu a evidenčnej povinnosti.²⁷
 - b) *Zbraň kategórie B* – jej nadobudnutie podlieha povolo-
vaciemu konaniu a evidenčnej povinnosti.²⁸
 - c) *Zbraň kategórie C* – jej nadobudnutie podlieha ohlasova-
cej a evidenčnej povinnosti.²⁹
 - d) *Podkategória zbraní kategórie D* – ich nadobudnutie
podlieha ohlasovacej povinnosti, je nevyhnutné držanie
preukazu zbrane na základe evidenčnej povinnosti (nie
zbrojného preukazu).³⁰

²⁶ JURKOVÁ, *Zbraň ako špecifický zbierkový predmet...*, s.71-76.

²⁷ Definovaná v § 4 zákona o zbraniach a strelive.

²⁸ Definovaná v § 5 zákona o zbraniach a strelive.

²⁹ Definovaná v § 6 zákona o zbraniach a strelive.

³⁰ Definovaná v § 7 zákona o zbraniach a strelive, ods. 1, písm. a), d), i) a písm. k).

Múzeum môže zbrane kategórie A, B, C³¹ nadobúdať len ak je držiteľom zbrojnej licencie skupiny G určenej na prevádzkovanie múzejnej a zberateľskej činnosti.³² Podkategóriu zbraní kategórie D, ktoré podliehajú ohlasovacej povinnosti, môže nadobudnúť múzeum aj v prípade, ak nie je držiteľom zbrojnej licencie, musí však dodržať príslušné ustanovenia zákona o zbraniach a strelive.³³

2. Zbrane a strelivo, ktoré nepodliehajú udeleniu výnimky,
povolo-
vaciemu konaniu alebo evidenčnej povinnosti
 - a) *Podkategória zbraní kategórie D* – bez evidenčnej po-
vinnosti.³⁴

Zbraň tejto kategórie môže nadobúdať právnická osoba alebo fyzická osoba staršia ako 18 rokov, ktorá je v plnom rozsahu spôsobilá na právne úkony. Múzeum tak nemusí byť držiteľom zbrojnej licencie a zbraň možno zaradiť do zbierkového fondu bežným akvizíčným procesom.

„Múzeá môžu zbrane nadobúdať bežným spôsobom, ktorý je v súlade s múzejnou legislatívou: kúpou, darom, bezodplatným prevodom, zámenou³⁵ i vlastným výskumom.“³⁶ Postup pri akvizícii zbraní kategórie A, B a C je proces, ktorý združuje pravidlá múzejného zákona i zákona o zbraniach a strelive. Základnou podmienkou je legálna držba pôvodného majiteľa (zbraň je zaevidovaná na policajnom útvere, majiteľ je držiteľom zbrojného preukazu

³¹ Zbrane, ktoré nie sú zbierkovými predmetmi alebo z iného dôvodu neboli vyňaté z pôsobnosti zákona o zbraniach a strelive na základe § 1 ods. 2 zákona o zbraniach a strelive.

³² Definovaná v § 34 zákona o zbraniach a strelive.

³³ Definovaná v § 14 zákona o zbraniach a strelive.

³⁴ Definovaná v § 7 zákona o zbraniach a strelive, ods. 1, písm. b), c), e) až h), j), l) až n).

³⁵ V prípade zámeny však múzeum postupuje výhradne v zmysle múzejnej legislatívy.

³⁶ V tomto prípade je nutné prihliadať aj na ustanovenia pamiatkového zákona.

a k zbrani je vydaný zbrojný preukaz). Po podpísaní príslušnej akvizičnej zmluvy (podľa spôsobu nadobudnutia)³⁷ je zbraň múzeom zaevidovaná na príslušnom policajnom útvere v mieste sídla múzea. Múzeum následne musí požiadať Kriminalisticko-expertízny ústav PZ SR (ďalej KEÚ PZ SR) o posúdenie danej zbrane³⁸ a až v prípade obdržania negatívnej expertízy môže byť zaradená do zbierkového fondu. V tzv. prechodnom období, teda od zápisu zbrane do zbrojnej licencie po jej zaradenie do zbierkového fondu, musí múzeum dodržať legislatívne náležitosti spojené s uložením a zabezpečením zbrane pred jej odcudzením, stratou či zneužitím na páchanie trestnej činnosti. Manipuluje s ňou len zodpovedná osoba,³⁹ ktorá ju uskladní podľa osobitých podmienok a vytvorí záznam v Záznamovej knihe evidencie zbraní kategórie A až C. Plnohodnotným zbierkovým predmetom sa zbraň stáva až po odhlásení zbrane z evidencie PZ SR, odovzdaní preukazu zbrane a odpísaní zo záznamovej knihy. Súčasťou žiadosti o odhlásenie je pritom kompletná múzejná dokumentácia spojená s nadobudnutím zbierkového predmetu (zmluva, návrhový list, záznam o nadobudnutí, zápis z rokovania KTZ a pod.).⁴⁰ V prípade zbrane, pre ktorú je nutné udelenie výnimky, musí múzeum pred vyradením z evidencie PZ SR požiadať o udelenie tejto výnimky.

V prípade podkategórie zbraní D, ktoré podliehajú evidenčnej povinnosti, múzeum nemusí byť držiteľom zbrojnej licen-

³⁷ V prípade zbraní podliehajúcim povoľovaciemu konaniu je nutné pri nadobúdaní formou kúpy i daru tzv. nákupné povolenie.

³⁸ Na základe elektronickej žiadosti zo dňa 28. septembra 2022 bolo VHÚ Prezidiom PZ SR vydané kladné stanovisko zo dňa 28. septembra 2022 o možnosti požiadania o expertízu pri nadobúdaní zbraní ešte pred jej zaradením do zbierkového fondu, aby bolo rešpektované ustanovenie § 9 ods. 7 múzejného zákona.

³⁹ Definovaná v § 35 zákona o zbraniach a strelive. Treba mať na pamäti, že ak chce múzeum nadobúdať zbrane viažuce sa na zbrojnú licenciu, je poverená zodpovedná osoba povinná vlastniť zbrojný preukaz.

⁴⁰ V zmysle § 9 múzejného zákona a § 1 múzejného výnosu.

cie. Rovnako je však nutné, aby zbraň prešla kriminalisticko-balistickým skúmaním s negatívnym výsledkom, po podpise príslušnej akvizičnej zmluvy bola zaradená do zbierkového fondu múzea a nakoniec odhlásená z evidencie PZ SR.

Menej známou možnosťou akvizície zbraní je ich získanie zo zbraňovej amnestie. Zbrane odovzdané počas zbraňovej amnestie sú preskúvané KEÚ PZ SR. Pokiaľ je výsledok expertízy negatívny a občan splní podmienky na držanie alebo nosenie príslušnej zbrane, môže si ju dať zaevidovať, príp. previesť jej vlastníctvo na inú osobu spĺňajúcu podmienky. Takouto osobou môže byť aj právnická osoba – múzeum, ktoré je držiteľom zbrojnej licencie. Postup je pritom až na malé rozdiely podobný. Po realizácii prevodu správy na múzeum (príslušným druhom nadobúdacej zmluvy) však musí pôvodný majiteľ zbrane najneskôr do dvoch mesiacov od doručenia písomného oznámenia negatívnej expertízy písomne informovať útvar PZ SR, že chce previesť vlastníctvo zbrane na múzeum. Keďže expertíza zbrane prebehla už počas amnestie, múzeum už o skúmanie nemusí žiadať.

Múzeá môžu nadobúdať zbrane a muníciu aj z nálezov, resp. archeologických nálezov. Tu je však nutné prihliadať na ustanovenia pamiatkového zákona, ktorý pri vymedzení pojmu archeologický nález v prípade vojenského materiálu posúva časové ohraničenie do roku 1946.⁴¹ K nálezom zbraní (alebo ich častí či torz) môže dôjsť jednak pri povolenom pamiatkovom výskume (napr. archeologickom výskume), ale aj náhodou. V oboch prípadoch je okrem nahlásenia nálezu takéhoto predmetu príslušnému krajskému pamiatkovému úradu (ďalej KPÚ) nutné na základe jeho povahy ohlásiť daný nález aj príslušnému útvaru PZ SR, ktorý rozhodne o ďalšom postupe, a teda aj o možnosti zaradenia predmetu do zbierkového fondu múzea. V prípade akýchkoľvek nálezov zbraní alebo ich súčastí je absolútne vylúčené, aby ich múzeum prevzalo bez predchádzajúceho kontaktovania polície (prípadne KPÚ). Rovnako musia zamestnanci múzeí postupovať v prípade rôznych ponúk odpredaja alebo

⁴¹ Podľa § 2, ods. 5 pamiatkového zákona.

darovania takýchto predmetov múzeu. Danú osobu by mali informovať, že ak to nie sú legálne držané predmety, tak podľa ustanovení pamiatkového zákona môže ísť o archeologický nález, resp. nález. O tejto skutočnosti by mal byť oboznámený príslušný KPÚ, a tiež na fakt, že nález predmetu takéhoto charakteru by mal byť bezodkladne ohlásený príslušnému útvaru PZ SR, ktorý o ňom vydá potvrdenie a zároveň určí ďalší postup.⁴² V opačnom prípade sa totiž daná osoba dopúšťa nedovoleného ozbrojovania.⁴³ Podobným postupom môže múzeum legalizovať aj „nálezy z depozitárov“.⁴⁴

Základné odborné múzejné činnosti spojené so správou zbraní

Hoci sú zbrane ako zbierkové predmety vylúčené z pôsobnosti zákona o zbraniach a strelive a súčasná múzejná legislatíva v dostatočnej miere zabezpečuje evidenciu, ochranu a bezpečnosť týchto špecifických zbierkových predmetov, nemožno zabúdať, že zaradením do zbierkového fondu sa ich charakter nezmení a vždy môžu znamenať potenciálne nebezpečenstvo ich zneužitia na páchanie trestnej činnosti. Vhodné je preto určiť interné pravidlá in-

⁴² Podľa § 63, ods. 2 zákona o zbraniach a strelive.

⁴³ Podľa § 294, ods. 1 Trestného zákona (Zákon č. 300/2005 Z. z. v znení neskorších predpisov) platí, že „kto sebe alebo inému vyrobí, dovezie, vyvezie, prevezie, prepraví, zadováži alebo drží strelivo bez povolenia, alebo takú činnosť sprostredkuje, potrestá sa odňatím slobody na jeden rok až päť rokov“, a následne podľa ods. 2 platí, že „kto sebe alebo inému vyrobí, dovezie, vyvezie, prepraví, zadováži alebo drží strelnú zbraň, jej súčasť alebo komponent bez povolenia alebo bez označenia zbrane určeného na jej identifikáciu podľa medzinárodnej zmluvy, ktorou je Slovenská republika viazaná, alebo takú činnosť sprostredkuje, potrestá sa odňatím slobody na tri roky až osem rokov“.

⁴⁴ V prípade náleзов neevidovaných zbraní je možnosť odovzdať ich počas zbraňovej amnestie.

štitúcie, ktoré by napomohli vytvoreniu optimálnych podmienok na ich ochranu, bezpečnosť a prezentáciu v múzeu i na verejnosti.

Obzvlášť dôležitou je v tomto kontexte najmä odborná spôsobilosť správcu zbierky zbraní, ktorá zohráva významnú úlohu nielen pri prvotnom posúdení a selekcii, ale aj pri ich odbornej evidencii, uložení, ochrane, ošetrovaní i vystavovaní. Pri už existujúcich zbierkach nie je legislatívnu podmienkou, aby správca zbierky zbraní bol držiteľom zbrojného preukazu. Ak však je v záujme múzea pokračovať v nových akvizíciách (viažucich sa na zbrojnú licenciú), treba mať na pamäti, že poverená zodpovedná osoba⁴⁵ je povinná byť držiteľom zbrojného preukazu. Správou zbierky zbraní (v závislosti od druhu a množstva zbraní v zbierke) by navyše nemala byť poverená len jedna osoba. Tieto osoby by tiež mali byť s múzeom v pracovnoprávnom pomere na dobu neurčitú, na plný úväzok a mali by byť držiteľmi zbrojného preukazu minimálne skupiny F. Hoci legislatíva explicitne nevyžaduje, aby bol správca zbierky zbraní držiteľom zbrojného preukazu, jeho držanie zabezpečí nielen jeho bezúhonnosť a spoľahlivosť, ale aj zdravotnú a spomínanú odbornú spôsobilosť. Odborná spôsobilosť správcu zbierky zbraní by mala zaručiť tiež jeho schopnosť posúdiť stav zbrane (najmä v kontexte jej ne/funkčnosti) či popis ich jednotlivých súčastí a pod.

Odborní zamestnanci v múzeách akiste poznajú a ovládajú svoje legislatívne povinnosti, napriek tomu je vhodné zdôrazniť špecifiká, ku ktorým môže dôjsť pri vykonávaní základných odborných múzejných činností v súvislosti so správou zbraní. Tieto praktické odporúčania vychádzajú priamo z múzejnej praxe VHM a sú nad rámec povinností určených múzejnou legislatívou.

V podmienkach múzea sa odborná múzejná evidencia začína už pri ich nadobúdaní. Už na začiatku (napr. v rámci vedenia registračnej knihy alebo pri vytváraní akvizíčnej zmluvy) je potrebné vo zvýšenej miere dbať na detailný popis a stav predmetu, okrem stručného opisu je vhodné uviesť aj druh a kaliber zbrane, jej typ a výrobné číslo. Pri nadobúdaní súprav (zbraň s príslušenstvom,

⁴⁵ V zmysle § 35 zákona o zbraniach a strelive.

napr. so zásobníkom, popruhom, a pod. alebo so sprievodnou dokumentáciou, napr. prevádzkový zošit, guľometná kniha a pod.) je vhodné ich ponechať ako celok, resp. inak zabezpečiť ich nezameniteľnosť a neoddeliteľnosť. Pri zaradovaní niektorých druhov zbraní (kategória A, B, C) do zbierkového fondu treba mať obzvlášť na pamäti, že dokumentácia viažuca sa k nadobudnutiu predmetu (akvizičná zmluva, návrhový list, záznam o nadobudnutí, príp. zápisnica z rokovania komisie na tvorbu zbierok a pod.) je súčasťou neskôr podávanej žiadosti o vyradenie z evidencie PZ SR, preto je vhodné zabezpečiť dostatočné množstvo originálnych výtlačkov týchto dokumentov alebo zabezpečiť ich overené kópie.

Odborná evidencia, ktorá je vykonávaná s cieľom jednoznačne identifikovať zbierkový predmet a určiť jeho vedeckú, historickú, kultúrnu a umeleckú hodnotu, je súčasťou vedomostného systému múzea. Je vykonávaná v dvoch stupňoch. Pri prvostupňovej evidencii je vhodné okrem stanovených parametrov⁴⁶ uviesť aj detailný popis predmetu (vrátane výrazných poškodení, zoznamu súčastí, chýbajúcich častí a pod.) a výrobné čísla, ktoré zabezpečia nezameniteľnosť predmetu. V prípade lafetovanej zbrane je vhodné zachovať prepojenie s predmetom, resp. zbierkovým predmetom, z ktorého bola odobraná. Druhostupňová evidencia, t. j. katalogizácia zbierkového predmetu, obsahuje jeho odborný a technický popis, ale aj informácie o mieste a čase vzniku, posledných majiteľoch, výrobcovi a pod.⁴⁷ Po skatalogizovaní je zbierkový predmet označený (rovnako aj jeho súčasti) a uložený v depozitári. Rozsah múzejnej evidencie tak, pokiaľ je robená dôsledne, pre správu zbraní plne postačuje, napriek tomu by sa pri jej vedení mali kurátori zamerať na čo najdôslednejšiu a najdetailnejšiu identifikáciu zbrane a jej jednotlivých súčastí vrátane ich výrobných čísel a dôslednosť pri vyhotovovaní fotodokumentácie.

⁴⁶ V zmysle prílohy k Výnosu č. MK-2544/2015-110/11648.

⁴⁷ Rozsah povinných údajov o zbierkovom predmete v katalogizačnom zázname určuje príloha č. 10 k Výnosu č. MK-2544/2015-110/11648.

Významným aspektom je tiež používaná múzejná terminológia, ktorú možno v prípade zbraní hodnotiť prinajlepšom ako nevyhovujúcu. Pri budovaní botanických či zoologických zbierok sú vo všeobecnosti rešpektované zásady odbornosti a používané zaužívané slovenské názvy alebo latinské ekvivalenty a nik ich nespochybňuje (stručný názov predmetu „púpava“ by sa asi tiež nestretol s nadšením botanikov a predovšetkým by asi nebolo úplne zrejmé, či sa týka kvetu, koreňa, listov, semien alebo napr. umeleckého diela). Názov „puška“ alebo „samopal“, pochopiteľne, akiste kritérium odbornosti dostatočne nereflektuje.⁴⁸ Dodnes, aj napriek viacerým pokusom a snahám, však nebol vytvorený jednotný systém triedenia zbraní a munície v múzeu, ktorý by skĺbil múzejné, technické i vojenské predstavy a vyhovoval by potrebám nielen špecializovaných, ale aj regionálnych múzeí. Napriek tomu je vhodné, aby múzejné názvy zbraní boli stručné, čo najviac konkrétne a mali by vychádzať z vojenskej, resp. odbornej⁴⁹ terminológie, t. z. mali by byť upravené pre múzejné účely používané oficiálne názvy zbraní (napr. z vojenského predpisu) alebo názvy, ktoré sú všeobecne zaužívané. Mali by byť tvorené typom zbrane (samopal, puška a pod.), jej označením (AK-47, Mannlicher a pod.), vzorom, resp. modelom (M.1891, vzor 58), príp. kalibrom.

Zvýšená pozornosť by mala byť venovaná zbierkam zbraní aj pri ich odbornej revízii, ktorej primárnym cieľom je preverenie ich fyzického stavu a prípadné odporúčanie na odborné ošetrovanie. Pri odbornej revízii zbraní by sa obzvlášť malo dbať na dôslednú kontrolu týchto špecifických predmetov. Vždy treba mať na pamäti, že v prípade straty, odcudzenia alebo zámény takáto zbraň (najmä ak ide o funkčnú zbraň alebo zbraň, ktorá podliehala povolovaciemu

⁴⁸ Analýza zbierok zbraní v slovenských múzeách v centrálnej evidencii zbierkových predmetov (CEMUZ) – najmä v prípade použitého názvoslovia, ale aj nedostatočná miera katalogizácie odráža neodbornosť múzejných pracovníkov v tejto oblasti. JURKOVÁ, *Zbraň ako špecifický zbierkový predmet...*, s. 76-77.

⁴⁹ V prípade poľovníckych, loveckých či športových zbraní.

konaniu a evidencnej povinnosti), môže byť použitá pri páchaní trestnej činnosti a môže tak spôsobiť ďalekosiahlejšie komplikácie. Odporúča sa tak klásť zvýšený dôraz na dôslednú kontrolu nielen fyzického stavu predmetu, ale aj komplexnú a dôslednú kontrolu jej jednotlivých zameniteľných častí a číslovania.

Na mieste je aj zvýšená pozornosť venovaná odbornému uloženiu a preprave zbraní ako zbierkových predmetov. Múzeá síce nemajú pri uložení zbraní žiadne špeciálne povinnosti nad rámec múzejnej legislatívy, ale v prípade funkčných zbraní je nanajvýš vhodné inšpirovať sa pravidlami a povinnosťami pri uložení zbraní podľa zákona o zbraniach a strelive.⁵⁰ V závislosti od charakteru zbraní v zbierkach múzea je vhodné zabezpečiť aj oddelené uloženie zbraní a nedelaborovaného streliva (napr. v trezore alebo samostatnej uzamykateľnej miestnosti, ideálne bez okien a s dverami vybavených mrežou). V tomto kontexte je vhodné aj vytvorenie internej smernice, ktorá by bola v súlade s depozitárnym režimom a špecifikovala by spôsob uloženia, správy, evidencie a nakladania so zbraňami v múzeu.

Zvýšenú pozornosť si vyžaduje aj prevoz a premiestňovanie takýchto zbierkových predmetov, pri ktorých je nevyhnutná dôsledná kontrola zbrane a jej výrobných čísel, preberacích značiek a iných značení, ako aj kontrola jednotlivých zameniteľných súčastí zbrane a ich číslovanie. Štatutárny orgán by mal byť upovedomený o prevoze takýchto zbierkových predmetov, čo by mal potvrdiť príslušným dokumentom vydaným v zmysle interných pokynov múzea. Vystavovať by sa mali predovšetkým znefunkčnené zbrane v uzamykateľných vitrínach, ktoré sú zároveň chránené kamerovým bezpečnostným systémom. Zvýšený dôraz musí byť kladený aj pri vedení múzejnej dokumentácie spojenej so sprístupňovaním takýchto predmetov, najmä na dôsledné a detailné popisy zbrane, jej stavu a mali by obsahovať čo najaktuálnejšie fotografie. Dôraz musí byť kladený aj na periodickú kontrolu vypožičaných zbraní zo zbierkového fondu múzea.

⁵⁰ V zmysle § 55 zákona o zbraniach a strelive.

Odborné ošetrovanie patrí k neodmysliteľnej súčasťi zabezpečenia odbornej ochrany zbierkových predmetov. Každý cielavedomý zásah do zbierkového predmetu, ktorého úlohou je zastaviť alebo spomaliť proces jeho degradácie, je zdokumentovaný príslušnou formou, ktorú ukladá múzejná legislatíva.⁵¹ Aj v prípade zbraní sa vykonáva formou základného ošetrovania, konzervovania a reštaurovania.

Všetky tieto činnosti zabezpečujú v podmienkach múzea konzervátori. Pri ošetrovaní takýchto zbierkových predmetov a vôbec pri manipulácii so zbraňami by mali byť dodržané základné bezpečnostné pravidlá manipulácie so zbraňou, vždy treba myslieť na možnosť potenciálneho zneužitia zbrane na páchanie trestnej činnosti. Aj z toho dôvodu by mal byť konzervátor, najmä v prípade nezhodnotených zbraní, odborne vyškolený a spôsobilý pre vykonávanie takejto činnosti. Vzhľadom na charakter zbierky je preto na zváženie potreba odborne spôsobilého konzervátora (ktorú zabezpečuje napr. zbrojný preukaz). Výrazne sa neodporúča akákoľvek neodborná úprava či pokusy o znehodnotenie zbrane.

Zaradením zbrane do zbierkového fondu nezmizne potenciálne riziko ich zneužitia na páchanie trestnej činnosti či ohrozenie zdravia a života. K správe zbraní a munície v zbierkových fondoch múzea musia múzejníci pristupovať so zreteľom na ich jedinečný charakter. Hoci zbrane ako zbierkové predmety nepodliehajú ustanoveniam zákona o zbraniach a strelive a múzeum sa pri ich správe riadi výlučne múzejnou legislatívou, múzejní zamestnanci pri nových akvizíciách musia pracovať aj s týmto zákonom a zachovávať prehľad aj v právnych úpravách týkajúcich sa napr. nálezov.

Záver

Zbrane patria vďaka svojmu interdisciplinárnemu charakteru a nepochybne aj atraktívnosti medzi zbierkové predmety, ktoré sú vo

⁵¹ Základnou dokumentáciou je Návrh na konzervovanie/reštaurovanie zbierkového predmetu a záznam o konzervovaní/reštaurovaní zbierkového predmetu, ktoré sa stávajú trvalou súčasťou odbornej evidencie zbierkových predmetov a sú trvalo uložené v zmysle interných pravidiel inštitúcie.

veľkom počte zastúpené vo fondoch naprieč celým diapazónom zbierkotvorných inštitúcií. V mnohých prípadoch však múzejníci nepripisujú ich správe žiadny zvláštny záujem a neuvedomujú si potrebu zvýšenej pozornosti a to predovšetkým v súvislosti s možnosťou ich zneužitia na páchanie trestnej činnosti či ohrozenie zdravia. Na základe prieskumov, ktoré VHM robilo formou dotazníkov i v rámci centrálnej múzejnej evidencie predmetov, je tiež zrejmé, že múzejníci vo väčšine prípadov na zbrane pozerajú len cez prizmu ich historickej hodnoty a potenciálu ich zaradenia do zbierok, neuvedomujú si širšie legislatívne súvislosti spojené predovšetkým s ich akvizíciou.

Predovšetkým pri ich nadobúdaní je nutné, aby odborní zamestnanci v múzeách poznali aj iné legislatívne normy, ktoré priamo zasahujú do akvizičného procesu. Okrem múzejného zákona by mali poznať aj ustanovenia zákona o zbraniach a strelive, prípadne aj pamiatkového zákona či zákona o výbušninách. A aj keď zbrane a munícia, ktoré sú súčasťou zbierkového fondu múzea, nepodliehajú ustanoveniam zákona o zbraniach a strelive, ale ich správa sa riadi takmer výlučne múzejnou legislatívou, ich zvláštny charakter ich predurčuje na to, aby k nim múzejní zamestnanci pristupovali špecifickým spôsobom s dôrazom na ich zabezpečenie pred zneužitím na páchanie trestnej činnosti či ochrane zdravia.

Zoznam použitých zdrojov

- Zákon č. 147/1983 Zb. o zbraniach a strelive zo dňa 14. decembra 1983.
 Zákon č. 162/1949 Zb. o zbraniach a strelive zo dňa 16. júla 1949.
 Zákon č. 190/2003 Z. z. o strelných zbraniach a strelive a o zmene a doplnení niektorých zákonov z 23. apríla 2003 v znení neskorších predpisov.
 Zákon č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov zo dňa 28. apríla 2009.
 Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon zo dňa 20. mája 2005 v znení neskorších predpisov.

- Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov.
 Zákon č. 58/2014 Z. z. o výbušninách, výbušných predmetoch a munícii a o zmene a doplnení niektorých zákonov zo 4. februára 2014 v znení neskorších predpisov.
 Zákon č. 81/1938 Sb. o zbraniach a strelive zo dňa 8. apríla 1938.
 Vyhláška Federálneho ministerstva vnútra č. 10/1984 Zb., ktorou sa vydávajú podrobnejšie predpisy o zbraniach a strelive zo dňa 9. januára 1984.
 Vyhláška Ministerstva vnútra č. 124/1961 Zb. o strelných zbraniach a strelive zo dňa 7. novembra 1961.
 Vyhláška Ministerstva kultúry Slovenskej republiky č. 523/2009 zo dňa 9. novembra 2009, ktorou sa ustanovujú podrobnosti o základných odborných činnostiach v múzeu alebo v galérii a o evidencii predmetov kultúrnej hodnoty.
 Výnos Ministerstva kultúry Slovenskej republiky z 10. augusta 2015 č. MK-2544/2015-110/11648 o podrobnostiach vykonávania základných odborných činností v múzeách a v galériách a o evidencii predmetov kultúrnej hodnoty.
 DÍTE, Tibor. Správa zbraní a streliva v múzejných zbierkach. In *Múzeum*, 2003, roč. 51, č. 3, s. 5-9. ISSN 0027-5263.
 JURKOVÁ, Viera. *Zbraň ako špecifický zbierkový predmet na príklade Vojenského historického múzea Piešťany* [rigorózna práca]. Bratislava : FiF UK, 2021, 141 s.
 JURKOVÁ, Viera (ed.) *Zbrane a munícia v zbierkach múzeí*. Bratislava – Banská Bystrica : Vojenský historický ústav – Zväz múzeí na Slovensku, 2018, 137 s. ISBN 978-80-89523-52-8.
 JURKOVÁ, V. – HANICH, T. – HOLÍK, P. *Zbrane a munícia v múzeu. Metodická pomôcka k odbornej správe zbraní a munície v zbierkach slovenských múzeí*. Bratislava – Banská Bystrica : Vojenský historický ústav – Zväz múzeí na Slovensku, 2022, 70 s. ISBN 978-8089523-85-6

Problematika zverejňovania vedeckých informácií pre verejnosť v múzejnom prostredí – riziká, ochrana a etika¹

Mgr. Bernard Pavlovič, Archeologický ústav SAV v Nitre, Oddelenie dokumentácie, Akademická 2, 949 21 Nitra, Slovensko; Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Katedra archeológie, Hodžova 1, 949 01 Nitra, Slovensko, e-mail: bernard.pavlovic@savba.sk

Abstract

The paper focuses on problems that may arise when publishing scientific information. There can be different forms of misuse of scientific information. Fraud occurs most often in the form of plagiarism, which is a very serious problem. In addition to plagiarism, however, there are other forms of criminal activity that can arise, such as theft and damage of archaeological sites. Protection against such dishonest actions is primarily guaranteed by legislation. However, there are also other forms of prevention, such as various ethical codes, education and outreach activities. Despite these threats that may arise, it is necessary to bring new knowledge, discoveries, research, findings, etc. to the

general public and thus build the relationship and trust between scientific institutions and the public.

Keywords Museum, Public, Information, Risks, Protection

Medzi hlavné poslanie vedeckých inštitúcií patrí aj prinášať verejnosti nové poznatky, objavy, zistenia a podobne. K takýmto organizáciám patrí aj múzeum. Zverejňovanie informácií pre širokú verejnosť môže byť však spojené aj s určitými rizikami. Tieto riziká si bližšie rozoberieme v tomto príspevku. Najprv si, ale priblížime definíciu múzea. Medzinárodná rada múzeí ICOM definuje múzeum ako „...stálu inštitúciu v službe spoločnosti a jej rozvoja, prístupná verejnosti, ktorá získava, reštauruje, komunikuje a vystavuje za účelom vzdelávania a pôžitku hmotné a duchovné doklady o ľuďoch a ich životnom prostredí“.² A ďalej: „Múzeá majú povinnosť nadobúdať, uchovávať a zveľaďovať svoje zbierky ako prínos k zabezpečeniu ochrany prírodného, kultúrneho a vedeckého dedičstva. Ich zbierky sú významným verejným dedičstvom, majú osobitné právne postavenie a sú chránené medzinárodnou legislatívou. Tejto verejnej správe je vlastný princíp správcovstva, ktorý zahŕňa oprávnené vlastníctvo, nemennosť, odbornú správu, prístupnosť a zodpovedné nakladanie.“³ Zákon 206/2009 Z. z. o múzeách a galériách nám múzeum formuluje ako: „Múzeum je špecializovaná právnická osoba alebo organizačný útvar právnickej osoby, ktoré na základe prieskumu a vedeckého výskumu v súlade so svojím zameraním a špecializáciou nadobúda predmety kultúrnej hodnoty, ktoré ako zbierkové predmety odborne spravuje, vedecky skúma a prístupňuje verejnosti

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-20-0044 Vplyv využívania prírodných zdrojov na spôsob života v dobe bronzovej a v dobe železnej. This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APVV-20-0044. Influence of the exploitation of natural resources on ways of life in the Bronze Age and Iron Age

² KRIŠKOVÁ, Z. Úloha výskumu v procese uchovania a vedeckého zhodnocovania kultúrneho dedičstva v múzeu. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* [online], 2014, č. 1, [cit. 2021-09-08], s. 31. Dostupné na internete: <https://muzeologia.sk/index_htm_files/MuzeologiaKD_1_2014_Kriskova.pdf>.

³ *Etický kódex medzinárodnej rady múzeí*, dostupné online [cit. 11.9.2021]: icom-slovakia.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/45/2020/09/ICOM_kodex.pdf, s. 9.

*najmä na účely štúdia, poznávania, vzdelávania a estetického zážitku špecifickými prostriedkami múzejnej komunikácie.*⁴

Ako môžeme vidieť z týchto definícií múzea, medzi jeho základné poslanie patrí aj sprístupňovanie nadobudnutých informácií širokej verejnosti. Ak by nevykonávalo túto činnosť, tak by nespĺňalo štatút múzea. Preto je potrebné nájsť také riešenie, aby sa dostali záujemcovia k informáciám, ktoré ich zaujímajú. Zároveň aby aj inštitúcie, ktoré informácie poskytujú, mali istotu, že sa dostanú k bádateľom, ale aj aby tieto informácie neboli zneužitú ďalšími osobami.

Keď sa inštitúcia rozhodne zdieľať s verejnosťou určité informácie o svojich zbierkach, hrozí riziko, že niektoré z týchto dát môžu byť zneužitú na rozličné účely. Tieto dôvody môžu byť rôzne. Vo vedeckých kruhoch sa môžu týkať napríklad vykrádania poznatkov, ktoré ešte neboli publikované, porušovania autorských práv, nadobudnutia titulu podvodom, upravovania výsledkov výskumov za účelom preslávenia vo vedeckej komunite, finančného obohatenia, alebo zneužívania svojho výskumu na šírenie myšlienok rôznych ideológií a iné. Ďalšie možnosti, ako môžu byť takéto digitálne dáta zneužitú, spadajú pod trestnú činnosť, ako napríklad vykrádanie archeologických nálezísk (detektoristami), ale aj krádeže v samotnej expozícii alebo depozitároch múzeí. Mnohé takéto krádeže sa stále dejú a pre príklady nemusíme zachádzať ani hlboko do minulosti.

Plagiátorstvo

Jedným z mnohých problémov pri voľne dostupných vedeckých prácach je ich možné zneužívanie vo forme plagiátorstva. Pri písaní vedeckej práce, výskumnej dokumentácie, ale aj pri tvorbe seminárnych a dizertačných prác sú vedci či študenti povinní citovať všetky pramene, ktoré vo svojej práci použijú zo zdrojového dokumentu.

⁴ Zákon č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona SNR č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony, s. 1.

Na konci príspevku sa obyčajne uvedú referencie na tieto použité zdroje. Ak aplikujeme cudzie myšlienky, poznatky, tabuľky výpočty, formulácie, schémy atď. a vydáme ich za svoje, v takom prípade sa dopúšťame plagiátorstva. Plagiátorstvo sa vzťahuje aj na zle alebo nesprávne uvedený zdroj a netýka sa len na uvádzania myšlienok iných autorov bez citácie.⁵

Plagiátorstvo môžeme označiť za najrýchlejšiu a najjednoduchšiu metódu, ako vytvárať akademické texty. A tento postup vytvárania vedeckých textov funguje bezchybne, ak systém na odhaľovanie podvodov nefunguje tak, ako má. Pri mnohých vedeckých článkoch sa mnohokrát zmení titulná strana, autorstvo a preformuluje názov, ale obsah ostane rovnaký. Jeden príklad, ako vznikla nová dizertačná práca, kde bolo zmenené kľúčové slovo čokoláda na mäso. Zmena nastala len pri titulnej stránke a autorovi. Údaje v grafoch a tabuľkách ostali bez zmeny.⁶

Veľká skupina autorov vedeckých článkov, ktoré boli identifikované ako plagiáty, sa nikdy nepodieľala na výskume. S veľkou pravdepodobnosťou nenapísali čo i len jednu stránku článku alebo publikácie (kde sú zverejnení ako autori). Možno tieto texty ani nikdy nečítali a nevideli. Tieto vedecké práce tvoria väčšinou len rôzne kompilácie ukradnuté z iných výskumov.⁷

Dôsledky plagiátorstva:

- ide o neprimerané, spoločensky neakceptovateľné spôsoby a porušovanie nárokov duševného vlastníctva,
- ide o uskutočňovanie študijných úloh podvodom,
- plagiátorstvo je chápané aj ako vytváranie (ne)správnych pracovných a študijných zvykov,

⁵ PALEŇČÁROVÁ, J. – KROČITÝ, P. *Akademická príručka na tvorbu odborných textov*. Trenčín : Vysoká škola manažmentu, 2015, s. 91-93.

⁶ Plagiátorstvo v dizertáciách a vedeckých publikáciách, dostupné online [cit. 20.5.2021]: vedanadosah.cvtisr.sk/plagiatorstvo-v-dizertaciach-a-vedeckych-publikaciach.

⁷ Tamže.

- plagiátorstvom môže dochádzať k znižovaniu úrovne vzdelania, poznávacích a kreatívnych nadaní študenta, súčasne zhoršuje aj jeho dobré meno,
- plagiátorstvo v konečnom dôsledku poškodzuje renomé aj samotnej školy, univerzity⁸ alebo inej výskumnej inštitúcie.

Ak chceme bojovať proti plagiátorstvu, je potrebné šíriť osvetu a nekompromisný postup od chvíle, kedy sa vyskytne možnosť na vznik takejto situácie (v podstate od základnej školy). S výučbou k antiplagiátorstvu je potrebné začať pomerne skôr ako na vysokej škole. Zároveň je potrebné vytvárať spoločenskú, ako aj akademickú klímu v zmysle odsúdenia podvodov a krádeží cudzích prác a myšlienok. Plagiátorstvu je potrebné predchádzať, a preto je potrebné vzdelávať a vychovávať ku kultúre nepodvádzania od najskoršieho veku, pokojne od stupňa predškolskej výchovy. Pretože na vysokej škole môže byť už neskoro začínať „s výchovou“, keď už študenti majú určité návyky, ako si uľahčiť prácu skopírovaním textu z internetu. Je potrebné zaviesť aj výchovu k čestnej akademickému práci a nepodvádzaniu, vrátane celospoločenského odsúdenia plagiátorstva.⁹

Dôsledky po potvrdení plagiátorstva bývajú rôzne, záleží najmä od kultúry danej krajiny alebo vysokoškolskej inštitúcie. Na mnohých zahraničných univerzitách bol prijatý zákon o nulovej tolerancii voči plagiátorstvu. Tresty za potvrdené plagiátorstvo sa uskutočňujú zvyčajne formou akademických postihov. Záleží najmä na rozsahu, závažnosti a opakovania takéhoto priestupku, napríklad: neurobenie skúšky, opakovanie semestra, neprideľenie kreditov, opakovanie ročníka, vylúčenie zo štúdia, nahlásenie priestupku do siete univerzít, odňatie udeleného diplomu alebo aj

⁸ HRDINÁKOVÁ, L. – DUCHOŇOVÁ, L. Plagiátorstvo. [online], 2014, [cit. 2021-09-10]. Dostupné na internete: <<https://uniba.sk/fileadmin/ruk/ak/ig-plagiatorstvo.pdf>>.

⁹ SKALKA, J. – CVIK, O. et al. *Prevencia a odhalovanie plagiátorstva*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2009, s. 49-56.

strata zamestnania. Samozrejme, podvodný pisateľ musí počítať s tým, že stráca dobré a profesionálne meno. Môže sa stať, že za takéto porušenie pravidiel je autor vylúčený z akademickej a vedeckej komunity.¹⁰ Okrem poškodeného mena autora takéhoto plagiátu sa poškodzuje aj meno univerzity, kde mu bol vystavený titul (ak ho získal podvodne), ale aj vedeckého pracoviska, kde pod hlavičkou inštitúcie uverejňoval svoje plagiáty.

Ochrana duševného vlastníctva

Na Slovensku vychádza ochrana práv duševného vlastníctva z Ústavy Slovenskej republiky. Na túto ochranu sa zameriava článok č. 43 ods. 1, ktorý znie: „*Sloboda vedeckého bádania a umenia sa zaručuje. Nároky na výsledky kreatívnej duševnej činnosti chráni zákon.*“¹¹ Právo takéhoto vlastníctva môžeme zdefinovať ako inštitút súkromného práva. Poskytuje tvorcom (autorom, majiteľom) tieto objekty duševného vlastníctva chrániť, využívať a nimi disponovať. Pod duševné vlastníctvo spadajú práva k umeleckým, vedeckým a literárnym dielam, k rozhlasovému vysielaniu a zvukovým záznamom, k výkonu výkonných umelcov. Ďalej sem patria vynálezy zo všetkých oblastí ľudskej činnosti, vedecké objavy, priemyslové modely a vzory, továrenské a obchodné známky, známky služieb, ako aj obchodné názvy a mená. Toto právo nám zaručuje ochranu proti nekalej súťaži a všetky ostatné práva, ktoré sa vzťahujú na duševnú činnosť v umeleckej, vedeckej, literárnej a priemyslovej oblasti.¹²

Hlavným právnym nariadením pre ochranu autorského práva a práv s ním súvisiacich je predovšetkým zákon 185/2015 Z. z. – Autorský zákon. Tento zákon reprezentuje komplexnú úpra-

¹⁰ Tamže, s. 55.

¹¹ Ústava Slovenskej republiky, č 460/1992 Zb. V znení ústavného zákona č. 161/2014 Z. z. a 306/2014 Z. z., s. 13.

¹² JABLONKA, B. – MÁHROVÁ, T. et al. *Právo duševného vlastníctva vo vedeckom výskume*. Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015, s. 16-17.

vu práva a práv vzťahujúcich sa k autorským nárokom. Zákon bol niekoľkokrát novelizovaný, naposledy v roku 2022, a samozrejme rešpektuje aj medzinárodné dohovory a zmluvy. Autorské právo upravuje vzťahy, ktoré vznikajú v súvislosti s tvorbou, ale aj používaním umeleckého literárneho alebo iného vedeckého diela. Týchto práv sa autor nemôže vzdať, sú neprevoditeľné a nemožno ich ani postihnúť exekúciou alebo súdnym výkonom rozhodnutia. Na ochranu duševného vlastníctva existujú aj medzinárodné dohovory a zmluvy, napríklad Dohoda o obchodných aspektoch práv k duševnému vlastníctvu prijatá v rámci Dohody o svetovej obchodnej organizácii, Bernský dohovor o ochrane literárnych a umeleckých diel, Dohoda WIPO o autorskom práve a iné.¹³

Autorské práva, ktoré definuje zákon, sa nemôžu stať predmetom prevodu. To znamená, že ich nemôžeme previesť na inú osobu alebo sa ich vzdať. Používanie autorských diel je možné len na základe Licenčnej zmluvy. Vynálezy, úžitkové vzory, dizajny, diela a iné objekty priemyselného vlastníctva často vznikajú pri pracovných povinnostiach v rámci plnenia pracovnoprávných vzťahov. To znamená, že zamestnávateľ je vlastníkom absolútnych majetkových práv autora k tomuto zamestnaneckému produktu. Táto skutočnosť je zadefinovaná a vyplýva zo zákona. Samozrejme, existuje aj možnosť, že sa zamestnávateľ a zamestnanec môžu dohodnúť v praxi inak, keďže ide o dispozitívne ustanovenie.¹⁴

Ochrana autorského práva vzniká neformálne, to znamená, že nie je potrebné plnenie žiadnych formálnych náležitostí. Ochrana na dielo nastáva okamihom, keď toto dielo spĺňa všetky pojmové znaky. To je vtedy, keď je výtvor vyjadrený vo forme vnímateľnej zmyslami, a to bez ohľadu na jeho obsah, kvalitu, podobu, účel alebo formu, ktorú vyjadruje. Právo duševného vlastníctva sa vzťahuje na dielo, ktoré je dokončené, na jeho osobitné vývojové stupne a časti, vrátane názvu, mien postáv, ak spĺňajú pojmové črty diela.¹⁵

¹³ Tamže, s. 18-19.

¹⁴ Tamže, s. 20-22.

¹⁵ Tamže, s. 25.

Čo sa týka archeologických výskumov, správ, posudkov a pod., právnická osoba (napr. AÚ SAV) môže autorské práva delegovať na vykonávateľa výskumu. Ďalej môže podľa svojho rozhodnutia poskytnúť výskumnú dokumentáciu, alebo jej časti, ďalším zariadeniam, ale i osobám (vedecká a široká verejnosť) na rôzne účely (vedecké, edukačné, popularizačné, stavebné a iné). Občas sa stretávame s tým, že v laických, ale aj odborných kruhoch je zakorenená predstava, že s výskumnou dokumentáciou môže pracovať iba autor výskumu. Opak je pravdou a väčšina autorov, nemá problém poskytnúť informácie zo svojich archeologických správ na spracovanie iným osobám. Samozrejme, za určitých podmienok, ako napríklad citovanie zdroja alebo spoluautorstvo pri publikovaní a podobne. Vlastnícke práva dokumentácie, ako sme spomínali v zmysle platných zákonov, vzniká ako zamestnanecké dielo. To znamená, že archeológ musí vykonávať archeologický výskum pod hlavičkou organizácie, kde pracuje. Táto organizácia má potom povinnosť odovzdať kópiu výskumnej dokumentácie Pamiatkovému úradu SR a Archeologickému ústavu SAV.¹⁶

Ako môžeme vidieť, na ochranu autorského práva nám slúži domáca legislatíva. Okrem nej však máme k dispozícii aj rôzne medzinárodné dohovory alebo európske právo. Preto môžeme zhrnúť, že právna ochrana výsledkov vedeckých výskumov je na dostatočnej úrovni.

Etika publikovania

Publikovanie vedeckých článkov alebo výskumov tiež upravuje publikačná etika. Táto etika nám takisto poskytuje určitú mieru ochrany pri zverejňovaní publikačných výstupov. Keďže sa téma týka odboru muzeológia, tak by sme sa pozreli bližšie na publikačnú etiku časopisov zameraných na múzeá a muzeológiu. Ako príklad sme vybrali časopis *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, toto

¹⁶ RUTTKAY, M. Archeológia a verejnosť. In BUJNA, J. – FURMÁNEK, V. – WIEDERMANN, E. (ed.). *Archeológia ako historická veda*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2014, s. 212.

periodikum vydáva občianske združenie s rovnomenným názvom ako časopis. Na ich webovej stránke môžeme nájsť aj publikačnú etiku. Zásady, ktoré uvádza redakcia v dokumente, sú záväzné pre všetky osoby, ktoré sa chcú podieľať na publikovaní. Dohľad nad dodržiavaním týchto pravidiel uskutočňuje redakčná rada a jej úlohou je zabrániť podvodom v rámci publikačnej činnosti.¹⁷ Ďalej sa tu uvádzajú zásady publikačnej etiky časopisu. Sú to konkrétne tieto zásady:

- Zabezpečiť, že príspevky, ktoré budú publikované v časopise, zodpovedajú medzinárodným etickým princípom a akademickým zvyklostiam.
- Zamedziť, aby etické a intelektuálne normy boli akokoľvek zneužitá alebo ovplyvnené komerciou.
- Dať možnosť na zverejnenie opráv, ospravedlnení, vysvetlení týkajúcich sa príspevkov alebo ich častí, poprípade odstránenie príspevku, pokiaľ je to potrebné.
- Venovať pozornosť podozreniam na nekorektné vystupovanie a v prípade potreby prijať zodpovedajúce rozhodnutie.¹⁸

Ako môžeme vidieť na tomto príklade zásad publikačnej etiky, tak neakceptujú žiadnu možnosť podvodu, plagiátorstva alebo zneužitia cudzích výskumov. Toto je len jeden príklad odborného časopisu, ale môžeme skonštatovať, že všetky korektné odborné časopisy sa riadia podobnou, ak nie rovnakou publikačnou etikou. Takisto by sa touto etikou mali riadiť aj samotní autori odborných príspevkov a takisto aj študenti pri písaní svojich dizertačných prác. Z toho vyplýva, že majú určité povinnosti, ktoré musia dodržiavať pri písaní textov.

Ochranu pred zneužitím vedeckých textov študentmi na vysokých školách tvorí antiplagiátorský systém (APS). Tento systém

spravuje Centrum vedecko-technických informácií SR a je súčasťou Centrálného registra záverečných a kvalifikačných prác (CRZP), kde slúži na odhaľovanie a detekciu plagiátov a kontrolu originality. V prevádzke je od roku 2010. Výstupom APS je protokol o kontrole originality, ktorý však nie je potvrdením o originalite alebo plagiáte práce. Protokol identifikuje časti textu, ktoré sú zhodné s textami prác uložených v CRZP a s vyselektovanými webovými zdrojmi. Doklad tvorí podklad pre skúšobnú komisiu ako pomôcka, ktorá upozorňuje na dokumenty, ktoré mohli uniknúť pozornosti školiteľovi alebo oponentovi. Zároveň tento výstup skúšobná komisia vyhodnocuje a tvorí súčasť záznamu o záverečnej skúške.¹⁹ Výhodou APS je, že dokáže odhaliť rôzne podvody, ktoré môžu študenti využívať pri písaní záverečných prác (ako vkladanie bielych znakov namiesto medzier, nahrádzanie slovenských písmen abecedy z iných abecied, text je vložený ako obrázok a pod.). Systém dokáže identifikovať ako zhody aj modifikované texty, kde je poprehadzovaný slovosled, vety alebo sú použité synonymá. Ďalšou výhodou je, že APS dokáže porovnávať texty aj s prácami v cudzom jazyku. Porovnávací korpus dokumentov sa má postupne rozširovať o ďalšie texty z rôznych zdrojov. Nevýhodou je, že hoci systém dokáže porovnávať texty v cudzom jazyku, tak tento proces nerobí, pretože chýbajú prostriedky na tvorbu porovnávacích súborov v cudzích jazykoch a ich následné prepojenie so systémami na odhaľovanie plagiátorstva. APS porovnáva len slovenské texty s ďalšími slovenskými dokumentmi, ktoré sú tu nahraté. Do budúcnosti sa plánuje aj prepojenie alebo spolupráca so zahraničnými systémami, čím by sa zvýšila efektivita kontroly.²⁰

Ostaneme pri časopise *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* a pozrieme sa bližšie, aké sú povinnosti autorov podľa publikačnej etiky.

¹⁷ *Publikačná etika časopisu Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, dostupné online [cit. 20.5.2021]: muzeologia.sk/index_htm_files/Publikacna_etika_MKD.pdf.

¹⁸ Tamže.

¹⁹ CRZP, dostupné online [cit. 09.11.2022]: crzp.cvtisr.sk/.

²⁰ *Plagiátorstvo: Čo vieme o kontrolnom systéme vysokoškolských prác?*, dostupné online [cit. 09.11.2022]: zive.aktuality.sk/clanok/135140/plagiatorstvo-co-vieme-o-kontrolnom-systeme-vysokoskolskych-prac/.

Nebudeme tu rozoberať úplne všetko, ale vyberieme len pár bodov, ktoré sa dotýkajú témy. Medzi takéto povinnosti patria:

- Autori sú povinní uviesť katalóg citácií (referencií), a to podľa určených zásad, ktoré sú bližšie opísané v osobitných pokynoch pre autorov. Zároveň nesú plnú zodpovednosť za presné a správne citácie.
- Autori majú povinnosť dokladovať redakcii, že nadobudli povolenie používať informácie, na ktoré sa vzťahujú autorské práva.
- Plagiátorstvo je neprijateľné a takisto aj používanie pochybných zdrojov.
- Autori nesú zodpovednosť za správne uvedenie všetkých spoluautorov, ktorí boli súčasťou pri vypracovaní príspevku, zodpovedajú, že všetci spoluautori videli a odsúhlasili konečnú verziu článku, ktorý bol zaslaný na recenziu, súhlasili s uvedením svojich mien ako spoluautorov a sú povinní podieľať sa aj na priebehu recenzovania štúdie.²¹

Trestná činnosť a zneužívanie zverejnených informácií

Problémom môže byť aj fakt, že archeológovia nechcú zverejňovať svoje výskumy alebo čiastočné výskumy, a to kvôli rozkrádaniu nálezísk, pred tzv. detektoristami. To môže byť jeden z najväčších dôvodov, prečo by nechcel archeológ zverejniť nejaké svoje dáta o nálezoch, pretože by sa obával zničenia archeologickej lokality. Je preto potrebné, aby sa zabránilo zničeniu ďalších nálezových situácií, ktoré majú pre archeológa rôznu výpovednú hodnotu (napr. hroty šípov sú pre detektoristu nezaujímavým nálezom, pretože nemajú vysokú finančnú hodnotu, avšak pre archeológa majú výpovedný význam napr. v tom, akým smerom boli otočené, aj pod-

²¹ *Publikačná etika časopisu Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, dostupné online [cit. 20.5.2021]: muzeologia.sk/index_htm_files/Publikacna_etika_MKD.pdf.

ľa toho môže archeológ určiť odkiaľ sa viedol útok, následne druh hrotov môže pomôcť identifikovať etnikum). Zabezpečiť ochranu pred detektoristami sa dá zvyčajne len pri väčších a intenzívnych výskumoch, na menších lokalitách je to takmer nemožné aj z toho dôvodu, že mnohé lokality ešte neboli objavené.

V centrálnom zozname archeologických lokalít na Slovensku je zaregistrovaných viac ako 28 000 nálezísk (rok 2013). Mnohé z nich predstavujú vývoj cez viacero storočí alebo dokonca tisícročí. Na viacerých z nich sa vystriedali rôzne kultúry, skupiny a etniká. Tento stav archeologických nálezísk nie je konečný a vďaka činnosti archeológov, ale i amatérov neustále narastá. Proti detektoristom – vykrádačom archeologických lokalít – mnohokrát nepomáha ani sprísnená legislatíva. Napriek tomu, že existujú zákony proti takejto činnosti, stačí sa poprechádzať po archeologických náleziskách, kde je možné vidieť nepovolené zásahy detektoristov. Tento problém sa týka celého Slovenska. Jednou z možných ciest, ako zabrániť takejto nelegálnej činnosti, je osveta.²² Preto sa archeológ musí v spolupráci s políciou a neodbornou verejnosťou pokúsiť v maximálnej možnej miere chrániť všetky pamiatky, či už z dôvodu duchovného obohatenia, alebo kvôli ďalšiemu zachovaniu budúcim generáciám. Práve osvetou, neustálym vzdelávaním a informovaním verejnosti je možné dospieť k uvedomeniu si ochrany tohto dedičstva.

Jedným z problémov je pri zverejňovaných informáciách to, že konkrétne múzeum takto samo ukazuje potencionálnym zlodejom svoje poklady. Preto je potrebné, aby múzeá mali zabezpečenú ochranu svojich zbierkových predmetov. Pri väčších múzeách je už samozrejmosťou, že majú zabezpečenie na dostatočnej úrovni. Horšie je to však pri malých regionálnych alebo obecných múzeách, kde neexistuje takmer žiadne zabezpečenie. Treba však brať do úvahy, že krádeže sa nevyhýbajú aj „veľkým“ múzeám. Ako príklad si môžeme uviesť krádež šperkov v Balneologickom múzeu v Piešťanoch

²² RUTTKAY, M. Archeológia a verejnosť. In BUJNA, J. – FURMÁNEK, V. – WIEDERMANN, E. (ed.). *Archeológia ako historická veda*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2014, s. 209-210.

z roku 2016, kde bola vitrína napojená na pult centrálnej ochrany polície a zabezpečená bezpečnostným sklom. Škoda odcudzených predmetov bola určená na 150 000,- €. Krádež nebola do dnešného dňa objasnená.²³ Alebo krádeže z nedávnej minulosti v Nemecku z Berlína a Drážďan.²⁴

Preto aj kvôli zamedzeniu takýmto krádežiam je potrebná osvetová činnosť a vychovávať, vzdelávať od detstva k tomu, že toto dedičstvo patrí každému a je ho potrebné uchovávať a ochraňovať pre ďalšie generácie. Pretože je neoddeliteľnou súčasťou našej histórie, ktorú obohacuje a má určitú výpovednú hodnotu o časti historického diania. Okrem toho kultúrna osvetová aktivita predstavuje najširší súhrn činností, ktoré kultúrne a sociálne formujú človeka, záujmové skupiny, spoločenstvá obyvateľov a spoločnosť ako takú. Je neoddeliteľnou súčasťou sústavy vzdelávania, výchovy, rozvoja ľudských zdrojov, zvyšovania konkurencieschopnosti a vytvárania znalostnej spoločnosti. Zároveň je efektívnou prevenciou negatívnych spoločenských javov.²⁵

Okrem už spomínaných vykrádačov nálezísk môžu byť archeologické/historické poznatky zneužitá aj iným spôsobom. O historickom využití akademickej archeológie pre potreby presadzovania určitých myšlienok bolo napísané vo svetovej, ale i našej literatúre veľa.²⁶ Pre príklady nemusíme zachádzať ďaleko do minulosti. V ob-

²³ *Vyšetrenie krádeže šperkov z piešťanského múzea trvá viac ako dva roky*, dostupné online [cit. 22.5.2021]: teraz.sk/regiony/vysetrenie-kradeze-sperkov-z-piest/382409-clanok.html.

²⁴ *Ďalšia krádež vzácných predmetov: Zloději lupili v berlínskom múzeu tajnej polície*, dostupné online [cit. 3.6.2021]: dnes24.sk/dalsia-kradez-vzacnych-predmetov-zloději-lupili-v-berlinskom-muzeu-tajnej-policie-347920.

²⁵ *Návrh Stratégie rozvoja osvetovej činnosti*, dostupné online [cit. 3.6.2021]: mksr.sk/extdoc/1539/stratagcia-rozvoja-osvetovej-a-innosti-pra-loha-a-.4.

²⁶ MORAVEC, M. *Archeologie a vzdělávání/Archeology and education* (Disertační práce, Ph.D.). [online], 2012, [cit. 2021-09-12]. Dostupné na internete: https://www.academia.edu/1912260/Archeologie_a_

dobí komunizmu bola uprednostňovaná archeológia zameraná na Slovanov. Tým boli podporované vzťahy k slovanskému komunistickému Sovietskemu zväzu v kontraste k neslovanskej Západnej Európe.²⁷ Ako názorné ukážky nám slúžia rôzne periodiká, ktoré vychádzali v tomto období. Zlé skúsenosti, najmä v medzivojnovom Nemecku, sú ďalším z príkladov, kedy bola archeológia historicky zneužitá k manipulativným ideologickým účelom.²⁸ Môžeme však skonštatovať, že k takýmto „úpravám“ historických udalostí, osôb dochádza aj v dnešnej dobe, či už aby podporovali myšlienky rôznych hnutí, alebo vytvárali určitú výnimočnosť národa, etnika, štátu a podobne. Vychádzajú aj rozličné knižné publikácie s rôznymi alternatívnymi pohľadmi na históriu. Zvyčajne ide o informácie, ktoré nie sú podložené žiadnym reálnym výskumom.

Jedným z riešení, ako predchádzať týmto problémom, je publikovať výskumy pre širokú verejnosť a zároveň vytvárať osvetu. Tým sa vlastne dostávame do kruhu, kde vedec publikuje výsledky, ktoré sa dostávajú k ľuďom a oni si na základe týchto informácií budujú pozitívny vzťah k histórii a následne aj k pochopeniu ochrany historického dedičstva. Problém nastáva, ak sa tento pomyselný kruh niekde preruší. Príkladom môže byť nedostatok publikačnej činnosti alebo aj fakt, kedy síce vychádza dostatok článkov, avšak tie nie sú určené pre širokú verejnosť, ale len pre odborníkov. Preto je potrebné tieto informácie určené pre laikov, deti a mládež upraviť tak, aby sa dostali ku všetkým a boli ľahko pochopiteľné. Týmto spôsobom môžeme položiť základy pre budovanie osvetu. Tieto in-

[vzd%C4%9Bl%C3%A1v%C3%A1n%C3%AD_Archeology_and_education](https://doi.org/10.2478/9783039103303_003), s. 83.

²⁷ BUREŠ, M. *Archeologie a veřejnost – podmínka úspěchu oboru*. In ŠMOLÍKOVÁ, M. – BUREŠ, M. et al. (eds.) *Věřejná archeologie I. Příspěvky ke konferenci Archeologie a veřejnost*. Praha : Vlasta Králová, 2005, s. 33; BUREŠ, M. *Archeologické dědictví a veřejnost*. In TICHÝ, R. (ed.) *(Re)konstrukce a experiment v archeologii 4*. Hradec Králové : Katedra archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, 2003, s. 183.

²⁸ MORAVEC, *Archeologie a vzdělávání...*, s. 83.

formácie od vedcov majú väčšiu výpovednú hodnotu, lebo sú podložené daným výskumom. Kvôli tomu by sa mali dostať čo k najširšiemu publiku, aby ľudia boli informovaní a neboli zneužití rôznymi nepravdivými dezinformáciami. V súčasnosti existujú rôzne open access periodiká, ktoré publikujú vedecké texty. Prístup k tomuto obsahu je zadarmo, preto môžu byť cenným zdrojom informácií pre laickú verejnosť, študentov, ale aj vedeckých pracovníkov. Medzi takéto publikácie patria napríklad časopisy *Dejiny*, *Forum Historiae*, *Historický časopis* a iné. Okrem spomínaných open access periodík nájdeme aj webové rozhrania, kde svoje vedecké výstupy môžu zverejňovať samotní vedci, napríklad *Academia.edu*, *Mendeley*, *Docear* a podobne. Keďže na týchto internetových fórach si môže profil založiť hocikto a zdieľať na nich svoj obsah, je potrebné si overovať bibliografické odkazy a autora príspevku, inak sú tiež cenným zdrojom informácií.

Vedecké texty aj populárno-náučná literatúra by mala obsahovať v rozumnej miere s prihliadnutím na cieľovú skupinu všetky dôležité a aktuálne témy, o ktorých diskutujú súčasné historické vedy, a to zameraním sa aj na živú kultúru a nielen popisom historických, archeologických alebo muzeologických prameňov a ich klasifikácie.²⁹ Pokiaľ bude spoločnosť lepšie informovaná, pochopí dôležitosť vedeckého odboru a následne vedcov odmení, a to okrem samotného pochopenia aj finančnou a materiálnou podporou, bez ktorej by historické vedy nemohli v dnešnej spoločnosti existovať.

V priebehu doterajších archeologických a historických prieskumov sa nazhromaždil veľký počet objektov, ktoré si zaslúžia prezentáciu širokej spoločnosti a nie len publikovanie v odborných časopisoch. V súčasnosti podľa autora príspevku objem úspešných prezentácií určite nenaplnia možnosti potenciálu našich pamiatok. Mnohokrát ide o individuálnu aktivitu jednotlivca, ktorý je zaniete-

²⁹ NEUSTUPNÝ, E. Teze o pravěku a učebnice o pravěku. In HRALA, J. (ed.). *Archeologické rozhledy* 48. Praha : Archeologický ústav AV ČR, 1996, č. 2, s. 319-320.

ný predstaviť nové poznatky.³⁰ Vo vzťahu k spoločnosti je nesmierne dôležité informovanie verejnosti prostredníctvom médií. Našťastie o historické vedy majú médiá neustály záujem. Takisto aj širokú verejnosť zaujímajú výsledky výskumov, preto je dôležité zverejňovať nové poznatky o našej histórii.

Záver

Napriek tomu, že spomínané riziká budú stále existovať, môžeme ich znižovať za pomoci legislatívy, či už domácej alebo zahraničnej, alebo prostredníctvom rôznych dohovorov. Samozrejme, je veľmi dôležité, aby sa na tvorbe zákonov o ochrane kultúrneho dedičstva podieľali ľudia z praxe, či už samotní archeológovia, pamiatkari alebo muzeológovia. V neposlednom rade je dôležité šíriť osvetu a podieľať sa na aktívnom vzdelávaní, pomocou ktorých môžeme tieto problémy aspoň sčasti minimalizovať.

V publikačnom výstupe sme spomenuli etický kódex múzeí, etický kódex publikovania a autorský zákon, kam spadá aj duševné vlastníctvo. V kapitole sme mu venovali viac priestoru, lebo je dôležité vysvetliť jeho fungovanie a vzťahy, ktoré upravuje. Následne boli vybraté niektoré problémy, ktoré vyplývajú z praxe a reálne súvisia s uverejňovaním určitých informácií. Možné riešenie vidíme v upevňovaní vzťahu verejnosti k histórii. A toto upevňovanie môže prebiehať len za pomoci informácií, ktoré sa k ľuďom dostanú.

Ako môžeme vidieť, riziká pri zverejňovaní informácií je viacero. Aj napriek tomu je však dôležité tieto novinky zo sveta archeológie, histórie a múzeí prinášať širokej verejnosti. V súčasnosti však môžeme sledovať pozitívny posun, či už v podobe rôznych relácií o histórii, reportážach v médiách, ale aj článkov o objavoch z nálezisk v rôznych tlačených periodikách. Existuje aj veľa webov, ktoré sa venujú popularizácii histórie, ale aj iných vedných odborov. Je pozitívne, že autori príspevkov to robia mnohokrát vo voľnom čase a zadarmo. Robia to zo zánietenia a za účelom spopularizovania

³⁰ RUTTKAY. Archeológia a verejnosť, s. 211-214.

vedy. Môžeme dúfať, že tento pozitívny trend bude pokračovať aj v budúcnosti.

Okrem toho pozitívna výchova k etike a k etickým otázkam je potrebná už od základného vzdelania. Pretože spoločnosť sa neustále vyvíja, napreduje rozvoj technológií, preto musíme zabezpečiť, aby sa aj otázka etiky neustále vyvíjala a presúvala aj do virtuálneho sveta internetu, sociálnych sietí. Len tak môžeme zaistiť, že etické otázky budú u každého jednotlivca niečím prirodzeným, čím by sa mal riadiť, dodržiaval ich a upozorňoval na ich porušenie, či už v historických odboroch, v ostatných vedných odboroch, ale aj v osobnom živote.

Zoznam použitých zdrojov

- BUREŠ, Michal. Archeologie a veřejnost – podmínka úspěchu oboru. In ŠMOLÍKOVÁ, Miroslava – BUREŠ, Michal et al. (eds.) *Veřejná archeologie I. Příspěvky ke konferenci Archeologie a veřejnost*. Praha : Vlasta Králová, 2005, s. 33-38. ISBN 8090341225.
- BUREŠ, Michal. Archeologické dědictví a veřejnost. In TICHÝ, Radomír (ed.). *(Re)konstrukce a experiment v archeologii 4*. Hradec Králové : Katedra archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, 2003, s. 183-192. ISBN 80-239-0253-9.
- CRZP, dostupné online [cit. 09.11.2022]: crzp.cvtisr.sk/.
- Ďalšia krádež vzácnych predmetov: Zlodeji lúpili v berlínskom múzeu tajnej polície, dostupné online [cit. 3.6.2021]: dnes24.sk/dalsia-kra-dez-vzacnych-predmetov-zlodeji-lupili-v-berlinskom-muzeu-tajnej-policie-347920.
- Etický kódex medzinárodnej rady múzeí*, dostupné online [cit. 11.9.2021]: icom-slovakia.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/45/2020/09/ICOM_kodex.pdf.
- HRDINÁKOVÁ, Ludmila – DUCHOŇOVÁ, Lenka. *Plagiátorstvo*. [online], 2014, [cit. 2021-09-10]. Dostupné na internete: <<https://uniba.sk/fileadmin/ruk/ak/ig-plagiatorstvo.pdf>>.
- JABLONKA, Bronislav – MÁHROVÁ, Tatiana et al. *Právo duševného vlastníctva vo vedeckom výskume*. Bratislava : Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2015. ISBN 978-80-7160-396-2.

- KRIŠKOVÁ, Zdena. Úloha výskumu v procese uchovania a vedeckého zhodnocovania kultúrneho dedičstva v múzeu. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* [online], 2014, roč. 2, č. 1, [cit. 2021-09-08], s. 29-39. Dostupné na internete: <https://muzeologia.sk/index_htm_files/MuzeologiaKD_1_2014_Kriskova.pdf>. ISSN 1339-2204.
- MORAVEC, Martin. *Archeologie a vzdělávání/Archeology and education* (Disertační práce, Ph.D.). [online], 2012, [cit. 2021-09-12]. Dostupné na internete: <https://www.academia.edu/1912260/Archeologie_a_vzd%C4%9Bl%C3%A1v%C3%A1n%C3%AD_Archeology_and_education>.
- Návrh Stratégie rozvoja osvetovej činnosti*, dostupné online [cit. 3.6.2021]: mksr.sk/extdoc/1539/stratagcia-rozvoja-osvetovej-a-innosti-pra-loha-a-.4.
- NEUSTUPNÝ, Evžen. Teze o pravěku a učebnice o pravěku. In HRALA, Jiří (ed.). *Archeologické rozhledy* 1996, roč. 48, č. 2, s. 311-322.
- PALENČÁROVÁ, Jana – KROČITÝ, Peter. *Akademická príručka na tvorbu odborných textov*. Trenčín : Vysoká škola manažmentu, 2015. ISBN 978-80-89306-28-2.
- Plagiátorstvo: Čo vieme o kontrolnom systéme vysokoškolských prác?*, dostupné online [cit. 09.11.2022]: zive.aktuality.sk/clanok/135140/plagiatorstvo-co-vieme-o-kontrolnom-systeme-vysokoskolskych-prac/.
- Plagiátorstvo v dizertáciách a vedeckých publikáciách*, dostupné online [cit. 20.5.2021]: vedanadosah.cvtisr.sk/plagiatorstvo-v-dizertaciach-a-vedeckych-publikaciach.
- Publikačná etika časopisu Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, dostupné online [cit. 20.5.2021]: muzeologia.sk/index_htm_files/Publikacna-etika-MKD.pdf.
- RUTTKAY, Matej. Archeológia a verejnosť. In BUJNA, Jozef – FURMÁNEK, Václav – WIEDERMANN, Egon (ed.). *Archeológia ako historická veda*. Nitra : Archeologický ústav SAV, 2014, s. 211-224. ISBN 978-80-89315-44-4.
- SKALKA, Ján – CVIK, Oleg et al. *Prevencia a odhaľovanie plagiátorstva*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2009. ISBN 978-80-8094-612-8.

Ústava Slovenskej republiky, č 460/1992 Zb. V znení ústavného zákona č. 161/2014 Z.z. a 306/2014 Z.z.

Vyšetrenie krádeže šperkov z piešťanského múzea trvá viac ako dva roky, dostupné online [cit. 22.5.2021]: teraz.sk/regiony/vysetrenie-kradeze-sperkov-z-piest/382409-clanok.html.

Zákon č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona SNR č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov a ktorým sa menia a dopĺňajú niektoré zákony.

30 rokov Múzea rómskej kultúry

PhDr. Libuša Jaďudová, Muzeum romské kultury, státní příspěvková organizace, Bratislavská 67, 602 00 Brno, Česká republika, e-mail: sbirky@rommuz.cz

Abstract

30 years of the Museum of Roma Culture

This article presents the Museum of Roma Culture in Brno, which in 2021 celebrates 30 years since its foundation. In the European context, it is a unique institution that globally documents the culture of Roma and Sinti, or various Roma sub-ethnic groups and communities. The museum's collection is registered in the Central Register of Collections, contains over 30 000 collection items, is divided into 5 sub-collections and within them into 14 collection funds.

The museum is also engaged in lecturing activities for educational institutions and non-profit organizations, conducts educational programs dedicated to the culture and history of Roma. The museum presents a permanent exhibition 'Příběh Romů' (The Story of Roma), prepares short-term exhibitions, and carries out publishing and editorial activities.

Key words museum, history of the Roma, memorials, collection, education

Múzeum rómskej kultúry

Myšlienka vzniku rómskeho múzea nebola na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia žiadnou novinkou. O založenie múzea sa snažil už *Svaz Cikánů-Romů*, ktorý pôsobil v rokoch 1969 až 1973 vôbec ako prvá oficiálne uznaná rómska organizácia v Českej socialistickej

republike. V dobe psobenia *Svazu* sa jeho dokumentan, zbierkotvorn a vstavn aktivity sstreďovali v Brne, ktor bolo ako miesto psobenia vzdelanch osobnost¹ usilujcich sa o emancipciu Rmov pochdzajcich z Moravy zvolen za sdlo stredia zväzu. Zaiatkom 70. rokov 20. storoia prebehli na Slovensku prv ternne vskumy zameran na dokumentciu ivota v rmskych osadch a tradinch remesiel, najmä kovcstva. Cenn predmety a dokumentcia, zskan poas vskumov sa stali po ukonen innosti *Svazu* sastu Etnografickho stavu Moravskho zemskho mzea.

Da 7. 4. 1991 bola na ministerstve vntra registrovan *Spolenost pro zaloen Muzea romsk kultury*. Zakladajcimi lenmi boli politik, publicista a aktivista Karel Holomek (Obr. . 1), historka Jana Holomkov (Horvthov), promovny historik Bartolomj Daniel a etnologka Eva Davidov. V roku 2005 sa tatt mzea zmenil, organizcia sa stala ttnou prspevkovou organizciou Ministerstva kultry eskej republiky.² Podľa zriaďovacej listiny mzeum dokumentuje kultru, dejiny aj sčasnosť rmskeho etnika ako etnika diferencovanho do rady skupn a podskupn, ijcich dnes v diaspre v mnohch krajinch sveta, so zvlstnym zreteľom k situcii Rmov, Sintov a prbuznch skupn v eskej a Slovenskej republike. Hmotn a duchovn kultru dokumentuje hlavne tm, e pre vedeck, tudijn a prezentan ely zhromaďuje ľudske vtvory a prrodniny tuzemskej aj zahraninej proveniencie, ktor sa vzťahuj k danej tme, vrtane vetkej sprievodnej dokumentcie k nim, skma prostredie, z ktorho ľudske vtvory a prrodniny zskava a vyuiva na to archvne, literrne a naratvne pramene, ako aj masov medi. Organizcia je poskytovateľom tandardizovanch

¹ Miroslav Holomek, Tomš Holomek, Antonn Daniel a Rudolf Daniel.

² SVOBODOV, P. Muzeum romsk kultury a jeho sbrka v letech 1991 – 2021. In *Sbrka Muzea romsk kultury – vbr kurtor*. Brno : Muzeum romsk kultury, 2021, s. 15-18.

verejnch sluieb podľa zkona . 122/2000 Sb. Zkona o ochran sbrek muzejn povahy a o zmn nkterch dalich zkon.³

Vďaka ttnej podpore mzeum rozvinulo cel spektrum svojich aktivt, medzi ktor patrila aj vstavba stlej expozcie. T pribliuje dejiny Rmov od ich predkov v starovekej Indii, cez prchod Rmov do Eurpy v 11. storo až po udalosti 2. svetovej vojny a sčasnosť. Ako vsledok dlhoronej spoluprce s Domom Anny Frankovej v Amsterdame bola poskytnut zo strany vldy Holandskho krľovstva finann pomoc. Zskan grant pokryl vstavbu asti stlej expozcie, etapy rokov 1945 – 2005 (5. a 6. asť).⁴ Zostvajca asť stlej expozcie⁵ bola dokonen k 31. 8. 2011. Verejnosti bola cel stla expozcia *Prbh Rom*⁶ sprstupnen 1. 12. 2011 pod zstitou ministra kultry eskej republiky MUDr. Jrho Bessera a za osobnej asti riaditelky Odboru mze a galri Ministerstva kultry eskej republiky PhDr. Magdy Junkovej.⁷

³ Zrzovc listina Muzea romsk kultury. Rozhodnut ministrny kultury . 45/2012 ze dne 20. prosince 2012, kterm se vydv zrzovc listina Muzea romsk kultury v plnm znen, dostupn online [cit. 2.10.2022]: https://www.rommuz.cz/file/other/povinne-zverejnovane-informace/dokumenty/zrizovani_listina_2012.pdf

⁴ HORVTHOV, J. – POLKOV, J. Nkolik slov o pozad zpstupnn prvn asti stle expozice Prbh Rom. In *Bulletin Muzea romsk kultury 14/2005*. Brno : Muzeum romsk kultury, 2006, s. 55.

⁵ Realizcia bola spen hlavne vďaka spoluprci a nadenia celho radu osb a vďaka finannm prspevkom The Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, The Remembrance and Research, Ministerstva kultry R a mesta Brno. SVOBODOV, *Muzeum romsk kultury*, s. 18.

⁶ Rozloen jednotlivch sl stlej expozcie: 1. sla: Khatar sam? – Pravlast. 2. sla: Bare dromeha – Na cest. 3. sla: Jak amaro than? – Hledn domova. 4. sla: Romengro murdaripen – Holocaust. 5. sla: Romipen pal o mariben – Romstv po vlce. 6. sl: Gendalos – Mediln obraz Rom po roce 1989. Stla expozcia: Prbh Rom. In *Bulletin Muzea romsk kultury 20/2011*. Brno : Muzeum romsk kultury, 2012, s. 25.

⁷ *Stla expozice – Prbh Rom*, s. 23.

Muzeum od svojho zalozenia nadvazuje na innosť Svazu Cikanu-Romu aj zameranm sa na temu holokaustu Romov poas 2. svetovej vojny – venuje sa vyskumu, vzdelavaniu a pripomienke holokaustu Romov a Sintov. Od roku 2018 sa stalo muzeum spravcom pamatnikov na miestach perzekucie a genocidy v Hodonine pri Kunstate a pri obci Lety pri Pisku. Od roku 2019 sa muzeum stalo spravcom prvorepublikovej dejvickej vily na Velvarskej ulici v Prahe, kde bude sidliť špecializované pracovisko – Centrum Romu a Sintu v Prahe (CRSP).

Hodonin pri Kunstate

Pamatnik holokaustu Romu a Sintu na Morave / Pamatnik holokaustu Romov a Sintov na Morave (Obr. . 2) sa nachadza na autentickom mieste, kde v rokoch 1942 – 1943 fungoval protektoratny, tzv. cigansky tabor.

V areali pamatnika su tri stavby: Informacne centrum, Barak vaznov a Barak dozorcov. Areal je pre verejnosť pristupny sezonne od aprila do oktobra. V roku 2021 bola v areali pristupnena rozsiahla expozicia, ktora mapuje komplexnu historiu tabora nazvana „Tabor Hodonin u Kunstatu: Prusecnik tragickych osudu 1940 – 1950. Stredni Evropa“⁸

Lety pri Pisku

Pamatnik holokaustu Romu a Sintu v echach / Pamatnik holokaustu Romov a Sintov v echach sa nachadza na autentickom mieste, kde v rokoch 1942 – 1943 fungoval protektoratny, tzv. cigansky tabor. V tabore boli nutene zhromadované cele rodiny moravskych a eskych Romov a Sintov pred transportom do koncentracneho

⁸ *Hodonin u Kunstatu. O pamatniku*, dostupne online [cit. 12.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/hodonin-u-kunstatu/o-pamatniku/>

a vyhladzovacieho tabora v Auschwitz II – Birkenau.⁹ Miesto hromadnych hrobov romskych obeti bolo v roku 1998 vyhlasene za narodnu kulturnu pamiatku. Priamo na pohrebisku pripomina genocidu Romov a Sintov pomnik akademickeho sochara Zdenka Hilu z roku 1995. Pietne miesto bolo v rokoch 2009 – 2017 pod spravou Pamatnika Lidice, ktory nechal upraviť jeho okolie.¹⁰ Aktualne sa pracuje na odstraneni velkovykrmne, na ktoreho zburanie nadviaze vystavba noveho „Pamatniku holokaustu Romu a Sintu v echach“, ktory by mal byť pre verejnosť otvoreny v roku 2023. Pre navstevnikov je v sucasnosti pristupnena kulturna pamiatka Lety (pomnik Z. Hilu, replika barakov, pietny amfiteater), novy naucny chodnik, ktory sa venuje dejinam tabora.¹¹

Centrum Romov a Sintov v Prahe (CRSP)

Centrum sa po otvoreni v roku 2023 stane spoloenskym a komunitnym centrom, ktore bude otvorene širokej verejnosti a ponukať kulturne a vzdelavacie aktivity. Aj keď nema CRSP v sucasnej dobe pristupnene svoje sidlo, pripravuje programy pre verejnosť a vzdelavacie programy, ktore su a budu realizované v spolupraci s partnerskymi instituciami.¹²

Muzeum organizuje každorocne na pamatnikoch a v Brne pripomienky holokaustu Romov a Sintov – pietne akty ako pripomienku obeti genocidy Romov v období 2. svetovej vojny.¹³

⁹ *Lety u Pisku. Pamatnik holokaustu Romu a Sintu v echach*, dostupne online [cit. 12.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/>

¹⁰ SVOBODOVA, *Muzeum romske kultury*, s. 27.

¹¹ *Lety u Pisku. Pamatnik holokaustu Romu a Sintu v echach*, dostupne online [cit. 12.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/>

¹² *Centrum Romu a Sintu v Praze*, dostupne online [cit. 12.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/praha/>

¹³ 7. 3. Pietny akt k pripomienke prveho transportu Romov (Brno); 13. 5. (najblizi datum k nedeli 13.5.) Pietny akt pri pomniku Zdenka Hilu v obci

Jednou z hlavnch pracovnch npln mzea je od zaiatku svojho psobenia zbierkotvorn, dokumentan a vskumn innost' zameran na zchranu dokladov duchovnej a materilnej kultry Rmov. Mzeum sa tak venuje zbierkotvornej innosti, odbornej sprve zbierok, vedecko-vskumnej, prezentanej/vstavnej, publikanej a edinej innosti, vzdelvacm aktivitm, pripravuje rad kultrnch a vzdelvacch programov, prevdzkuje špecializovan knižnicu.

Všetky aktivity mzea zaisťuj zamestnnci, pre ktorch je prca v mzeu srdcovou zležitost. Na ele mzea psob PhDr. Jana Horvthov, historka a muzeologka. Podľa organizanej štruktry platnej od 15. 9. 2022 zabezpeuje innost' mzea sek riaditelky, lektorsk a edukan oddelenie, zbierkové oddelenie, ekonomick oddelenie, oddelenie vzťahov s verejnst, Pamtnk holokaustu Rmov a Sintov v echch (Kultrna pamiatka Lety pri Psku, Arel bvalej veľkovkrmne Lety pri Psku), Pamtnk holokaustu Rmov a Sintov na Morave (Pamtnk Hodonn pri Kunštte), Centrum Rmov a Sintov v Prahe a prevdzkové oddelenie.¹⁴

Odborn innost' mzea zabezpeuj pracovníci zbierkovho a lektorskho a edukanho oddelenia, spolupracu pri podujatiach tiež pracovníci PR a prevdzky. Zbierkové oddelenie m na starosti zbierkotvorn – akvizin innost', evidenciu zbierok, odborn ošetrovanie a uloženie zbierok, inventarizciu zbierok, vedecko-vskumn innost', prpravu vstav – kurtorsk aj produkne, publikcie, vydavateľsk innost', bdatel'sk innost', pracovníci sa tiež aktvne zuastňuj mnohch seminrov a konferenci. Pracovníci lektorskho a edukanho oddelenia maj na starosti tvorbu a sprstupňovanie vzdelvacch programov pre verejnst'.

Lety pri Psku (hlavn organiztor Vbor pre odškodnenie obet rmskeho holokaustu), v mesiaci august Pietny akt v Hodonne pri Kunštte. Vbr z prehľedu innosti Muzea romsk kultry za rok 2018. Pripomnka holokaustu Rom a Sint. In *Bulletin Muzea romsk kultry 27/2018*. Brno : Muzeum romsk kultry, 2019, s. 113-114.

¹⁴ *Organizan řd MRK 5/2022*. Intern dokument mzea, uložen v MRK.

Mzeum je lenom Asocicie mze a galeri eskej republiky (AMG), eskej asocicie orlnej histrie (COHA), zastpenie m aj v zahraninch združench, kde je lenom Medzinrodnej rady mze (ICOM), International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA) i European Roma Institute for Art nad Culture (ERAC). Mzeum od roku 2009 vyhlasuje *Cenu Mzea rmskej kultry*. Jej cieľom je ocenenie osobnosti, ktor svojm psobenm prispela k rozvoju, propagcii a uchovaniu rmskej kultry i k fungovaniu mzea. K ocenenm osobnostiam patria Jana Šustov, Jn Sajko, Ctibor Neas, Karel Holomek, Eva Davidov, Emlie Machlkov, Eugen Horvth in memoriam, Ignc Zima, Margita Lzokov, Gejza Horvth, David Tišer, Pavel Fried in memoriam, Emlia Rigov a Bartolomj Daniel in memoriam.¹⁵

Zbierkotvorn innost'

Hlavnou pracovnou nplňou zbierkovho oddelenia mzea je budovanie a skvalitňovanie zbierky, vkon odbornej sprvy a starostlivosť o zbierku. Zbierka Mzea rmskej kultry je zapísan pod evidennm sлом MRR/002-05-13/231002 v Centrlnej evidencii zbierok mzejnej povahy (Centrln evidence sbrek muzejn povahy – CES).¹⁶ Informcie o zbierke s dostupn na: http://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/detail-ces_us_cat.1-sb0000299-Sbirka-Muzea-romske-kultury/?disprec=1&iset=1 a na webe mzea <https://www.rommuz.cz/odborna-verejnost/oddeleni/>. Zbierka je lenen do piatich podzbierok a obsahuje celkom 14 zbierkovch fondov. Špecifikcia zbierky:

- Rmska tematika (MRK)
- Audiodokumentcia (A)

¹⁵ *Cena Muzea romsk kultry*, dostupn online [cit. 12.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/o-muzeu/cena-muzea-romske-kultury/>

¹⁶ *Vyron zprva 2021, Muzeum romsk kultry*, dostupn online [cit. 2.10.2022]: https://www.rommuz.cz/file/other/vyrocnizpravy/mrk_VZ2021_WEB_compressed%202.pdf str. 124.

- Videodokumentacia (V)
- Fotodokumentacia (F)
- Archeologia (G)

Rozdelenie fondov:

- Pisomny material
- Sebadokumentacia
- Textil
- ˇSperk a ceniny
- Vytvarne umenie
- Dokumentacia tradicnych romskych remesiel, profesii a zamestnani
- Dokumentacia vybavenia romskeho interieru
- Dokumentacia vyvoja romskych obydli
- Plagaty a pozvanky
- Ohlasy romskej kultury v kulture majoritnej
- Audio dokumentacia
- Video dokumentacia
- Fotodokumentacia
- Archeologia

- *Fond pisomneho materialu*

Obsahuje vacˇsinou originalne dokumenty mapujuce historiu Romov v ˇCesku a zahranici v minulosti a sucasnosti. Ide o rozne osobne doklady, pisomnosti z konferencii, seminarov, dopisy, materialy z ˇcinnosti romskych spolkov, politickych organizacii ˇci vyznamnych romskych a proromskych osobnosti. ¹⁷

- *Fond sebadokumentacie*

¹⁷ *Odborna veˇrejnost. Sbirkotvorna ˇcinnost. Pisemny material a nesbirkove kopie archivnich dokumentu, dostupne online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/pisemny-material-a-nesbirkove-kopie-arch-dokumentu/>*

Obsahuje subor najroznejsich typov pisomnosti, ktore pochadzaju z ˇcinnosti Muzea romskej kultury. Tvoria ho napriklad propagacne materialy k muzejnym akciam, navˇstevne knihy, externe tlacoviny informujuce o ˇcinnosti muzea. K najvyznamnejsim prirastkom patria napr. dokumenty z obdobia zakladania muzea na zaiatku 90. rokov 20. storocia. ¹⁸

- *Fond textilu*

Vo fonde su zastupene odevy roznych historickych skupin Romov. Zbierka zaala vznikať hneď po zaloˇzeni muzea, tvorena je ˇzenskym, muˇzskym a detskym odevom, rucnymi pracami a bytovymi textiliami. ¹⁹

- *Fond ˇperkov a cenin*

Predstavuje ˇperk ako neoddelitelnu suasť odievania, zastupene su vzacne ˇperky z drahych kovov (Obr. ˇ. 3), ako je zlato a striebro, ale tieˇz aj biˇzutera a biˇzuterne doplnky. ²⁰

- *Fond vytvarneho umenia*

Muzeum sa venuje teme romskeho vytvarneho prejavu od svojho vzniku v roku 1991, fond zahrnuje tieˇz tvorbu neromskych autorov, ktori vo svojich dielach znazornuju romsku tematiku. Obsahovo fond tvoria obrazy, kresby, sochy a ľudove umenie. ²¹

¹⁸ *Odborna veˇrejnost. Sbirkotvorna ˇcinnost. Sebadokumentacie, dostupne online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/sebadokumentacie/>*

¹⁹ *Odborna veˇrejnost. Sbirkotvorna ˇcinnost. Textil, dostupne online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/textil/>*

²⁰ *Odborna veˇrejnost. Sbirkotvorna ˇcinnost. ˇSperk a ceniny, dostupne online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/sperk-a-ceniny/>*

²¹ *Odborna veˇrejnost. Sbirkotvorna ˇcinnost. Vytvarne umeni, dostupne online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/vytvarne-umeni/>*

- *Fond dokumentcie tradinch rmskych remesiel, profesi a zamestnan*

Pat k najstarm a najrozsiahlm fondom mzea. Vznik zaal podobne ako fond ˇperkov a cenn po zaloen mzea v roku 1991, dokumentuje ˇirok šklu remesiel, ktor tradine Rmovia vykonvali. Patria sem kovospracujce remesl, spracovanie organickch materilov (drevo, prrodn pletiv, vroba z hliny), tie dokumentovanie ěalich spsobov obivy.²²

- *Fond dokumentcie vybavenia rmskeho interieru*

Tvor ho predmety – typick doplnky rmskych domcnos, ako napr. vybavenie kuchyne z prvej polovice 20. storoia, ako smaltované lavry, ndoby, dzy, soky svtch a podobne.²³

- *Fond dokumentcie vvoja rmskych obyd*

Kvli nedostatonm depozitrnm priestorom s do fondu nadobdan modely tradinch stavieb a ich obrazov dokumentcia. Vnimku tvor koovn voz z roku 1928, ktor tvor sas stle expozcie mzea Prbeh Rmov.²⁴

- *Fond plagtov a pozvnok*

Zahrna predmety vzahujce sa najasteje k rmskym alebo Rmami inpirovanmi kultrnm akcim a podujatim, ako s

²² *Odborn veejnost. Sbrkotvorn ěinnost. Dokumentace tradinch romskch remesiel, profesi a zamestnan*, dostupn online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/dokumentace-tradicnich-romskych-remesiel-profesi-a-zamestnani/>

²³ *Odborn veejnost. Sbrkotvorn ěinnost. Dokumentace vybaven romskho interieru*, dostupn online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/dokumentace-vybaveni-romskeho-interieru/>

²⁴ *Odborn veejnost. Sbrkotvorn ěinnost. Dokumentace vvoje romskch obyd*, dostupn online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/dokumentace-vyvoje-romskych-obydli/>

naprklad festivaly, seminre, konferencie. Fond zachytvj predmety poslednch 30 rokov.²⁵

- *Fond ohlasov rmskej kultry v kultre majoritnej*

Fond zhromaěuje vetky predmety, ktor dokazuj, ako rmska kultra zanechala a zanechvala stopy v majoritnej spoločnos. Nachdzaj sa tu naprklad vrobky alebo umeleck diela, ktor pochdzaj od nermskych autorov, predstavuj typickch Rmov alebo odkazuj na rmsku kultru (jedl, ˇtl obleenia, reklamn predmety, vivky, soky, makarn masky a podobne).

- *Fond audiodokumentcie*

Fond predstavuje rozsiahlu zbierku audiomaterilu, medzi ktor patria naprklad oficilne vydan nosie s rmskou hudbou (gramofnov platne, magnetofnov kazety, CD, DVD nosie). Sasou fondu s aj vlastn audiozznamy zameran predovetkm na vlastn dokumentan a vskumn ěinnost – spomienkov a ˇivotopisn rozprvan rmskych aj nermskych pamtnkov, rozhovory s remeselnkmi, vtvárnkmi alebo hudobnkmi, dokumentcia verejnch podujat mzea, vystpen a koncertov rmskych kapiel a hudobnkov.²⁶

- *Fond videodokumentcie*

Fond zahrna videomateril uloen v analgovej (VHS, Hi8, miniDV kazety) ěi digitlnej podobe. Zhromaěuje aj vlastn videozznamy, zameran predovetkm na vlastn dokumentan a vskumn ěinnost – vystpenie kapiel hrajcich tradin rmsku hudbu, tvorbu a rozhovory s rmskymi vtvárnkmi, remeselnkmi, vpovede pamtnkov rmskeho holokaustu, povojnovho osido-

²⁵ *Odborn veejnost. Sbrkotvorn ěinnost. Plakty a pozvanky*, dostupn online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/plakaty-a-pozvanky/>

²⁶ *Odborn veejnost. Sbrkotvorn ěinnost. Audiodokumentace*, dostupn online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/audiodokumentace/>

vania ČR alebo pôsobenie Svazu Cikanů-Romů, vernisáže výstav či pietne akty.²⁷

○ *Fond fotodokumentácie*

Fond tvorí dôležitú súčasť zbierky múzea už od svojho vzniku. Obsahuje čiernobiele a farebné kinofilmy, ploché negatívy, čiernobiele a farebné fotografie, diapozitívy a digitálne fotografie. Tematicky obsahuje fond niekoľko tém – dokumentácia chodu múzea ako inštitúcie, výstavy, vernisáže, osobnosti, výskumné cesty, významné podujatia; historické fotografie zo života Rómov od konca 19. storočia; vzácne fotografie z obdobia rómskeho holokaustu – takzvaný cigánsky tábor v Hodoníne pri Kunštáte; súbor plochých negatívov fotografií z 50. rokov 20. storočia dokumentujúci vtedajšiu dobu prostredníctvom zobrazenia života rómskych obyvateľov. Reprezentačnou súčasťou fondu sú aj pohľadnice, ktoré zachytávajú autentický tradičný spôsob života Rómov v minulosti či romantizujúce predstavy majoritnej spoločnosti.²⁸

○ *Fond archeológie*

Najnovším fondom v múzeu je archeológia, ktorého podstatu tvoria hmotné nálezy z územia bývalého tzv. cigánskeho tábora Lety pri Písku, ktoré boli získané prostredníctvom realizovaného archeologického výskumu. Výskum bol realizovaný Západočeskou univerzitou v Plzni v období rokov 2016 až 2021.²⁹

Múzeum okrem zbierkových fondov buduje a spravuje aj nezberkové kolekcie ako ekvivalent k niektorým zbierkovým fondom

²⁷ *Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Videodokumentace*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/videodokumentace/>

²⁸ *Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Fotodokumentace*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/fotodokumentace/>

²⁹ *Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Archeologie*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/archeologie/>

– nezberkové kolekcie audiodokumentácie, videodokumentácie, fotodokumentácie, textilu, šperkov a cenín, písomného materiálu, výtvarného umenia a tradičných remesiel, profesií a zamestnaní. Predmety z týchto kolekcí využíva múzeum hlavne na prezentáciu na verejnosti v rámci podujatí a edukačných programov, ktoré organizuje. Predmety zo zbierok alebo z nezberkových fondov/kolekcí je možné zapožičať na základe zmluvy o výpožičke, resp. zmluvy o nájme. Samozrejmosťou je aj poskytovanie bádateľských služieb širokej verejnosti a odborníkom so záujmom o rómsku kultúru, dejiny či holokaust.

Vedecko-výskumná činnosť

Výskumnú a vedeckú činnosť múzea zaisťujú odborní pracovníci múzea. V súčasnej dobe sú najvýznamnejšími zbernými oblasťami Česká republika a Slovensko. Takmer každoročne prebieha aspoň jedna zahraničná cesta na Slovensko. Dlhodobou sú domáce aj zahraničné výskumy zamerané predovšetkým na tieto témy:

- kultúra miznúcich skupín českých a moravských Rómov, nemeckých Sintov, predvojnové situácie a príbuzenské vzťahy rómskych komunit,
- holokaust Rómov a Sintov na území bývalého Československa,
- povojnové presídľovanie slovenských Rómov na územie Čiech a Moravy,
- tradičné remeselné profesie a zamestnanie a ich súčasné modifikácie,
- výtvarné umenie Rómov,
- hudobný a tanečný prejav Rómov,
- literárna a dramatická tvorba Rómov,
- duchovná kultúra a jazyk.

V oblasti orálnej histórie natočili múzejní historici a dokumentári vlastnými silami alebo v spolupráci s inými inštitúciami desiatky minút záznamov rozhovorov s rómskymi svedkami genocídy

Romov a Sintov poas 2. svetovej vojny z uzemia byvaleho protektoratu, ale tiez i zo Slovenska a z niektorych inych europskych krajn. Svedectva, ktore sa podarilo v ramci vyskumov ziskať, odhaľuju nielen ivot ludi v období totalit, ale aj predvojnovovej demokracie a sucasnej situacie. Vdaka spolupraci s potomkami preivsich byvalych vaznov sa historici pokusaju oslovovať poslednych oitych svedkov alebo pripadne ich potomkov a alsich rodinnych prislusnikov z radov takzvanych eskych a moravskych Romov a Sintov a tak zaznamenať ich ivotopisne rozpravanie a spomienky. Rozhovory su uskutonovane prevazne v sukromnych priestoroch respondentov (co suviselo s alsou innosou muzea – akviziciou).

V oblasti tanecneho a hudobneho prejavu sa muzeum zameriava na sucasne premeny a podoby hudobnej kultury roznych romskych skupin (v style romského popu, funky, jazzu, rhythm and blues, tradicna/ludova cimbalova hudba), ale tiez aj na tanec a divadlo.³⁰ Vyznamnym vystupom vedecko-vyskumnej innosti muzea je vydanie odbornej publikacie „...to jsou tezke vzpominky“, ktora vychadzala z vyskumu realizovaneho v muzeu od jeho vzniku az do sucasnosti. Priprava publikacie trvala tri roky, zalozena je na spomienkach pamatnikov z radov Romov a Sintov, ktori preizili holokaust.

Sucasou vyskumu je zbierkotvorna innosa a terenna dokumentacna innosa (audiozaznamy, videozaznamy, fotografie), pri ktorej je vyuivana vysoko kvalitna zaznamova technika. Vystupom tejto innosti je vznik dokumentarnych filmov, ako napriklad *...to jsou tezke vzpominky* (2002, Monika Rychlikova) o romskom holocauste, prezentacny film *Muzeum romske kultury* (2008, Anna Jurankova-Babjarova) ci trojica snimok o romskych sportovcoch *Svet bez hranic* (2014, Martin Chlup).³¹ V období rokov 1991 – 2022 bolo uskutonenych viac ako 280 vyskumov.³²

³⁰ *Sbirkova koncepcie Muzea romske kultury (MRK) vychazejici ze strednedobe koncepcie rozvoje MRK 2022 – 2026*. Interny dokument, ulozeny v MRK.

³¹ SVOBODOVA, *Muzeum romske kultury*, s. 19.

³² *Seznam vyzkumnich zprav MRK_iselna rada vsechny roky*. Interny dokument ulozeny v MRK.

Vydavateľska innosa

Muzeum sa venuje edicnej, publikacnej a vydavateľskej innosti. V roku 1992 zaal vychadzať *Bulletin Muzea romske kultury*, ktory vychadza nepretrzite raz rocne a tvori neoddelitelnu sucasa tridsať-rocnej historie muzea. Prve islo a nadchadzajuce rocniky okrem spravy o innosti muzea obsahovali aj odborne lanky, ako historicke ci etnograficke studie, recenzie literatury a ine texty spolupracovnikov muzea alebo externych prispievateľov. Bulletin sa tak od zaiatku svojho vydavania profiloval obsahovo ako muzejna rocena i odborny romisticky asopis. Od isla 23/2014 vychadza prvykrat ako recenzovane periodikum.³³

Muzeum vydava od 90. rokov 20. storocia vo vlastnej rezii alebo v spolupraci s inymi instituciami siroku skalu publikacii. Napriklad v roku 1993 vyla publikacia autora Dusana Holeho a kolektivu *alujici pisn: O osudu Romu v nacistickych koncentracnich taborech*, v roku 1997 publikacia *Ma bisteren – nezapomenme: historie cikanskeho tabora v Hodonine u Kuntatu (1942 – 1943)*, v roku 2000 publikacia *Z Brna do Auschwitz-Birkenau : prvni transport moravskych Romu do koncentracniho tabora Auschwitz-Birkenau* (autor Ctibor Neas a kolektiv), v roku 2001 publikacia *Romove a nacionalismus?* (autor Irena Raichova), v roku 2022 publikacia *Pameti romskych žen : Kořeny 1; Kapitoly z dejin Romu*, v roku 2004 publikacia *Memoary romskych žen. Karolina : Cesta ivotem v cikanskem voze, Elina : Saga rodu Holomku* (autor Karolina Kozakova, Elina Machalkova), v roku 2007 publikacia *alo vod' i = Syta due : antologie prozaickych textu romskych autoru z CR* (autor Jana Kramarova, Helena Sadilkova). V alsich obdobiach rozpatia rokov 2016 – 2021 vyli publikacie ako napriklad *Poklad Romu : amare somnaka : tajemstvi romskeho sperku* (autor Jana Horvathova, Krizova Alena, Habrovcova Jana, 2016), *Andrej Pesta : O fotki* (autor

³³ *Odborna veřejnost. Bulletin Muzea romske kultury*, dostupne online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/bulletin-muzea-romske-kultury/>

Jana Horvátřová, Adam Holubovský, Tomáš Pospěch, Duřan Slačka, Milada Závodská, Jana Habrovcová), *Aby bylo i s námi počítano : Společensko-politická angařovanost Romů a snahy o zaloření romské organizace v poválečném Československu* (autor Helena Sadílková, Duřan Slačka, Milada Závodská, 2018), *Amendar. Pohled do světa romských osobností* (autor Jana Horvátřová, Alica Sigmund Heráková, 2018),³⁴ *...to jsou těžké vzpomínky* (autor Jana Horvátřová a kolektiv, 2021).³⁵

V rámci vydavateľskej činnosti vydáva múzeum napríklad aj zborníky, ako *Romové – O Roma : Tradice a současnost : Angodez the akának* (1999). Zborník obsahuje práce popredných odborníkov, ktorí sa zaoberajú rómskou problematikou z lingvistiky, etnografie či histórie. Neoddeliteľnou súčasťou publikovania je aj predstavovanie zbierok verejnosti, napríklad prostredníctvom katalógov, ktoré múzeum začalo vydávať od roku 2005 ako nový publikačný rad, v ktorom prezentuje jednotlivé zbierkové fondy, ako napríklad *Výtvarné umenie. Rómski autori. Prírastky 1991 – 2005, Textil. Šperk. Prírastky 1991 – 2006* či *Fond plagátov a pozvánok. Prírastky 1991 – 2014*.

Zaujímavé sú aj katalógy k výstavám, ktoré pripravovalo múzeum; napríklad *Svět očima Romů : výstava děl neprofesionálních romských výtvarníků : katalog k výstavě* (1998),

Století pohrom – století zázraků Rudolfa Dzurka : katalog stejnojmenné výstavy Muzea romské kultury (2014), *Plátna pro velké černé oči; canvas for big black eyes : Cikáni v díle Míly Doležalové . Gypsies in the work by Míla Doležalová . Katalog stejnojmenné výstavy*

³⁴ Online katalóg knižnice Muzea romské kultury, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://rommuz.tritius.cz>

³⁵ Publikácia bola ocenená v Národnej súťaži múzeí Gloria musealis, 20. ročník v Kategórii *Múzejní publikace roku 2021*, kde získala 3. miesto. *Národní soutěž muzeí Gloria musealis. Výsledky 20. ročníku. Tisková zpráva*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: https://www.cz-museums.cz/User-Files/file/2022/GM/TZ_vysledky_PO_2021.pdf

Muzea romské kultury (2010) alebo *Příběh Romů : Katalog ke stálé expozici Muzea romské kultury* (2012).³⁶

Výstavná činnosť

Múzeum predstavuje verejnosti svoju činnosť aj prostredníctvom výstav – usporadúva vlastné výstavy, zapožičiava zbierkové predmety alebo výstavy iným inštitúciám. Krátkodobé výstavy usporadúva múzeum od začiatku svojho pôsobenia. V počiatkoch hlavne z dôvodu absencie vlastných výstavných priestorov organizovalo múzeum výstavy väčšinou v spolupráci s inými inštitúciami. Prvá výstava *Romové v Československu* bola v roku 1992 inštalovaná v priestoroch Etnografického ústavu Moravského zemského múzea v Brne. V roku 1997 prezentovalo múzeum reprezentatívnu výstavu *E luma romane jakhenca – Svět očima Romů*, výstava bola putovná a mala veľký úspech aj v zahraničí – USA, Švédsku či Rusku. Ďalšiu výstavu v spolupráci s Moravským zemským múzeom *Rhodas amaro than – Hledání domova* usporiadalo múzeum v roku 1999. V roku 2017 sa v Moravskej galérii v Brne uskutočnila reprezentatívna výstava *Vesmír je černý / O kosmos hino kalo* umelkyne a kurátorky Ladislavy Gažiovej. Na výstave bolo významne zastúpené výtvarné umenie a iné zbierky múzea. K ďalším nemenej významným výstavným počinom múzea môžeme zaradiť nasledovné výstavy: výstava obrazov rakúskej rómskej maliarky Ceiji Stojky s názvom *Žít! Ceija Stojka* (2009), *Plátna pro velké černé oči. Cikáni v díle Míly Doležalové* (2010), *Století pohrom – století zázraků Rudolfa Dzurka* (2014/2015), *Poklad Romů. Amare somnaka : Tajemství romského šperku* (2016/2017), *Andrej Pešta: Mire sveti / Světy Andreje Pešty* (2018), *Lavutara. Cestami romských muzikantů a jejich písní* (2019/2020), *Otisk cest. Fotografie Claude a Marie-José Carret* (2021/2022), *Otevřená cesta / The road is open / Phundrado drom* (2022/2024), ktorá predstavuje výtvarné zbierky múzea. Múzeum

³⁶ Online katalóg knižnice Muzea romské kultury, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://rommuz.tritius.cz>

ponuka aj iroku paletu putovnych vystav, ktoré su zapoiciavane kolam, pamaťovym intituciam alebo inym organizaciam v eskej republike a v zahranii. ³⁷ Ide napriklad o vystavy *Remesla naich pedku / SIKHLARDI BUTI – SOMNAKUI BUTI*, *Romarising / Romske obrozeni*, *Genocida Romu v dobe 2. svetove valky*, *Vyivky Markety estakove*, *Krasne asy ...? alebo Stala expozice Pribeh Romu*. ³⁸

Kulturne aktivity

Muzeum realizuje aj rad kulturnych a vzdelovacich aktivit. K vyznamnym z pozicie navtevnosti patri Brnianska muzejna noc. K dalim podujatiam patria napriklad každorone tyždenne oslavy Medzinarodneho dna Romov 8. aprila, hudobne koncerty, autorske itanie alebo veery pamatnikov. V sucasnosti sa muzeum aktivne zapaja do programov Festivalo Meeting Brno, Ghettofest alebo Khamoro.

Na uctenie si pamiatky romskych obeti nacizmu usporaduva muzeum pietne akty – v marci v Brne, maji v Letoch pri Pisku a auguste v Hodonine pri Kuntate. V minulosti muzeum organizovalo aj ine podujatia, akymi boli napriklad uspene modne prehliadky z fondu textilu a perku pod nazvom Luminita tani a Chodi bosa v trave i verejne socharske sympozia.

Vzdelavacie aktivity

Dolezitou temou sa pre muzeum stala praca s deťmi a mladeou. Lektorske a edukane oddelenie muzea ponuka edukane programy viauce sa k stalej expozicii, tie aj pecificky tematizovane (kurzy romskeho jazyka, romska literatura, interkulturne stereotypy). Pripravuju tie rozne workshopy, dielne pre deti aj dospelych, sprie-

³⁷ SVOBODOVA, *Muzeum romske kultury*, s. 22.

³⁸ *Vystavy a akce. Putovni vystavy k zapujceni*, dostupne online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/vystavy-a-akce/putovni-vystavy-k-zapujceni/>

vodne programy ku kratkodobym vystavam muzea. Programy su pecificky pripravene pre vekove kategorie – materske koly, gymnazia a stredne koly a po tudentov vysokych kol. Pri zostavovani edukanych aktivit vychadzaju pracovníci oddelenia zo sucasnych trendov v muzejnej pedagogike, zo vseobecnej pedagogiky a tie reaguju na aktualny dopyt navtevnikov aj na sucasne spoloenske a socialne temy. Muzeum sa v rokoch 2004 – 2019 venovalo projektu doucovania nielen romskych deti z lokality takzvaneho brnianskeho Bronxu. Projekt od roku 2020 prebrala spriatelena organizacia muzea, romske stredisko DROM. ³⁹ V ramci prednaskovej innosti ponuka muzeum prednaky na rozne temy, ako vod do tudia dejin Romov, Dejiny Romov, Najstarie dejiny Romov do polovice 18. storoia, Perzekucia a genocida Romov v období 2. svetovej vojny, Duchovna a hmotna kultura Romov, Romsky jazyk i Vytvarny prejav Romov. ⁴⁰

Kniznica muzea

Kniznica muzea existuje od roku 1993. V roku 2003 je kniznica zaradena do evidencie kniznic (registrovana, databaza evidovanych kniznic Ministerstvom kultury eskej republiky). Knizniny fond sa sustreduje v nadobudani knizninych jednotiek na romsku krasnu literaturu, tie na odborne a popularne naune publikacie o Romoch a na literaturu takzvanu ohlasovu – ktora zachytava ohlas romskej kultury v pisomnej kulture majority. V roku 2019 kniznicu obohatil vyznamny dar osobnej kniznice romskej fotografky Evy Davidovej a osobna kniznica vyznamnej romskej osobnosti Jana Raca. V rokoch 2021/2022 prebiehal supis kniznice Karla Holomka, ktory taktie muzeu daroval svoju osobnu kniznicu.

³⁹ SVOBODOVA, *Muzeum romske kultury*, s. 25.

⁴⁰ *Vystavy a akce. Putovni vystavy k zapujceni*, dostupne online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/prednasky-a-jine-sluzby/>

Kniznica ponuka svoje sluby prostrednictvom prezencnych vypoiciiek, fond kniznice je vnutorne rozdeleny na tri fondy: knihy, periodika a separaty. V roku 2005 ziskala kniznica publikaciu Romani ib od Josefa Jeinu z roku 1880, ktora je druhou eskou publikaciou o romskom jazyku.⁴¹ V roku 2008 ziskala kniznica automatizovany system pre spracovanie fondu Clavius, ktory bol v roku 2022 nahradeny novsim systemom Tritius.

Muzeum prostrednictvom vsetkych svojich aktivit naplna svoje poslanie a cieľ – ucelenu dokumentaciu, uchovanie a prezentacia dejin a kultury Romov ako svetoveho etnika.

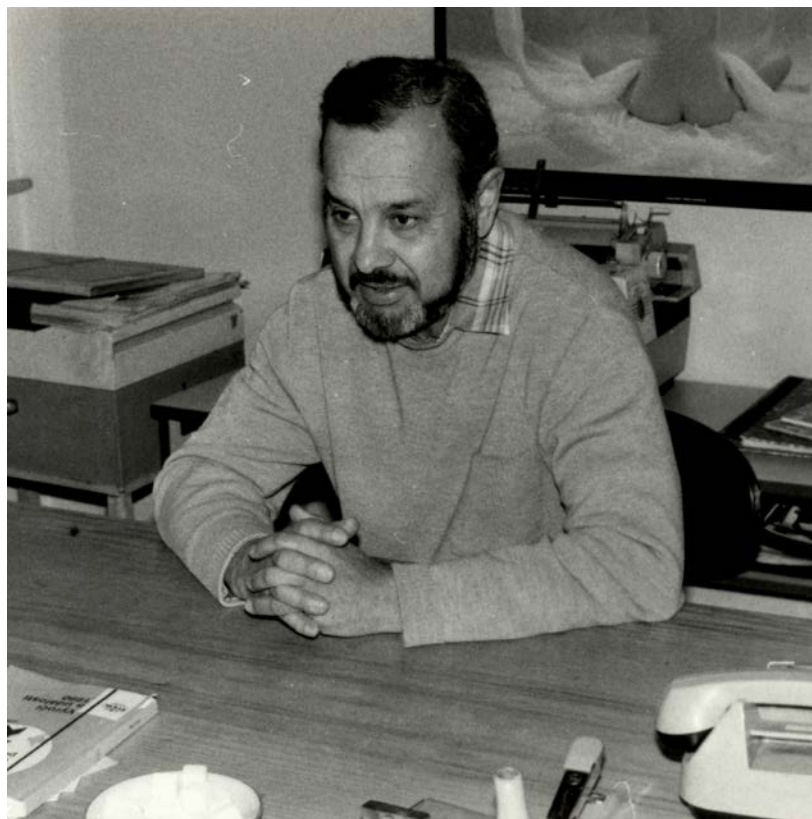
V neposlednom rade hlavny cieľ muzea vytizne uvadza aj jeho motto:⁴²

*„Jsme prostorem pro setkavanı kultur.
Otevrırame cesty ke kořenum romske identity.
Uchovavame a zpıstupnujeme kulturu a historii Romu
jako souast svetoveho dedictvı.
Pıispıvame k toleranci a vzajemnemu porozumenı.
Pro dialog kultur, pro nas.“*

⁴¹ *Charakteristika knihovny.* Interny dokument, uloene v MRK.

⁴² *Vystavy a akce. Putovnı vystavy k zapujcenı,* dostupne online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/o-muzeu/o-nas/>

Obrazova prıloha

Obr. . 1: Ing. Karel Holomek (*1937), politik, publicista a spoluzakladateľ Muzea romskej kultury ako neziskovej organizacie 7. 4. 1991. V rokoch 1969 – 1973 sa angaoval v Svaze Cikanu-Romu, kde bol veducim kovaskej dielne v Brne-Knınikach. Od roku 1991 stoj na ele neziskovej organizacie Spoleenstvı Romu na Morave, 1990, Brno.

Foto zo zbierok Muzea romskej kultury, Brno

Obr. č. 2: Budova dnešného Pamätníka holokaustu Rómov a Sintov na Morave v Hodoníne pri Kunštáte na mieste bývalého koncentračného tábora pre Rómov. Foto: Adam Holubovský, 2020, zo zbierky Múzea rómskej kultúry

Obr. č. 3: Zlatý pánsky prsteň kónských handliarov zdobený dvoma kónskými hlavami na obdĺžnikovej hlave so skosenými rohmi. Rodinný šperk, ktorý sa v rodinách kónských handliarov odovzdával v mužskej línii, mal aj identifikačnú funkciu. Datovanie: 20. – 30. roky 20. storočia. Foto: Zo zbierky Múzea rómskej kultúry (ev. č. MRK 38/2004)

Zoznam použitých prameňov

Archívne pramene:

- Charakteristika knihovny.* Interný dokument, uložené v MRK.
Organizační řád MRK 5/2022. Interný dokument, uložené v MRK.
Sbírková koncepce Muzea romské kultury (MRK) vycházející ze střednědobé koncepce rozvoje MRK 2022 – 2026. Interný dokument, uložené v MRK.
Seznam výzkumných zpráv MRK_číslná rada všechny roky. Interný dokument, uložené v MRK.

Literatúra:

- SVOBODOVÁ, Petra a kol. *Sbírka Muzea romské kultury : výběr kurátorů.* Brno : Muzeum romské kultury, 2021. ISBN 978-80-86656-48-9.
Bulletin Muzea romské kultury 14/2005. Brno : Muzeum romské kultury, 2006. ISBN 80-86656-09-8, 147 s.
Bulletin Muzea romské kultury 20/2011. Brno : Muzeum romské kultury, 2012. ISBN 978-80-866656-20-5, 227 s.
Bulletin Muzea romské kultury 27/2018. Brno : Muzeum romské kultury, 2019. ISBN 978-80-86656-39-7, 127 s.

Internetové zdroje:

- Cena Muzea romské kultury.* [citované dňa 12. septembra 2022]. Dostupné na internete: <https://www.rommuz.cz/cs/o-muzeu/cena-muzea-romske-kultury/>
Centrum Romů a Sintů v Praze. [citované dňa 12. septembra 2022]. Dostupné na internete: <https://www.rommuz.cz/cs/praha/>
Hodonín u Kunštátu. O památníku, dostupné online [cit.12.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/hodonin-u-kunstatu/o-pamatniku/>
Lety u Písku. Památník holokaustu Romů a Sintů v Čechách, dostupné online [cit.12.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/lety-u-pisku/>
Odborná veřejnost. Bulletin Muzea romské kultury, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/bulletin-muzea-romske-kultury/>

- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Archeologie*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/archeologie/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Audiodokumentace*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/audiodokumentace/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Dokumentace tradičních romských remesel, profesí a zaměstnání*, dostupné online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/dokumentace-tradicnich-romskych-remesel-profesi-a-zaměstnani/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Dokumentace vybavení romského interieru*, dostupné online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/dokumentace-vybaveni-romskeho-interieru/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Dokumentace vývoje romských obydlí*, dostupné online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/dokumentace-vyvoje-romskych-obydli/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Fotodokumentace*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/fotodokumentace/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Písemný materiál a nesbírkové kopie archivních dokumentů*, dostupné online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/pisemny-material-a-nesbirkove-kopie-arch-dokumentu/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Plakáty a pozvánky*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/plakaty-a-pozvanky/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Sebedokumentace*, dostupné online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/sebedokumentace/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Šperk a ceniny*, dostupné online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/sperk-a-ceniny/>

- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Textil*, dostupné online [cit. 26.9.2022]: Dostupné na internete: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/textil/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Videodokumentace*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/videodokumentace/>
- Odborná veřejnost. Sbírkotvorná činnost. Výtvarné umění*, dostupné online [cit. 26.9.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/sbirkotvorna-cinnost/vytvarne-umeni/>
- Odborná veřejnost. Přednášky a jiné služby*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/prednasky-a-jine-sluzby>
- O muzeu. O nás*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/o-muzeu/o-nas>
- Online katalóg knižnice Muzea romské kultury*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://rommuz.tritius.cz>
- Publikácia bola ocenená v Národnej súťaži muzeí Gloria musealis, 20. ročník v Kategórii *Múzejní publikace roku 2021*, kde získala 3. miesto. *Národní soutěž muzeí Gloria musealis. Výsledky 20. ročníku. Tisková zpráva*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: https://www.cz-museums.cz/UserFiles/file/2022/GM/TZ_vysledky_PO_2021.pdf
- Online katalóg knižnice Muzea romské kultury*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://rommuz.tritius.cz>
- Výroční zpráva 2021, Muzeum romské kultury*, dostupné online [cit. 2.10.2022]: https://www.rommuz.cz/file/other/vyrocní-zpravy/mrk_VZ2021_WEB_compressed%202.pdf
- Výstavy a akce. Putovní výstavy k zapůjčení*, dostupné online [cit. 1.10.2022]: <https://www.rommuz.cz/cs/odborna-verejnost/prednasky-a-jine-sluzby/>
- Zřizovací listina Muzea romské kultury. Rozhodnutí ministryně kultury č. 45/2012 ze dne 20. prosince 2012, kterým se vydává zřizovací listina Muzea romské kultury v úplném znění, dostupné online [cit. 2.10.2022]: https://www.rommuz.cz/file/other/povinne-zverejnovane-informace/dokumenty/zrizovani_listina_2012.pdf

Funkcionalistická vila na Velvarské – její architekti a investor

Budoucí sídlo Centra Romů a Sintů v Praze

Mgr. PhDr. Petra Svobodová, PhD., Muzeum romské kultury, státní příspěvková organizace, Bratislavská 67, 602 00 Brno, Česká republika, e-mail: historie2@rommuz.cz

Abstract

In 2019, the Museum of Romani Culture began to administer an historical building, the single-family home in the Dejvice quarter of Prague on Velvarská Street that was designed in the 1930s by the architectural duo Ernst Mühlstein and Victor Fürth for ing. František Leo Perutz, a textile entrepreneur of Jewish origin. The functionalist villa with its romanticizing elements has not been permanently occupied in recent years but has frequently served as a film location. From 2023 the museum's newest branch, the Centre for the Roma and Sinti in Prague, will run in the reconstructed villa. This paper introduces this historical building and its planned use for the museum's needs.

Keywords architecture, villa, Prague, housemuseum, Romany

Úvod

Muzeum romské kultury připravuje ve vile na Velvarské ulici své čtvrté pracoviště Centrum Romů a Sintů v Praze. Projekt rekonstrukce a adaptace vily připravila architektonická kancelář Adam

Rujbr Architects. Návrh přistupuje s respektem k historickým, architektonickým i stavebně-technickým hodnotám budovy. Novým prvkem bude přístavba multifunkčního sálu se zasedací místností a kavárnou. V prostorách půdy bude umístěn komorní galerijní prostor. Významný zásah do objektu představuje výtah, který zajistí bezbariérový přístup. Zrekonstruovaná vila se stane jedinečným prostorem pro vzdělávací a výstavní činnost muzea, zároveň bude fungovat jako informační centrum i místo pro komunitní a společenská setkávání.

Projekt Centra Romů a Sintů v Praze (dále CRSP) je realizován v období 2020–2024 a hrazen převážně z prostředků Norských fondů 2014–2021. Centrum bude prezentovat nejen historii Romů a Sintů s důrazem na jejich genocidu v době II. světové války, ale bude se věnovat i aktuálním společenským tématům, např. reflexi současného postavení Romů a Sintů a vývoji vztahů romské a majoritní společnosti.¹

Cílem příspěvku je především představení daného historického objektu (architekti, rodina investora) a jeho plánovaného využití pro potřeby muzea.

Architekti vily

O území dnešní Prahy 6 nazývané „Šestka“ s bohatou historií se od začátku 20. století uvažovalo jako o prostoru vhodném pro bytovou zástavbu, protože z hlediska polohy se jedná o nejzdravější část Prahy. Po vzniku Velké Prahy v roce 1918 se na severozápadní sektor města soustředila pozornost Státní regulační komise. Podstatnou roli sehrála soutěž na úpravu Letenské pláně a okolí z roku 1920. Již tehdy urbanistická koncepce vycházela z principu kombinace kompaktní blokové zástavby s činžovními domy a rozvolněné zástavby vilových čtvrtí inspirovaných tradicí zahradních měst. Nakonec byl částečně realizován mimosoutěžní projekt profesora Českého vysokého učení technického Antonína Engela (1879–1958).

¹ Blíže <https://www.rommuz.cz/cs/praha/> cit. 31. 8. 2022.

Kromě obytných domů je území zastavěno objekty téměř všech typologických druhů: od sakrálních staveb přes veřejné instituce, školy, kulturní a sportovní budovy, až po technické, dopravní i průmyslové stavby. „Šestku“ můžeme vnímat jako rezidenční lokalitu s mnoha pozoruhodnými rodinnými domy od slavných architektů v Bubenči, na Babě, Na Ostrohu, Nad Pařankou či v Ořechovce.² Ikonickou stavbu představuje Müllerova vila ve Střešovicích od architekta Adolfa Loose.³ V Bubenči a Dejvicích v meziválečné éře působil architektonický ateliér Mühlstein&Fürth, který zde vyprojektoval více než dvacet novostaveb rodinných domů.

Ernst Mühlstein (11. 6. 1893, Praha – 4. 7. 1968, Melbourne, Austrálie) byl německy mluvící architekt židovského původu, který před II. světovou válkou emigroval nejprve do Velké Británie a posléze do Austrálie, kde si změnil jméno na Ernst Edward Milston.⁴

Rodina E. Mühlsteina – otec Ludwig a matka Emílie – přišla do Prahy z Pobořanského Rohozce (dnes okr. Louny v Ústeckém kraji). E. Mühlstein studoval v letech 1910–1916 na Deutsche Technische Hochschule v Praze a poté strávil ještě dva roky na pražské Akademii výtvarných umění v ateliéru zakladatele české moderny prof.

² Srovnej POPELOVÁ, L. – URLICH, P., ed. *Slavné stavby Prahy 6*. Praha : Foibos a Foibos books ve spolupráci s Městskou částí Praha 6, 2009; DVOŘÁKOVÁ, D. – KRAJČI, P. – SEDLÁKOVÁ, R. (ed.). *Slavné pražské vily: sto a jeden dům s příběhem*. 4., rozš. a přeprac. vyd. v jazyce českém. Praha : Foibos Books ve spolupráci s Národním technickým muzeem, 2012.

³ K Müllerově vile srovnej např. KSANDR, K. – V. GIRSA – URLICH, P. *Müllerova vila: [Adolf Loos & Karel Lhota]*. Praha : Argo, 2000.

⁴ LUKEŠ, Z. *Splátka dluhu: Praha a její německy hovořící architekti 1900–1938*. Praha : Fraktály Publishers, 2002; LUKEŠ, Z. *Splátka dluhu III. Pražští architekti Ernst Mühlstein a Victor Fürth*. In: *Dějiny a současnost*, 2004, č. 5, s. 38 an.; KERDOVÁ, L. *Pražská meziválečná architektura německy mluvících architektů*. Dizertační práce. Vedoucí práce Biegel, Richard. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění, 2020, s. 51-53.

Jana Kotěry (1871–1923).⁵ Na pražské německé technice působil od roku 1915 jako asistent na místě uvolněném Paulem A. Kopetzky, který byl povolán na frontu. V letech 1923–1939 pracoval ve společném ateliéru s Victorem Fürthem. V roce 1926 navštívil v doprovodu svého přítele architekta Adolfa Loose (1870–1933) Paříž a pravděpodobně zde spolupracoval na projektu domu surrealistického básníka Tristana Tzary na Montmartru.⁶ Celý svůj život se pohyboval mezi českým a německým prostředím, o čemž svědčí mj. i publikace jeho děl v dobových prestižních časopisech *Stavitel*, *Stavební rádce*, *Stavba*, *Byt a umění*, *Moderne Bauformen*, *Forum* nebo *Tchéco-Verre*.

Victor Fürth (16. 2. 1893, Horažďovice – 23. 8. 1984, Oxford, Ohio, USA) byl německy mluvící architekt židovského původu, který před II. světovou válkou emigroval nejprve do Velké Británie a poté do Spojených států amerických.⁷ Victorův otec Rudolf se s manželkou Johannou a čtyřmi dětmi přestěhoval v roce 1906 z Horažďovic do Prahy. Byl spoluvlastníkem továrny na výrobu papíru a lepenky. Victor vystudoval německou reálku v Mikulandské ulici a v roce 1910 nastoupil na pražskou německou techniku – studium však přerušil v roce 1914, kdy dobrovolně narukoval na frontu. Techniku dostudoval v roce 1920 a od roku 1923 působil ve společném ateliéru se svým spolužákem E. Mühlsteinem. V. Fürth se oženil v roce 1929 s Marthou Marií Steinovou (1908–1997), dcerou Bohumila a Štěpánky Steinových. Rodiče Fürthovy manželky patřili k zámožné podnikatelské vrstvě, vlastnili lihovary a likérky v Pardubicích a Táboře. V. Fürth s manželkou Marthou a synem Martinem (1930–1993) emigroval v roce 1939 do Velké Británie a ze

⁵ O životě a díle architekta Jana Kotěry např. ZELINSKÝ, M. *Fenomén Jan Kotěra*. Praha : Grada, 2021.

⁶ MALEČKOVÁ, V. – NOVOTNÁ, D. – ZAVISKA, P. – ZAVISKY, P. *Architekt ing. Ernst Mühlstein a architekt ing. Victor Fürth*. Praha, v. n., 2016, nepaginováno.

⁷ LUKEŠ, *Splátka dluhu*; KERDOVÁ, *Pražská meziválečná architektura*, s. 51-53.

širší rodiny přežil II. světovou válku jako jediný (matka Johanna a sourozenci zemřeli v terezínském ghettu, nebo dalších koncentračních táborech).⁸

Společný ateliér Mühlstein&Fürth fungoval v letech 1923–1939.⁹ Pražská kancelář sídlila v Legerově ul. 76 na Královských Vinohradech v Praze a byla velmi úspěšná, architekti pracovali pro jednotlivce i firmy, účastnili se prestižních soutěží, např. na palác Fénix na Václavském náměstí či budovu Eskomptní banky na Náměstí republiky v Praze (společně s Kamilem Roškotem). Dvojici architektů si často najímali investoři z řad pražské německo-židovské střední vrstvy (podnikatelé, obchodníci, finančníci, lékaři či politici). Setkáváme se zde s jevem, podobně jako v meziválečném Brně, kdy si stavebník německo-židovského původu najme architekta ze stejného kulturního, resp. jazykového prostředí. Ateliér se věnoval přestavbám rodinných domů v Praze, zejména na území Bubeneč. Pro příklad můžeme uvést adaptaci vily v Juarézově ul. čp. 425 pro JUDr. Františka Smolku nebo přestavbu dvojvily MUDr. Löwita v Goetheho ul. čp. 439 pro nového majitele Rudolfa Jutkowitze. V letech 1923–1925 navrhla dvojice architektů vilu pro ředitele Banky pro obchod a průmysl Karla Kresse v Českomalínské ul. čp. 519 ve stylu inspirovaném německým expresionismem (motiv konkávně projmutých ploch na fasádách). V letech 1928–1929 autoři projektovali reprezentativní sídlo na zakázku podnikatele Gustava Bartha v Rooseveltově ul. čp. 831 (stavba čtvercového půdorysu, ve středu dispozice je vložena schodišťová hala s falešným trámovým stropem, do ulice se vila otvírá zimní zahradou a do zahrady obývacím pokojem s terasou).¹⁰

⁸ MALEČKOVÁ, Architekt ing. Ernst Mühlstein a architekt ing. Victor Fürth.

⁹ K propagaci jejich společného díla sloužil i katalog, který vydali na počátku 30. let. Viz *Neues Bauen u. Wohnen Architekten E. Mühlstein – V. Fürth*. Wien - Berlin : G. E. Konrad, 1931.

¹⁰ URLICH, P. – BERÁNEK, B. – BRANKOV, N. et al. *Slavné vily Prahy 6 – Bubeneč*. Praha : Foibos, 2017.

K jejich nejvýznamnějším realizacím patřila vila Schück v pražské Tróji (Nad Kazankou čp. 222) provedená v progresivním funkcionalistickém stylu z let 1928–1929. Investorem byl velkoobchodník a průmyslník Alexander Schück (1871–1936), ředitel firmy Odkolek – pozdějšího pekárenského impéria. Jeho syn Arnold, obchodník, podnikatel a znalec umění, se oženil s česko-rakouskou sochařkou Mary Duras (1898–1982). Ta vytvořila pro vilu Schück monumentální pískovcovou plastiku „Eva“.¹¹ Po II. světové válce ve vile sídlili komunističtí pohlaváři, nejprve Viliam Široký a posléze Gustáv Husák. Dnes se v budově nachází velvyslanectví Korejské republiky.

Ve 30. letech vytvořila dvojice řadu zajímavých vil mimo Prahu, konkrétně v Náchodě (vila Löwenbach), v České Kamenici (vila Franze Nožičky), Hronově (vila Bermann), Ústí nad Labem (vila ředitele) či v Malé Skalici (vila Bondy).¹² Jednou z prestižních zakázek byla bezesporu také knihovna do rezidence prezidenta Edvarda Beneše v Sezimově Ústí. Autoři se však neomezovali pouze na objednávky pro dobovou společenskou elitu – do jejich portfolia patří i obchodní dům Te-Ta v Jungmannově ul. na Novém městě, nájemní a obchodní domy v Holešovicích a na Smí-

¹¹ Srovnej např. ČEPELÁKOVÁ, Z. – HABÁNOVÁ, A. ed. *Mladí lvi v kleci: umělecké skupiny německy hovořících výtvarníků z Čech, Moravy a Slezska v meziválečném období*. Řevnice : Arbor vitae, 2013; HABÁNOVÁ, A. – HABÁN, I. (eds.). *Ztracená generace?: německočeští výtvarní umělci 1. poloviny 20. století mezi Prahou, Vídní, Mnichovem a Drážďany = Eine verlorene Generation? : Deutschböhmisches bildende Künstler der 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts zwischen Prag, Wien, München und Dresden : [Liberec 22.-23.10.2013]*. Liberec : Technická univerzita, 2013; HABÁN, I. *Mary Duras*. Řevnice : Arbor vitae, 2014; HABÁNOVÁ, A. – HABÁN, I. (eds.). *Na cestách: impulzy zahraničních kulturních prostředí v tvorbě německy hovořících umělců a umělkyně z Čech, Moravy a Slezska = Auf Reisen : internationale Kulturimpulse im Schaffen deutschsprachiger Künstler und Künstlerinnen aus Böhmen, Mähren und Schlesien*. Liberec : Oblastní galerie Liberec, 2015.

¹² BROWN-MANRIQUE, G. Three Houses in Northeastern Bohemia by Fürth und Mühlstein. In *Umění*, 2005, č. 1, s. 41 an.

chově a domy sociálního bydlení v Dejvicích, Libni a na Žižkově. Zajímavým úkolem a zároveň skvělou reklamou se stala realizace administrativního domu s garážemi pro firmu Ford v pražském Karlíně mezi lety 1928–1930, kde si mohla movitá klientela koupit luxusní automobil značky Lincoln.¹³

Mühlstein&Fürth nejčastěji spolupracovali se stavební firmou Ehrmann&Steuer, Ing. Rudolf Winternitz či Václav Nekvasil. Posledním projektem V. Fürtha před emigrací byl návrh klubovny na golfovém hřišti v Klánovicích. V. Fürth emigroval v roce 1939 do Velké Británie, kde zůstal 10 let. Stal se členem Královského institutu britských architektů a přispěl k poválečné obnově Londýna. V roce 1949 přijal nabídku na místo hostujícího profesora architektury na Miami University ve městě Oxford ve státě Ohio v USA. Zde působil dalších téměř 30 let. Zemřel 23. srpna 1984, pohřben je na hřbitově v Oxfordu.¹⁴ E. Mühlstein zamířil také nejprve do Anglie, ale jeho cílem se stala Austrálie. Podle jeho návrhu byl přestaven v letech 1949–1951 Památník II. světové války – Svatyně vzpomínek v Melbourne. V Melbourne navrhl také několik rodinných domů pro evropské imigranty včetně domu módního návrháře Luise Kahana. Společně s Donem H. Fultonem je autorem vzorového města Mary Kathleen pro horníky z uranového domu ve státě Queensland. Mühlstein/Milston se v Austrálii oženil s Gwendou (1913–2003), odbornicí na historii Asie. Zemřel 4. července 1968 v Melbourne.¹⁵

¹³ MALEČKOVÁ, Architekt ing. Erns Mühlstein a architekt ing. Victor Fürth.

¹⁴ VYBÍRAL, J. Osudy pražského architekta Victora Fürtha. In *Dějiny a současnost*, 2005, č. 1, cit. 31. 8. 2022, Dostupné online <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2005/1/osudy-prazskeho-architekta-victora-furtha/>.

¹⁵ LUKEŠ, Z. Před 120 lety se narodil Ernst Mühlstein. In *Neviditelný pes*, publikováno 8. 1. 2013, cit. 31. 8. 2022, Dostupné online https://neviditelnypes.lidovky.cz/architekt/architektura-pred-120-lety-se-narodil-ernst-muhlstein.A130106_225410_p_architekt_wag.

Rodina investora

Rodina Perutzů patřila k významným představitelům židovské komunity ve středočeském městě Rakovník. Enoch Perutz přispěl v 60. letech 18. století k vybudování nové židovské školy a synagogy. Další člen rodiny, Michael, založil ve městě v 2. polovině 19. století likérku a jeho potomci ji rozšířili o octárnu, výrobu kompotů a ovocných šťáv.

Bratři Sigmund (1837–1881) a Leopold (1839–1890), synové Josefa Perutze, se v roce 1862 přestěhovali do Prahy a založili zde firmu Bratři Perutzové / Brüder Perutz. Nejprve se živilo jako obchodníci – provozovali obchod v Celetné ulici, ale již v roce 1867 si otevřeli první tovární provoz na zpracování bavlny v Klimentské ulici. V roce 1874 založili textilní továrnu v Libni. V 60. letech 19. století se oba bratři také oženili, a to se sestrami Winerovými: Sigmund s Matyldou a Leopold s Clarou. Sigmund se věnoval technologické stránce výroby a Leopold obchodu a účetnictví podniku. Druhou generaci této větve rodiny Perutzů představovali Fritz (1868–1918) a Richard (1869–1948) (synové Sigmunda) a jejich bratrance Robert (1868–1926) a Arthur (1874–1944) (synové Leopolda). Třetí generaci působící v období první čsl. republiky zastupují Fritzův syn Felix a Robertův syn Leo František.¹⁶

Rodinný podnik Bratři Perutzové zahrnoval přádelny bavlny a mechanické tkalcovny, barvírnu a bělidlo v Libni, Holešovicích, Červené Vodě, Varnsdorfu a Těchoníně. Ve 30. letech 20. století, v době začínajícího ohrožení ze strany nacistického Německa, se rodina Perutzů snažila rozšířit podnikání i mimo Československo, i když centrála firmy zůstala v Praze. Pobočky byly založeny v maďarské Pápči, švýcarském Zurychu. V Nizozemí byla zprovozněna malá továrna na výrobu nití. Na samém začátku války se podařilo převést finanční prostředky do USA. Felix Perutz k tomu v knize o historii firmy Bratři Perutzové uvádí: „V únoru 1939 se majitelé

¹⁶ PERUTZ, F. *100 Jahre Brüder Perutz : 1862–1962*. Wien : Volkswirtschaftliche Verlags-Gesellschaft m.b.H; 1962.

*firmy naposledy potkali v Praze. Vídeň a Sudety byly obsazeny nacisty. Naše tamější majetky byly ztraceny. Rodina byla rozdělena. Každý musel hledat svoji vlastní cestu.*¹⁷ Richard s manželkou Alicí na jaře 1939 zamířili z pobytu ve Švýcarsku přes Paříž na Kubu a následně do New Yorku. Arthur a Marie odešli do Budapešti, kde byli zatčeni a zemřeli cestou do koncentračního tábora. Leo František zůstal v Praze, odkud byl deportován do Terezína a následně do Osvětimi, kde zemřel. Jeho nežidovská manželka Olga s dětmi se zachránila a Československo opustila až po komunistickém převratu v únoru 1948.

Libeň prošla ve 2. polovině 19. století bouřlivým vývojem v souvislosti s rozvojem průmyslu, který trval v podstatě až do konce 20. století, a Libni vtiskl charakteristický industriální ráz. Přelom 20. a 21. století přinesl radikální změny, průmyslové závody v této oblasti postupně zanikly a jejich místo zaujala bytová výstavba a kancelářské budovy. Libeňský závod firmy Bratři Perutzové byl vybudován v roce 1875 a patřil mezi zdejší nejvýznamnější podniky. Do dnešních dob se dochoval komín tkalcovny, který je od ledna 2020 prohlášen za kulturní památku. Továrna stávala na jižním okraji libeňského židovského ghetta. Výrobní hala bratří Perutzů musela ustoupit výstavbě Libeňského mostu a její základy byly odkryty při archeologickém výzkumu v roce 2016. Další závod měli Perutzové v pražských Holešovicích.¹⁸

Největší závod měla firma Bratři Perutzové ve Varnsdorfu, který byl umístěn na hranici Horního a Dolního nábřeží říčky Mandavy

¹⁷ TAMTÉŽ, s. 31.

¹⁸ VOBOŘIL, J. *Vlivní muži pražských předměstí: komunální elity v Karlíně a Libni v letech 1861–1914*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017; Libeňský komín někdejší továrny Bratří Perutzů je kulturní památkou, portál *Propamatky*, publikováno 20. 3. 2020, cit. 31. 8. 2022, Dostupné online <https://www.propamatky.info/cs/zpravodajstvi/hlavni-mesto-praha/tema/libensky-komin-nekdejsi-tovarny-bratri-perutzu-je-kulturni-pamatkou/5420/>; *Palmovka Open Park 3 a 4 – archeologický výzkum*, publikováno 26. 5. 2016, cit. 31. 8. 2022, Dostupné online <https://www.archaiapraha.cz/praha-cs/?acc=aktuality&id=197>.

(dnes Nymburská ulice 1321). V červnu 1894 podepsali Fritz a Richard Perutzové za firmu plány varnsdorfské pobočky – přádelny o kapacitě 25 000 vřeten. Plány vytvořil významný projektant textilek Carl Arnold Séquin-Bronner (1845–1899), avšak její fasády s ženskými alegoriemi nad vchodem mohl v módním novobarokním stylu upravit i některý z pražských architektů. Budova byla postavena v letech 1895–1896 a v roce 1916 byly zhotoveny plány pro dostavbu jednopatrového pravého křídla. Třípodlažní budovu na půdoryse 51 × 40 metrů tvoří nýtovaný skelet z válcovaných ocelových profilů, k její východní straně jsou připojeny schodišťová a samostatná sprinklerová věž a z protějšího, západního rohu strojovna s kotelnou. Roku 1939 byla továrna arizována konkurenční společností J. G. Haebler a roku 1946 znárodněna a začleněna do Sdružení bavlnářských závodů, později n. p. Velveta, který zde měl tkalcovnu. Současný vlastník – firma KWL, výrobce autokabelů, budovu rekonstruoval a částečně přestavěl.¹⁹

Závod v Těchotíně nechala firma Bratři Perutzové postavit v roce 1908 na místě, kde stával původně mlýn. Řeku Tichou Orlicí tekoucí kolem závodu využili k výstavbě náhonu, turbíny a vybudovali strojovnu s parním strojem. V roce 1930 byla továrna elektrifikována. V závodě bylo v 30. letech 240 tkalcovských stavů a pracovalo zde zhruba 200 zaměstnanců. Perutzové továrnu provozovali až do vzniku protektorátu, kdy byla prodána bývalému řediteli pražské pobočky, jistému Braunsteinovi. Textilní výroba pokračovala v Těchotíně až do roku 1943, kdy byla zastavena a na místě zřízena autodílna na opravu vojenských aut firmy Kurt Weichel. Po II. světové válce došlo k obnovení textilní výroby a závod zároveň přešel pod národní správu. Od 50. let 20. století byl těchotínský závod součástí

¹⁹ BERAN, L. *Průmyslové dědictví: [sborník příspěvků z mezinárodního biennale Industriální stopy] = Industrial heritage : [conference proceedings from the international biennial „Vestiges of Industry“*. Praha : Výzkumné centrum průmyslového dědictví Českého vysokého učení technického v Praze ve spolupráci s Kolegiem pro technické památky ČSSI & ČKAIT, 2008.

národního podniku (nejprve Utex, později Orban a naposledy Perla). V září 1993 n. p. Perla výrobu v Těchoníně ukončil a provoz byl zastaven. V roce 1995 továrnu koupila německá firma Kümpers, která provedla kompletní rekonstrukci továrny a začala zde s výrobou bytového textilu.²⁰

Objekt vily na Velvarské

Vilu na Velvarské ulici 1654/1 v Praze-Dejvicích si nechal postavit Ing. Leo František Perutz podle návrhu dvojice architektů Ernsta Mühlsteina a Victora Fürtha v roce 1937.²¹

Leo František patřil k významné a úspěšné rodině Perutzů – textilních podnikatelů. Narodil se 6. 6. 1901 manželům Robertovi Perutzovi (1868–1926) a Marii, rozené Hirschové (1875–1941?). Leo František vystudoval Vysokou školu technickou a po studiích pracoval v rodinné firmě Bratři Perutzové. Podnikl řadu studijních cest nejen po Evropě, ale navštívil i USA. V roce 1931 se oženil s Olgou, rozenou Květoňovou (1906–?). Ta pracovala jako úřednice Zemské banky v Praze. Perutzovým se narodily dvě děti: Gertruda (1932) a Robert (1936). Manželé se na počátku války rozvedli a Leo František byl vzhledem ke svému židovskému původu transportován nejprve do Terezína v roce 1942, následně v roce 1944 do Osvětimi, kde pravděpodobně v témže roce zahynul. Jeho matka Marie se pokusila vystěhovat do Anglie, ale byla transportována v roce 1941 do Lodže, jednoho z největších polských ghatt, kde byla zavražděna. Olga díky svému nežidovskému původu válku i s dětmi přežila a emigrovala z Československa po roce 1948 nejprve do Francie a v roce 1951 do USA.

²⁰ *Historie obce Těchotín – textilní továrna*, citováno k 31. 8. 2022, Dostupné online http://www.techonin.net/historie_obce_tovarna.htm

²¹ Srovnej KOUKALOVÁ, Š. *Perutzova vila čp. 1654/1 ve Velvarské ulici v Praze-Dejvicích. Stavebně-historický průzkum*. Praha : Muzeum romské kultury, 2020.

Projekt vily na Velvarské ateliér Mühlstein&Fürth vypracoval v roce 1936 a již v dubnu následující roku byla stavba zkolaudována. Stavbu vily včetně oplocení provedla firma Ing. Rudolfa Winternitze. V roce 1942 přešlo vlastnické právo na Vystěhovalecký fond Čech a Moravy. V roce 1945 bylo obnoveno vlastnictví rodiny Perutzů, následně vila spadla roku 1961 pod národní správu. Od 60. let 20. století je budova uvedena v majetku *Ústředního výboru Československého svazu mládeže*, později Socialistického svazu mládeže v Praze. Podle výpovědi pamětníků byla vila příležitostně využívána vysokým komunistickým funkcionářem Miroslavem Zavadilem, který působil v 60. letech jako předseda *Ústředního výboru ČSSM*. Vilu ale pro různé akce a oslavy používal i v 80. letech 20. století. Nastalo ve vile bydlel pouze správce se svou rodinou. Po roce 1989 spravoval vilu *Úřad pro zastupování státu ve věcech majetkových* a fungovala jako tzv. filmářská vila, ve které se točila řada českých, ale i zahraničních filmů a seriálů, např. úspěšná česká komedie *Ženy v pokušení*. Od roku 2019 je vila ve správě Muzea romské kultury.

Funkcionalistická vila s romantizujícími prvky postavená v tzv. „hollywoodském“ stylu pro movitého investora se nachází v pohledově výrazné poloze ve svahu, na nároží ulice Velvarské. Patrová vila obdélného půdorysu stojí uprostřed zahrady se vzrostlými stromy, ohrazená originálním oplocením s podezdívkou z opracovaných žulových kvádrů. V zahradě je patrný původní koncept s dlážděnými cestičkami a bazénem. Vilu charakterizuje sokl z opracovaných kamenných kvádrů a strohé fasády ve škrábané omítce, tzv. březové kůře. Valbová střecha, krytá bobrovkami, zaujme výrazným přesahem a nízkým sklonem. V hlavní severní fasádě vyniká při nároží pravoúhlý arkýř. Na jihozápadě dominuje zimní zahrada a předstupující otevřená pergola s dřevěnou konstrukcí.²² Ve východním průčelí vidíme verandu se vstupem do obývacího pokoje v přízemí.

²² Zimní zahrady a prosklené verandy byly typickým prvkem ateliéru Mühlstein&Fürth, jak vyplývá i z jejich publikační činnosti: MÜHLSTEIN, E. Glas-Veranden. In: *Tchéco-Verre*, 1937, s. 62-64.

Důležitou součástí stavby jsou četné balkóny a terasy s kovovým zábradlím s vertikálními pruty. V celé budově najdeme dochovaná původní okna, místy s původními žaluziemi, a z velké části i dveře, i když bez originálního kování.

Vila je vnitřně řešená formou dvoutraktové dispozice. V suterénu byla umístěna garáž a další provozní prostory (sklady, kotelna, prádelna se sušárnou a byt domovníka). Ve zvýšeném přízemí se nachází reprezentativní prostory vily, po schodišti ze severní strany propojené přes halu se zimní zahradou a venkovní pergolou. V nejdůležitější místnosti, obývacím pokoji, se zachovala původní podlaha z kvalitních dubových parket a zabudovaná skříň přes celou západní stěnu (jejíž součástí je vstup z obývacího pokoje do haly) a menší skříň na protější východní straně, obě s působivým polycovým systémem. Z trojích původních dveří jsou bezesporu nejreprezentativnější dvoukřídlé prosklené do jídelny sestávající z obdélných leptaných skleněných výplní, které po obvodu přecházejí v čiré sklo. Navazuje jídelna, druhá majestátní místnost v přízemí. Její jižní stěna je zaoblená a odsazená, uzpůsobená pro hodnotnou zabudovanou prosklenou skříň přes celou stěnu do úrovně dveří, které jsou její součástí. Na jídelnu navazuje přípravná jídel a kuchyně. K původním prvkům můžeme ještě počítat parapety z mléčného nebo olivově zeleného skla.

V patře vily najdeme soukromé místnosti majitelů: dva pokoje, ložnice, budoár, šatny a sociální zařízení (dvě WC a bývalou lázeň). Z doby výstavby se dochovaly původní parkety, vestavěné skříně s policemi a parapety pod okny. Z chodby v patře vede schodiště na půdu. Dobře zachovaný krov je vaznicové soustavy se dvěma úrovněmi stojatých stolic.

I přes nepříznivé válečné a poválečné osudy majitelů i vily samotné se budova překvapivě dochovala z podstatné části v původním stavu, a to včetně oplocení, bazénu i zahrady s cestní sítí a vzrostlými stromy. Nábytek a původní vybavení se sice nedochovalo, ale značné množství zabudovaných skříní jej může vhodně zastoupit. Úpravy z 2. poloviny 20. století jsou minimální, proto je možné vilu poměrně snadno rehabilitovat.

Podle projektu architektonické kanceláře *Adam Rujbr Architects* bude v hlavním obytném prostoru místo pro společenská setkání a bude zde mj. umístěna knihovna významného romského politika, publicisty, aktivisty a zakladatele Muzea romské kultury – Karla Holomka. V patře vily (původně soukromé pokoje majitelů) bude výstavními prostředky prezentována trvalá připomínka holokaustu Romů a Sintů (představení cca šesti individuálních příběhů, které budou reflektovat různé životní trajektorie romské menšiny v období před a v průběhu II. světové války, např. osud tzv. černého partyzána Josefa Serinka). Půda bude adaptována na komorní výstavní prostor, kde mohou být reprízovány úspěšné výstavní počiny z brněnského ústředí (fotografie, výtvarné umění, umělecké řemeslo, textil atd.). V přístavbě se budou realizovat vzdělávací a doprovodné programy pro veřejnost.

Závěr

Vzhledem k významu stavebníka, architektů, stavební firmy, kvalitě zpracování a téměř kompletnímu stavu dochování je možné vilu považovat za hodnotnou ukázkou moderní architektury konce 30. let 20. století. Muzeum romské kultury v tomto objektu po rekonstrukci plánuje otevřít svoji čtvrtou pobočku – Centrum Romů a Sintů v Praze. Ta se bude věnovat zejména edukačním aktivitám s námětem holokaustu Romů a Sintů (propojení s aktivitami budovaného letského památníku), ale má ambici vnášet do veřejného prostoru i zcela aktuální témata, která v současnosti řeší majorita i minorita (gendrová problematika, ekologie a udržitelný rozvoj atd.), a to ve spolupráci např. s Vysokou školou uměleckoprůmyslovou v Praze. Vila na Velvarské jako sídlo CRSP bude tedy fungovat jako prostor pro výstavní, komunitní a edukační aktivity.

Seznam použitých zdrojů

Literatura:

- BERAN, Lukáš. *Průmyslové dědictví: [sborník příspěvků z mezinárodního bienále Industriální stopy] = Industrial heritage : [conference proceedings from the international biennial „Vestiges of Industry“*. Praha: Výzkumné centrum průmyslového dědictví Českého vysokého učení technického v Praze ve spolupráci s Kolegiem pro technické památky ČSSI & ČKAIT, 2008. ISBN 978-80-01-04067-6.
- BROWN-MANRIQUE, Gerardo. Three Houses in Northeastern Bohemia by Fürth und Mühlstein. In *Umění : časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky*, 2005, roč. 53, č. 1, s. 34-43. ISSN 0049-5123.
- HABÁNOVÁ, Anna (ed.). *Mladí lvi v kleci : umělecké skupiny německy hovořících výtvarníků z Čech, Moravy a Slezska v meziválečném období*. Řevnice : Arbor vitae, 2013. ISBN 978-80-7467-025-1.
- DVOŘÁKOVÁ, Dita – KRAJČI, Petr – SEDLÁKOVÁ, Radomíra a kol. *Slavné pražské vily: sto a jeden dům s příběhem*. 4., rozš. a přeprac. vyd. v jazyce českém. Praha : Foibos Books ve spolupráci s Národním technickým muzeem, 2012. Slavné vily. ISBN 978-80-87073-51-3.
- HABÁN, Ivo. *Mary Duras*. Řevnice : Arbor vitae, 2014. ISBN 978-80-7467-063-3.
- HABÁNOVÁ, Anna – HABÁN, Ivo (eds.). *Ztracená generace?: německočeští výtvarní umělci 1. poloviny 20. století mezi Prahou, Vídní, Mnichovem a Drážďany = Eine verlorene Generation? : Deutschböhmisches bildende Künstler der 1. Hälfte des 20. Jahrhunderts zwischen Prag, Wien, München und Dresden : [Liberec 22.-23.10.2013]*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2013. ISBN 978-80-7494-025-5.
- HABÁNOVÁ, Anna – HABÁN, Ivo (ed.). *Na cestách: impulzy zahraničních kulturních prostředí v tvorbě německy hovořících umělců a umělkyní z Čech, Moravy a Slezska = Auf Reisen : internationale Kulturimpulse im Schaffen deutschsprachiger Künstler und Künstlerinnen aus Böhmen, Mähren und Schlesien*. Liberec : Oblastní galerie Liberec, 2015. ISBN 978-80-87707-17-3.
- KERDOVÁ, Lenka. *Pražská meziválečná architektura německy mluvících architektů*. Dizertační práce. Vedoucí práce Biegel, Richard. Praha : Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění, 2020.
- KOUKALOVÁ, Šárka. *Perutzova vila čp. 1654/1 ve Velvarské ulici v Praze-Dejvicích. Stavebně-historický průzkum*. Praha : Muzeum romské kultury, 2020.
- KSANDR, Karel – GIRSA, Václav – URLICH, Petr. *Müllerova vila: [Adolf Loos & Karel Lhota]*. Praha : Argo, 2000. ISBN 80-7203-315-8.
- LUKEŠ, Zdeněk. *Splátka dluhu: Praha a její německy hovořící architekti 1900–1938*. Praha : Fraktály Publishers, 2002. ISBN 80-86627-04-7.
- LUKEŠ, Zdeněk. *Splátka dluhu III. Pražští architekti Erns Mühlstein a Victor Fürth*. In *Dějiny a současnost*, 2004, roč. 26, č. 5, s. 36-38. ISSN 0418-5129.
- LUKEŠ, Zdeněk. *Praha moderní: velký průvodce po architektuře 1900–1950*. II, Levý břeh Vltavy. Praha : Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-350-8.
- MALEČKOVÁ, Věra – NOVOTNÁ, Dana – ZAVISKA, Paula – ZAVISKY Paul. *Architekt ing. Ernst Mühlstein a architekt ing. Victor Fürth*. Praha, v. n., 2016.
- MÜHLSTEIN, Ernst. *Glas-Veranden*. In *Tchéco-Verre*, 1937, s. 62-64. *Neues Bauen u. Wohnen Architekten E. Mühlstein – V. Fürth*. Wien – Berlin, 1932.
- PERUTZ, Felix. *100 Jahre Brüder Perutz : 1862-1962*. Wien: Volkswirtschaftliche Verlags-Gesellschaft m.b.H, 1962.
- POPELOVÁ, Lenka – URLICH, Petr (ed.). *Slavné stavby Prahy 6*. Praha : Foibos a Foibos books ve spolupráci s Městskou částí Praha 6, 2009. Slavné stavby. ISBN 978-80-87073-14-8.
- URLICH, Petr – BERÁNEK, Bohumil – BRANKOV Nikolay, et al. *Slavné vily Prahy 6 – Bubeneč*. Praha : Foibos, 2017. Slavné vily. ISBN 978-80-87073-99-5.
- VOBOŘIL, Jan. *Vlivní muži pražských předměstí: komunální elity v Karlíně a Libni v letech 1861–1914*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017. Fontes. ISBN 978-80-7308-676-3.

VYBÍRAL, Jindřich. Osudy pražského architekta Victora Fürtha. In *Dějiny a současnost*, 2005, roč. 27, č. 1, s. 7. ISSN 0418-5129.

ZELINSKÝ, Miroslav. *Fenomén Jan Kotěra*. Praha : Grada, 2021. ISBN 978-80-271-3216-4.

Elektronické zdroje:

Historie obce Těchotín – textilní továrna, dostupné online [cit. 31.8.2022]: http://www.techonin.net/historie_obce_tovarna.htm

Libeňský komín někdejší továrny Bratří Perutzů je kulturní památkou, portál Propamatky, publikováno 20. 3. 2020, dostupné online [cit. 31.8.2022]: <https://www.propamatky.info/cs/zpravodajstvi/hlavni-mesto-praha/tema/libensky-komin-nekdejsi-tovarny-bratri-perutzu-je-kulturni-pamatkou/5420/>;

LUKEŠ, Zdeněk. Před 120 lety se narodil Ernst Muhlstein. In *Neviditelný pes*, publikováno 8. 1. 2013, dostupné online [cit. 31.8.2022]: https://neviditelnypes.lidovky.cz/architekt/architektura-pred-120-lety-se-narodil-ernst-muhlstein.A130106_225410_p_architekt_wag

Palmovka Open Park 3 a 4 – archeologický výzkum, publikováno 26. 5. 2016, dostupné online [cit. 31.8.2022]: <https://www.archaiapraha.cz/praha-cs/?acc=aktuality&id=197>.

Ako básnik Puškin zachránil kaštieľ v Brodzanoch alebo Príbeh jedného múzea

PhDr. Alexandra Lukáčová, Slovenská národná knižnica, Slovenské múzeum A. S. Puškina, Brodzany 159, 958 42 Brodzany, Slovensko, email: alexandra.lukacova@snk.sk, alexandralukov@gmail.com

Abstract

The Renaissance mansion in Brodzany was the residence of the noble Friesenhof family in the years 1846 – 1945. Two members of the family, Russian aristocrats, were close relatives of Natalia N. Pushkin, the wife of the great Russian poet Alexander Sergeyevich Pushkin. Both women left behind in the mansion monuments originating from the Russian artistic and cultural environment of the 19th century. Thanks to them, Pushkin's children and their mother visited Brodzany, as well as several members of Russian noble families.

After the emigration of the last owner in 1945, the abandoned mansion was looted, some of the saved monuments were taken to other places. For decades, the mansion was dilapidated and waiting for its rescue. Only the idea of building a museum dedicated to the memory of the poet Pushkin and Slovak-Russian literary relations in the former noble residence in Brodzany helped to save this historic building from extinction.

In 1979, Matica Slovak established the Literary Museum of A. S. Pushkin in the mansion in Brodzany with a predominantly literary exhibition. Since 2000, the museum has been operating with a changed name as the Slavic Museum of A. S. Pushkin under the management of the Slovak National Library. The literary exhibition was replaced by a historical one, which presents

not only the Russian family context of the Friesenhofs and their kinship with the family of the poet Pushkin, but also the activities and actions of other members of the family.

Keywords Friesenhofs' Family, manor house, Brodzany, Slavic Museum of A. S. Pushkin

Dominantou Brodzian, obce ležiacej na Ponitří neďaleko Partizánskeho, je renesančný kaštieľ zo 17. storočia, obklopený rozľahlým parkom. V roku 1979 vybudovala Matica slovenská v kaštieli Literárne múzeum A. S. Puškina. V súčasnosti pôsobí múzeum s mierne pozmeneným názvom ako Slovanské múzeum A. S. Puškina pod správou Slovenskej národnej knižnice.

Takmer sto rokov bol kaštieľ v Brodzanoch sídlom šľachtickej rodiny Friesenhofovcov a ich potomkov Oldenburgovcov a Welsburgovcov, ktorí v ňom žili až do roku 1945. Friesenhofovci, barónska rodina úzko prepojená s Viedňou a habsburskou monarchiou,¹ boli špecifickí silným ruským rozmerom a príbuzenstvom s rodinou básnika A. S. Puškina. Spojenie s Ruskom získali Friesenhofovci vďaka dvom manželkám baróna Gustáva Friesenhofa (1807 – 1889), ktorý po odchode z diplomatických služieb kúpil v roku 1846 brodzianske panstvo s kaštieľom. Obidve ruské aristokratky – Natália Ivanovna Ivanovová² a Alexandra Nikolajevna Gončarovo-

¹ Zakladateľ rodu Johann Michael Vogel von Friesenhof pochádzal z Alsaska, ale pôsobil vo Viedni, kde pracoval vo vedení bankového a zmenkoveho domu Fries & comp. V roku 1789 mu cisár Jozef II. udelil barónsky šľachtický titul za zásluhy o ekonomický a hospodársky rozvoj habsburskej monarchie.

² Natália Ivanovna mala nemanželský pôvod. Pri jej rodnom mene sa uvádzajú dve priezviská: Ivanovová a Zagriažska. V rodokmeni je uvedený rodné priezvisko Ivanovová (Iwanoff). Rovnaké priezvisko je i v sobášnom liste, v úmrtnom liste sa spomína ako rodená Zagriažska (Загряжская), rovnako je uvedené aj na náhrobnom kameni. V dobových prameňoch, najmä v korešpondencii, figuruje pod menom Ivanovová. Prepis sobášneho a úmrtného listu pozri: ISAČENKO, A. V. Puškiniana na Slovensku. In

vá – boli blízke príbuzné Puškinovej manželky Natálie Nikolajevny Gončarovovej.³ Pohybovali sa v petrohradských aristokratických a umeleckých kruhoch a v kaštieli v Brodzanoch zanechali po sebe unikátne výtvarné, vecné a ikonografické pamiatky s úzkym vzťahom k ruskému kultúrnemu a umeleckému prostrediu 19. storočia.⁴

Vďaka Alexandre Nikolajevne sa z Brodzian stal akýsi ruský ostrov na Ponitří. Kaštieľ pravidelne navštevovali jej ruskí príbuzní – najmä sestra Natália, vdova po Puškinovi, aj s deťmi a druhým manželom Petrom Lanským či Alexandrini bratia s rodinami.⁵ Okrem nich vítali Friesenhofovci v Brodzanoch aj svojich šľachtických priateľov z Petrohradu. Ďalšie generácie rodiny vzťah k Rusku a jeho kultúre nemali a postupne prestali udržiavať kon-

Slovenské pohľady, 1947, roč. 63, č. 1, s. 3. V poznámkovom aparáte štúdie je uvedené pôvodné znenie časti sobášneho listu v nemčine a pôvodné znenie úmrtného listu v ruštine. K rodokmeňu pozri: Archív Slovenského národného múzea (ďalej ASNM), fond (ďalej f.) Friesenhof (nespracovaný), Stammbaum.

³ Prvá manželka Natália Ivanovna Ivanovová (1801 – 1850) bola pravdepodobne sesternicou Puškinovej manželky. Druhá manželka baróna Gustáva Friesenhofa – Alexandra Nikolajevna Gončarovová (1811 – 1891) bola staršou sestrou Natálie N. Puškinovej a do sobáša s Friesenhofom v roku 1852 žila s N. N. Puškinovou a jej rodinou v spoločnej domácnosti.

⁴ Podrobnejšie pozri: LUKÁČOVÁ, A. Talianske cesty ruských umelcov a aristokratov v prvej polovici 19. storočia. Aké stopy zanechali na území Slovenska? In *Historický časopis*, 2021, roč. 69, č. 2, s. 247-271; LUKÁČOVÁ, A. Tajomstvá aristokratických herbárov. Okno do života Natálie I. Zagriažskej-Friesenhofovej. In *História*, 2017, č. 2, s. 27-32; LUKÁČOVÁ, A.: Kaštieľ v Brodzanoch a jeho majitelia v regionálnom i slovenskom kontexte (1844 – 1945). Rigorózná práca na FiF UK. Bratislava, 2016. КИШКИН, Л. Чехословацкие находки. Москва : Советская Россия, 1985, 65-135. (КИШКИН, Л. Чехословацкие находки. Москва : Советская Россия, 1985, 65-135).

⁵ Časté zmienky o návštevách ruských príbuzných v Brodzanoch sú prítomné v korešpondencii Gustáva Friesenhofa synovi Gregorovi. Pozri: Slovenský národný archív Bratislava, f. Rod Friesenhof – Brodzany, škatuľa (ďalej škat.) č. 1 a Štátny archív Nitra, f. Friesenhof z Krásna, škat. č. 3.

takty s ruskými príbuznými. S úctou však uchovávali predmety patriace predkom, hoci nepoznali ich skutočný význam a hodnotu. Úcta k predkom a tradíciám bola totiž súčasťou šľachtickej mentaliti a prejavom každodenného správania.

Tento morálny imperatív platil aj v prípade posledného majiteľa kaštiela, grófa Georga Welsburga, pravnuka Gustáva a Alexandry Friesenhofovcov. V tomto smere nám zanechal nesmierne cenné svedectvo ruský emigrant, puškinológ Nikolaj Rajevský, ktorý na jar v roku 1938 navštívil grófa Welsburga v Brodzanoch. Rajevský sa dozvedel o rodinných väzbách Friesenhofovcov s rodinou Puškina. Do kaštiela prišiel hľadať materiály súvisiace s básnikom⁶ a s osobnosťami z jeho blízkeho okolia, predovšetkým s Alexandrou Friesenhofovou, ktorá ako jediná z Friesenhofovcov bola v priamom kontakte s Puškinom.⁷

Rajevského autentické svedectvo je jedinečné, pretože umožňuje spoznať atmosféru friesenhofovského sídla v posledných rokoch jeho existencie, pôvodné zariadenie salónov i jeho posledných majiteľov. Puškinológ Rajevský nazval brodziansky kaštieľ sídlom

⁶ Predovšetkým sa zaujímal o stratenú časť korešpondencie Puškina s manželkou Natáliou, po ktorej sa v Rusku stále pátralo. Dúfal, že sa nachádza práve v kaštieli v Brodzanoch.

⁷ К návštěве Rajevského в кастиели в Brodzanoch podrobne pozri: РАЕВСКИЙ, Н. В замке А. Н. Фризенгоф-Гончаровой. In Пушкин. Исследования и материалы. Т. IV. Санкт Петербург : Институт русской литературы АН РФ, 1962, s. 379-393. (RAJEVSKIJ, N. V zamke A. N. Frizengof-Gončarovej. In *Puškin, Issledovanija i materialy. T. IV. Sankt Peterburg : Institut ruskoj literatury AN RF, 1962, s. 379-393*); РАЕВСКИЙ, Н. Портреты заговорили. Том I. Алма-Ата : Жазушы, 1983, s. 41-87. (RAJEVSKIJ, N. *Portrety zagovorili. Tom I. Alma-Ata : Žazuši, 1983, s. 41-87*); РАЕВСКИЙ, Н. Пушкин и Александрина. Запретная любовь поэта. Москва : Алгоритм, 2013. (RAJEVSKIJ, N. *Puškin i Aleksandrina. Zapretnaja ljubov poeta. Moskva : Algoritm, 2013*).

spomienok.⁸ Charakterizoval ho ako miesto, kde sa zastavil čas a za posledných takmer sto rokov sa nič nezmenilo.

Rodinné pozadie Friesenhofovcov a ich spoločenský okruh siahajúci do prostredia ruských umelcov a intelektuálov z blízkosti básnika Puškina poznal veľmi dobre, a tak v brodzianskom kaštieli čítal ako v otvorenej knihe. Plný očakávania „hltal“ očami, čo videl, hoci v centre jeho záujmu bol najmä Puškin a švagriná Alexandra Nikolajevna. Z tohto hľadiska bola návšteva v Brodzanoch pre neho dobrodružným pátraním, ktoré, bohužiaľ, trvalo len jeden deň. Zaujímavé sú Rajevského postrehy o obrazovej výzdobe kaštiela. Podrobne sa zamerával najmä na portréty ruských predkov grófa Welsburga. Okrem nich dokázal identifikovať viacero osobností z prostredia ruskej aristokracie, kultúry a umenia. Návšteva bola veľkým prínosom aj pre samotného Georga Welsburga, ktorý si vďaka Rajevskému doplnil prázdne miesta v rodokmeni a spoznal mená svojich predkov.

Nikolaja Rajevského uchvátila výtvarná pozostalosť prvej manželky baróna Gustáva Friesenhofa a mal možnosť časť z nej preskúmať. Počas návštevy si stihol prezrieť aj rodinnú knižnicu, obsahujúcu 10-tisíc zväzkov. Nachádzala sa v novom dvojpodlažnom krídle kaštiela z konca 19. storočia, ktoré vzniklo špeciálne na tento účel.⁹ Pre nedostatok času venoval pozornosť predovšetkým ruským knihám nachádzajúcim sa v osobitnom oddelení knižnice. Stihol ešte navštíviť miesto posledného odpočinku Alexandry Nikolajevny Friesenhofovej – pohrebnú kaplnku s kryptou pre

⁸ РАЕВСКИЙ, В замке А. Н. Фризенгоф-Гончаровой, s. 383. (RAJEVSKIJ, V zamke A. N. Frizengof-Gončarovej, s. 383).

⁹ Podrobnejšie o knižnici Friesenhofovcov a ich potomkov pozri SIBYLOVÁ, M. Knihy Natálie Oldenburgovej (1854 – 1937) vo fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave a ich osudy po roku 1945. In BÔBOVÁ, M. – AUGUSTÍNOVÁ, E. – DOKTOROVÁ, O. (eds.). Šľachta stredného Slovenska a jej vplyv na kultúrny rozvoj regiónu. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2015, s. 265-274.

všetkých členov rodiny, ktorú dal v roku 1895 postaviť zať Gustáva Friesenhofa a Alexandry Nikolajevny, vojvoda Elimar Oldenburg.¹⁰

Rajejský, ktorý si uvedomoval, že ani zďaleka nevidel všetko, čo by ho mohlo zaujímať, a nemal možnosť nahliadnuť do rodinného archívu Friesenhofovcov, odchádzal z Brodzian s rozhodnutím prísť znova. Tentoraz s tímom špecialistov, ktorí by všetko podrobne zdokumentovali a vyhotovili obrazové záznamy. Bohužiaľ, dramatické udalosti nasledujúceho roku – rozpad Česko-Slovenska, vypuknutie druhej svetovej vojny – mu v tom zabránili a svoj plán už nikdy nezrealizoval.

Georg Welsburg aj s rodinou na jar 1945, ešte pred príchodom frontu do Brodzian, emigroval na územie dnešného Rakúska a rodinné sídlo ponechal svojmu osudu. Po skončení vojny Zbor povereníkov Slovenskej národnej rady pridelil brodziansky kaštieľ s príslušenstvom Povereníctvu školstva a osvety v Bratislave a splnomocnil tajomníka Pavla Čádyho zaistením umeleckých a historických pamiatok a iných predmetov, ktoré mali byť predisponované na iné miesta.¹¹ Toto rozhodnutie však prišlo už neskoro. Povojnový chaos a nasledujúce turbulentné udalosti znamenali zánik vnútorného zariadenia kaštieľa, knižnice i friesenhofovského archívu. Opustený kaštieľ stihol rovnaký osud ako väčšinu šľachtických sídel na Slovensku. Stal sa obeťou rabovania a ničenia. Z bohatého inventára sa zachovalo v priebehu krátkeho času len torzo. Dielo skazy začali rumunskí vojaci oslobodzujúci Brodzany a dokončili miestni obyvatelia. Paralelne s devastáciou prebiehalo chaotické odvážanie zvyškov zachránených predmetov na rôzne miesta, odkiaľ boli presúvané inde, až sa stopa často po nich úplne stratila.

¹⁰ Základný kameň tejto stavby bol položený koncom júna 1891 a stavala sa podľa projektu mecklenburského architekta Greiffenhagena. Evanjelická kaplnka je postavená v neogotickom slohu na kopci Hôrka na južnej strane Brodzian.

¹¹ Archív Pamiatkového úradu SR Bratislava (ďalej APÚ SR), f. Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951 (ďalej f. POS), škat. 106, Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy v Bratislave Povereníctvu školstva a osvety v Bratislave z 9. 7. 1947.

Jedinou iniciatívou smerujúcou k záchrane pamiatok a umeleckých diel z kaštieľa v Brodzanoch, ktorej výsledok je aspoň čiastočne zdokumentovaný, bol výskum rusistov z Univerzity Komenského v rokoch 1945 a 1946 pod vedením profesora Alexandra V. Isačenka.¹² Ten sa o existencii rukopisných, obrazových a fotografických prameňov so vzťahom k ruskému prostrediu a prepojení Friesenhofovcov na Rusko dozvedel od ruského emigranta Leontija Rjabinina.¹³ Rjabinin ako pracovník finančného riaditeľstva v Nitre viedol vo februári 1937 inventarizačnú komisiu, ktorej úlohou bolo po smrti Natálie Oldenburgovej, predposlednej majiteľky kaštieľa a brodzianskeho panstva, vyčíslit celkovú hodnotu jej majetku pre potreby dedičského konania.

Pozornosť profesora Isačenka a jeho kolegov počas výskumu smerovala predovšetkým na predmety z pozostalosti oboch manželiek Gustáva Friesenhofa, ktoré pochádzali priamo z Ruska alebo s ním úzko súviseli. Vybrané obrazy, výtvarné a fotografické albumy, rukopisné pramene spolu so zachovanou časťou písomného archívu Friesenhofovcov previezli rusisti z Brodzian do Bratislavy na pôdu vtedajšej Slovenskej univerzity.¹⁴ Výsledky svojho bádania v kaštieli v Brodzanoch zhrnul Alexander V. Isačenko v štúdiu *Puškiniana na Slovensku*, ktorú uverejnil nasledujúci rok v *Slovenských pohľadoch*.¹⁵ Čitateľom predstavil šľachtickú rodinu Friesenhofovcov, ich príbuzenstvo s rodinou básnika Puškina a na pozadí

¹² Alexander V. Isačenko (1910 – 1978), ruský emigrant, slavista, jazykovedec, špecialista na fonetiku a fonológiu slovanských jazykov, literárny historik. V rokoch 1943 – 1955 pôsobil ako vedúci Ruského seminára na Filozofickej fakulte dnešnej Univerzity Komenského v Bratislave.

¹³ Túto informáciu sme získali od Rjabininovej najmladšej dcéry Natálie Rjabininy. Ako dieťa chodievala do brodzianskeho kaštieľa na návštevy počas prázdnin, ktoré trávila u Friesenhofovcov žijúcich v susednom Krásne.

¹⁴ Pozri APÚ SR, f. POS, škat. 106, Povereníctvo školstva a osvety Ruskému semináru Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity z 9. 9. 1946; Poverenie pre dr. Isačenka na zaistenie a prevzatie russica v Brodzanoch z 24. 9. 1946.

¹⁵ ISAČENKO, *Puškiniana na Slovensku*, s. 1-15.

niektorých brodzianskych objavov predložil zaujímavé fakty zo života oboch ruských manželiek baróna Gustáva Friesenhofa.

Isačenkov mladší kolega Ján Ferenčík¹⁶ publikoval v nasledujúcom čísle *Slovenských pohľadov* text s názvom *Neznámy rukopis Žukovského na Slovensku*.¹⁷ Jeho nálezom v kaštieli v Brodzanoch bol rukopisný text básne *Motylok i cvety* významného ruského básnika Vasilija Žukovského,¹⁸ ktorú venoval Natálii Ivanovne Ivanovovej. Zároveň sa profesor Isačenko snažil využiť potenciál bohatej knižnice Friesenhofovcov, roky budovanej Gustávom Friesenhofom a jeho dcérou Natáliou Oldenburgovou, pre potreby novozaloženého Ruského seminára na Filozofickej fakulte vtedajšej Slovenskej univerzity, ktorý viedol.¹⁹ Od Povereníctva školstva a osvety získal súhlas na presun skonfiškovaných kníh nielen do fondov knižnice Ruského seminára, ale na viacero pracovísk vtedajšej filozofickej fakulty.²⁰

Podstatnú časť brodzianskych materiálov, ktoré Alexander V. Isačenko previezol do Bratislavy, odovzdala v roku 1947 v Moskve

¹⁶ Ján Ferenčík (1923 – 1989), rusista, prekladateľ z ruskej literatúry, literárny teoretik a kritik.

¹⁷ FERENČÍK, J. Neznámy rukopis Žukovského na Slovensku. In *Slovenské pohľady*, 1947, roč. 63, č. 2-3, s. 181-184.

¹⁸ Vasilij A. Žukovský (1783 – 1852), predstaviteľ raného romantizmu v ruskej literatúre, prekladateľ nemeckej a švajčiarskej literatúry do ruštiny, popredný ruský intelektuál. Získal významné postavenie na cárskom dvore. Pôsobil ako učiteľ ruského jazyka cárovej Alexandry Fjodorovny, manželky Mikuláša I., pôvodom Nemky, vychovávateľ a pedagóg cároviča Alexandra Nikolajeviča, budúceho cára Alexandra II.

¹⁹ APÚ SR, f. POS, škat. 106, Žiadosť Alexandra V. Isačenka Povereníctvu školstva a osvety z 2. 9. 1946 o pridelenie ruských kníh Ruskému semináru; Súhlas Povereníctva školstva a osvety z 9. 9. 1946; Poverenie pre profesora A. Isačenka na prevzatie a zaistenie kníh a iných predmetov z kaštiela v Brodzanoch a ich uloženie na pôde Ruského seminára Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave.

²⁰ APÚ SR, f. POS, škat. 106, Anglické knihy v Brodzanoch – pridelenie pre Anglický seminár; Alexander V. Isačenko Povereníctvu školstva, vied a umení z 26. 2. 1952.

delegácia slovenských spisovateľov Zväzu sovietskych spisovateľov. Výmenou za ne mala slovenská strana získať originály, príp. kópie Štúrových rukopisov.²¹ Oficiálny pokyn na tento akt síce vydal vtedajší povereník školstva a osvety Laco Novomeský, za jeho rozhodnutím však stojí jednoznačný vplyv Alexandra Isačenka. Tento ruský intelektuál musel mať záujem, aby sa predmety, ktoré vnímal ako súčasť kultúrneho a umeleckého dedičstva Ruska, dostali späť do vlasti. Dnes sa teda Isačenkou zabavený písomný archív Friesenhofovcov a rodinná korešpondencia nachádzajú vo fondoch Inštitútu ruskej literatúry, tzv. Puškinského domu v Petrohrade,²² rodinné portréty s fotografickými albumami patria Všeruskému múzeu A. S. Puškina v Petrohrade.

A aký bol ďalší osud opusteného šľachtického sídla, ktoré ešte donedávna dýchalo kultúrou a spoločenskými aktivitami? Nasledoval celý rad necitlivých zásahov, ktoré ho v priebehu niekoľkých rokov zmenili na ruinu stojacu na prahu zániku.²³ Krátko po tom, ako bol mobiliár z kaštiela rozkradnutý, nastáhovalo sa do prázdnych miestností dvanásť brodzianskych rodín.²⁴ Aj ich niekoľko-

²¹ APÚ SR, f. POS, škat. 106, Alexander V. Isačenko Povereníctvu školstva, vied a umení z 26. 2. 1952. Súčasťou listu bola i príloha Soznam kníh a iných predmetov z Brodzian. Príloha obsahuje všetky položky, ktoré boli darované ruskej strane. Odpis zápisu o darovaní spolu so zoznamom predmetov, vyhotovený v slovenčine, je súčasťou zbierkového fondu SNK – Slovanského múzea A. S. Puškina.

²² Институт русской литературы АН РФ Санкт Петербург (ИРЛИ), рукописный отдел, фонд no. 409 Фогель фон Фризенгофы. (Institut ruskoj literatury AN RF Sankt Peterburg, rukopisnyj otdel, fond no. 409 Fogel fond Frizengofy).

²³ Podrobnejšie pozri APÚ SR, f. POS, škat. 106; f. Krajský ústav Štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, škatuľa 62 a 63, f. Slovenský pamiatkový ústav, škatuľa 28, f. Základný výskum – Zbierka zákl. výskumov, Z237 a f. Základný výskum – Zbierka výskumných správ, T 355.

²⁴ APÚ SR, f. Slovenský pamiatkový ústav (ďalej f. SPÚ), škatuľa (ďalej škat.) 28, Dokument – umelecko-historický, technický popis jestvujúceho stavu komplexnej akcie Brodzany – kaštieľ.

ročný pobyt výrazne prispel k devastácii budovy. Vedľajšie krídlo kaštieľa – budova rodinnej knižnice Friesenhofovcov – sa stalo sídlom Miestneho národného výboru. Ten ešte v roku 1946 požiadal o „vypustenie časti parku na stavebné pozemky pre sociálne slabých a vojnou poškodených obyvateľov obce“.²⁵

Povereníctvo školstva a osvetu vydalo súhlasné stanovisko, keďže pozemky ležali pri obecnej ceste a týkalo sa „čiasťky parku, ktorá je z hľadiska ochrany prírody bezvýznamná“.²⁶ Intenzívne úsilie Miestnej roľníckej skupiny a Športového klubu z Brodzian o ďalšiu parceláciu parku na stavebné pozemky a na vybudovanie obecného ihriska spolu s výrubom historických drevín už Povereníctvo školstva a osvetu nepodporilo a parcelácia sa zastavila.²⁷ Neudržiavaný park však pustol a drobnú architektúru – altánky, fontánu a lavičky, ktoré slúžili bývalým majiteľom a dotvárali atmosféru pôvodnej anglickej záhrady, zničili vandali. Podobný neradostný koniec čakal empírovú oranžériu, nachádzajúcu sa v parku neďaleko kaštieľa, ktorá musela uvoľniť miesto novej pekárni.²⁸ Prilahlé hospodárske budovy, tvoriace tzv. panský dvor a ležiace popri obecnej ceste, boli vyňaté spod pamiatkovej ochrany a pridelené Jednotnému roľníckemu družstvu v Brodzanoch.

Prvá šanca na záchranu bývalého šľachtického sídla prišla v polovici 50. rokov, keď sa o kaštieľ ako národnú kultúrnu pamiatku začali zaujímať vtedajší pamiatkari. Stavebný a historický prieskum odhalil pôvodné fasádne omietky a prvky renesančnej architektúry,

²⁵ APÚ SR, f. POS, škat. 106, Miestny národný výbor v Brodzanoch Povereníctvu školstva a osvetu z 9. 9. 1946.

²⁶ APÚ SR, f. POS, škat. 106, Povereníctvo školstva a osvetu Miestnemu národnému výboru v Brodzanoch zo 7. 10. 1946.

²⁷ APÚ SR, f. POS, škat. 106, Povereníctvo školstva a osvetu Povereníctvu pôdohospodárstva a pôdnej reformy zo 26. 7. 1947.

²⁸ APÚ SR, f. SPÚ, škat. 28, Krajský národný výbor v Nitre Okresnému sväzu spotrebných družstiev Partizánske z 9.11. 1954.

ry, ktoré boli prekryté neskoršími stavebnými úpravami kaštieľa.²⁹ V čase, keď socialistické Československo ako súčasť východného bloku patrilo medzi satelity Sovietskeho zväzu, začal práve ruský rodinný kontext Friesenhofovcov ideologicky výrazne zapadať do toľko zdôrazňovaného rusofilstva vyplývajúceho z politickej orientácie na Sovietsky zväz. A tak popri skutočnosti, že kaštieľ v Brodzanoch je „dokladom vyspelého renesančného staviteľstva horného Ponitria“,³⁰ sa zdôrazňoval jeho význam „pre literárnu históriu tým, že tu bývali majiteľmi príbuzní veľkého ruského básnika Puškina“.³¹

Po schválení zámeru na opravu kaštieľa vypracoval Štátny ústav pre rekonštrukciu pamiatkových miest a objektov v roku 1957 generálny projekt na jeho opravu a rekonštrukciu, ktorý v druhej fáze počítal aj s úpravou parku.³² Na strane vrchného investora stálo Povereníctvo školstva a kultúry, ktoré malo naďalej vo svojej pôsobnosti pamiatkovú ochranu.³³ Paralelne s tým hľadali vtedajšie politické a stranícke orgány spolu s pamiatkarmi vhodné využitie pre opravenú historickú budovu. Z bývalého šľachtického sídla sa mal stať kultúrny dom či osvetové centrum s knižnicou, čítárňou a klubovňou, ktoré v obci chýbali. Vzhľadom na havarijný stav krovu a značné poškodenie šindľovej krytiny, ktoré spôsobovalo zatekanie

²⁹ APÚ SR, f. SPÚ, škat. 28, Štátny ústav pre rekonštrukciu miest a pamiatkových objektov – Ateliér Slovensko Slovenskému pamiatkovému ústavu v Bratislave zo 6. 12. 1956.

³⁰ APÚ SR, f. SPÚ, škat. 28, Dokument: umelecko-historický a technický opis stavu kaštieľa v Brodzanoch vyhotovený Slovenským pamiatkovým ústavom v Bratislave v roku 1956.

³¹ APÚ SR, f. SPÚ, škat. 28, Dokument – Popis zámeru architektonického a pamiatkárskoho komplexnej akcie Brodzany kaštieľ z januára 1956.

³² APÚ SR, f. SPÚ, škat. 28, Schvaľovací výmer z 5. 8.1957; Štátny ústav pre rekonštrukciu miest a pamiatkových objektov – Ateliér Slovensko Povereníctvu školstva a kultúry, oddelenie pamiatok a múzeí zo 16. 7. 1957; Štátny ústav pre rekonštrukciu miest a pamiatkových objektov – Ateliér Slovensko Slovenskému pamiatkovému ústavu v Bratislave z 10. 1. 1957.

³³ Vládnym nariadením z 24. 7. 1956 sa z Povereníctva školstva a osvetu zriadilo Povereníctvo školstva a kultúry.

a ohrozovalo klenby a stropy v kaštieli, sa rekonštrukčné práce začali v roku 1958 opravou krovu a strechy.³⁴ Ďalej sa však v rekonštrukcii nepokračovalo a oprava kaštiela na základe schváleného generálneho projektu sa už neuskutočnila.

Nasledujúce roky čakalo šľachtické sídlo Friesenhofovco v ďalšiu príležitosť, ale s postupujúcou devastáciou sa šanca na jeho záchranu znižovala. Príbuzenstvo Friesenhofovco v rodinu básnického barda A. S. Puškina napokon kaštieľ v Brodzanoch zachránilo na prahu jeho zániku. Ešte v polovici 60. rokov prišli slovenskí rusisti s myšlienkou vybudovať v priestoroch brodzianskeho kaštiela múzeum venované básnikovi Puškinovi. Až idea využiť ruského básnika ako symbol na ideologicky motivované vytvorenie múzea prebudila záujem kompetentných úradov o záchranu spustošenej historickej pamiatky. Katedra rusistiky Filozofickej fakulty UK v Bratislave a vtedajšie Okresné vlastivedné múzeum v Topoľčanoch predložili Slovenskej národnej rade návrh na zriadenie múzea prezentujúceho slovensko-ruské literárne a kultúrne vzťahy. Vzniku múzea však musela predchádzať rozsiahla niekoľkoročná rekonštrukcia zdevastovaného kaštiela. Proces jeho záchrany, trvajúci desaťročia, poznačený omylmi a dlhými obdobiami nezájmu o túto historickú pamiatku, sa napokon úspešne zavŕšil.

Ešte pred ukončením rekonštrukčných prác – vo februári 1978 poverilo Ministerstvo kultúry Slovenskej socialistickej republiky Maticu slovenskú prípravou expozície budúceho múzea v Brodzanoch. Autormi libreta a scenára boli pracovníci Literárnomúzejného oddelenia Matice slovenskej Imrich Sedlák a Juraj Cho-

³⁴ APÚ SR, f. SPÚ, škat. 28, Brodzany – správa o stavebnom prieskume štátneho kaštiela vypracovaná Štátnym ústavom pre rekonštrukciu miest a pamiatkových objektov – Ateliér Slovensko pre Poverenie školstva a kultúry z 10. 9. 1956; Oznamenie započatia stavby adresované Pamiatkostavom Žilina Krajskému národnému výboru v Nitre 4. 4. 1958; Denné záznamy o priebehu stavby zo 17. 7. 1958; Pamiatkostav Žilina Krajskému národnému výboru v Nitre z 8. 7. 1958.

van.³⁵ Na budovaní expozície brodzianskeho múzea sa podieľali aj viaceré domáce i zahraničné vedecké a múzejné inštitúcie, najmä Literárnovedný ústav SAV, Slovenská národná galéria a Okresné vlastivedné múzeum v Topoľčanoch (dnešné Tribečské múzeum v Topoľčanoch). Literárne múzeum A. S. Puškina, ako bolo brodzianske múzeum pomenované, slávnostne sprístupnili verejnosti 15. novembra 1979 v roku 180. výročia narodenia ruského básnika.

Prvá expozícia, rozčlenená na štyri časti a situovaná na prízemí a prvom poschodí kaštiela, prezentovala:

Slovensko-ruské literárne vzťahy s dôrazom na postavenie ruskej literatúry na Slovensku v 19. storočí.

Vzťahy Slovenska k ruskej a sovietskej literatúre v medzivojnovom období (1918 – 1938) a po druhej svetovej vojne.

Život a tvorbu A. S. Puškina v podobe kompozične a funkčne samostatnej sály, s ťažiskom na hlavné životné etapy a literárne prejavy básnika a ohlas jeho diela na Slovensku.

Tzv. brodziansko-puškinovskú tradíciu, čiže písomné, ikonografické a vecné pamiatky, ktoré sa pôvodne nachádzali v brodzianskom kaštieli. Stali sa súčasťou niekoľkých štylizovaných rodinných salónov a takýmto spôsobom dokumentovali ruský rodinný kontext Friesenhofovco a ich príbuzenstvo s rodinou básnika Puškina

Najatraktívnejšou časťou vtedajšej stálej expozície bola historická časť, teda spomínané rodinné salóny situované na prvom poschodí kaštiela. Významnou mierou ich obohatil Historický ústav

³⁵ Archív Matice slovenskej Martin (ďalej AMS), f. Brodzany – Literárne múzeum A. S. Puškina (ďalej B – LM ASP), (nespracovaný fond), Návrh na sprístupnenie expozície Literárneho múzea A. S. Puškina v Brodzanoch a na zabezpečenie jeho perspektívy. Pozri aj AMS, f. B – LM ASP, Informatívna správa o príprave expozície Literárneho múzea A. S. Puškina v Brodzanoch z 13. apríla 1979, ktorú vypracoval Imrich Sedlák, schválená predsedníctvom Výboru Matice slovenskej na zasadnutí 26. apríla 1979; Pozri aj SEDLÁK, I. Literárne múzeum A. S. Puškina, Partizánske-Brodzany. Sprievodca po expozícii. Martin : Matica slovenská, 1979, s. 5. Pozri aj MAŤOVČÍK, A. *Slovenské múzeum A. S. Puškina, Brodzany. Sprievodca po expozícii*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007, s. 8.

Slovenského národného múzea v Bratislave (dnešné SNM-Historické múzeum), ale aj Múzeum Červený Kameň v Častej (dnešné SNM-Múzeum Červený Kameň) zapožičaním exponátov, pôvodne pochádzajúcich z brodzianskeho kaštieľa. Zbierkové predmety z fondov dnešného SNM-Historického múzea tvorili pamiatky odvezené profesorom A. V. Isačekom z kaštieľa v Brodzanoch na jeho pracovisko na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Spomínali sme, že časť z nich bola v roku 1947 darovaná ruskej strane. Zvyšné pamiatky musel Isačenko v roku 1955 na pokyn Povereníctva školstva a osvety odovzdať do fondov Slovenského múzea v Bratislave.³⁶ Neskôr sa presunuli na obnovený Bratislavský hrad, pracovisko Historického ústavu Slovenského národného múzea.³⁷ A tak sa formou výpožičky vrátili do kaštieľa v Brodzanoch predmety z pozostalosti oboch manželiek baróna Gustáva Friesenhofa – najmä výtvarné a fotografické albumy, herbáre, obrazy, litografie a rukopisné texty.³⁸ Brodzianske materiály skúmal a identifikoval ruský literárny vedec a puškinológ Lev Sergejevič Kiškin, ktorý navštívil Brodzany niekoľkokrát v 60. a 70. rokoch 20. storočia a stál pri zrode múzea.³⁹ Aj jeho príspevom sa unikátne materiály dostali po mnohých rokoch naspäť do Brodzian.

³⁶ Súkromný archív Barbary Kühnelt-Leddihn, Viedeň, Музей А. С. Пушкина в Бродянах и его предистория (Muzej A. S. Puškina, v Brodzanach i jeho predistorija) s. 7, strojopisný text. Zlúčením Slovenského múzea v Bratislave a Slovenského národného múzea v Martine vzniklo v roku 1961 Slovenské národné múzeum so sídlom v Bratislave.

³⁷ Obnovený Bratislavský hrad sa v roku 1967 stal sídlom Historického odboru SNM, ktorý bol v roku 1969 premenovaný na Historický ústav SNM a v roku 1991 sa jeho názov zmenil na SNM-Historické múzeum.

³⁸ Podrobnejšie pozri LUKÁČOVÁ, A. Slovánske múzeum A. S. Puškina, Brodzany. In ELIÁŠ, A. – KUSÁ, M. (eds). *A. S. Puškin na Slovensku (1988 – 2015)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 83-99.

³⁹ КИШКИН. Чехословацкие находки, s. 65-134. (KIŠKIN. Českoslovačkie nachodki, s. 65-134); KIŠKIN, L. S. *Brodzianske kultúrne pamiatky*. Martin : Matica slovenská, 1981, 57 s. Pozri aj AMS, f. B – LM ASP, Žiadosť vedúceho Literárnemuzejného oddelenia MS J.

V čase svojho vzniku predstavovala expozícia brodzianskeho múzea ojedinelý typ literárnej expozície, vyznačujúci sa viacerými progresívnymi prvkami. A tak sa múzeum, svojím charakterom i architektonicko-výtvarným riešením unikátne, stretlo s veľkým záujmom verejnosti. Rovnako vzbudzovalo pozornosť vysokých stranických a štátnych činiteľov nielen z Československa, ale aj Sovietskeho zväzu. Medzi najzaujímavejších hostí múzea v priebehu 80. rokov nepochybne patrili gróf Georg Welsburg, posledný majiteľ brodzianskeho kaštieľa a právnik Alexandry a Gustáva Friesenhofovcov, či puškinológ Nikolaj Rajevský, ktorý sa do Brodzian vrátil po 48 rokoch.⁴⁰ Súčasťou pamiatkového areálu múzea sa stal i historický park, ktorý sa po revitalizácii a celkovej úprave v prírodno-krajinárskom slohu v roku 1983 konečne vrátil do života, aj keď kompozične jeho súčasná podoba nezodpovedá pôvodnej.⁴¹

Počas svojej existencie prešlo múzeum niekoľkými významnými zmenami. Pri príležitosti 10. výročia bola v roku 1989 verejnosti sprístupnená reінštalovaná literárna expozícia, ktorá novým výtvarným a architektonickým stvárnením nadobudla modernejší charakter. Súčasťou reінštalovanej literárnej expozície sa stali aj portrétné busty predstaviteľov slovenskej, ruskej a sovietskej literatúry osadené v areáli brodzianskeho parku spolu s bustou básnika A. S. Puškina. Krátko po reінštalácii skončil socialistický režim a v dôsledku spoločensko-politických zmien boli z expozície odstránené všetky ideologické neliterárne prvky, ktoré ju zaťažovali a svojou poplatnosťou dobe znižovali jej hodnotu a presvedčivosť. A tak porevolučné 90. roky, charakteristické svojím výrazným odklonom od sovietskych

Chovana o mimoriadne vyslanie vedeckého pracovníka Leva Kiškina z Sovietskeho zväzu z 18. mája 1978.

⁴⁰ Záznam rozhovoru autorky s prvou vedúcou Literárneho múzea A. S. Puškina v Brodzanoch Elenou Bančákovou z 1. februára 2017 a fotografie z návštevy Georga Welsburga a Nikolaja Rajevského v múzeu (všetko vo vlastníctve autorky).

⁴¹ APÚ SR, f. Krajský ústav Štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, škat. 62, Park Brodzany – Záznam o vykonanej revízii z roku 1986.

a, bohužiaľ, aj ruských tradícií (hoci ruské neznamenaloby vždy sovietske), postavili brodzianske múzeum pred zásadnú otázku, akým smerom sa bude ďalej uberať. V intenciách svojho zamerania, ako vyprofilované literárne múzeum, videlo perspektívu vo výskume a prezentácii slovensko-slovanských literárnych vzťahov a súvislostí, ktoré by nahradili dovtedajšie dominantné postavenie ruskej literatúry a kultúry v expozícii a poskytlo tak návštevníkom obraz širšieho slovanského kontextu, v ktorom sa vyvíjala slovenská literatúra.⁴² Z tohto dôvodu sa vedenie Matice slovenskej rozhodlo zmeniť názov múzea na Slovanské múzeum A. S. Puškina, aby sa aj navonok deklarovalo nové smerovanie múzea a charakter jeho literárnej expozície.⁴³ Napriek názvu i skutočnosti, že ďalšia akvizičná činnosť múzea postupovala v súlade s plánovanou orientáciou na slovanské literatúry, nová expozícia sa nikdy nezrealizovala.

Od roku 2000 pôsobí Slovanské múzeum pod správou Slovenskej národnej knižnice, ktorá sa rozhodla posilniť historickú časť expozície, situovanú na poschodí kaštieľa.⁴⁴ K pôvodným trom štylizovaným dobovým salónom venovaným ruskému rodinnému kontextu Friesenhofovcov pribudli v roku 2005 nové miestnosti vybudované podľa návrhu literárnych vedcov a muzeológov Miša A. Kováča a Augustína Maťovčíka.⁴⁵ Múzeum tak dostalo možnosť prezentovať svojim návštevníkom pozoruhodné životné príbehy

ďalších členov rodu – vojvodkyne Natálie Oldenburgovej⁴⁶ a baróna Gregora Friesenhofa,⁴⁷ ktorí sa svojimi rôznorodými a výnimočnými aktivitami dopracovali až k stredoeurópskemu významu.

Do roku 2009 ponechala Slovenská národná knižnica v múzeu literárnu expozíciu, mapujúcu slovenskú literatúru od veľkomoravských čias po realizmus v kontexte slovensko-ruských literárnych vzťahov, navštevovanú predovšetkým stredoškolskými študentmi. Plesne a stúpajúca vlhkosť, ktorou nasiakli vnútorné i vonkajšie omietky prízemných priestorov brodzianskeho kaštieľa, začali ohrozovať expozíciu i samotných návštevníkov, a tak boli tieto priestory múzea z hygienických a bezpečnostných dôvodov zatvorené a expozícia zrušená.

V roku 2021 sa uskutočnila sanácia základov a obvodového muriva proti vlhkosti na vonkajších a vnútorných stenách kaštieľa. Kaštieľ získal nové omietky a v zrekonštruovaných prízemných miestnostiach plánuje Slovenská národná knižnica sprístupniť nové výstavné priestory, ktoré by nadviazali na súčasnú stálu expozíciu na poschodí a rozšírili ju. Tým nadobudne celá expozícia brodzianskeho múzea ucelený a jednotný charakter.

⁴² AMS, f. B – LM ASP, Konceptia Literárneho múzea A. S. Puškina v Brodzanoch z 1. marca 1994, ktorú vypracovali vedúci múzea Marián Škotka a riaditeľ Slovenského národného literárneho múzea Matice slovenskej Imrich Sedlák. K tomu aj AMS, f. B – LM ASP, ČERVENĀK, Andrej. Niekoľko poznámok ku Konceptii Literárneho múzea A. S. Puškina v Brodzanoch zo 14. marca 1997.

⁴³ AMS, f. B – LM ASP, FILIPOVÁ, H. Slovanské múzeum A. S. Puškina Brodzany. Pozri aj KOLLÁROVÁ, E. Brodzany – Slovanské múzeum? In *Literárny týždenník*, 1995, roč. 8, č. 2, s. 4-5.

⁴⁴ K stálej expozícii pozri LUKÁČOVÁ, *Slovanské múzeum A. S. Puškina, Brodzany*.

⁴⁵ MAŤOVČÍK, *Slovanské múzeum A. S. Puškina, Brodzany*, s. 9.

⁴⁶ Natália Oldenburgová (1854 – 1937), dcéra Gustáva a Alexandry Friesenhofovcov, predposledná majiteľka kaštieľa. V Brodzanoch realizovala viacero sociálnych a charitatívnych projektov venovaných pomoci obyvateľom regiónu horného Ponitria. V roku 1898 založila v obci prvé potravné a spotrebné družstvo v Uhorsku, okrem neho spoluzakladala obecné úverné družstvo a gazdovský nájomný spolok. Aktívne sa venovala výtvarnému umeniu. Stala sa mecénkou viacerých umelcov – literátov, hudobníkov a výtvarníkov, ktorým v kaštieli v Brodzanoch poskytovala zázemie a podmienky na tvorbu počas ich tvorivých pobytov.

⁴⁷ Gregor Friesenhof (1840 – 1913), syn Gustáva Friesenhofa z prvého manželstva s Natáliou Ivanovnou Ivanovovou. Podporovateľ národno-emancipačných snáh Slovákov a člen prvého stáleho výboru Matice slovenskej. Zakladateľ prvého agrometeorologického observatória v Uhorsku, svojimi vedeckými aktivitami stál pri zrode slovenskej meteorológie a národohospodárstva. V roku 1872 spolu s ďalšími statkármi na hornej Nitre založil unikátny Hospodársky spolok pre údolie Nitry.

Stálicou múzea naďalej zostáva veľký ruský básnik Alexander Sergejevič Puškin. Samostatná expozícia s názvom Sála A. S. Puškina prezentuje básnikov život a tvorbu i reflexiu jeho diela v slovenskej literatúre. Puškin v Brodzanoch nikdy nebol a ani len o nich nepočul. V kaštieli sa vždy pohyboval iba symbolicky. Napriek tomu by táto pýcha Brodzian prestala existovať, keby ju ruský básnik nezachránil.

Fotografická príloha

Obr. č. 1: Gustáv a Alexandra Friesenhofovci, 70. roky 19. storočia. Zdroj: SNK – Slovanské múzeum A. S. Puškina

Obr. č. 2: Kaštieľ v Brodzanoch na fotografii z prelomu 19. a 20. storočia. Zdroj: archív autorky

Obr. č. 3: Pohľad na kaštieľ v Brodzanoch v roku 1958. Zdroj: Archív Pamiatkového úradu v Bratislave

Obr. č. 4: Príhovor ministra kultúry SSR Miroslava Válka počas otvorenia Literárneho múzea A. S. Puškina v Brodzanoch 15. 11. 1979. Zdroj: archív SNK – Slovanské múzeum A. S. Puškina

Obr. č. 5: Kaštieľ v Brodzanoch po rekonštrukcii v roku 2021. Zdroj: Dana Vojtková, SNK – Slovanské múzeum A. S. Puškina

Zoznam použitých zdrojov:

Archívne pramene

- Archív Matice slovenskej Martin -
- Fond Literárne múzeum A. S. Puškina v Brodzanoch (fond nespracovaný)
- Archív Pamiatkového úradu Slovenskej republiky Bratislava
- Fond Pamiatkové orgány na Slovensku 1919 – 1951
- Fond Krajský ústav Štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave
- Fond Slovenský pamiatkový ústav
- Fond Základný výskum – Zbierka zákl. výskumov
- Fond Základný výskum – Zbierka výskumných správ
- Archív Slovenského národného múzea Bratislava
- Fond Brodzany (fond nespracovaný)
- Súkromný archív Alexandry Lukáčovej, Fond Friesenhof Brodzany
- Súkromný archív Barbary Kühnelt-Leddihn, Viedeň

Literatúra

- FERENČÍK, Ján. Neznámy rukopis Žukovského na Slovensku. In *Slovenské pohľady*, 1947, roč. 63, č. 2-3, s. 181-184.
- ISAČENKO, Alexander V. Puškiniana na Slovensku. *Slovenské pohľady*, 1947, roč. 63, č. 1, s. 1-15.
- KIŠKIN, Lev S. *Brodzianske kultúrne pamiatky*. Martin : Matica slovenská, 1981, 57 s.
- КИШКИН, Лев: Чехословацкие находки. Москва : Советская Россия, 1985, s. 65-135. (KIŠKIN, L. Čechoslovackije nachodki. Moskva : Sovetskaja Rossija, 1985, 65-135).
- LUKÁČOVÁ, Alexandra. Slovenské múzeum A. S. Puškina, Brodzany. In ELIÁŠ, Anton – KUSÁ, Mária (eds). *A. S. Puškin na Slovensku (1988 – 2015)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, s. 83-99. ISBN 978-80-223-4465-4.
- LUKÁČOVÁ, Alexandra. Talianske cesty ruských umelcov a aristokratov v prvej polovici 19. storočia. Aké stopy zanechali na území

- Slovenska? In *Historický časopis*, 2021, roč. 69, č. 2, s. 247-271. ISSN 0018-2575.
- LUKÁČOVÁ, Alexandra. Tajomstvá aristokratických herbárov. Okno do života Natálie I. Zagriažskej-Friesenhofovej. In *História*, 2017, roč. 16, č. 2, s. 27-32. ISSN 1335-8316.
- LUKÁČOVÁ, Alexandra: *Kaštieľ v Brodzanoch a jeho majitelia v regionálnom i slovenskom kontexte (1844 – 1945)*. Rigorózna práca na FF UK. Bratislava, 2016.
- HOLEC, Roman – LUKÁČOVÁ, Alexandra. *Európsky rod v slovenskom svete*. Bratislava : Slovart, 2023. ISBN 978-80-556-4745-6.
- MAŤOVČÍK, Augustín: *Slovanské múzeum A. S. Puškina, Brodzany. Sprievodca po expozícii*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2007. ISBN 978-80-89023-95-0.
- РАЕВСКИЙ, Николай. В замке А. Н. Фризенгоф-Гончаровой. In Пушкин. Исследования и материалы. Т. IV. Санкт Петербург: Институт русской литературы АН РФ, 1962, s. 379-393. . (RAJEVSKIJ, N. V zamke A. N. Frizengof-Gončarovej. In Puškin, Issledovanija i materialy. T. IV. Sankt Peterburg : Institut ruskoj literatury AN RF, 1962, s. 379-393)
- РАЕВСКИЙ, Николай. Портреты заговорили. Том I. Алма-Ата: Жазушы, 1983, s. 41-87. (RAJEVSKIJ, N. PORTRETY ZAGOVORILI. TOM I. ALMA-ATA : ŽAZUŠI, 1983, S. 41-87)
- РАЕВСКИЙ, Николай. Пушкин и Александрина. Запретная любовь поэта Москва : Алгоритм, 2013. ISBN: 978-5-4438-0166-7. (RAJEVSKIJ, N. Puškin i Aleksandrina. Zapretnaja ljubov poeta. Moskva : Algoritm, 2013).
- SEDLÁK, Imrich. *Literárne múzeum A. S. Puškina Partizánske – Brodzany. Sprievodca po expozícii*. Martin : Matica slovenská, 1979.
- SIBYLOVÁ, Michaela. Knihy Natálie Oldenburgovej (1854 – 1937) vo fonde Univerzitetnej knižnice v Bratislave a ich osudy po roku 1945. In BÔBOVÁ, Mária – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – DOKTOROVÁ, Oľga (eds.). *Šľachta stredného Slovenska a jej vplyv na kultúrny rozvoj regiónu*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2015, s. 265-274.

70 rokov Podjavorinského múzea v Novom Meste nad Váhom

Mgr. Kristína Danková, PhD., Trenčianske múzeum v Trenčíne, oddelenie Podjavorinské múzeum, Námestie slobody 4, 915 01 Nové Mesto nad Váhom, Slovensko, email: kristina.dankova@muzeumtn.sk

Abstract

The Podjavorina Museum is a department of the Trenčín Museum, which based on a regional research collects, professionally administers and by means of scientific methods provides treatment of the articles of museum value as tangible evidence of the social development. Its activities are focused on the historical development of the town and its surrounding area and on the literary history of the Middle Považie region. In order to gain more detailed knowledge of the contemporary development of the Podjavorina Museum, this article is deliberately oriented predominantly on the past.

Keywords museum, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, history, building

V mojom príspevku som sa snažila priblížiť históriu budovy a kultúrnej inštitúcie, ktorá sa síce nazýva Podjavorinské múzeum, ale samostatným múzeom nie je. Je oddelením Trenčianskeho múzea v Trenčíne. Je však pravdou, že samostatným múzeom bolo dve desiatky rokov od svojho vzniku v roku 1950 až do roku 1971. Vtedajšie Okresné múzeum v Novom Meste nad Váhom, dnešné Podjavorinské múzeum, si v roku 2020 pripomenulo 70. výročie svojho vzniku. Sídli v barokovej budove, nazývanej Ghillányho dom alebo

„Ghillányovec“ podľa jedného z majiteľov, ktorá stojí uprostred západnej strany námestia.

Stavba tohto honosného štvorkrídlového objektu sa datuje do roku 1740.¹ Generál Ján Ghillány (1687 – 1752) svoju vojenskú kariéru skončil v husárskom pluku pravdepodobne v roku 1741, keď mu Mária Terézia udelila za vojenské zásluhy barónsky titul. Nie je známe, kedy začal Ghillány bývať v Novom Meste. Stavba „Ghillányovca“ však pravdepodobne súvisí s jeho odchodom do penzie. V meste vlastnil aj ďalšie majetky, medzi ktoré patrilo napríklad tzv. Ghillányho mlyn, ktorého budova sa ešte dnes nachádza na Bzinskej ulici v Novom Meste nad Váhom.² V druhej polovici 19. storočia patrilo tento dom židovskej rodine Lackovcov. Herman Lacko bol posledným majiteľom domu z rodiny Lackovcov. V roku 1896 sa dostáva do vlastníctva židovskej rodiny Löwingerovcov. Ako vlastníkom bol do roku 1921 zapísaný novomestský liehovarník Armin Löwinger spolu so svojou manželkou Amáliou, rod. Schenkovou. Po jeho smrti zdedila druhú polovicu domu a celú nehnuteľnosť vlastnila až do 21. apríla 1941. Vo vlastníctve ju nahradila jej dcéra Rozália Hilferdingová, rod. Löwingerová. Na nehnuteľnosť sa v roku 1945 podľa nariadenia SNR č. 50/45 uvalila národná správa.

V roku 1953 sa vlastníkom domu stal československý štát v správe Miestneho národného výboru v Novom Meste nad Váhom. V roku 1956 bolo okrem múzea v budove v podnájme šesť rodín. Po generálnej oprave budovy v roku 1961 múzeum postupne prevzalo do užívania všetky miestnosti budovy.

O zriadenie múzejného zariadenia v meste sa usilovali viacerí nadšenci pre históriu z radov učiteľov a úradníckej inteligencie už za prvej Československej republiky. Hoci poslanie múzea, tak ako iné podobné zariadenia v tomto období, sledovalo predovšetkým ideologické ciele, jeho založenie a činnosť musíme brať ako pozi-

¹ KARLÍK, J. – BERKOVÁ, E. *Nové Mesto nad Váhom*. Nové Mesto nad Váhom : TISING, 2010, s. 349.

² KARLÍK, J. – BERKOVÁ, E. *Nové Mesto nad Váhom 2*. Nové Mesto nad Váhom : TISING, 2013, s. 17.

tívny jav. Činnosť múzea sa rozbiehala pomerne v priaznivých pracovných podmienkach. Podjavorinské múzeum je jedným z prvých múzeí, ktoré vznikli na Slovensku po roku 1945. Vzniklo 9. októbra 1950 ako Okresné múzeum v Novom Meste nad Váhom. Zriadením múzea bola poverená Okresná muzeálna spoločnosť. Jej členmi boli vedúca odboru kultúry Malvína Triaviencová, inšpektor kultúry Pavol Valovič a ďalší zamestnanci bývalého Okresného úradu v Novom Meste nad Váhom.³ Riešením úloh vedeckého charakteru bol poverený regionálny historik Dr. Július Ethey, ktorý musel neskôr pre dôkladne uplatňovanú kádrovú politiku z múzea odísť. Jeho zásluhou sa do múzea dostala časť jeho cenných súkromných zbierok a aj obsiahly fond fotonegátívov. Pavol Valovič bol poverený správou múzejných zbierok v čase, keď prechádzali pod štátnu správu sídelné budovy bývalej šľachty. Pre múzeum získal časť zbierok z kaštieľov v Kočovciach a Lúke. Je pravda, že veľa hodnotných predmetov, písomností a kníh sa nepodarilo zachrániť, pretože neboli majetkovoprávne usporiadané. Po smrti dr. Rakovského, posledného majiteľa kočovského kaštieľa, ich ako dedičstvo získal dr. Bonmarca a odviezol ich do Talianska.⁴

Od roku 2013 sa múzejné zbierky sústreďovali v budove na hlavnom námestí, ktorá dodnes slúži pre potreby múzea. Prvá múzejná expozícia bola otvorená 1. mája 1953 a pripravil ju Rudolf Motola, ktorý mal zásluhy aj na odbornom vedení evidencie zbierok. Na jeho prácu nadviazala Katarína Zavadová-Jančová. Jej zásluhou sa zbierkový fond múzea obohatil o umelecko-historické zbierkové predmety, ktoré pochádzali predovšetkým z bývalých šľachtických sídel a domov zámožných mešťanov. Bola autorkou prvej výstavy Ladislava Medňanského na Slovensku, rodáka z neďalekého Beckova, a jej zásluhou bola inštalovaná národopisná časť expozície. Jozef Ondrejka do múzea nastúpil v roku 1960 na pozíciu kustóda, správ-

³ Zriadenie múzea v Novom Meste nad Váhom (Dokument je uložený v archíve Podjavorinského múzea bez signatúry).

⁴ ONDREJKA, J. – ŽIARAN, I. K štyridsiemu výročiu založenia múzea v Novom Meste nad Váhom. In *Múzeum*, 1990, roč. 35, č. 4, s. 29.

cu zbierok. Už začiatkom roka 1961 ho zvolili za riaditeľa Trenčianskeho múzea v Trenčíne. Počas svojho pôsobenia sa zameriaval nielen na akvizície množstva zbierkových predmetov, regionálny výskum a šírenie osvetu, ale aj rekonštrukciu a záchranu budov múzeí v Novom Meste nad Váhom, Trenčíne a okolí. V rokoch 1968 – 1997 bol vedúcim Literárneho oddelenia Trenčianskeho múzea v Novom Meste nad Váhom. Po ňom sa stal novým vedúcim PhDr. Jozef Karlík, ktorý tu pôsobil do roku 2015.

V roku 1960 zanikol Novomestský okres a Nové Mesto nad Váhom stratilo charakter politicko-správneho strediska podjavorinského kraja. Do popredia sa dostala naliehavá otázka špecializácie múzea. Pôvodný návrh špecializácie sledoval okrem iného aj výskum pravekých sídlisk nachádzajúcich sa v južnej časti Trenčianskeho okresu, ako aj výskum drevárskej výroby typickej pre ľud kraja pod Javorinou. Dôraz bol kladený predovšetkým na literárnu históriu a jej výskum sa robil v rámci celého okresu Trenčín. Čoskoro sa stalo Literárnym oddelením Trenčianskeho múzea v Trenčíne, jedného z najstarších múzeí na Slovensku.

Výrazným medzníkom v dejinách múzea je rok 1969, kedy došlo pri havárii vodovodu k podmáčaniam sprasového podlažia pod celou budovou múzea, ktorá popraskala, a boli narušené jej nosné konštrukcie. Expozičné priestory boli následne uzavreté a zbierky i pracovne premiestnené do náhradných priestorov. Celý objekt sa prebudoval do tej podoby, ako pred poslednými stavebnými úpravami.

V roku 1971 bolo bývalé Okresné vlastivedné múzeum v Novom Meste nad Váhom včlenené ako oddelenie do Trenčianskeho múzea. Svoju činnosť zameriava na historický vývoj mesta a najbližšej oblasti a literárnu históriu stredného Považia (od Piešťan po Púchov). Nachádzajú sa tu torzá šľachtických knižníc, napríklad zo Zemianskeho Podhradia, Kočoviec, významná je zbierka exlibrisov a ďalšie zbierky vlastivedného charakteru.

Múzeum má bohatý a rôznorodý zbierkový fond, ktorým približuje vývoj spoločnosti na strednom Považí. V súčasnosti je zamerané na historicko-vlastivedné bádanie. Zberná oblasť bola veľmi bohatá po archeologickej stránke. Vo viacerých lokalitách v Novom Mes-

te nad Váhom, Pobedime, Očkove, Trenčianskych Bohuslaviciach a Zemianskom Podhradí sa konali rozsiahle archeologické výskumy, ktorých organizátorom bol Archeologický ústav SAV v Nitre. Archeologická časť bola vzhľadom na význam a bohatstvo zbierkových predmetov zastúpená nielen v starej expozícii, ale aj v súčasnej.

S formovaním samostatnej múzejnej etnografickej, vtedy ešte národopisnej, zbierky sa začalo počas krátkeho pôsobenia etnografky Kataríny Jančovej. V zbernej oblasti sa nachádzalo množstvo drevárskych výrobkov a pozoruhodné výšivky. Pri samotnej tvorbe zbierky sa kládol dôraz na autenticitu získaných predmetov podložených terénnymi výskumami. Do múzea sa dostali predmety dokumentujúce najmä poľnohospodárstvo, zamestnanie a odev. Terénne výskumy boli postupne doplňované aj o fotodokumentálny materiál.

Súčasťou zbierkového fondu je aj zbierka histórie. Sú tu uložené materiály k dejinám najbližšieho regiónu – Čachtíc, Beckova a okolitého podjavorinského kraja, ako aj obcí inklinujúcich k Novému Mestu nad Váhom ako svojmu hospodársko-politickému centru.

Čo sa týka zbierky literárnej histórie, tak jej základom sa stala časť zbierok z dedičstva po národnej umelkyni Ľudmile Riznerovej-Podjavorinskej, ktorá sa stala vlastníctvom múzea v roku 1951. Tvorí ju časť spisovateľkinho nábytku pochádzajúceho z jej bytu v Novom Meste nad Váhom. Začala sa tak systematická záchrana materiálu k významným osobnostiam slovenskej literatúry, viažucim sa na územie Trenčianskeho okresu, a to či už svojím pôvodom alebo účinkovaním. Patrí sem aj viac ako tridsať listov Jozefa Miroslava Hurbana, asi dvadsaťpäť kníh z jeho súkromnej knižnice a staré vydania jeho prác. Zaujímavá je aj pozostalosť po seniorovi Júliusovi Bodnárovi. Je tu zahrnutá jeho korešpondencia, rukopisy kázní, niektoré ďalšie rukopisy a materiály k dejinám národného slovenského spolku, ktorého bol Bodnár predsedom. Nájde sa tu aj materiály k ďalším významným osobnostiam podjavorinského kraja: Ľudovítovi Vladimírovi Riznerovi, Jozefovi Ľudovítovi Holubymu či Dionýzovi Štúrovi.

V priestoroch múzea je umiestnená vlastivedná expozícia venovaná histórii Nového Mesta nad Váhom a okolia, jeho kultúre

a tradíciám. Člení sa na tri časti: archeológia, história, etnológia. Samostatná časť zoznamuje návštevníka s bohatou cirkevnou históriou tohto regiónu. Ľudovú kultúru novomestského regiónu pripomína „sedliacka izba“. Okrem expozície poskytuje múzeum ako celok svojim návštevníkom rôznorodé krátkodobé výstavy a pestrú ponuku kultúrno-spoločenských a výchovno-vzdelávacích podujatí, ktoré si získavajú čoraz väčší záujem širokej verejnosti.

Zásľuhu na bohatých výsledkoch činnosti múzea majú desiatky pracovníkov múzea, ktorí ho vo väčšej či menšej miere obohatili o svoj odborný, ale aj osobný prínos. V každom období im boli nápomocní zanieteni nadšenci, súkromní zberatelia a priaznivci múzea. *Nové výstavy, podujatia a množstvo aktivít dokážu vždy zaujať domácich, aj návštevníkov z celého kraja. Tento kultúrny stánok poskytuje kvalitný prierez históriou novomestského regiónu. Zostáva si iba želať, aby sa múzeu darilo aj naďalej a stalo sa obľúbeným miestom nielen pre milovníkov histórie.*

Obr. č. 1: Budova Podjavorinského múzea pred poslednou rekonštrukciou. Zdroj: Archív Trenčianskeho múzea v Trenčíne

Zoznam použitých zdrojov

- HÁBL, Vlastimil. Z histórie Trenčianskeho múzea. In *Múzeum*, 2007, roč. 53, č. 2, s. 12-18. ISSN 0027-5263.
- KARLÍK, Jozef – BERKOVÁ, Eva. *Nové Mesto nad Váhom : vlastivedná monografia mesta do roku 2009*. Nové Mesto nad Váhom : TISING, 2010, 397 s. ISBN 978-80-89501-03-8
- KARLÍK, Jozef – BERKOVÁ, Eva. *Nové Mesto nad Váhom : vlastivedná monografia. 2. časť*. Nové Mesto nad Váhom : TISING, 2013, 192 s. ISBN 978-80-89501-12-0.
- ONDREJKA, Jozef – ŽIARAN, Ivan. K štyridsiatemu výročiu založenia múzea v Novom Meste nad Váhom. In *Múzeum*, 1990, roč. 35, č. 4, s. 29-33. ISSN 0027-5263.
- Zriadenie múzea v Novom Meste nad Váhom (Dokument je uložený v archíve Podjavorinského múzea bez signatúry)

...niet dymu bez ohňa – Hasičské múzeum v Senci

PhDr. János Hushegyi, Mestské múzeum v Senci, Námestie 1. mája 2, 903 01 Senec, Slovensko, email: muzeum@senec.sk

Abstract

The first extended exhibition of the Municipal Museum in Senec opened its doors on 29 June 2021. The museum presents more than 140 years of history of the Voluntary Fire Brigade in Senec and its surroundings. The building in which this exposition is located is a remnant of the manor inn of the Esterházy family, known in its times as „At the Golden Griffin“. Renovation work on this 18th-century farm building began in 2018 and lasted until the end of 2020. The rescue and restoration of this historic building is the result of good cooperation between the City of Senec and the Municipal Museum in Senec.

Keywords municipal museum, voluntary fire brigade, Esterházy family, restoration

Mestské múzeum v Senci patrí k mladším múzeám na Slovensku. Inštitúcia od svojho založenia v roku 2010 funguje ako jedna zo špecializovaných oddelení Mestského kultúrneho strediska v Senci a v súčasnosti už tvorí dôležitú súčasť mesta. Historická a prírodovedná expozícia múzea je cez leto často vyhľadávaná turistami, ktorí trávajú svoju dovolenku na Slniečnych jazerách, počas roka je zasa navštevovaná rôznymi školskými skupinami z mesta a jeho okolia. V roku 2021 po dlhých prípravných prácach sprístupnilo múzeum svoju prvú vysunutú expozíciu, v ktorej je prezentovaná viac než 140-ročná história Dobrovoľného hasičského zboru v Senci a jeho

okolí. Otvorenie novej expozície je vždy výnimočnou udalosťou v živote každého múzea, o to viac, keď je umiestnená v historicky významnom objekte.

Z historického hľadiska je to pomerne zaujímavá budova a Senčania môžu byť vďační, že sa zachovala do dnešných dní. Objekt je pozostatkom panského hostinca Esterházyovcov, dobovo známeho „U zlatého grifa“. Zájazdné hostince, ktoré historicky nachádzame v zemepanských mestečkách, kde sa pravidelne konali trhy a jarmoky, patrili spravidla medzi panské stavby. Samotný názov seneckého hostinca vychádzal z esterházyovského erbu. Na svojom šintavskom panstve mali Esterházyovci zájazdne hostince s rovnakým názvom aj v mestečkách Čeklís (Bernolákovo) a Sereď.¹

Senecký hostinec bola prízemná budova s dlhým uličným krídlom a tromi krátkymi dvorovými krídlami. Súčasťou zájazdneho hostinca bola vozovňa (otvorená krytá hala slúžiaca na odstavenie vozov) a hospodárska budova so stajňou. Do areálu hostinca sa vozmi vchádzalo zo strany dnešnej Šafárikovej ulice. Podobu zbúraného hostinca a vozovne poznáme už len z historických fotografií a pohľadníc. Dnes na mieste zájazdneho hostinca stojí novostavba daňového úradu a polyfunkčná budova. Jeho pozostatkom je aj portál reínštalovaný pred rokmi v parku pred mestským úradom.²

Nenápadná prízemná stavba so sedlovou strechou v susedstve autobusovej stanice je niekdajšia hospodárska budova patriaca do areálu tohto hostinca. S veľkou pravdepodobnosťou sa využívala ako prepriahareň koní a na ich ustajnenie. V budove sa zachoval pôvodný barokový interiér tvorený dvojloďovou dispozíciou, ktorej placky nesú klenuté nosné pásy dosadajúce na obvodové múry a okosené kamenné piliere s profilovanou pätkou a hlavicou. Bu-

¹ PETROVIČ, R. – STREŠŇÁK, G. Esterházyovské stavby v Senci a okolí. In STREŠŇÁK, Gábor (ed.). *Senec – stáročia mesta*. Zborník štúdií. Senec : Mesto Senec, 2014, s. 108.

² HUSHEGYI, J. – STREŠŇÁK, G. Mestská pamätihodnosť postupne oživa – bude v nej vysunutá expozícia múzea. In *Senčan*, 2021, roč. 31, č. 4, s. 20.

dova je postavená z pálenej tehly, s vápennou omietkou a so zaujímavým technickým riešením základov stavby. V hĺbke dva metre sa nachádzajú priečne murované oporné múry s oblúkmi, ktoré posilňujú statiku základov. Použitie tejto technológie nám napovedá, že budova bola postavená pravdepodobne na mäkkom – vodnatom podloží. O hlavnej budove zaniknutého hostinca, stojacou na uličnej čiare dnešného Mierového námestia, vieme, že vznikla zlúčením troch starších meštianskych domov niekedy v polovici 18. storočia. Predmetná hospodárska budova však vznikla zrejme ako novostavba ukončujúca dvorový areál hostinca. Tehly nesúce kolky C. F. E. poukazujú na to, že investorom mohol byť kráľovský taverník gróf František II. Esterházy (1683 – 1754), alebo jeho rovnomený syn, uhorský dvorský kancelár gróf František III. Esterházy (1715 – 1785). Dôležitosť hostinca z hľadiska panstva naznačuje aj skutočnosť, že po požiari, ktorý v roku 1776 zničil aj senecké Collegium Oeconomicum, bol za krátky čas obnovený.³

Rekonštrukčné práce na tejto silno poškodenej a degradovanej hospodárskej budove z 18. storočia boli začaté v roku 2018 a prebiehali v súčinnosti Mestského múzea v Senci a Útvary výstavby a životného prostredia MsÚ Senec. Financované boli z rozpočtu mesta. V objekte sa vykonali odborné reštaurátorské zásahy, ktoré si z hľadiska postupov a použitých materiálov vyžadovali osobitný prístup. Reštaurátorské práce viedol Mgr. Art. Andrej Šoka, člen Komory reštaurátorov na Slovensku. Rekonštrukcia vnútornej časti budovy bola dokončená v auguste 2019. V rámci týchto obnovovacích prác bola posilnená statika klenieb a prebehla obnova interiéru.⁴

K najväčším problémom patrili nadmerná zasolenosť murív, trhliny v strope a obvodových stenách budovy, celoplošná disfunkcia stropnej omietky a prepadnuté klenby. Vnútorne steny sa najprv prečistili tlakovým čističom, po uschnutí sa prečisťovali demine-

ralizovanou vodou. Odsolovanie sa realizovalo pomocou buničnej vaty. Proces odsolovania trval dva týždne. Po odsolovaní nasledovala oprava doničených murív a nanosenie sanačných omietok.⁵

Do konca roka 2020 bola dokončená aj obnova vonkajšej časti plánovaného „Hasičského múzea“. Spevnila sa pôvodná hmota múrov i tehlových základov, pričom boli domurované chýbajúce časti muriva. Taktiež boli vymenené extrémne zdegradované a poškodené časti muriva za nové murivo. Zhotovená bola hĺbková drenáž tohto úseku objektu. Boli tiež zhotovené vonkajšie sanačné omietky, vymodelované fabióny, fazety a sokle na základe predchádzajúceho výskumu pôvodných zvyškov omietok.⁶ Pri odkopávaní základov sa zistilo, že budova má základy do hĺbky troch metrov a základové múry majú kolmo vymurovaný oporný systém do dĺžky päť metrov. Na základe týchto zistení môžeme predpokladať, že budova bola postavená na nestabilnej, mäkkej pôde. Z pôvodných štyroch oporných systémov sa zachoval iba jeden, ostatné tri len vo fragmentoch.⁷

Slávnostné otvorenie expozície sa konalo 29. júna o 15:00 hod. Výstava bola otvorená za prítomnosti zástupcov mesta Senec. Ako prvé, čo zaujme návštevníka, je krásne nádvorie múzea. Pred obnovou budovy tu stála kamenárska dielňa, ktorá však s pôvodnou historickou architektúrou nesúvisela, a preto bola zbúraná. Vďaka tomu múzeum vedelo vybudovať nádvorie s trávnikom a malým chodníkom. Už toto nádvorie vie zbudiť záujem okoloidúcich, ktorí si ako prvé všimnú sochu svätého Floriána alebo vodné čerpadlá a menšiu hasičskú striekačku. O otváracích hodinách a krátkej histórii budovy sa návštevník dozvie pomocou informačnej tabule, ktorá je nainštalovaná vedľa vchodu do múzea.

Hneď pri vstupe do expozície návštevníka zaujme historická hasičská štvorkolesová striekačka s názvom Barborka, ktorá bola

³ HUSHEGYI – STREŠŇÁK, *Mestská pamätihodnosť postupne oživa...*, s. 21.

⁴ STREŠŇÁK, G. *Výkaz Mestského múzea v Senci*. Senec : Mestské múzeum v Senci, 2021, s. 3.

⁵ ŠOKA, A. *Reštaurátorská správa z obnovy panského hostinca Esterházyovcov v Senci*, Senec : Mestské múzeum v Senci, 2021, s. 2.

⁶ STREŠŇÁK, G. *Výkaz Mestského múzea v Senci*, Senec: Mestské múzeum v Senci, 2020, s. 2.

⁷ ŠOKA, *Reštaurátorská správa...*, s. 3.

vyrobená v roku 1935 v Žiline. Túto striekačku múzeu zapožičal Dobrovoľný hasičský zbor v Senci. Zbor sa s ňou dodnes zúčastňuje na rôznych súťažiach, na ktorých pomerne často získava dobré umiestnenia. Vo výstavnom priestore sa nachádza aj druhá historická striekačka, vyrobená v roku 1890 v Budapešti. Je majetkom obce Boldog, ktorá ju ochotne poskytla múzeu formou dlhodobej výpožičky.⁸

S dejinami hasičstva sa návštevník zoznámi pomocou siedmich textových panelov, ktoré podrobne informujú o najdôležitejších udalostiach od vzniku hasičského zboru až do súčasnosti. Textové panely sú vypracované v troch jazykových mutáciách v slovenskom, maďarskom a anglickom jazyku. Prvý panel nás zoznámi s vývojom hasičstva v monarchii, dozvieme sa tu viac o prvých zákonoch a o vzniku prvých hasičských spolkov na území dnešného Slovenska. Druhý panel sa už zaoberá založením Dobrovoľného hasičského spolku v Senci, ktorý vznikol 5. októbra 1879. Panel s názvom Ťažké začiatky nás prevedie prvými rokmi fungovania spolku. Štvrtý panel oboznámi návštevníka s dejinami Dobrovoľného hasičského zboru v Senci v období prvej Československej republiky, kedy vznikol aj tzv. II. hasičský zbor, ktorý fungoval iba pár rokov. Na ďalšom paneli sa dočítame o vývoji hasičstva po druhej svetovej vojne. Je to obdobie, ktoré je dôležité hlavne z legislatívneho hľadiska. V tomto období sa hasičstvo na Slovensku presúva do pôsobnosti vlády a ministerstva vnútra a vznikajú profesionálne hasičské jednoty aj v menších obciach. Na šiestom paneli sa dozvieme o histórii a vývoji hasičskej kapely v Senci. Posledný panel oboznámi návštevníka so zaujímavými požiarmi, ktoré vypukli buď v meste Senec alebo v jeho okolí, napríklad o požiari v kaštieli v Bernolákovci z roku 1911.

Na výstave nájdú návštevníci aj repliky dobových hasičských uniforiem z konca 19. storočia: uniformu dobrovoľných hasičov

z Rece z roku 1883 a uniformu zo Slovenského Grobu z roku 1891. Ich rekonštrukciu vyhotovila podľa opisov a kresieb zakladacích štatútov spomínaných zborov Mgr. Lenka Pajer, kunsthistorička a doktorandka Historického ústavu SAV v Bratislave, ktorá sa venuje historickým odevom.

Vystavená je aj vyšívaná hasičská zástava, ktorú v roku 1925 darovala spolku vdova Jánosa Bohonya. Táto zástava bola dlho umiestnená v kostole a využívala sa počas pohrebov a procesií. V súčasnosti je zbierkovým predmetom Mestského múzea v Senci. Vizualne možno menej atraktívnymi, no o to dôležitejšími, sú knihy zápisníc, vďaka ktorým bolo možné podrobnejšie spracovať dejiny Dobrovoľného hasičského zboru v Senci. Jedna z najdôležitejších je veľká pamätná kniha, ktorá mapuje históriu zboru od roku 1879 až do roku 1943. Samozrejme, v expozícii je vystavených ešte mnoho iných zaujímavých predmetov, kvôli ktorým sa určite oplatí navštíviť túto stálu výstavu. Expozícia určite zaujme nielen veľkých, ale aj menších návštevníkov.

V rámci inštalácie expozície sa nám podarilo vytvoriť aj malý múzejno-pedagogický kútik, ktorý má priblížiť návštevníkom spôsoby hasenia ohňa. Nachádzajú sa tu dve vedrá, jedno je naplnené vodou a druhé pieskom, tiež sú tu uložené menšie penové hasiace prístroje a malá prikrývka. Škôlkarom a žiakom je tu vysvetlené, kedy je možné hasiť vodou a kedy pieskom, ako je možné použiť prikrývku na udusenie ohňa a načo slúžia penové hasiace prístroje, s ktorými sa tak často môžu stretávať.

Expozícia bola zrealizovaná s finančnou podporou Fondu pre podporu kultúry národnostných menších KULTMINOR, s finančnou podporou mesta Senec a v odbornej spolupráci s Muzeologickou spoločnosťou na Matúšovej zemi.

⁸ HUSHEGYI, J. Otvorenie novej expozície Mestského múzea s názvom ...niet dymu bez ohňa – Dejiny dobrovoľného hasičstva v Senci a na jeho okolí. In *Senčan*, Senec, 2021, roč. 31, č. 7, s. 27.

Fotografická príloha

Obr. č. 1: Budova Hasičského múzea v Senci (autor PhDr. János Hushegyi)

Obr. č. 2: Náhľad do expozície múzea (autor PhDr. János Hushegyi)

Obr. č. 3: Hasičská striekačka, zvaná Barborka, vyrobená v roku 1935 v Žiline (autor PhDr. János Hushegyi)

Obr. č. 4: Interiér budovy pred reštaurovaním (autor Mgr. Art Andrej Šoka)

Obr. č. 5: Interiér budovy po reštaurovaní (autor Mgr. Art Andrej Šoka)

Zoznam použitých zdrojov

HUSHEGYI, János – STREŠŇÁK, Gábor. Mestská pamätihodnosť postupne ožíva – bude v nej vysunutá expozícia múzea. In *Senčan*, 2021, roč. 31, č. 4, s. 20-21. ISSN 1339-2875.

HUSHEGYI, János. Otvorenie novej expozície Mestského múzea s názvom ...niet dymu bez ohňa – Dejiny dobrovoľného hasičstva v Senci a na jeho okolí. In *Senčan*, 2021, roč. 31, č. 7. ISSN 1339-2875.

PETROVIČ, Rastislav – STREŠŇÁK, Gábor. *Esterházyovské stavby v Senci a okolí*. In STREŠŇÁK, Gábor (ed.). *Senec – stáročia mesta*. Zborník štúdií. Senec : Mesto Senec, 2014. ISBN 978-80-971518-5-0.

STREŠŇÁK Gábor. *Výkaz Mestského múzea v Senci*. Senec : Mestské múzeum v Senci, 2020.

STREŠŇÁK Gábor. *Výkaz Mestského múzea v Senci*. Senec : Mestské múzeum v Senci, 2021.

ŠOKA, Andrej. *Reštaurátorská správa z obnovy panského hostinca Esterházyovcov v Senci*. Interný materiál múzea. Senec : Mestské múzeum v Senci, 2021.

Meštianske odevy v múzeách na západnom Slovensku

Mgr. Nela Szabóová, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra archívnictva a muzeológie, Gondova 2, 811 02 Bratislava 1, Slovensko, email: nela.szaboova@uniba.sk

Abstract

The article is devoted to historical clothes and clothing accessories in the collections of Western Slovak museums. The introduction briefly covers the history of clothing items in museums. In the following chapters, we will gradually address individual Slovak museums, divided according to their areas of activity. Within the scope of the whole of Slovakia, we can find SNM – Historical Museum, SNM – Ľudovít Štúr Museum in Modra and the Slovak Museum of Design in Bratislava. As for the regional museums, the clothes are represented in the Western Slovakian Museum, The Museum of Trenčín, Danube Region Museum in Komárno, Ponitrianske Museum in Nitra, Upper Nitra Museum in Prievidza, Balneological Museum in Piešťany, Tribeč Museum in Topoľčany and Tekov Museum in Levice. A smaller representation of clothing can be found in city museums, where we managed to achieve the appearance of clothing only in the Bratislava City Museum and in the Michal Tillner Museum in Malacky. Clothing and clothing accessories are most prominently represented in the SNM - Historical Museum and in the Bratislava City Museum, but at least modest evidence of clothing can be found in almost every regional museum in western Slovakia.

Key words clothing, collection, western Slovak museums, fashion, collecting

Úvod – história odevov v múzeách

Odev je neodmysliteľnou súčasťou ľudského života už od nepamäti. Jeho vývoj je možné sledovať naprieč celými dejinami a ovplyvňovalo ho množstvo rozličných faktorov. Okrem utilitárnej funkcie ochrany a zahalenia tela má aj funkcie estetické, symbolické, reprezentatívne, rituálne a mnohé iné. Prostredníctvom odevu človek vyjadruje svoje individuálne postavenie v spoločnosti a prostredí, svoje názory, svoj vkus. Okrem iného sa odev stáva aj predmetom samostatného výtvarného záujmu, inšpiráciou pre materiálový a technologický pokrok. Odievanie svojou komplexnosťou predstavuje súčasť systému kultúrneho prejavu spoločnosti vo vkuse, zvykoch, záľubách a normách.

Záujem múzeí o zbieranie odevov sa objavuje až pomerne neskoro. Spočiatku neboli textilné predmety vnímané ako objekty hodné muzealizácie. Ak sa v zbierkach múzeí vyskytovali textílie, tak išlo v prevažnej väčšine o sakrálne predmety, prípadne rôzne stredoveké tapisérie alebo vzorkovníky výšiviek, obľúbenými boli taktiež tkaniny mimoeurópskej proveniencie.¹ Nešlo o doklady histórie odievania, ale o ukážku materiálovo-technologického pokroku. Tieto textilné zbierky boli súčasťou fondov hlavne umelecko-priemyselných múzeí. Prvý výraznejší posun nastáva začiatkom 20. storočia, kedy sa odevy do múzeí dostávajú predovšetkým darom alebo odkázaním pozostalosti.² Prvé snahy o dokumentovanie odevov začíname badať od 30. rokov 20. storočia. Záujem bol predovšetkým o odevy z preindustriálneho obdobia reprezentujúce spôsoby obliekania rôznych vrstiev spoločnosti v 17., 18. a 19. storočí. Nárast záujmu o budovanie

¹ ŠIDLÍKOVÁ, Z. Móda a textil v zbierkach Slovenského múzea dizajnu. In *Designum* 2015, roč. 21, č. 1, s. 63.

² Metropolitan Museum of Art. Complete List of Accession. In *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 3 (5), máj 1908, s. 101-105.

zbierok odevov vidíme tesne pred a počas 2. svetovej vojny.³ V tomto období vznikajú aj prvé na módu špecializované múzeá, ako napríklad Costume Institute v Metropolitnom múzeu v New Yorku alebo Gallery of Costume v Manchestri.⁴ Výraznejší nárast záujmu o odevy v rámci akvizícií do zbierok múzeí badáme až po 2. svetovej vojne.⁵ Tento trend je spočiatku pozorovateľný v anglických múzeách, tesne nasledovaný tými americkými. V tomto období už múzeá spravovali viacero odevných predmetov a začína sa naplno rozvíjať ich dokumentácia, spolu s vypracovaním typológie, názvoslovnia a pokynov ich ochrany a ošetrovania. Tento záujem o zbieranie a dokumentovanie odevov vyústil v roku 1962 do vzniku samostatného Výboru pre zbierky historických odevov (*International Committee for Museums and Collections of Costume*) patriaceho pod ICOM (*International Council of Museums*). Ďalší výrazný zlom v muzealizácii módy je badaateľný od 70. rokov.⁶ Mení sa zaužívaný pohľad na módu ako len na spôsob, ktorým dokladujeme a prezentujeme spôsoby života v minulosti. Do zbierok začína prenikať aj móda súčasných dizajnérov, ktorá je vo veľkom využívaná predovšetkým pri prezentačných účeloch.⁷

³ RIEGELS MELCHIOR, M. – SVENSSON, B. *Fashion and Museums: Theory and Practice*. Londýn : Bloomsbury Publishing Plc, 2014, s. 7.

⁴ KODA, H. – GLASSCOCK, J. The Costume Institute of Metropolitan Museum of Art: An evolving History. In RIEGELS MELCHIOR, M. – SVENSSON, B. *Fashion and Museums: Theory and Practice*, s. 21-22.

⁵ PETROV, J. *Fashion, History, Museums: Inventing the display of dress*. London : Bloomsbury, 2019, s. 20.

⁶ TEUNISSEN, J. Understanding Fashion Through Museum. In RIEGELS MELCHIOR, M. – SVENSSON, B. *Fashion and Museums: Theory and Practice*, s. 33; VÄNSKÄ, A. – CLARK, H. *Fashion Curating: Critical Practice in the Museum and Beyond*. London : Bloomsbury, 2018, s. 3; MONTI, G. After Diana Vreeland: The Discipline of Fashion Curating as a Personal Grammar. In *Catwalk: The Journal of Fashion, Style and Beauty*, 2013, roč. 2, č. 1, s. 63-90.

⁷ PECORARI, M. Contemporary Fashion History in Museum. In RIEGELS MELCHIOR, M. – SVENSSON, B. *Fashion and Museums: Theory and Practice*, s. 46-60.

Západoslovenské múzeá

V súčasnosti existuje v zahraničí veľké množstvo múzeí orientujúcich sa výlučne na dokumentáciu módy a odievania. Značná časť z nich sa špecializuje na 20. – 21. storočie. Na území Slovenska sa nenachádzajú žiadne špecializované múzeá dokumentujúce históriu textilu a odievania. Avšak zbierkové predmety tejto povahy sa nachádzajú vo väčšine slovenských múzeí. Táto problematika však doteraz bola spracovávaná len veľmi okrajovo s ťažiskom predovšetkým na SNM-Historické múzeum. Cieľom tohto príspevku bude preto aspoň stručne priblížiť výskyt meštianskych odevov v zbierkach západoslovenských múzeí. Na území západného Slovenska v bratislavskom, nitrianskom, trnavskom a trenčianskom kraji sa nachádza 56 múzeí. Z toho 16 múzeí je mestských, 15 regionálnych a 25 múzeí sídliačich na západe má celoslovenskú pôsobnosť. Príspevok sa venuje postupne všetkým múzeám, ktoré odpovedali kladne na náš dotazník ohľadom výskytu odevných predmetov. Zoradené sú v logickej následnosti podľa pôsobnosti.

Múzeá s celoštátnou pôsobnosťou

Najrozsiahlejším múzeom s celoštátnou pôsobnosťou je bez pochyb Slovenské národné múzeum (ďalej SNM), ktoré má množstvo pobočiek na celom území Slovenska. Jednoznačne najväčšou zbierkou odevov a odevných doplnkov disponuje SNM-Historické múzeum sídliace na Bratislavskom hrade. Zbierka historických textílií zahŕňa rozličné typy predmetov, medzi ktorými nájdeme sakrálné textílie, uniformy, bytový textil a, samozrejme, aj meštianske odievanie a doplnky. Počet zbierkových predmetov z oblasti textilu, do ktorej spadajú pánske, dámskej a detské odevy, ale aj bytový textil, je približne 6 500. Odevných doplnkov nájdeme v múzeu okolo 1 900 kusov. Zbierka profánnych odevov a odevných doplnkov je

rozdelená na tri časti: dámske, pánske a detské oblečenie.⁸ Najrozsiahljší je súbor dámskych odevov a doplnkov. Predmety sú datované od polovice 19. storočia po obdobie 2. svetovej vojny. Ide predovšetkým o skromnejšie doklady bežného meštianskeho odievania na Slovensku.⁹ Oblečenie dopĺňajú pokrývky hlavy, šály, slnečníky, vejáre, kapsičky, topánky, bielizeň a mnohé iné doplnky. Čo sa týka detského oblečenia, v zbierke sa nachádzajú hlavne krstné kabátiky, košielky, čiapočky, perinky, prikrývky. Nájde sa tu aj odevy pre väčšie deti. Pánske odevy sú dokumentované pomerne nekompletné. V zbierke sa nachádzajú hlavne košele, smokingy a fraky. Nachádza sa tu viacero kusov tzv. gehrockov.¹⁰ Nájde sa tu aj uhorské mužské oblečenie zhotovené k miléniovým oslavám a aj slávnostné šľachtické oblečenie z 2. polovice 19. storočia.

V SNM-Múzeu Ľudovíta Štúra tvorí zbierku textilu (832 kusov) predovšetkým ľudový odev z oblasti Modry-Kráľovej. Medzi meštianske odevy v zbierke môžeme zaradiť dve spodnice. Nájde sa tu aj odevné doplnky, konkrétnejšie dve šnurovačky, jednu taštičku – pompadúrku, háčkovanie rukavičky, čierne dámske topánky, tri čierne meštianske čepčeky, jeden biely háčkovany meštiansky čepček a slnečník. Pre potreby výstav sa v pomocnom fonde múzea nachádzajú repliky dobového odevu evokujúceho 19. storočie. Vytvorené boli v roku 2015. Ide o meštianske dámske šaty, komplet aj s topánkami a doplnkami, jeden pánsky dobový odev a uniforma slovenského dobrovoľníka (replika podľa obrazu Janka Francisciho ako kapitána slovenských dobrovoľníkov od Petra M. Bohúňa). Tieto odevy sú inštalované v expozícii *Ľudovít Štúr a moderné Slovensko*. Pre výstavu *Ženy v národno-emancipačnom hnutí 19. st.*

⁸ ZUBERCOVÁ, M. M. Historické textilie v múzejných zbierkach. In GORELČIKOVÁ, E. (ed.). *Ochrana múzejných zbierkových predmetov. Konzervácia textilu*. Zborník príspevkov zo seminára Ružomberok 2001. Bratislava : SNM, 2001, s. 9.

⁹ Tamže, s. 9.

¹⁰ Tmavý priliehavý kabát, ktorý sa nosil približne od konca 19. storočia do začiatku prvej ČSR.

a štúrovci boli zhotovené repliky dvojice meštianskych dámskych šiat so spodničkami a krinolínou evokujúcich 19. storočie. Na ich tvorbu sa podieľala kostýmová výtvarníčka Tatiana Šulíková.

Slovenské múzeum dizajnu v Bratislave sa orientuje na zbieranie dizajnerských produktov – autorského dizajnu alebo priemyselnej produkcie. Orientácia zbierky múzea je od 20. storočia až po súčasnosť.¹¹ Podstatná je informačná rovina každého predmetu, dizajnérov, kontext, do ktorého možno daný predmet zaradiť. V súčasnosti sa v zbierke módy a textilu nachádza vyše 500 predmetov. Zahrnuté sú odevy, odevné doplnky, bytové a šatové textilie, koberce, ale aj módné kresby alebo vzorníky. Zbierka mapuje pomerne široké spektrum módných salónov a odevných závodov (Vkus, Kras, Dru-tex Praha, OP Prostějov, Šumavan, Makyta Púchov, Jitex Písek, Ple-ta, Hedva a iné). Súčasťou zbierky sú aj odevné doplnky v podobe kabeliek, topánok a spodnej bielizne.¹² Okrem toho sa snaží zbierka orientovať aj na aktuálnu tvorbu módných dizajnérov. Väčšia časť odevov a odevných doplnkov (cez 2 000 ks) je v nultej evidencii, sú to tzv. predmety kultúrneho významu, ktoré na svoj zápis do zbierkového fondu buď čakajú, alebo sú súčasťou študijného fondu.

Skromne sú odevy zastúpené aj v Slovanskom múzeu A. S. Puškina v Brodzanoch. Konkrétne sa v zbierkach múzea nachádzajú jedny dámske smútočné šaty z prelomu 19. a 20. storočia a zopár doplnkov v podobe klobúkov a slnečníkov.

Regionálne múzeá

Meštianske profánne odevy sú bohato zastúpené v Západoslovenskom múzeu v Trnave a to počtom 1 500 kusov. Toto číslo však obsahuje aj uniformy a bytový textil. Historický odev je súčasťou zbierky textilu a je uložený oddelene podľa materiálu. Vo fonde sa nachádza aj jedna replika secesného kostýmu.

¹¹ ŠIDLÍKOVÁ, M. M. Móda a textil v zbierkach Slovenského múzea dizajnu. s. 62.

¹² Tamže, s. 65.

V zbierkovom fonde Záhorského múzea v Skalici sa taktiež nachádzajú odevy a odevné doplnky. Zo zbierok textilu prevláda však ľudový odev, meštianske odevy tvoria štvrtinu z celkového počtu textilných zbierok. Predmety nájdeme hlavne v zbierke etnológie, kde odevy (aj ľudové) tvoria 3 000 kusov zbierkových predmetov, z celkového počtu takmer 11 000 predmetov. V zbierke histórie môžu tieto predmety predstavovať okolo 1 000 kusov z celkového počtu vyše 16 000 predmetov. Čo sa týka odevov, ide predovšetkým o odevné súčiastky so sviatočným alebo polosviatočným charakterom. Z odevných doplnkov sa tu nachádzajú najmä klobúky, taktiež obuv, kabelky alebo rukavičky.

Odevy a odevné doplnky sa nachádzajú aj v zbierkach Trenčianskeho múzea v Trenčíne. Najvýraznejšie sú zastúpené v zbierkach predmety pochádzajúce z 20. – 30. rokov 20. storočia. V múzeu sa nachádza aj fond pani Dvorzakovej, miestnej krajčírky, a pozostalosť po pani Holubovej, trenčianskej fotografke, ktorá obsahuje odevy a doplnky z prvej polovice 20. storočia. Okrem toho tu nájdeme aj viacero doplnkov, napr. dámske rukavice, vejáre, topánky, dámske aj pánske klobúky, pár opaskov. V centrálnom depozitári v Novom Meste nad Váhom sa nachádza viac predmetov, nájdeme tu dámske šaty, sukne a iné odevy datované do 19. – 20. storočia. Trenčianske múzeum spravuje aj expozíciu Draškovičovského kaštieľa v Čachticiach, kde sa taktiež nachádzajú odevy. Súčasťou expozície sú repliky šiestich šiat Alžbety Báthoryovej, ide o čepiec, dve košeľe, živôtik so sukňou, golier, šaty so zásterou. Okrem toho tu nájdeme vystavené hlavne ľudové odevy a vojenské uniformy. Pobočka v Bzinciach pod Javorinou, kde sa nachádza Pamätná izba Ľudmily Podjavorinskej, mala vo svojej expozícii odevy z pozostalosti spisovateľky.

V zbierkach Podunajského múzea v Komárne nájdeme taktiež odevy a odevné doplnky, rozdelené sú v dvoch zbierkach – staršej a novej histórii. Zbierka tzv. staršej histórie obsahuje okolo desať predmetov datovaných do 2. polovice 19. storočia. Ide prevažne o ženské šaty, čepce, goliere, nájdeme tu aj mužské nohavice. Odevy a odevné doplnky v zbierke novej histórie sú rozsiahlejšie. Predmety pochádzajú z prelomu 19. a 20. storočia a z medzivojnového

obdobia. Nájdeme tu čepce, živôtiky, kabáty, sukne, blúzky, šatky, pásy, nohavičky a aj detské odevy. Ide okolo 62 kusov predmetov. Celkovo sa v zbierke starších dejín nachádza približne 3 200 predmetov a v zbierke novších okolo 4 500.

Odevy a odevné doplnky sa nachádzajú aj v Ponitrianskom múzeu v Nitre, konkrétne predstavujú tieto predmety 348 kusov z celkového počtu 20 807 zaradených do zbierky histórie. Hlavnú časť zbierky tvoria odevné doplnky počtom 279 kusov, nachádzajú sa tu topánky, vejáre, gombíky, náramky, brošne, klobúky, ihlice do klobúkov a mnohé ďalšie predmety. Čo sa týka odevov, v depozitároch múzea sa nachádza trojo kompletných šiat a 64 šatových súčastí dámskych aj pánskych odevov.

Hornonitrianske múzeum v Prievidzi spravuje vyše 286 000 zbierkových predmetov, medzi ktorými nájdeme aj odevy a odevné doplnky. Zastúpené sú hlavne v historickom fonde a fonde dokladov tradičnej kultúry. Vo fonde histórie sa nachádza 277 kusov odevov, z čoho 17 predmetov predstavuje pracovný odev, desať bielizeň, plavky a súčasti športového odevu. Meštianske odevy tvorí len šesť zbierkových predmetov, zvyšné predmety patria do obdobia najnovších dejín. Doplnky sú vo fonde histórie zastúpené takmer 300 zbierkovými predmetmi. Z toho 71 kusov tvorí obuv a kabelky a 35 predmetov predstavuje pokrývky hlavy. Vo fonde dokladov tradičnej kultúry nájdeme 141 odevov, nachádza sa tu aj tradičný mestský odev prievidzských a pravnianskych žien. Konkrétne múzeum spravuje 23 taftových sukni, 30 taftových záster, 33 kosín, 55 tylových rukávov a 114 čepcov zlatohlavov. Z odevných doplnkov tu nájdeme aj kabelky a rukavice. Mestský mužský odev je zastúpený prostredníctvom ôsmich kabátov.

Odevné doplnky nájdeme aj v zbierkovom fonde Balneologického múzea v Piešťanoch. Ide o motýlik, kravatu a háčkovánú peňaženku. Pochádzajú zo začiatku 20. storočia z Mladej Boleslavy. Predmety sú súčasťou zbierky etnografie, ktorá zahŕňa vyše 4 000 predmetov národopisného charakteru. Do Tribečského múzea v Topoľčanoch sa väčšina odevnej zbierky dostala kúpou od ľudí z Topoľčan a prilahlých obcí v roku 1967. Konkrétne ide približne

o 115 zbierkových predmetov. Tekovské múzeum v Leviciach spravuje zopár kusov spodnej bielizne a odevných doplnkov predovšetkým v podobe obuvi.

Mestské múzea

Rozsiahlu zbierku dobových odevov a odevných doplnkov spravuje aj Múzeum mesta Bratislavy, ktorého zbierkový fond predstavuje okolo 120 000 predmetov. V zbierke sa nachádza takmer 1 000 odevov a vyše 1 200 odevných doplnkov. Medzi odevmi môžeme nájsť dámske, pánske aj detské šaty. Z dámskych odevov sú najpočetnejšie zastúpené blúzky, šaty a sukne. Nájdeme tu aj najrozličnejšie spodné odevy, kabátiky, korzety, peleríny a iné. Z pánskeho odevu sú to hlavne košele, nohavice, saká a kabáty. Čo sa týka doplnkov, najpočetnejšie sú zastúpené klobúky, či už pánske alebo dámske. Ďalej tu nájdeme množstvo kabeliek, rukavičiek, topánok, z pánskych doplnkov hlavne kravaty, motýliky a goliere. V zbierke sa nachádzajú aj vejáre, rôzne šatky a šále, opasky, manžety, ale aj ihlice do klobúkov. Zbierka odevov a odevných doplnkov je súčasťou zbierky Novších dejín s užšou špecifikáciou na profánný textil a hračky s označením K2.

Spomedzi mestských múzeí menej početné zastúpenie odevných zbierkových predmetov nájdeme aj v Múzeu Michala Tillnera v Malackách. Čo sa týka odevu, nájdeme tu dámsku spodnú bielizeň. Skromne sú dokladované aj odevné doplnky, konkrétne múzeum spravuje jelenicové a čipkované rukavičky a goliere.

Záver

Uvedený výpočet slovenských múzeí nám dokazuje výskyt odevov a odevných doplnkov v zbierkových fondoch. Tieto predmety predstavujú jedinečný doklad vývoja odievania na našom území, a preto je nevyhnutná ich ochrana a správne uloženie či už v depozitároch

alebo vo výstavných priestoroch.¹³ Textilné pamiatky sú obzvlášť krehké, a preto je nevyhnutné zamedziť zbytočnej manipulácii, ktorá oslabuje materiál a väzby v ňom. Takisto je potrebné správne uloženie, či už na tvarovanom ramienku alebo vodorovne s tvarovanými podložkami. Samozrejme, je nevyhnutné zaistiť zbierkový predmet pred teplotnými výkyvmi, nadmerným slnečným žiarením, ochrániť predmety proti prachu, vlhku a škodcom. Príspevok prezentuje stručný prehľad odevov a odevných doplnkov v zbierkach slovenských múzeí, nemá za cieľ skúmať hlbšie súvislosti ani detailnejšie obsahy spomínaných zbierok. Tieto aspekty budú predmetom nášho ďalšieho výskumu. Nepochybne je toho dostatok, čo nám tieto predmety a pracovníci múzeí vedia sprostredkovať.

Zoznam použitých zdrojov

- MONTI, Gabriele. After Diana Vreeland: The Discipline of Fashion Curating as a Personal Grammar. In *Catwalk: The Journal of Fashion, Style and Beauty*, 2013, roč. 2, č. 1, s. 63-90. ISSN 2045-2349.
- PETROV, Julia. *Fashion, History, Museums: Inventing the display of dress*. London : Bloomsbury, 2019. ISBN 978-1-350-04899-7.
- PIRKLOVÁ, Karolína. Zásady péče o textilní sbírky. In: GORELČÍKOVÁ, L. (ed.) *Ochrana múzejných zbierkových predmetov. Konzervácia textilu*. Zborník príspevkov zo seminára Ružomberok 2001. Bratislava : SNM, 2001. S. 20-24. ISBN 80-8060-083-X.
- RIEGELS MELCHIOR, Marie – SVENSSON, Birgitta. *Fashion and Museums: Theory and Practice*. Londýn : Bloomsbury Publishing Plc, 2014. ISBN 978-1-4725-2524-6.
- ŠIDLÍKOVÁ, Zuzana. Móda a textil v zbierkach Slovenského múzea dizajnu. In *Designum*, 2015, roč. 21, č. 1, s. 62-65. ISSN 1335-034X.

¹³ Viac v PIRKLOVÁ, K. Zásady péče o textilní sbírky. In GORELČÍKOVÁ, L. (ed.) *Ochrana múzejných zbierkových predmetov. Konzervácia textilu*. Zborník príspevkov zo seminára Ružomberok 2001. Bratislava : SNM, 2001, s. 20-24.

VÄNSKÄ, Annamari – CLARK, Hazel. *Fashion Curating: Critical Practice in the Museum and Beyond*. London : Bloomsbury, 2018. ISBN 978-1-4742-8710-4.

ZUBERCOVÁ, Mária Magdaléna. Historické textilie v múzejných zbierkach. In: GORELČIKOVÁ, Lubica. (ed.) *Ochrana múzejných zbierkových predmetov. Konzervácia textilu*. Zborník príspevkov zo seminára Ružomberok 2001. Bratislava : SNM, 2001, s. 7-10. ISBN 80-8060-083-X.

Múzejná dokumentácia vodnej dopravy na Slovensku¹

Doc. Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD., Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra archívnickva a muzeológie, Gondova 2, 811 02 Bratislava 1, Slovensko, email: lubos.kacirek@uniba.sk; STM-Múzeum dopravy, Šancová 1/B, 811 04 Bratislava, Slovensko, email: lubos.kacirek@stm-ke.sk

Abstrakt

The contribution focuses on the documentation of water transport on the territory of Slovakia. It brings closer the navigability of Slovak rivers in the past and present (especially the Danube, Váh, Hron), the possibilities of archival research in Slovakia on the history of ship transport and the transport of goods by water, and the collection of water transport in selected Slovak museums (STM-Museum of transport in Bratislava, City Museum Bratislava, Žitnoostrovské múzeum in Dunajská Streda, Podunajské múzeum in Komárno, Považské múzeum in Žilina), as well as captured memories of boatmen and shipwrights about water navigation in the past.

It brings efforts to establish a specialized museum focused on the presentation of water transport in Slovakia in the second half of the 20th century in Bratislava in the context of the development of water transport on the Danube. At the end of the 1980s, it was considered to establish a museum in the premises of the national cultural monument Warehouse no. 7 on the Danube embankment, at the beginning of the 21st century on the vessel Kriváň. Since 2013, after the acquisition of the tugboat Šturec (built in 1937) to the STM collection fund, the STM and

¹ Text vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0689/22 Československá nákladná a osobná doprava na Dunaji v 70. a 80. rokoch 20. storočia.

its specialized department of the Transport Museum have been systematically focusing on the documentation of water transport in Slovakia. In 2022, the STM acquired another vessel for its collections – the tugboat Zvolen (from 1946), negotiations are currently underway to acquire the vessel Meteor (from 1988). The planned Museum of Water Transport should be established in the area of the Winter Port, on the edge of the still functional port, where national cultural monuments documenting the development of shipbuilding in the first half of the 20th century are concentrated.

Keywords Water transport, museology, Danube, shipbuilding

Úvod

Rieky patria k hlavným komunikačným ťahom, popri ktorých prebiehala od počiatkov ľudstva migrácia obyvateľov. Ľudia postupne využívali silu vodného toku aj na prepravu prostredníctvom plavidiel. Zmienky o plavbe na strednom Dunaji máme zaznamenané už z obdobia staroveku. Začiatkom augusta 2022 sa aj verejnosť na Slovensku mohla oboznámiť s plavbou po Dunaji v čase Rímskej ríše a pozrieť si funkčnú kópiu rímskej veslice, ktorá 16. júla vyplávala z nemeckého Ingolstadtu a koncom novembra sa doplavila do Čierneho mora.²

Na území Slovenska je najstarším hmotným dokladom vodnej dopravy zachované torzo keltského člna datovaného do 4. – 3. storočia pred n. l. Čln je zbierkovým predmetom Žitnoostrovského múzea v Dunajskej Strede. Bol objavený v roku 1982 v lokalite Košariská pri Šamoríne. Vďaka finančnej podpore z Fondu na podporu umenia v rokoch 2020 a 2021 prešiel čln náročným reštaurovaním a od januára 2022 tvorí jeden z dominantných predmetov múzea.³

² Bližšie napríklad: <https://bratislava.sme.sk/c/22972641/po-dunaji-priplava-rimska-veslica.html>. [cit. 10. 9. 2022]

³ Nová archeologická expozícia je už prístupná verejnosti. In: <https://dunajskostredsky.sk/nova-archeologicka-expozicia-je-uz-pristupna-verejnosti>.

Dokladom vodnej prepravy z obdobia Veľkej Moravy sú zasa zachované torzá dlabaných dubových člnov z jedného kusa kmeňa – tzv. monoxyly, ktoré boli nájdené počas archeologického výskumu v areáli NKP Slovanské hradisko v Mikulčiach⁴ v zaniknutých ramenách rieky Morava na území dnešnej Českej republiky. Aj tieto, hoci skromné, hmotné doklady vodnej dopravy nám dokladajú jej kontinuálne používanie na území Slovenska, ktorá sa postupne rozvíjala, a približuje vtedajšiu technologickú vyspelosť v tejto oblasti.

Splavné rieky

Hospodársky najvýznamnejšou splavnou riekou na území Slovenska je Dunaj. Povodie Dunaja, patriace k úmoriu Čierneho mora, je zbernou oblasťou západného a časti stredného Slovenska, kým východnú časť Slovenska tvorí zberná oblasť Tisy. Do Dunaja sa vlievajú aj ďalšie splavné rieky, a to Morava, Váh a Hron. Rieka Nitra nebola vhodná na splavovanie, Ipeľ sa využíval len okrajovo. Na severnom Slovensku patrili k splavným riekam Kysuca a Orava. Na východnom Slovensku sa splavovali Hornád, Bodrog, Latorica a Ondava, patriace do povodia Tisy.⁵ Časť severného Slovenska prináleží k úmoriu Baltského mora, na splavovanie tejto oblasti sa využívali rieky Poprad a Dunajec.

Rozvoj vodnej dopravy na území Slovenska bol vo výraznej miere determinovaný bohatstvom drevnej hmoty nachádzajúcej sa v tamojších lesoch, splavnosťou riek, obchodom s drevom a banským a hutným podnikaním. Prepravu dreva, ktoré sa využívalo predovšetkým ako stavebný materiál, zabezpečovalo v minulosti pltníctvo. Jeho vznik pravdepodobne siaha do 11. storočia, do obdobia formovania Uhorska. Môžeme však predpokladať, aj na zá-

Publikované: 31. január 2022 - 20:51.

⁴ <https://www.masaryk.info/slovanske-hradiste-mikulcice-o-muzeu/1255/> [cit. 10. 5. 2022]

⁵ Až do výstavby železnice sa po Tise a Dunaji dopravovalo do Pešti napríklad aj gemerské železo.

klade vyššie uvedených dokladov, hlbšiu tradíciu splavovania riek siahajúcu ešte do preduhorského obdobia. Predpokladom na rozvoj pltníctva je splavnosť riek s ponornou hĺbkou aspoň 50 cm. Celoročne bol splavný okrem Dunaja len stredný a dolný tok Váhu. Ostatné splavované rieky využívali vyšší stav hladiny na jar a na jeseň.⁶

Na splavovanie stavebného dreva sa využívali hlavne Váh a Hron. Po vodných tokoch sa prepravovali aj remeselnícke výrobky a výrobky domácej výroby, obilie, železiarsky a hrnčiarsky tovar. Okrem transportu tovaru sa rieky využívali aj na dopravu osôb, keďže pre mnohých obyvateľov to bol najlacnejší dopravný prostriedok. Pltníctvo zažívalo najväčší rozmach v 19. storočí pred rozmachom železníc a zaniklo koncom 30. rokov 20. storočia.⁷ Po dokončení Považskej železnice, ktorej výstavba prebiehala v 70. a začiatkom 80. rokov 19. storočia, postupne klesal záujem o využívanie pltníkov na prepravu tovaru, keď sa využívanie železnice ukázalo pre podnikateľov z finančnej stránky ako efektívnejšie. Tieto trendy môžeme sledovať už v prvej polovici 19. storočia, keď po výstavbe konskej železnice z Bratislavy do Serede sa soľ dopravovaná plťami po Váhu v Seredi vyložila a odtiaľ sa vozila konskou železnicou do Bratislavy a ďalej do Viedne.⁸

Najstarší písomný doklad o splavovaní Hrona sa spája s opátstvom v Hronskom Beňadiku. V listine uhorského kráľa Gejzu I. sa o. i. uvádza vyberanie mýta od plťí, ktoré sa plavili na tomto úseku. Po Hrone plte splavovali drevo, ktoré sa využívalo v tamojších hu-

⁶ Bližšie napr.: POLONEC, Andrej. *O pltníctve na Slovensku*. Turčiansky Sv. Martin : SNM, 1944, 32 s.; HUSKA, M. A. *Slovenskí pltníci. Život, práca a kultúra slovenských pltníkov*. Martin : Osveta, 1972, 294 s.; Doprava po vode. In: *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava : Národopisný ústav SAV a Slovenská kartografia, 1990, s. 36.

⁷ HUSKA, *Slovenskí pltníci...*, s. 94; POLONEC, *O pltníctve na Slovensku*, s. 26, 29.

⁸ *Dejiny Slovenska II*. Bratislava: VEDA, 1987, s. 539-540.

tách a hámroch.⁹ Pltníctvo na Hrone však malo obmedzený charakter, a to pre kolísavý stav vody.

Písomný doklad o splavovaní riek Poprad a Dunajec do Visly plťou nám zanechal vo svojom denníku zo začiatku 18. storočia prírodovedec a pedagóg Georg Buchholtz ml. (1688 – 1737). O storočie neskôr sa plťou po Poprade plavil aj kráľovský komisár Gregor Berzeviczy (1763 – 1822), ktorý sa zaujímal o možnosti zintenzívnenia vodnej dopravy. Významné postavenie tu malo mesto Podolíne. Splavovanie plťou využívali napríklad meštania Kežmarku na transport tovaru (víno, ľanové plátno, oleje, kožušiny, ovčí syr...) do Poľska. Pustošivé povodne z roku 1813 však zmenili koryto rieky Poprad a veľké balvany, ktoré zavalili jeho tok, znemožnili, resp. výrazne obmedzili ďalšiu plavbu.¹⁰

Spomínaný G. Berzeviczy na začiatku 19. storočia v rámci hospodárskej modernizácie Uhorska a rozvoja dopravy navrhoval budovanie riečnych kanálov a vodnými cestami prepojiť Severné, Baltické, Čierne a Jadranské more.¹¹ Jeho návrhy na neujali, keďže v tomto období sa postupne začínala rozvíjať železničná doprava, ktorej budovanie bolo oproti výstavbe kanálov finančne výrazne lacnejšie. Ako však ukázal ďalší vývoj, výstavba vodných ciest neupadla do zabudnutia a mnohé z návrhov na rozvoj splavovania vodných tokov sa postupne realizujú v modifikovanej verzii v neskoršom období. Severné a Čierne more prepojil v roku 1992 otvorený Mohansko-dunajský prieplav. Vodný koridor Dunaj-Odra-Labe, spájajúci Čierne, Baltské a Severné more, je aktuálne len víziou do budúcnosti. V prípade výstavby by však výrazne zasiahol do splavovania rieky Morava a posilnil postavenie Bratislavy ako významného riečného prístavu.

⁹ GINDL, Jozef. Z dejín dopravy dreva po Hrone. In: *Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 14*. Martin : Osveta, 1987, s. 183-194.

¹⁰ SOSKA, F. Strieborná tepna obchodu. Z histórie pltníctva na Poprade a Dunajci. In: *Východoslovenské noviny*, 22. 7. 1983, roč. 32, č. 171, s. 4.

¹¹ *Biografický lexikón Slovenska I*. Martin : NSK-NBÚ, 2002, s. 393-394.

Modernizačné zmeny v 19. storočí a využívanie pary ako nového druhu energie sa postupne preniesli aj do lodnej dopravy. Obyvatelia Bratislavy mohli v septembri 1818 po prvýkrát na vlastné oči vidieť parník Carolina, ktorý sa plavil z Viedne do Pešti. K rozmachu parolodnej dopravy prispelo založenie Prvej dunajskej paroplavebnej spoločnosti (Erste Donau-Dampfschiffsfahrtsgesellschaft) v roku 1830. Zabezpečovala prevažne prepravu tovaru, od 40. rokov napríklad vývoz obilia a dobytky z pridunajských oblastí na západné trhy. Vďaka paroplavbe sa prepravné náklady znížili na polovicu.

K rozvíjaniu vodnej dopravy výrazne prispelo, keď parížskou mierovou zmluvou z roku 1856 bol Dunaj vyhlásený za slobodnú vodnú cestu. To znamenalo budovanie a rozvíjanie moderných prístavov. Na dnešnom slovenskom úseku Dunaja boli najvýznamnejšími prístavy v Bratislave a Komárne, ktoré boli napojené na železnicu, vďaka čomu sa dovážaný tovar oproti minulosti veľmi rýchlo dostal k svojim odberateľom.

Bratislavský prístav sa postupne stal významným prekladiskom tovaru nielen pre územie západného a stredného Slovenska, ale aj Moravy a čiastočne Čiech.¹² Nákladný prístav v Komárne bol významným strediskom obchodu s drevom, ale aj prekladiskom surovín a priemyselných výrobkov. Význam ďalších dovtedajších dunajských prístavov v Devíne a Hrušove,¹³ ktoré neboli vhodné pre väčšie parníky a pre lodné spoločnosti, postupne upadal. Paroplavba sa rozvíjala aj na rieke Tisa, po ktorej sa od roku 1851 plavili parníky do Blatného Potoka (Sárospatak). Dovážali o. i. tropické ovocie a ďalšie výrobky a suroviny, ktoré sa následne dopravovali do Košíc a ďalších východoslovenských miest.¹⁴

¹² SABOL, Miroslav. Hospodársky význam bratislavského prístavu do 1. polovice 20. storočia. In: *Verbum historiae*, 2015, č. 2, s. 28-64.

¹³ V Hrušove pri Šamoríne neskôr v období socializmu sídlila aj Dunajská hraničná stráž.

¹⁴ *Dejiny Slovenska III*. Bratislava : VEDA, 1992, s. 163.

Múzejná dokumentácia (vodnej) dopravy

Práve z obdobia spojeného so vznikom modernej vodnej dopravy v 19. storočí pochádzajú najstaršie múzejné zbierky spojené s touto oblasťou dopravy. V polovici 90. rokov 20. storočia môžeme v odbornej literatúre sledovať výraznejší záujem o dokumentáciu oblasti dopravy v slovenských múzeách. V roku 1996 časopis *Pamiatky a múzeá* vo svojom 2. čísle publikoval tému „*Pamiatky dopravy – súčasť kultúrneho dedičstva*“ s 19 príspevkami a úvodným editoriálom zameranými na históriu dopravy a nehnuteľné a hnutelné pamiatky spojené s dopravnou infraštruktúrou. Prehľad zbierkových predmetov z oblasti dopravy v slovenských múzeách priblížil P. Slamka.¹⁵

Tento záujem vyvrcholil v roku 1998 založením Múzea dopravy v Bratislave ako organizačnej zložky Slovenského technického múzea so sídlom v Košiciach. Projekt založenia „dopravnej expozície“ prezentovali v tomto čísle časopisu J. Kubáček¹⁶ a E. Labanič.¹⁷ Podnetom na založenie Múzea dopravy bola výstava *Človek na kolesách*, ktorá bola sprístupnená 18. apríla 1996 v sídelnej budove SNM na Vajanského nábřeží. Na jej príprave sa spolupodieľali Železnice Slovenskej republiky (ďalej ŽSR), Slovenské technické múzeum a Slovenské národné múzeum v spolupráci s Veteran Car Club Bratislava-Rusovce a sponzorskou podporou podniku PPA Control s. r. o. Scenár výstavy pripravil Jiří Kubáček, vedúci Dokumentačného centra ŽSR. Ako vyplýva aj z názvu výstavy, zameriavala sa primárne na oblasť železničnej a cestnej dopravy na území Slovenska.¹⁸

¹⁵ SLAMKA, P. Zbierkové predmety k dejinám dopravy v slovenských múzeách. In *Pamiatky a múzeá* (ďalej *PaM*), 1996, roč. 45, č. 2, s. 20.

¹⁶ KUBÁČEK, J. Pamiatky dopravy – súčasť kultúrneho dedičstva. In *PaM*, 1996, roč. 45, č. 2, s. 1.

¹⁷ LABANIČ, E. Perspektívy múzea dopravy v Bratislave. In *PaM*, 1996, roč. 45, č. 2, s. 67-69.

¹⁸ Bližšie napríklad: JAVNICKÝ, Š. Pokus o založenie dopravného múzea v Bratislave. In *Múzeum*, 1996, roč. 41, č. 2, s. 34-35; KUBÁČEK, J. 10 rokov výstavby bratislavského Múzea dopravy STM. In *Ochrana pamiatok dopravy v rámci Slovenska. Zborník príspevkov z odborného seminára*

Dokumentácia dejín dopravy na území Slovenska bola do 90. rokov skôr na okraji záujmu slovenského múzejníctva. Zbierkové predmety súvisiace s dopravou sa získavali do zbierok len okrajovo. Až v roku 1964 sa jednou zo zbierkotvornej oblasti Považského múzea v Žiline stala dokumentácia dejín dopravy. Táto snaha sa začala reálne naplňovať v roku 1967, keď múzeum získalo prevodom približne 250 predmetov z oblasti dopravy zo Slovenského technického múzea v Košiciach. Výber Žiliny nebol vôbec náhodný, keďže je sídlom Vysokej školy dopravnej – dnes Žilinskej univerzity – a významným železničným uzlom. Na základe nariadenia vlády č. 200 z roku 1981 sa Považské múzeum stalo špecializovaným múzeom na dokumentáciu železničnej dopravy na Slovensku.¹⁹

V 70. a 80. rokoch 20. storočia však narastal aj počet záujemcov a podporovateľov historických dopravných prostriedkov, ku ktorým patria v prvom rade zberatelia historických automobilov združovaní vo veteranistických združeniach a spolkoch.²⁰ V roku 1981 v rámci modernizácie železničnej siete bola na Slovensku ukončená prevádzka parnej trakcie a prevažná časť parných rušňov postupne končila na šrotovisku. To podnietilo aktivizáciu milovníkov historických železníc a viedlo v roku 1983 k založeniu Dokumentačného centra železníc (dnes ŽSR-Železničné múzeum).²¹

pri príležitosti 10. výročia otvorenia Múzea dopravy Bratislava 2009. Košice : STM, 2010, s. 13-17.

¹⁹ MIČUROVÁ, M. *Doprava*. Edícia Fontes. Žilina : Považské múzeum, 2001, s. 7; ŠIMKO, P. Považské múzeum v Žiline – múzeum pre oblasť dejín dopravy na Slovensku (skutočnosť a vízie). In: *Ochrana pamiatok dopravy v rámci Slovenska. Zborník príspevkov z odborného seminára pri príležitosti 10. výročia otvorenia Múzea dopravy Bratislava 2009.* Košice : STM, 2010, s. 18.

²⁰ Bližšie napríklad: KUBÁČEK, J. Zberateľstvo historických cestných vozidiel na Slovensku. In *PaM*, 1996, roč. 45, č. 2, s. 21-23.

²¹ Bližšie napríklad: KUBÁČEK, J. Železničná doprava na Slovensku – múzejné a dokumentačné aktivity. In *PaM*, 1996, roč. 45, č. 2, s. 42-45.

Archívne dokumenty k dejinám vodnej dopravy

Dokumentáciu vodnej dopravy zo staršieho obdobia nám zachovávajú prevažne písomné pramene. Od stredovekého obdobia postupne narastá množstvo písomných prameňov zaznamenávajúcich transport po vodných tokoch. Možnosti archívneho štúdia dejín dopravy predstavil vo *Vlastivednom zborníku Považia* v roku 1978 Elo Sloboda.²² Hoci za vyše 40 rokov, ktoré prešli od vydania tejto štúdie, výraznejšie pokročilo spracovanie jednotlivých fondov, je táto štúdia stále aktuálna pre bádateľov z oblasti dopravy, vrátane vodnej. Tematicky sa zamerával na šesť druhov dopravy: cestnú a automobilovú, železničnú, lodnú a riečnu, leteckú, banskej dopravy a lesnej dopravy. Z nami sledovanej vodnej dopravy upozorňuje na archív Československej akciovej plavebnej účastinnej spoločnosti dunajskej, známejšej ako Dunajplavba (dnes Slovenská plavba a prístavy – SPaP, a. s.)²³ a Poriečneho úradu (1920 – 1950).²⁴ Pri spracovaní dejín vodnej dopravy na Dunaji ešte musíme upozorniť na fond Povodie Dunaja.²⁵

²² SLOBODA, E. Dokumenty k dejinám dopravy v štátnych archívoch SSR. In *Vlastivedný zborník Považia*, roč. 13, 1978, s. 119-133.

²³ Fond Československá plavba dunajská, n. p. v Bratislave, 1919 – 1948, 57 bm. Je uložený v Štátnom archíve Bratislava. In: *Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky I.* Bratislava : MV SR, Odbor archívniectva a spisovej služby, 2000, s. 111.

²⁴ Fond Poriečny plavebný úrad v Bratislave, 1913 – 1950, 24 bm. Je uložený v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. In: *Informatívny sprievodca ...*, s. 38.

²⁵ Fond Povodie Dunaja, 1828 – 1975, 353 bm. Je uložený v Štátnom archíve Bratislava. In: *Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky I.* Bratislava : MV SR, Odbor archívniectva a spisovej služby, 2000, s. 110. Z ústredných orgánov zachytávajúcej vodnú dopravu E. Sloboda upozorňuje na fond Minister s plnou mocou pre správu Slovenska (1919 – 1927), Krajský úrad (1928 – 1938) a Ministerstvo dopravy a verejných prác SR (1939 – 1945), Ministerstvo hospodárstva SR (1939 – 1945) – pri tomto fonde osobitne upozorňuje na možnosti sledovania lodnej dopravy

Písomné dokumenty k dejinám pltníctva môžeme nájsť vo fondoch šľachtických rodov a panstiev, ako aj slúžnovských úradov. E. Sloboda upozorňuje, že vhodným zdrojom na výskum splavovania dreva, t. j. k dejinám pltníctva, sú takisto archívy lesných úradov a správ.²⁶

Prvé snahy o založenie múzea lodnej dopravy

Už pred rokom 1989 máme zachytené snahy o múzejnú dokumentáciu vodnej dopravy na Slovensku. V roku 1988 publikovali v časopise *Technické noviny* Jiří Kubáček a Kamil Procházka článok s názvom *Budeme mať Slovenské národné technické múzeum?*. Príspevok reagoval na vtedajšiu úlohu Ústrednej správy múzeí a galérií (USMaG) „Slovenské technické múzeum v Bratislave“ vypracovanej architektmi Vladimírom Husákom a Miroslavom Frecerom. Zámerom autorov príspevku bolo podnietiť diskusiu na dokumentáciu technického dedičstva Bratislavy („*dejiny priemyslu a technických odvetví*“), osobitne lodnej, resp. vodnej dopravy na Dunaji a sprístupnenie expozície v Sklade ČSPD č. 7.

Svoj názor vysvetľovali nasledovne: „*Objekt tvorí tradičnú súčasť bratislavskej siluety, navyše organicky spätý s Dunajom, hlavným formujúcim prvkom mesta, a spätý s lodnou dopravou, ktorá historicky silne formovala ráz tohto dunajského mesta.*“ A ďalej vysvetľujú, že práve vodná doprava „*by bola aj vari najsilnejšou výstavnou komoditou múzea*“. Podľa autorov tak „*naskytuje sa tu možnosť prirodzene využiť prostredie nábrežia pre veľkorozmerné exponáty*

na Dunaji. Po roku 1945 upozorňuje na Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov a Povereníctvo dopravy (1945 – 1960).

²⁶ Napríklad fond Správa hrablí a drevoskladu v Banskej Bystrici (1810 – 1898) v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, ktorý obsahuje zaujímavé poznatky k dejinám plavenia dreva. In. SLOBODA, *Dokumenty k dejinám dopravy...*, s. 121.

– *lode a príslušné zariadenia*“.²⁷ Nábrežie pred budovou skladu by zároveň slúžilo aj ako verejný prístav. Otvorenie múzea malo byť súčasťou osláv 700. výročia udelenia mestských práv Bratislave v roku 1991. Budova skladu bola v roku 1986 vyhlásená za NKP (č. BA-N 828/1986) a v tom čase ju využívalo SND ako zariadenie staveniska novej budovy divadla, ktoré malo byť verejnosti sprístupnené v roku 1992. Autori príspevku navrhovali, aby múzeum – reálne expozícia – bolo buď organizačnou zložkou STM v Košiciach, Múzea mesta Bratislavy alebo SNM-Historického múzea.

Tento príspevok vzbudil pomerne živú diskusiu podporovateľov i odporcov návrhu. K podporovateľom múzea patril o. i. kpt. Peter Majerník, ktorý na múzejné účely navrhoval okrem expozičnej časti v sklade aj riečno-morskú motorovú nákladnú loď Bojnice,²⁸ ktorú vyradili z lodnej prevádzky v roku 1987.²⁹ V *Technických novinách* môžeme zachytiť ešte jednu diskusiu o múzeu s mixom podporných i kritizujúcich názorov. Podporu vyslovili aj zástupcovia vládnych a lokálnych inštitúcií. Prof. Anton Blažej, vtedajší rektor SVŠT, upozornil, že on ešte koncom 70. rokov bezvýsledne inicioval založenie takejto múzejnej expozície. Z podporných listov môžeme uviesť Igora Mártona z Bratislavy, ktorý sa vyslovil, aby súčasťou navrhovaného múzea bola aj „*stanica konskej železnice, ale aj zrekonštruované parné rušne a celá história železníc na Slovensku.*“³⁰ Riešenie

²⁷ KUBÁČEK, J. – POCHÁZKA, K. Budeme mať Slovenské národné technické múzeum? In *Technické noviny* (ďalej TN), 1988, roč. 36, č. 52, s. 21. Čiernym zvýraznil E.K.

²⁸ Plavidlo Bojnice bolo postavené v maďarskej lodenici Angyalföld v roku 1965. Napriek snahám o jej záchranu a zriadenie múzea ju v 90. rokoch 20. storočia predali do Juhoslávie, kde bola zošrotovaná. In BOHUNSKÝ, J. – PUHA, K. *Dunajská flotila : História lodného parku od roku 1922*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 232-237.

²⁹ MAJERNÍK, P. Slovenské národné technické múzeum pre Bratislavu. In TN, roč. 1989, 37, č. 8, s. 15.

³⁰ Bude? Nebude? (Slovenské národné technické múzeum): In TN, 1989, roč. 37, č. 15, s. 9.

problému však napokon išlo do stratená, zmena režimu v roku 1989 posunula pozornosť obyvateľov na iné problémy.

Lodné múzeum a remorkér Kriváň

Reálne kontúry mala dokumentácia vodnej dopravy získať založením Lodného múzea na remorkéri Kriváň.³¹ Remorkér bol postavený v roku 1954 v Lodeniciach Komárno.³² V roku 1999 ho získalo za jednu korunu OZ West a OZ Devínska brána od pôvodného majiteľa Slovenskej plavby a prístavov a medzi podmienkami odpredaja bol aj vznik múzea.³³ Múzeum tak malo spájať *genius loci* plavidla s expozíciou prezentujúcou dejiny lodnej dopravy na Dunaji. Oficiálne bolo múzeum sprístupnené 1. mája 2001 za osobnej účasti vtedajšieho primátora Bratislavy, ktorý aj osobne loď pokrstil. Ako sa ukázalo, bolo zlým znamením, že „*flašu sa mu nepodarilo rozbiť ani na druhý pokus, a tak pri treťom už vystreklo samé*“.³⁴

Loď sa však prevažne využívala ako reštaurácia a oficiálne tu nikdy nebolo registrované múzeum. Ako sa neskôr ukázalo, založenie „múzea“ bolo len zásterkou na ekonomický prospech a primárny záujem prevádzkovateľov bol využívať plavidlo na organizovanie spoločenských podujatí.³⁵ V roku 2010 bolo plavidlo prestavané a nezvratne boli zničené jeho pamiatkové hodnoty. Keďže nebolo evidované v zozname národných kultúrnych pamiatok, jeho majitelia neutrpli žiadny finančný postih a pre bývalých lodníkov

³¹ O lodi Kriváň a snahe využiť ho na múzejné účely natočila STV dokumentárny film ešte v roku 1990. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=BaYzijBVsl0>

³² BOHUNSKÝ – PUHA, *Dunajská flotila...*, s. 88-91.

³³ <https://www.sme.sk/c/2187368/remorker-krivan-predali-za-korunu.html> [cit. zo dňa 5. 9. 2022]

³⁴ https://noveslovo.sk/c/21246/O_zivote_lodnikov_v_remorkeri_Krivan [cit. zo dňa 5. 9. 2022]

³⁵ BOHUNSKÝ – PUHA, *Dunajská flotila...*, s. 91.

tak zostali len „oči pre plač“.³⁶ Múzeum je dodnes evidované ako pamätihodnosť MČ Bratislava-Petržalka.³⁷

Múzejné zbierky z oblasti vodnej dopravy

Oblasť vodnej dopravy, mimo leteckej, stála do začiatku tohto storočia na okraji záujmu registrovaných múzeí. Už spomínaný P. Slamka z múzeí, ktoré vo svojom fonde dokumentujú aj oblasť lodnej dopravy, uvádza štyri múzea: SNM-Historické múzeum v Bratislave, Horehronské múzeum v Brezne, Podunajské múzeum v Komárne a Považské múzeum v Žiline. Len pripomeňme, že STM-Múzeum dopravy v Bratislave v tomto období ešte neexistovalo. Múzeá zhromažďovali prevažne fotodokumentálny materiál.³⁸ Z obdobia novoveku dokumentáciu vodnej dopravy nám primárne zaznamenávajú obrazové pramene – maľby, grafiky a veduty, v značnej časti uchovávané v múzeách a galériách. Základný prehľad poskytuje verejne dostupný webový portál webumenia.sk, spravovaný Slovenskou národnou galériou, na ktorom si návštevník prostredníctvom kľúčových slov môže vyhľadať skúmaný predmet záujmu z vybraných slovenských galérií. Napríklad pri vložení vybranej slovenskej splavnej rieky (napr. Dunaj či Váh) do vyhľadávača, nám databáza ponúkne viacero výtvarných diel – prevažne z 19. a 20. storočia – zachytávajúcích aj doklady vodnej dopravy.

Obrazové pramene z oblasti vodnej dopravy na slovenských riekach prostredníctvom nachádzame aj v ďalších slovenských múzeách. Napríklad Podunajské múzeum v Komárne uchováva fotografie a pohľadnice s motívom Dunaja, plavidiel a mostov či predmety archívnej povahy, ako štatút spoločnosti poisťujúcej lode v Komárne (z r. 1838) a účastinu spoločnosti poisťujúcej lode v Ko-

³⁶ Bližšie napr.: <https://bratislava.sme.sk/c/5897434/z-lode-za-korunu-je-klub.html> [cit. zo dňa 5. 9. 2022]

³⁷ <https://www.petrzalka.sk/samosprava/pamatihodnosti/> [cit. zo dňa 14. 9. 2022]

³⁸ SLAMKA, *Zbierkové predmety...*, s. 20.

márne (z r. 1839, 1840 a 1842).³⁹ Múzeum mesta Bratislavy (ďalej MMB) okrem obrazových dokumentov vo svojom fonde uchováva aj modely lodí, ktoré sa plavili na Dunaji, ako napríklad model lode Pressburg, nadobudnutý v roku 1931 od tunajšieho cechu lodiarov.⁴⁰ V expozícii zameranej na dejiny mesta sa nachádza aj časť približujúca Dunaj s odkazom aj na tunajšiu vodnú dopravu (napríklad preprava cez Dunaj prostredníctvom propelera).

Považské múzeum v Žiline od 80. rokov nadobúdalo predmety aj z oblasti vodnej dopravy. Tvoria ich v prevažnej miere pohľadnice a fotografie dokumentujúce lodnú dopravu na Dunaji, napr. výstavba vodného diela Železné vráta na konci 19. storočia, prístavy v Bratislave a Komárne, a na Váhu (plte na Váhu, kompa v Piešťanoch) časovo pochádzajúce prevažne od konca 19. do polovice 20. storočia.⁴¹ Podobne aj Balneologické múzeum Imricha Wintera v Piešťanoch uchováva prevažne fotografie a pohľadnice plti a pltníkov na Váhu z 1. polovice 20. storočia, výletných lodí, ktoré premávali po Sĺňave či fotografie z prevozu cez Váh z okolia obce Lúka z polovice 20. storočia.⁴²

V súčasnosti dejiny vodnej dopravy na území Slovenska prezentuje časť expozície Múzea dopravy v Rajeckých Tepliciach, ktoré je vysunutou expozíciou Považského múzea so sídlom v Žiline. Expozícia bola sprístupnená v roku 2013. Návštevníci sa tu formou informačného banneru prostredníctvom historických medzníkov a obrazových materiálov môžu oboznámiť so základnými trendami vývoja vodnej dopravy. Pozornosť sa primárne venuje riekam Váh a Dunaj ako hlavným dopravným tepnám. Nechýba model plte ako najrozšírenejšieho dopravného prostriedku na slovenských riekach do rozvoja modernej lodnej dopravy. Aj keď oblasť vodnej

³⁹ Za poskytnutie podkladov ďakujem historikom a kurátorom múzea V. Galovi a P. Vanyovi.

⁴⁰ Za poskytnutie informácií ďakujem Bc. Jane Štofovej z MMB.

⁴¹ Za poskytnutie podkladov ďakujem P. Šimkovi, správcovi Múzea dopravy Považského múzea v Žiline.

⁴² Za poskytnutie informácií ďakujem kurátorovi múzea A. Bolerázskemu.

dopravy tvorí najmenšiu časť segmentu z oblasti dopravy, dominuje železničná a cestná doprava, návštevník získava všetky základné informácie o dôležitých medzníkoch tejto oblasti dopravy.

Vodnej doprave na Dunaji v historickom kontexte sa parciálne venovala výstava „Dunaj v toku času“, sprístupnená v SNM-Archéologickom múzeu v septembri 1995. Podnetom na otvorenie výstavy bolo 30. výročie katastrofálnej povodne z roku 1965, ktorá zasiahla územie Podunajska a spôsobila mimoriadne materiálne škody. Hoci jadrom výstavy bolo priblíženie Dunaja ako európskeho veľtoka a s ním spojenú prírodnú oblasť, organizátori si postavili širší, interdisciplinárny cieľ: predstaviť aj obyvateľstvo a spôsob života ľudí v kontakte s Dunajom. Výstavu dopĺňali veľkorozmerné fotografie od Ester Plickovej, na ktorých boli o. i. zachytené aj scenérie približujúce život v prístave, splavovanie dreva či rybárov.⁴³

Remorkér Šturec a Múzeum vodnej dopravy

Pri 10. výročí založenia STM-Múzea dopravy v roku 2008 vtedajší gen. riaditeľ STM E. Labanič v rámci ďalšieho rozvoja múzea upozornil „rozšíriť prezentáciu dopravy o riečnu a vodnú dopravu“. A ako ďalej zdôraznil: „Najvhodnejším prostredím je rieka Dunaj. Je niekoľko storočí hlavnou dopravnou vodnou tepnou Slovenska. Má bohatú históriu a z pohľadu muzeálneho jej prezentácia je osobitá a atraktívna.“ Ako lokalitu na dokumentáciu tejto oblasti videl práve Bratislavu, keďže „Bratislava má tiež najlepšie kondície pre jej vznik“.⁴⁴ Práve STM, prostredníctvom Múzea dopravy v Bratislave, sa postupne stáva centrálnou múzejnou inštitúciou zameranou na dokumentáciu vodnej dopravy na území Slovenska. Táto cesta však

⁴³ VOZÁROVÁ, M. Výstava o Dunaji. In *Múzeum*, 1996, roč. 41, č. 2, s. 35-36.

⁴⁴ LABANIČ, E. História, súčasnosť a perspektívy Slovenského technického múzea. In *Ochrana pamiatok dopravy v rámci Slovenska. Zborník príspevkov z odborného seminára pri príležitosti 10. výročia otvorenia Múzea dopravy Bratislava 2009*. Košice : STM, 2010, s. 12.

bola postupná a zlomovou udalosťou bolo získanie remorkéra Šturec do zbierkového fondu STM.

Po zničení remorkéra Kriváň v roku 2010 hľadala komunita lodníkov a lodiarov ďalšie vhodné plavidlo, ktoré by sa stalo sídlom múzejnej expozície. Stal sa ním remorkér Šturec postavený v roku 1937 v Škodových závodoch v Komárne ako MTL ŠTÚR pre vtedajšiu ČSDP ako tanker na prepravu ropy. V júni 1944 bol poškodený a potopený pri bombardovaní rafinérie Apollo v Zimnom prístave. Po vojne bol prestavaný na vlečný remorkér a premenovaný na ŠTUREC, v roku 1984 bol vyradený z prevádzky a 30 rokov bol vyviazaný v severnom bazéne Zimného prístavu.⁴⁵

Aby sa Šturec vyhol osudu Kriváňa, prvým krokom bolo pripravenie podkladov na vyhlásenie Šturca za národnú kultúrnu pamiatku, čo sa naplnilo 5. januára 2012. Vlastníkom plavidla bol Slovenský vodohospodársky podnik a lodníci, zastrešení v profesijnom združení Slovenský plavebný kongres, hľadali partnerov, ktorí by zabezpečili jeho postupnú obnovu a prezentáciu verejnosti. Vďaka podpore vedenia STM a iniciatíve vtedajšieho riaditeľa STM-Múzea dopravy P. Marákyho bol Šturec v roku 2013 bezodplatne prevedený do zbierkového fondu STM. Vďaka podpore firmy Slovenská plavba a prístavy, a. s. bol remorkér umiestnený na nevyužívanú časť (štapelovú polohu) lodného výťahu v Zimnom prístave a začala sa jeho postupná obnova.⁴⁶ Cieľom obnovy je zachovanie pamiatkových hodnôt plavidla a jeho prezentácia verejnosti. Pripravovaná expozícia má návštevníkom priblížiť život lodníkov na Dunaji

⁴⁵ BOHUNSKÝ – PUHA, *Dunajská flotila...*, s. 70-72; GODUŠ, M. *Remorkér Šturec : hnutelná národná kultúrna pamiatka*. Košice : STM, 2020.

⁴⁶ Bližšie napr.: DUBINY, M. – MACKOVIČOVÁ, K. – KRÁĽOVÁ, E. Interdisciplinárna komunikácia pri ochrane technických pamiatok na príklade objektov Zimného prístavu v Bratislave. In *Múzeum*, 2017, roč. 63, č. 1, s. 48-50; MANDL, J. *Lodné múzeum – remorkér Šturec v Bratislave*. Príspevok z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou ŠOV BA – Špičková Občianska Vybavenosť Bratislavy, problémy a perspektívy európskej metropoly. Bratislava, FA STU (SVŠT), 17. 10. 2012.

v 2. polovici 20. storočia prostredníctvom informačných bannerov a zachovaných predmetov. Aktuálne je minimálne raz ročne, v júni a septembri, remorkér sprístupnený verejnosti. Na podujatí sa zúčastňujú aj bývalí lodníci a lodieri, čím podujatie získava jedinečný charakter. Múzeum prostredníctvom metódy oral history zaznamenáva spomienky lodníkov, ktoré bude využívať pri ďalšej zbierkotvornej a prezentačnej činnosti.

Ešte v roku 2014 vtedajší riaditeľ STM-Múzea dopravy P. Maráky musel konštatovať minimálny záujem slovenského múzejníctva o riečnu dopravu.⁴⁷ Za takmer desať rokov od prevzatia Šturca sa však výrazne zvýšilo množstvo predmetov z oblasti vodnej dopravy, a to aj vďaka zriadeniu pracovnej pozície kurátora železničnej a lodnej dopravy a systematickou dokumentáciou vodnej dopravy v STM-Múzeu dopravy v Bratislave.

K dlhodobým zámerom múzea patrí vybudovanie stálej expozície v budove bývalej Lodnej dielne v areáli Zimného prístavu v Bratislave, ktorej súčasťou budú aj jednotlivé druhy plavidiel dokumentujúce technologické zmeny a vývojové štádiá v lodnej doprave. STM v súčasnosti spravuje remorkér Šturec a Zvolen, aktuálne prebiehajú rokovania o získanie plavidla Meteor Bratislava. Vzhľadom na nedostatočné priestorové podmienky (chýbajúci depozitár, priestory na uloženie, resp. vyviazanie plavidiel), akvizičná činnosť sa zameriava na získavanie reprezentatívnych zástupcov z oblasti vodnej dopravy, ako sú časti strojového zariadenia či typické súčasti lodí, ako kotvy, lodné zvony, kormidlá, záchranné kolesá, veslá a pod. Nechýbajú, samozrejme, lodné uniformy, resp. ich súčasti, zástavky plavebných spoločností, obrazové predmety, ako výtvarné diela s tematikou lodí, dobové fotografie, pohľadnice či lodné mapy. V rámci zbierky vodnej dopravy tvoria významnú súčasť makety plavidiel, ktoré sa v minulosti plavili, resp. majú väzbu na Slovensko (napr. hydrolet Raketa, remorkér Kriváň). Zbierka je momentálne relatívne skromná, obsahuje okolo 150 zbierkových predmetov.

⁴⁷ MARÁKY, P. Dopravné múzejníctvo – stav, potreby a možnosti. In: *Múzeum*, 2014, roč. 60, č. 3, s. 7.

Musíme k nej však prirátať aj zbierku pomocného materiálu, obsahujúcu prevažne dokumenty knižnej a archívnej povahy, ako knihy, dobové časopisy, lodné denníky a pod., kde až budúcnosť ukáže, či sa raz stanú súčasťou zbierkového fondu. V tejto súvislosti však musíme poukázať na problémy s uložením strojových zariadení, kde múzeum aj v prípade možnosti ich získania nie je za aktuálnych podmienok schopné zaistiť ich uloženie a ochranu.

STM-Múzeum dopravy postupne verejnosti približuje oblasť vodnej dopravy prostredníctvom viacerých výstav, ako *Na vlnách Dunaja* (2012), *100 rokov lodiarstva v Československu* (2018)⁴⁸ a aktuálna výstava *100 rokov Dunajplavby* (2022).

Záver

Až do polovice druhého desaťročia tohto storočia sa nevenovala systematická pozornosť dokumentácii vodnej dopravy na Slovensku. Predmety spojené s vodnou dopravou, transportom tovaru a osôb po riekach nachádzame vo viacerých slovenských múzeách s celoštátnou i regionálnou pôsobnosťou. Slovenské technické múzeum so sídlom v Košiciach ako špecializované a Považské múzeum so sídlom v Žiline ako regionálne múzeum so špecializáciou na oblasť dopravy len okrajovo a nsystematicky získavali do svojich zbierok predmety z tejto oblasti. Výraznejší záujem o zhromažďovanie a prezentovanie predmetov spätých s lodníckou a lodiarskou tematikou na Dunaji môžeme od konca 80. rokov sledovať výraznejšie medzi profesijnými pracovníkmi. Úsilie z konca 80. rokov bolo prerušené politickými zmenami po roku 1989. Ďalšie snahy z konca 90. rokov a založenie Lodného múzea na remorkéri Kriváň v roku 2001 ukázali limity sprístupnenia múzea v rámci občianskeho združenia, ktoré narazilo na uprednostňovanie osobných záujmov nad spoločenskými a vyvrcholilo nenávratným zničením plavidla Kriváň. Na múzejné účely bol získaný remorkér Šturec, ktorý bol v roku 2012 vyhlásený

⁴⁸ K výstave vyšiel aj katalóg. Bližšie: GODUŠ, M. *100 rokov lodiarstva v Československu*. Košice : STM, 2019.

za NKP a v roku 2013 sa stal zbierkovým predmetom STM. Získanie Šturca viedlo k výraznejšiemu dokumentovaniu dejín vodnej dopravy zo strany STM-Múzea dopravy.

Zámerom STM je vybudovanie špecializovanej expozície „Múzea vodnej dopravy“ v budove bývalej Lodnej dielne v areáli Zimného prístavu, kde je sústredených viacero národných kultúrnych pamiatok, vrátane Šturca. Súčasťou má byť aj open-air expozícia s ďalšími vystavenými plavidlami. STM-Múzeum dopravy v Bratislave – ako špecializované pracovisko s celoslovenskou pôsobnosťou dokumentujúce dopravu (mimo leteckej) – sa primárne sústreďuje na dokumentáciu vodnej dopravy na Dunaji, do budúcnosti by malo väčšiu pozornosť venovať aj dokumentácii vodnej plavby aj na iných splavných riekach, resp. výraznejšie spolupracovať s regionálnymi múzeami na dokumentácii tejto oblasti.

Pramene a literatúra

- Informatívny sprievodca štátnych archívov Slovenskej republiky I*. Bratislava : MV SR, Odbor archívnictva a spisovej služby, 2000, 212 s. ISBN 80-967553-7-4
- Múzeum*, 1996, roč. 41, č. 2.
- Múzeum*, 2014, roč. 60, č. 3.
- Múzeum*, 2017, roč. 63, č. 1.
- Pamiatky a múzeá*, 1996, roč. 45, č. 2.
- Technické noviny*, 1988, roč. 36.
- Technické noviny*, 1989, roč. 37.
- Biografický lexikón Slovenska I*. Martin : NSK-NBÚ, 2002, s. 393-394.
- Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava : Národopisný ústav SAV a Slovenská kartografia, 1990, s. 36.
- Dejiny Slovenska II*. Bratislava : VEDA, 1987.
- Dejiny Slovenska III*. Bratislava : VEDA, 1992, s. 163-164, 468.

BELZA, J. *Pltníctvo na slovenských riekach*. Bratislava : Slov. grafia, 1931.

- BOHUNSKÝ, Juraj – PUHA, Karol. *Dunajská flotila : História lodného parku od roku 1922*. Bratislava : Slovart, 2012, 304 s. ISBN 978-80-556-0497-8.
- DUBINY, Martin – MACKOVIČOVÁ, Katarína – KRÁĽOVÁ, Eva. In: *Interdisciplinárna komunikácia pri ochrane technických pamiatok na príklade objektov Zimného prístavu v Bratislave*. In *Múzeum*, 2017, roč. 63, č. 1, s. 48-50.
- GINDL, Jozef: Z dejín dopravy dreva po Hrone. In: *Zborník Lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea 14*. Martin : Osveta, 1987, s. 183-194.
- GODUŠ, Martin. *100 rokov lodiarstva v Československu*. Košice : STM, 2019. ISBN 978-80-972513-8-3.
- GODUŠ, Martin. *Remorkér Šturec : hnutelná národná kultúrna pamiatka*. Košice : STM, 2020. ISBN 978-80-973503-5-2.
- HUSKA, Miroslav A. *Slovenskí pltníci. Život, práca a kultúra slovenských pltníkov*. Martin : Osveta, 1972, 294 s.
- JAVNICKÝ, Štefan. Pokus o založenie dopravného múzea v Bratislave. In *Múzeum*, 1996, roč. 41, č. 2, s. 34-35.
- KAČÍREK, Luboš. *Návrh Múzea vodnej dopravy v Bratislave – Zimnom prístave* – rukopis. Príspevok odznel na konferencii Historické dopravné stavby na území Bratislavskej župy, ktorá sa konala dňa 21. 9. 2022 v Bratislave.
- KUBÁČEK, Jiří. Pamiatky dopravy – súčasť kultúrneho dedičstva. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, roč. 45, č. 2, s. 1.
- KUBÁČEK, Jiří. Zberateľstvo historických cestných vozidiel na Slovensku. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, roč. 45, č. 2, s. 21-23.
- KUBÁČEK, Jiří. Železničná doprava na Slovensku – múzejné a dokumentačné aktivity. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, roč. 45, č. 2, s. 42-45.
- KUBÁČEK, Jiří. 10 rokov výstavby bratislavského Múzea dopravy STM. In *Ochrana pamiatok dopravy v rámci Slovenska. Zborník príspevkov z odborného seminára pri príležitosti 10. výročia otvorenia Múzea dopravy Bratislava 2009*. Košice : STM, 2010, s. 13-17.
- KUBÁČEK, Jiří – POCHÁZKA, Kamil. Budeme mať Slovenské národné technické múzeum? In: *Technické noviny*, 1988, roč. 36, č. 52, s. 21.
- LABANIČ, Eugen. Perspektívy múzea dopravy v Bratislave. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, roč. 45, č. 2, s. 67-69.

- LABANIČ, Eugen. História, súčasnosť a perspektívy Slovenského technického múzea. In: *Ochrana pamiatok dopravy v rámci Slovenska. Zborník príspevkov z odborného seminára pri príležitosti 10. výročia otvorenia Múzea dopravy Bratislava 2009*. Košice : STM, 2010, s. 7-12.
- MAJERNÍK, Peter. Slovenské národné technické múzeum pre Bratislavu. In: *Technické noviny*, 1989, roč. 37, č. 8, s. 15.
- MANDL, Jiří. *Lodné múzeum – remorkér Šturec v Bratislave*. Príspevok z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou ŠOV BA – Špičková občianska Vybavenosť Bratislavy, problémy a perspektívy európskej metropoly. Bratislava, FA STU (SVŠT), 17. 10. 2012.
- MARÁKY, Peter. Dopravné múzejníctvo – stav, potreby a možnosti. In *Múzeum*, 2014, roč. 60, č. 3, s. 6-8.
- MIČUROVÁ, Miroslava. *Doprava*. Edícia Fontes. Žilina : Považské múzeum, 2001, 165 s. ISBN 80-88877-24-5.
- POLONEC, Andrej. *O pltníctve na Slovensku*. Turčiansky Sv. Martin : SNM, 1944.
- SABOL, Miroslav. Hospodársky význam bratislavského prístavu do 1. polovice 20. storočia. In *Verbum historiae*, 2015, č. 2, s. 28-64.
- SLAMKA, Peter. Zbierkové predmety k dejinám dopravy v slovenských múzeách. In *Pamiatky a múzeá*, 1996, roč. 45, č. 2, s. 18-20.
- SLOBODA, Elo. Dokumenty k dejinám dopravy v štátnych archívoch SSR. In *Vlastivedný zborník Považia*, 1978, roč. 13, s. 119-133.
- SOSKA, F. Strieborná tepna obchodu. Z histórie pltníctva na Poprade a Dunajci. In *Východoslovenské noviny*, 22. 7. 1983, roč. 32, č. 171, s. 4.
- ŠIMKO, Peter. Považské múzeum v Žiline – múzeum pre oblasť dejín dopravy na Slovensku (skutočnosť a vízie). In *Ochrana pamiatok dopravy v rámci Slovenska. Zborník príspevkov z odborného seminára pri príležitosti 10. výročia otvorenia Múzea dopravy Bratislava 2009*. Košice : STM, 2010, s. 18-22.
- VOZÁROVÁ, Marta. Výstava o Dunaji. In *Múzeum*, 1996, roč. 41, č. 2, s. 35-36.
- <https://bratislava.sme.sk/c/5897434/z-lode-za-korunu-je-klub.html>
- <https://bratislava.sme.sk/c/22972641/po-dunaji-priplava-rimska-veslica.html>. [cit. 10. 9. 2022]
- <https://dunajskostredsky.sk/nova-archeologicka-expozicia-je-uz-pri-stupna-verejnosti>. Publikované: 31. január 2022 - 20:51.

<https://www.masaryk.info/slovanske-hradiste-mikulcice-o-muzeu/1255/> [cit. 10. 5. 2022]

https://noveslovo.sk/c/21246/O_zivote_lodnikov_v_remorkeri_Krivan

<https://www.petrzalka.sk/samosprava/pamatihodnosti/>

<https://www.sme.sk/c/2187368/remorker-krivan-predali-za-korunu.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=BaYzijBV slo>

www.webumenia.sk

Pracovné listy ako interaktívne prvky v expozícii

Mgr. Lenka Vargová, PhD., Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra archívnictva a muzeológie, Gondova 2, 811 02 Bratislava 1, Slovensko, email: lenka.vargova@uniba.sk

Abstract

This paper focuses on the topic of active participation during a museum visit. It introduces the field of museum education and how it can help make a museum visit more interactive. The main emphasis is on worksheets as one of the museum education forms. Their use and classification is described, as well as brief recommendations on their creation. The last section describes examples of worksheets from various European museums that served as an inspiration for the creation of worksheets for STM-Museum of Transport Bratislava. The examples are divided into three groups: focusing on painting and drawing; searching for (hidden) objects in exhibitions; and working with curiosity and unusual objects. First two proposed worksheets are primarily intended for families with children and younger audiences. The first one invites visitors to draw their favourite object and answer basic questions about it. The second one, in the form of a catalogue card, gives visitors the task of finding an artefact based on a picture of its detail from their card, then reflecting on its importance and use. The third worksheet is aimed at older children / young adults and focuses on less well-known inventions from the turn of the 20th century. Visitors first have to come up with an idea of what the object could be based on its picture, working through a short creative task, and then identify the object in the exhibition.

Keywords museum education, participation, worksheets, Slovak Technical Museum - Transport Museum

Múzeá sú kultúrne inštitúcie, ktorých úlohou je nadobúdanie, konzervovanie, skúmanie, komunikovanie a vystavovanie kultúrneho a prírodného dedičstva ľudstva tak, aby sme ho mohli študovať, jeho prostredníctvom sa vzdelávať a prinášalo nám potešenie.¹ Nie sú však jedinou kultúrnou inštitúciou, ktorá verejnosti ponúka priestor pre trávenie voľného času. V dnešnej dobe majú ľudia na výber z veľkého množstva voľnočasových aktivít a múzeá a galérie pre mnohých nepredstavujú vždy prvú voľbu. Pokiaľ teda chcú múzeá v tomto „boji“ o návštevníka uspieť, musia pozmeniť svoj prístup k tvorbe expozícií a výstav, ako aj k svojej celkovej ponuke. Jednou z možností, ako to dosiahnuť, je využívať princípy múzejnej pedagogiky, s ktorými súvisí aj používanie rozličných interaktívnych a aktivizačných prvkov v expozíciách.

Oblasť múzejnej pedagogiky patrí síce k novším, no v dnešnej dobe čoraz rozšírenejším podkategóriám muzeológie. Jej štúdium, ako aj používanie v praxi, sa už stáva bežnou praxou i na Slovensku. Touto problematikou sa zaoberá množstvo odborných publikácií a nájdeme ju zastúpenú i medzi študentskými prácami. Čoraz väčšiu pozornosť jej venujú aj jednotlivé múzeá a galérie, ktoré si uvedomujú význam múzejno-pedagogických aktivít pre návštevníkov.

Múzejná pedagogika

Múzejná pedagogika sa zaoberá teoretickou aj praktickou rovinou múzejnej edukácie, usmerňuje a uľahčuje proces učenia v múzeu. Prostredníctvom múzejno-pedagogických aktivít si návštevníci zároveň budujú lepší vzťah k múzeu a kultúrnemu dedičstvu a pomáhajú

¹ Medzinárodná rada múzeí. *Etický kódex múzeí*. Bratislava, 2009, s. 23.

im lepšie interpretovať múzejné obsahy. Tieto aktivity sa môžu zamerať na celú škálu návštevníckych skupín, nielen na deti a mládež.²

Múzejnú pedagogiku môžeme charakterizovať ako interdisciplinárnu, sociálnu vedu, ktorej hlavnou kategóriou je múzejná edukácia. Tou rozumieme zámerné, sústavné, cieľavedomé pôsobenie inštitúcie na človeka, ktoré sa realizuje priamym pôsobením múzejného pedagóga.³ Základným prostriedkom múzejnej edukácie sú zbierkové predmety – je teda potrebné všetky múzejno-pedagogické aktivity naviazať na zbierkový fond múzea, alebo v konkrétnejšej rovine na jeho prezentačnú činnosť. Úlohou týchto programov tak je ukázať návštevníkom spôsob, ako lepšie komunikovať s muzeálami a interpretovať ich informačný potenciál. Aj z toho dôvodu je múzejná edukácia vždy facilitovaná, či už priamo (teda za účasti múzejného pedagóga, ktorý program vedie) alebo nepriamo prostredníctvom rozličných didaktických prvkov, ktoré sú súčasťou expozície.⁴

Múzejná pedagogika zahŕňa široké spektrum metód a foriem, ktoré môže využívať v snahe aktivizovať návštevníkov. Podľa Beneša môžeme tieto aktivizačné prostriedky rozčleniť do troch úrovní. Najnižšiu predstavujú doplnkové materiály, ktoré sú zahrnuté priamo v expozícií či výstave, ako mapy, grafy, fotografie apod. Druhou úrovňou sú rozširujúce materiály, ktoré obohacujú naratív prezentačnej komunikácie (filmy, audiodáznamy apod.). V tretej kategórii už sú obsiahnuté prvky, ktoré sa nám tradične spájajú s poľom múzejnej pedagogiky, ako sú komentované prehliadky, tvorivé dielne a workshopy, animácie, besedy apod. Jednotlivé programy môžeme

² JŮVA, V. Pracovní pole muzejní pedagogiky. In LUKÁČOVÁ, Marcela (ed.). *Čo letí v múzejnej pedagogike. Vzdelávanie a výchova v múzeách na Slovensku*. Bratislava, 2010, s. 22, 28.

³ JŮVA, V. Základy obecné pedagogiky, vývoj muzejní edukace. In Dolák, J. a kol. *Základy muzejní pedagogiky. Studijní texty*. Moravské zemské muzeum Brno, 2014, s. 7.

⁴ ŠOBÁŇOVÁ, P. *Edukační potenciál muzea*. Olomouc : Palackého univerzita, 2012, s. 220-223.

ďalej rozčleniť napríklad na základe obsahu teórie a praxe na teoretické, praktické a zmiešané. Takisto v múzejnej pedagogike využívame rôzne typy výučbových metód, v ktorých sú zahrnuté ako klasické metódy (slovné, názorne demonštračné, metódy praktických činností), tak aj aktivizujúce a komplexnejšie metódy (diskusia, situačné a inscenačné metódy, projektové učenie, peer learning, využitie kritického myslenia a ďalšie).⁵

Aktívne zapojenie návštevníkov do procesov učenia, ako aj samotnej múzejnej prehliadky zohráva v múzeách čoraz väčšiu rolu. Tento trend vidíme obzvlášť v západných múzeách, no postupne sa presadzuje aj u nás. Cieľom takýchto interaktívnych projektov postavených na participácii návštevníkov na múzejnom obsahu je najmä snaha otvárať nové komunikačné kanály medzi múzeom a návštevníkmi, ale aj medzi návštevníkmi samotnými. Predstavujú spôsob, ako môžu návštevníci prispieť do múzea, zdieľať s ním svoje myšlienky, záujmy a nápady, a zároveň si vytvárať sociálne kontakty. Nesmieme však zabúdať, že takýto interaktívny dizajn nemusí byť pre každého, ale má predstavovať akúsi pridanú hodnotu, ktorá má zlepšiť zážitok z návštevy múzea a prehĺbiť proces učenia nenásilným spôsobom. Ako najlepšie typy aktivít sa ukazujú také, ktoré návštevníkov prevádzajú vopred určenými aktivitami, kde majú jasne vymedzené, akým spôsobom s nimi môžu interagovať. Vždy však musíme sledovať nejaký zámer, ktorý je v súlade s cieľom či už celého múzea alebo konkrétnej expozície či výstavy – nemalo by ísť len o prázdnu formulku typu „bude sa to páčiť návštevníkom“.⁶

Pracovné listy

Jednou z najbežnejších foriem využívaných v múzeách sa v súčasnosti popri lektorskom výklade stávajú pracovné listy. Ide o didaktickú pomôcku zvyčajne v tlačenej podobe, ktorá je k dispozícii

⁵ MRÁZOVÁ, L. – SVÁTKOVÁ, B. *Aktivizující metody v muzejní pedagogice. Studijní materiál kurzu Základy muzejní pedagogiky*. Brno, 2016, s. 1, 4, 6.

⁶ SIMON, N. *The Participatory Museum*. Santa Cruz, 2010, s. 2-5, 13, 16.

pre návštevníkov v nadväznosti na konkrétnu expozíciu či výstavu. Takýto materiál má za cieľ uľahčiť pochopenie múzejnej prezentácie, doplniť ju a oživiť. Má teda fungovať ako pomôcka, ktorá návštevníkom ukazuje, akým spôsobom majú nazerať na výstavu či expozíciu, na aké predmety sa majú zamerať a čo si majú z návštevy odnieť. Rozhodne by nemali odľakávať pozornosť od exponátov, ale mali by podporovať edukačné ciele, ktoré sme si pre tento celok stanovili. Najčastejšie sa orientujú na deti (alebo rodiny s deťmi) a školské skupiny, no neznamená to, že by mali byť limitované len pre tieto kategórie návštevníkov.⁷

Pracovné listy môžu v múzeu zohrávať rozličné úlohy na základe funkcie, ktorú sledujú. Môže ísť o pomoc s orientáciou vo výstave s návrhom, ako s ňou pracovať, ďalej zvyknú plniť informačnú, resp. poznávaciu funkciu, kedy dopĺňajú a rozširujú poznatky obsiahnuté vo výstave, takisto môžu prostredníctvom vhodne zvolených aktivít rozvíjať záujem návštevníkov o danú problematiku a vychovávať ich k pozitívnemu vzťahu ku kultúre a kultúrnemu dedičstvu. V neposlednom rade tiež zohrávajú motivačnú funkciu, keďže by mali povzbudiť záujem návštevníkov o ďalšie bádanie.⁸

Pracovné listy mávajú rôznu podobu, keďže tá vo veľkej miere závisí aj od špecifik danej inštitúcie, jej zbierok, expozícií a výstav, takže by sme iba ťažko našli dva úplne rovnaké. No aj napriek tomu ich môžeme rozčleniť na základe určitých spoločných rysov. Jedným z nich je spôsob práce s pracovným listom – môže ísť o pracovné listy využívané počas sprievodných programov pod vedením lektora, alebo o samoobslužné pracovné listy, s ktorými pracujú návštevníci samostatne počas ich individuálnej prehliadky múzea. Ďalším kritériom môže byť spôsob využitia pracovných listov. Tu ich môžeme rozdeliť do troch kategórií: pracovné listy, ktoré sa využívajú ako motivácia alebo príprava pred samotnou návštevou múzea, potom také, ktoré sa využívajú na aktivitu počas prehliadky múzea (čiže pracujú priamo s výstavou či expo-

⁷ MRÁZOVÁ, L. *Tvorba pracovních listů*. Brno, 2013, s. 5-6.

⁸ Tamže, s. 7.

ziciou), a nakoniec také, s ktorými môžu návštevníci pracovať po odchode z múzea a slúžia či už na upevnenie vedomostí nadobudnutých v múzeu, alebo na ich rozšírenie, prípadne na prepojenie múzejnej návštevy s obsahom školského učiva. Na základe formy a obsahu ich ešte môžeme rozčleniť na informačné pracovné listy, aktivizujúce alebo kombinované, a to najmä na základe pomeru medzi poskytovanými informáciami a aktivitami.⁹

Lenka Mrázová v metodickom materiáli k tvorbe pracovných listov navrhuje pri ich príprave sledovať nasledovné kroky:

1. Zhodnotiť expozíciu/výstavu (obsah, forma prezentácie, priestor), na ktorú sa bude viazať;
2. Určiť si pedagogický zámer, čiže ako chceme s témou pracovať;
3. Určiť si cieľovú skupinu, pre ktorú bude pracovný list určený;
4. Premyslieť si priebeh plánovaného vzdelávacieho programu v prípade, že sa naňho pracovný list viaže;
5. Stanoviť si konkrétne vzdelávacie ciele, ktoré chceme dosiahnuť;
6. Zvážiť časové hladisko – koľko času jeho vypracovanie návštevníkom zaberie;
7. Vytvorenie konkrétnej podoby pracovného listu;
8. Voľba obsahu a vhodných exponátov, na ktorých pracovný list postavíme;
9. Vypracovanie štruktúry pracovného listu;
10. Striedanie rôznych typov aktivít, ktoré využívajú rôzne spôsoby učenia a formy kreativity tak, aby sme návštevníkov motivovali k práci s nimi.¹⁰

Okrem toho by sme nemali zabúdať ani na zhodnotenie fungovania pracovných listov. To môže mať formu pilotného testovania na vzorke návštevníkov ešte pred ich zavedením do ponuky múzea,

⁹ Tamže, s. 9-10.

¹⁰ Tamže, s. 11-17.

no dôležitú úlohu zohráva aj ich evaluácia s odstupom času, kde si overujeme mieru naplnenia cieľov, ktoré sme si pre daný pracovný list stanovili.¹¹

Príklady z praxe a návrhy pracovných listov pre STM-Múzeum dopravy

V STM - Múzeu dopravy sa v súčasnosti nenachádza iná forma interaktívnych prvkov (okrem niekoľkých tabletov s doplnkovými informáciami) či bežne dostupných múzejno-pedagogických aktivít pre návštevníkov, no radi by svoju ponuku doplnili a rozšírili. Keďže najčastejšie návštevnícke skupiny predstavujú školská mládež a rodiny s deťmi,¹² navrhované pracovné listy sa zamerajú primárne na tieto kategórie návštevníkov a prevedú ich obidvomi expozičnými halami. Každý z pracovných listov sa snaží využívať rôzne typy aktivít, aby neboli repetitívnymi a mohli zaujať aj opätovného návštevníka. V nasledujúcej časti si predstavíme 3 skupiny aktivít, ktoré sa pomerne často vyskytujú v pracovných listoch a s nimi súvisiace návrhy pracovných listov pre STM - Múzeum dopravy aj s príkladmi z našich i zahraničných múzeí, ktoré poslúžili ako inšpirácia.

Kreslenie / vymalovávanie

K populárnym typom aktivít najmä pre menšie deti patrí kreslenie a vymalovávanie, či už formou omalovánok alebo tiež nakreslením exponátu na základe stanovených kritérií. Tieto aktivity slúžia nielen na rozvoj kreativity, ale pomáhajú aj zamerať pozornosť na samotný predmet a človek si tak často všimne i detaily, ktoré by inak možno prehliadol. Okrem toho takýto pracovný list môže po-

¹¹ Tamže, s. 20.

¹² *Správa o činnosti a hospodárení za rok 2020*, s. 38-39. dostupné online: https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2021/03/STM_FINAL.pdf [cit. 23.6. 2022].

služít aj ako inšpirácia k ďalšiemu bádaniu. Často totiž ide o pracovné listy, ktoré kombinujú rôzne typy aktivít a nie sú zamerané len na kreslenie, obzvlášť pokiaľ nimi chceme zaujať aj staršie deti než tie v predškolskom veku. Ako príklad môžeme uviesť pracovné listy z rôznych britských múzeí. Viacero takto zameraných pracovných listov by sme našli napríklad v Ashmolean Museum v Oxforde, UK. Kreslenie je tam zvyčajne kombinované aj s hľadaním zbierkových predmetov v expozícii (Obrázok 1). Príklad pracovného listu založeného len na kreslení nájdeme napríklad v Sedgwick Museum of Earth Sciences v Cambridge, UK (Obrázok 2). Ten vyzýva deti, aby si do rámkov nakreslili predmet podľa ich voľby na základe konkrétnych parametrov (niečo malé, šupinaté, strašidelné...). Pracovné listy s kombinovanými aktivitami zahŕňajúcimi aj vymalovávanie obrázkov nájdeme i v ponuke SNM - Historického múzea, napríklad v rámci pracovného listu k výstave Z cechovej truhlice či Kelti z Bratislavy.

Čo sa týka návrhu pracovného listu tohto typu pre STM - Múzeum dopravy, ten dostal názov «Môj obľúbený predmet» (Príloha č. 1). Primárnou cieľovou skupinou sú rodiny s deťmi a mladší návštevníci (základné školy 1. stupňa, prípadne materské školy). Aktivita je určená na samostatnú prácu pre deti, no obzvlášť v prípade mladších sa nevyklučuje ani spolupráca s rodičom. Tento pracovný list môže byť aplikovaný na ľubovoľnú časť expozície, pričom čas potrebný na jeho vypracovanie je individuálny.

Pracovný list by bolo ideálne dať návštevníkom k dispozícii pri vstupe do múzea a vyzvať ich k prehliadke s dôrazom na výber exponátu, ktorý sa im najviac páči alebo ich najviac zaujal. Keď si dieťa vyberie predmet, tak jeho úlohou bude nakresliť ho, a potom spoločne s rodičom (alebo samostatne pri starších deťoch) vyplniť doplnkové otázky - keďže ide o predmet podľa vlastného výberu, malo by to predstavovať väčšiu motiváciu dozvedieť sa o ňom ďalšie informácie, dlhšie sa pri ňom pristaviť a preskúmať ho z viacerých uhlov.

Cieľ tejto aktivity tak môžeme charakterizovať ako impulz k tomu prezrieť si múzeum detailnejšie a hlbšie sa zamyslieť nad exponátmi, ktoré návštevníka najviac zaujali. Aktivity slúžia na roz-

voj kreativity, slovnej zásoby a vlastného bádania. Pracovný list je orientovaný na šírku, pretože taký formát viac vyhovuje kresleniu. Na zadnej strane sú doplnkové otázky a podnety na zamyslenie sa. Návštevníci majú predmet jednak identifikovať, následne ho charakterizovať a zistiť, ako mohol fungovať alebo na čo slúžil.

Hľadanie predmetov v expozícii

Tento druh aktivity sa opäť v múzeách vyskytuje pomerne často, najmä v zahraničí, a z vlastných skúseností a pozorovania môžem povedať, že ide o typ aktivity, ktorý zvykne baviť aj starších návštevníkov než len deti. Je to spôsob aktivizácie návštevníkov, ktorý ich navádza k pomalšiemu, detailnejšiemu prezretiu expozície zábavnou formou. Ďalšou výhodou je veľká variabilita tohto typu aktivity, ktorá sa naozaj dá veľmi ľahko prispôbiť konkrétnym podmienkam vybraného múzea. Dokonca ani nemusí byť naviazaná na pracovné listy, hoci si tým limitujeme možnosti práce s artefaktmi.

Veľmi zaujímavým príkladom je hľadanie špecificky vytvorených lego figúriek počas prehliadky škótskeho Culzean Castle (Obrázok 3). Návštevníci si pri vstupe mohli zobrať podložku s obrázkami panáčikov (tzv. „Lego Explorer Trail“), ktorých mali v jednotlivých miestnostiach hľadať a nie vždy boli na ľahko viditeľných miestach. Nabádalo to tak návštevníkov k podrobnejšiemu preskúmaniu vystavených predmetov. Ďalším príkladom hľadania predmetov v expozícii môže byť pracovný list Rats at work! z Cambridge Museum of Technology, UK. V pokladni múzea si návštevníci mohli zobrať pracovný list, na ktorom mali priradiť jednotlivé typy nástrojov ku konkrétnym miestnostiam a to tak, že v expozícii našli schovaného potkana s visačkou, na ktorej bol daný nástroj znázornený (Obrázok 4 a 5). Využitie zalaminovaných detailov exponátov sme zase zažili počas komentovanej prehliadky vo viedenskom Volkskundemuseum. Príkladom hľadania objektov v múzeu bez nadväznosti na pracovný list môže byť Reading Museum, UK. V expozícii tu mali poschovávaných malých plyšových jazvecov a úlohou detí bolo zrátať všetkých, ktorých v múzeu našli. Pokiaľ

pri informačnom pulte následne oznámili správnu odpoveď, dostali drobnú odmenu.

Pracovný list tohto typu pre STM - Múzeum dopravy má podobu katalógového lístku (Príloha č. 2), kde na zadnej strane je fotografia detailu vybraného exponátu a úlohou návštevníkov bude nájsť daný predmet v expozícii a identifikovať ho. Po lokalizácii predmetu návštevníci vyplnia stranu A so základnými informáciami dostupnými z popisiek predmetu v expozícii (ako sa predmet volá a na čo slúžil), strana B skôr ponúka podnety na zamyslenie, odpovede tak nie je nutné písať. Otázky na zadnej strane sa pri jednotlivých predmetoch mierne líšia, takže ak sa návštevníci rozhodnú hľadať predmetov viac, nebude aktivita nutne repetitívna. Schválne som pre pracovný list zvolila formát pripomínajúci katalógové lístky, aby som vytvorila paralelu s prácou v oblasti dokumentácie zbierok. V prípade záujmu by sa aktivita mohla využiť aj počas lektorského sprievodu, kedy by tak vznikol priestor na predstavenie činností, ktoré prebiehajú „v zákulisí“ múzea.

Cieľovou skupinou pre tento pracovný list sú rodiny s deťmi a mladší návštevníci (primárne základné školy 1. stupňa, ale v prípade záujmu môžu byť aj starší žiaci či dospelí). Cieľom tejto aktivity je motivovať návštevníkov k podrobnejšiemu prezretiu expozície v snahe identifikovať predmety na základe detailu, následne sa o nich dozvedieť ďalšie informácie. V nasledovnej fáze za pomoci otázok na zamyslenie sa pracovný list pracuje s doterajšou skúsenosťou návštevníka a poukazuje tak na pokrok techniky na základe ich života formou komparácie predmetov z múzea a tých, ktoré používame v bežnom živote dnes my. Aktivita tiež ponúka možnosti na variabilitu - umožňuje sústrediť sa na konkrétnu skupinu predmetov, no je tu aj možnosť ich obmieňania v prípade úpravy expozície. Návštevníci si tiež môžu zobrať viac ako jeden katalógový lístok, čo samozrejme vyžaduje mať vytvorenú širšiu zásobu kartičiek (aspoň 5-10 rôznych).

Práca s tajomnom

Tretí typ aktivity, ktorý by som tu chcela zdôrazniť, je práca s tajomnom, záhadami či kuriozitami - celkovo úlohy postavené na podpore ľudskej zvedavosti, cez ktoré sa snažíme návštevníkov motivovať k ďalšiemu bádaniu a záujmu o zbierky. Rovnako ako aj pri predošlom type ide o aktivity, ktoré navádzajú návštevníkov k pomalšiemu a detailnejšiemu prezretiu expozície, resp. vybraných artefaktov, ktoré majú identifikovať. S touto témou sa ľahko pracuje najmä múzeám, ktorých zbierky sú v niečom netradičné, zvláštne. Dobrou ukážkou je napríklad Wellcome Collection, London, UK. Táto inštitúcia sa zameriava na zdravie a medicínu, ich historický vývoj a súčasnosť a týmto témam mali prispôsobené aj pracovné listy s názvom „Medical Investigation“.¹³ Tie zahŕňali rôzne typy aktivít, ktoré zvyčajne vyžadovali lokalizovanie konkrétnych predmetov a doplnenie informácií k nim (napr. odkiaľ pochádzajú, na čo slúžili, porovnanie so súčasnou praxou apod.). Ďalšou z inšpirácií bola aktivita predstavená v rámci výstavy Odditorium z roku 2009 v Powerhouse Museum, Sydney, Austrália. Na výstave bolo prezentovaných 18 zvláštnych predmetov spolu s fiktívnymi popiskami, ktorých úlohou bolo primäť ľudí, aby sa hlbšie zamysleli nad tvorbou, resp. pripisovaním významu predmetom. Súčasťou bola aj interaktívna zóna, kde mali návštevníci napísať svoje vlastné vymyslené popisky.¹⁴

Trochu odlišný príklad predstavuje detektívne ladená aktivita Považského múzea v Žiline na Budatínskom hrade s názvom „Záhada tajomného prízraku“ (Obrázok 6). Aktivita pozostáva zo 16 úloh - hádaniek, na základe ktorých mali návštevníci zistiť, kto bol

¹³ Stále by mali byť dostupné online, pozri tu: https://wellcomecollection.cdn.prismic.io/wellcomecollection%2F-980ca637-b2e5-4d0d-9ab8-51b3d85d37c9_med+man+res_trail2.pdf#_ga=2.245661952.56411318.1585671014-1455861598.1583157563 [cit. 7.7. 2022].

¹⁴ SIMON, N. *The Participatory Museum*, s.161-163.

tým „tajomným príznakom“, čo ohrozoval obyvateľov hradu. Pátranie je doplnené komiksovým príbehom.¹⁵

Navrhovaný pracovný list tohto typu pre STM - Múzeum dopravy má názov „Hádaj, čo som“ (Príloha č. 3) a je zameraný na staršie deti, mladých dospelých, aj dospelých (2. stupeň základných škôl a vyššie) a je špecificky viazaný na „kabinet kuriozít“ v hale A. Táto časť expozície je venovaná rozličným predmetom najmä technického charakteru, ktoré predstavujú netradičné či menej známe verzie vynálezov používaných v 19. a 20. storočí, ako napríklad kulmy na vlasy, masážne prístroje, rôzne kuchynské a drobné hospodárske pomôcky a ďalšie. Cieľom tejto aktivity je tak spoznanie dnes už neznámych (alebo menej známych) vynálezov, no zároveň rozvíja kreativitu, predstavivosť a podporuje vlastné bádanie. Aj tento pracovný list ponúka možnosť obmieňať predmety - odporúčam mať vytipovaných aspoň 5, no je možné ponuku aj rozšíriť alebo časom zameniť.

Pracovný list je rozdelený na dve časti - pred a po vstupe do kabinetu kuriozít. Prvou úlohou návštevníkov je pokúsiť sa určiť, o aký predmet môže ísť len na základe fotografie na vrchu pracovného listu. Každá z verzií má následne odlišnú úlohu, kde majú s predmetom ďalej pracovať ešte pred overením jeho skutočného názvu. Pri týchto doplnkových aktivitách som sa snažila obmieňať rôzne formy kreativity - od písania popisiek a vymýšľania reklamy, cez kreslenie príbehu predmetu až po predvedenie jeho funkcie a zvuku. Pracovné listy tak ponúkajú väčšiu variabilitu aktivít aj pre opätovných návštevníkov či tých, ktorí by sa rozhodli pracovať na viacerých počas návštevy či už v skupine alebo samostatne. Po splnení prvej časti zadania ich pracovný list vyzve k nájdeniu predmetu v kabinete kuriozít, čo je spojené s ďalšími otázkami na zamyslenie - jednak či sa im podarilo uhádnuť, o aký predmet ide, no tiež či by niečo také používali aj v súčasnosti alebo či existuje aj súčasná verzia.

¹⁵ JURECKÝ, M. (zodp. red.). *Záhada tajomného prízraku*. Považské múzeum v Žiline, 2020.

Záver

Interaktívny dizajn expozícií a výstav, ako aj možnosť aktívnejšej participácie na múzejnom obsahu sú v dnešnej dobe využívané v múzeách čoraz častejšie. Múzejná pedagogika a rozličné formy, ktoré využíva, si už našli cestu aj do našich múzeí. Aj napriek tomu však nie všade nájdeme prvky určené nielen pre prácu s lektorom, ale i pre samostatného návštevníka. STM-Múzeum dopravy tiež v svojich stálych expozíciách doteraz nemalo výraznejšie zastúpené interaktívne prvky, no radi by svoju ponuku v budúcnosti rozšírili. Pracovné listy prezentované v tomto príspevku by tak chceli túto situáciu zmeniť. Zároveň môžu – aj s ostatnými prezentovanými príkladmi – poslúžiť ako inšpirácia pre ďalšie inštitúcie.

Zoznam použitých zdrojov

- ICOM – Medzinárodná rada múzeí. *Etický kódex múzeí*. Bratislava, 2009.
- JURECKÝ, Michal (zodp. red.). *Záhada tajomného prízraku*. Považské múzeum v Žiline, 2020. ISBN 978-80-88877-88-2.
- JŮVA, Vladimír. Pracovní pole muzejní pedagogiky. In LUKÁČOVÁ, Marcela (ed.). *Čo letí v múzejnej pedagogike. Vzdelávanie a výchova v múzeách na Slovensku; zborník príspevkov z celoslovenskej konferencie organizovanej v dňoch 26. – 27. október 2009 v Bratislave*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2010, s. 21-32. ISBN 978-80-8060-252-9.
- JŮVA, Vladimír. Základy obecné pedagogiky, vývoj muzejní edukace. In DOLÁK, Jan a kol. *Základy muzejní pedagogiky. Studijní texty*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2014, s. 7-10. ISBN 9788070284414.
- MRÁZOVÁ, Lenka. *Tvorba pracovních listů*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2013. ISBN 9788070284032.
- MRÁZOVÁ, Lenka – SVÁTKOVÁ, Barbora. *Aktivizující metody v muzejní pedagogice. Studijní materiál kurzu Základy muzejní pedagogiky*. Brno : Metodické centrum muzejní pedagogiky, 2016.

SIMON, Nina. *The Participatory Museum*. Museum 2.0, 2010. ISBN 9780615346502.

Správa o činnosti a hospodárení za rok 2020, dostupné online: https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2021/03/STM_FINAL.pdf [cit. 23.6. 2022].

ŠOBÁŇOVÁ, Petra. *Edukační potenciál muzea*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2012. ISBN 978-80-244-3034-8.

Wellcome Collection. *Medical Investigation*. dostupné online: https://wellcomecollection.cdn.prismic.io/wellcomecollection%2F-980ca637-b2e5-4d0d-9ab8-51b3d85d37c9_med+man+res_trail2.pdf#_ga=2.245661952.56411318.1585671014-1455861598.1583157563 [cit. 7.7. 2022].

Obrazová príloha

Obr. č. 1: Príklad pracovného listu z Ashmolean Museum, Oxford, Veľká Británia. Foto: archív autorky

Obr. č. 2: Príklad pracovného listu zo Sedgwick Museum of Earth Sciences, Cambridge, Veľká Británia. Foto: archív autorky

Obr. č. 3: Lego Explorer Trail, Culzean Castle, Veľká Británia. Foto: archív autorky

Obr. č. 4 a 5: Rats at work!, Cambridge Museum of Technology, Veľká Británia. Foto: archív autorky

Obr. č. 6: Záhada tajomného prízraku, Budatínsky hrad. Foto: archív autorky

Príloha č. 1 - Môj obľúbený predmet

Ako sa volá tvoj predmet?

Na čo sa používal? Ako fungoval?

.....

.....

.....

Čo je na ňom najkrajšie?

.....

.....

.....

Príloha č. 2

Katalógový lístok k predmetu

Ako sa ten predmet volá?

.....

.....

Na čo slúžil?

.....

.....

.....

strana A

Používa sa takýto predmet ešte aj dnes?

V čom je iný?

Chcel by si mať takýto predmet doma?

strana B

Používa sa takýto predmet ešte aj dnes?

Ako asi fungoval?

Príloha č. 3**Hádaj, čo som?**

Čo myslíš, čo to je? Vymysli tomu názov!

.....

Na čo to mohlo slúžiť? Vytvor tomu krátku múzejnú popisku!

Teraz to nájdí v Kabinete kuriozít. Uhádol/uhádla si, o aký predmet išlo?
Na čo v skutočnosti slúžil? Používa sa niečo také aj v súčasnosti?

The Phenomenon of Cultural Heritage in Society: Cultural Heritage and Cultural History in university teaching. Objectives, methods, challenges

Prof. UŚ, dr hab. Anna Gomóła, PhD, University of Silesia in Katowice, Faculty of Humanities, Institute of Culture Studies, ul. Uniwersytecka 4, 40-007 Katowice, Poland, email: anna.gomola@us.edu.pl

Prof. UŚ, dr hab. Małgorzata Rygielska, PhD, University of Silesia in Katowice, Faculty of Humanities, Institute of Culture Studies, ul. Uniwersytecka 4, 40-007 Katowice, Poland, email: malgorzata.rygielska@us.edu.pl

Abstract

For over 40 years, methodology for teaching cultural history has been practised on cultural studies at the University of Silesia. Due to Poland's accession to the Bologna process and a new demand for undergraduate programmes, a programme dedicated to promotion and protection of cultural heritage was devised, among others. It refers to the previous historical-cultural teaching of students, albeit offering a more practical approach that engages course participants more directly. During classes (part of which take place outdoors) students combine historical-cultural knowledge with targeted monitoring of the area close to them to identify, examine, and, if possible, preserve both tangible and intangible traces of the past, as well as prepare for promoting knowledge about them. An important aspect of educa-

tion is the ethical form: raising awareness about the importance of the historical value of culture.

Keywords cultural heritage, cultural history, higher education, cultural values, ethical approach in heritage teaching

Introduction

In this article, we want to present the guidelines, objectives, and challenges related to the teaching of cultural heritage in accordance with the model developed by employees of the Department of Theory and History of Culture at the University of Silesia in Katowice. The history of the department, transformed in 2019 into a complex (due to organizational changes at the university), reaches back to the year 1975.¹ In the scientific and didactic activity of its staff, the theory and history of culture are directly correlated research fields. Since 1977, the department constitutes one of the foundations of cultural studies (formed in Katowice as the fourth in Poland after Wrocław, Poznań, and Łódź). Initially, the department employees were holding master-degree seminars for Polish Studies, and, since 1991, for the original specialization in the Theory and History of Culture (since 2012: Cultural Theory and Anthropology).

Promoter of Cultural Heritage: a specialty on cultural studies. Guidelines and objectives

Due to Poland's accession to the Bologna process, most long-cycle master's degree programmes had to be divided into first and second cycle programmes. First cycle programmes were designed as professionalized and were intended to be more practical. In the aca-

¹ KOSOWSKA, E. *Zakład Teorii i Historii Kultury. Pochwała wspólnoty*. In GOMÓŁA, A. – PACUKIEWICZ, M. *Badanie kultury. Ludzie projekty, realizacje*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016, pp. 21-49.

demical year 2007/2008, the first year began a programme in Cultural Studies at the University of Silesia, while in 2010, the first graduates obtained their bachelor's degrees. Preparation of the Promoter of Cultural Heritage programme block (a bachelor seminar with specialization subjects) was directly related to previous research and didactic programmes. Cultural Studies involved subjects pertaining to ancient cultures, European cultures, and Polish culture. In this approach, the foundation of the reflection on modern culture was a historical-cultural process; this outlook emphasized the continuity and endurance, making them the starting point for a reflection on changes.

Cultural and civilizational context

Upper Silesia and the Dąbrowa Basin, hence, an area where the university was founded, is a space that has been inhabited and industrialized since at least the Middle Ages (e.g., the extraction and melting of silver). There is a couple of several-hundred-years-old cities where interesting historical buildings can be found; however, what is more frequent (and often very unkempt) are traces of sudden technical progress that started there at the end of 18th century. In our voivodeship, the number of such historical monuments is still high enough and their nature is exceptional enough, e.g., the Main Hereditary Key Adit (considered “the longest hydraulic engineering building in the European coal mining”²) or the unique hy-

² Jan Gustaw Jurewicz writes, “*Main Hereditary Key Adit is an underground tunnel which was built to drain the state-owned mines ‘Queen Louise’ in Zabrze and ‘King’ in Chorzów and the neighbouring private coalmines, as well for transport coal from ‘Queen Louise’ to the steelworks in Gliwice through Kłodnicki Canal. The construction of the whole adit was begun in 1799 and finished in 1863. The length of the adit from the outlet in Zabrze to the ‘King’ mine was 14,25 km [...] In order to ‘regain’ the adit for the tourists the Society for the Restoration and Promotion of the Queen Louise Adit in Zabrze ‘Pro Futuro’ was established in 2000 and its office is at the ‘Queen Louise’ Skansen – Museum.*” JURKIEWICZ, J. G. *Głów-*

drotechnical system in Tarnowskie Góry,³ that the Industrial Monuments Route⁴ opened there in 2006. In 2010, it became part of the European Route of Industrial Heritage (ERIH) as the only system in Central and Eastern Europe.⁵

The industrial history of that place has shaped people who were focused primarily on economic development, valued hard work consisting in processing natural goods to form civilizational products, and greatly appreciated technical progress. In this respect, less importance was put on taking care of historical monuments and evidence of feudal past. This economic profile also had an impact on a preference for specific experts in need and the evaluation of specific fields of knowledge and, indirectly, on specific educational possibilities in our voivodeship: the Silesia University of Technology was founded in 1945, the Medical Academy in 1948, whereas the University of Silesia was not founded until 1968. Humanities, including a reflection on culture, has never been treated as a priority or even on par with other fields of knowledge.

na kluczowa sztolnia dziedziczna – najdłuższa budowla hydrotechniczna w europejskim górnictwie węglowym, available online [cit. 27.08.2022]: <http://podziemia.pl/wp-content/uploads/2017/07/Głowna-Kluczowa-Sztolnia-Dziedziczna....pdf> The museum also organizes tours, part of which is a walking tour, while another part involves a boat ride.

³ Tarnowskie Góry Lead-Silver-Zinc Mine and its Underground Water Management System were entered in 2017 on UNESCO's World Heritage List, dostępne online [cit. 27.08.2022]: <https://whc.unesco.org/en/list/1539> This was attained, among others, owing to the efforts of the Society of Tarnogóra Land Enthusiasts, presently the in charge of the following tourist spots: Historical Silver Mine and the Black Trout Adit. Cf. Tarnowskie Góry underground – work of nature, art of people. World Heritage Nomination, Poland, available online [cit. 27.08.2022]: <file:///C:/Users/Gosia/Downloads/1539-2165-Nomination%20Text-en.pdf>

⁴ *Szlak zabytków techniki*, dostępne online [cit. 27.08.2022]: <https://zabytki-techniki.pl/>

⁵ *European Route of Industrial Heritage*, available online [cit. 27.08.2022]: <https://www.erih.net>

The industrial plants of Upper Silesia, as well as those of the Dąbrowa Basin (both these areas became part of the same voivodship after 1945) were an object of pride, a symbol of implementation know-how and economic power, evidence of the dynamic growth of the area and its potential for technical development. For a long time, monstrous steelworks,⁶ tall winding towers,⁷ slender water towers,⁸ monumental powerplants,⁹ and unique hydrotechnical equipment were the opposite of historical monuments as products of civilization until they themselves became historical monuments.

⁶ In the post-war period Katowice Steelworks in Dąbrowa Górnicza was founded, among others. Its construction was planned to cover 1000 ha in the Dąbrowa Basin. In the 1970s, back in the times of People's Republic of Poland, it was the most powerful, the greatest, and the most modern steelworks in Poland. At the turn of the 18th and 19th centuries, in Upper Silesia were established steelworks such as: Royal Prussian Iron-Cast Foundry (Königlich Preußische Eisengießerei) founded in 1796 in Gliwice, or Kościuszko Steelworks, formerly known as Königshütte, built in honour of King Frederick William III (the construction was completed in 1802). The founding process involved efforts of Friedrich Wilhelm von Reden and John Baildon.

⁷ As for winding towers, it is worth mentioning Krystyna winding tower, Wanda winding tower, and Andrzej winding tower. The diversity of winding towers was shown in photographs *Najciekawsze szyby kopalniane – Górnym Śląsk* [The most interesting winding towers: Upper Silesia], available online [cit. 28.08.2022]: <https://thevagabond.pl/2020/08/szyby-kopalniane-na-gornym-slasku/>

⁸ Małgorzata Łoś presents 1499 of them in a collection of photographs of water towers from Silesian voivodeship. They are of different sizes, cf. *Wieża ciśnienia przy zespole dawnej Huty Uthemann* [Water tower by the former Uthemann Steelworks complex], available online [cit. 28.08.2022]: <https://zabytek.pl/pl/obiekty/katowice-wieza-cisnien-przy-zespole-dawnej-huty-uthemann>

⁹ One of the most interesting is Szombierki electrical power and heating plant in Bytom (formerly Bobrek plant). The complex was created in 1920 – back then, it was one of the biggest electrical power and heating plants in Europe.

With their great size and original structure, they form a network of local reference points.

The industrial history of that area is evidenced by, among others, *Officina ferraria* by Walenty Roździeński (Kraków 1612) – a literary work considered exceptional among the European writing of the 16th and 17th century, it holds descriptions that provide a record of work done by steel workers and miners. This work became better known when in 1929, a unique specimen of that book was found in the Chapter Library in Gniezno. Translated into English in 1976, this title has been enjoying much interest among both researchers and readers to this day. It was also made the topic of a part of a permanent exposition called *Z dziejów Katowic* [The History of Katowice], which can be seen in the Katowice History Museum that has been also offering virtual tours for some time now.¹⁰

The most important information on the author and the circumstances in which the work was created aside, visitors are presented with copies of wood engravings situated in *Officina ferraria*, showing, among others, the work of a Silesian miner. Walenty Roździeński worked at a blacksmith shop in Roździeń (presently Szopienice – a borough in Katowice). He was a highly educated man who owned a relatively large book collection, and *Officina...* was the first work on mining and steelwork written in Polish, describing not only the economic specificity of Silesia and the occupations and habits of local residents (which were shared a bit earlier in *Salinarum Vielicensium descriptio* by Schroeter of Nysa, *Sabothus et Silesia* by Faber, or *De re metallica* by Agricola – these, however, were written in Latin). When that publication was re-released, it was closely watched by researchers of various fields. “Sociologists were interested in the fact that ironworkers existed as a separate social group within the community. Geographers found ample material relating Silesian topography. Ethnologists found silhouettes of Renaissance miners and smelters. Linguists – especially polonists

¹⁰ *Z dziejów Katowic*, available online [cit. 28.08.2022]: <https://my.matterport.com/show/?m=Fyc71uQHUPt>

[Polish language specialists] – found rich material not only in the field of the ironworkers’ professional language, but also in the field of literary Polish of sixteenth and seventeenth centuries. And historians of technology found an excellent and trustworthy picture of the techniques for the smelting and forging of iron used in those days.”¹¹ Rożdzieński’s work is important also in terms of local cultural heritage, its contextual specifics, and supralocal value. Even if we can determine where the blacksmith shop he described was located only with a limited degree of certainty, his descriptions are undoubtedly significant for everyone interested in the history of industrialization of that area and traces of industrialization.

Nowadays, propagating knowledge on the industrial heritage of the region brings together researchers, cultural managers, and museum staff (the Museum of Coal Mining in Zabrze, recently founded Museum of Metallurgy in Chorzów), including individuals who create *Industriada*, that is, the Festival of the Trail of Industrial Monuments.¹² “Previously, the *Industrial Monuments Route project* was executed by the section of industrial heritage promotion, which is part of the structures of the Culture Department of the Marshal Office of the Silesian Voivodeship (the administrator of the IMR) with the involvement of the Silesian Tourist Organization. The trail was created with the participation of the Silesian Centre of Cultural Heritage in Katowice [...]. The Trail of Industrial Monuments was formed by combining tens of various industrial structures. This action gave rise

¹¹ RADWAN, M. *Foreword*. In ROŹDZIENSKI, W. – *OFFICINA FERRARIA. A Polish Poem of 1612 describing the noble craft of ironwork*. Translated by S. Pluszczewski, edited by W. Różański and C.S. Smith, introduction by J. Piaskowski, Cambridge, Massachusetts, London : Society for the History of Technology and The MIT Press, 1976, p. XIII.

¹² *Industriada. Święto Szlaków Zabytku Techniki*, available online [cit. 28.08.2022]: <https://industriada.pl/> During that event, one can learn about many historical monuments – also those not accessible to tourists on daily basis. *Industriada* has been held annually for 13 years, highly popular not only among residents of the region, but also tourists, those interested in industrial heritage, and the culture of Upper Silesia.

to a new value.” This is based on promoting “tangible and intangible industrial heritage of the Silesian region”.¹³ The trail combines forty structures, including museums, structures entered on UNESCO’s world heritage list, and many more, such as historical workers’ settlements and colonies (such as Nikiszowiec, Ficinus, or the settlement in Czerwionka-Leszczyny); there are about two hundred workers’ colonies and settlements in Silesian voivodeship.¹⁴ There is also plenty of historical mines and winding towers, and other post-industrial structures. In Upper Silesia, in accordance with the Act on the Protection and Care of Monuments (chapter 2, article 7) presently binding in Poland, aside from structures entered on the register of historical monuments and the List of Heritage Treasures, there are also Monuments of History (these include, among others, the mentioned Nikiszowiec, as well as the Silesian Voivodeship and Sejm Building or the Radio Station in Gliwice) and cultural parks¹⁵ (including Hałda Popłuczkowa in Tarnowskie Góry,¹⁶ which is also

¹³ *Szlak zabytków techniki*, available online [cit. 28.08.2022]: <https://zabytki-techniki.pl/staticcontent/27321>

¹⁴ Many works were dedicated to them; see also SEIDL, K. *Mieszkania robotnicze w górnośląskim przemyśle górniczym*, Wrocław : Wydawnictwo Górnośląskiego Związku Przemysłowców Górniczych i Hutniczych, 1913; SOKOŁOWSKA-MOSKWIAK, J. „Idea miasta-ogrodu” na przykładach osiedli miast górnośląskich, Gliwice : Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, 2011. Knowledge on these structures is promoted in the form of the Badge of Heritage ‘Workers’ Colonies and Settlements of Upper Silesia’ – the trail of which covers 131 workers’ colonies and settlements; cf. *Patronackie Kolonie i Osiedla Robotnicze Śląska*, available online [cit. 28.08.2022]: <https://odznaki.org/odznaka/patronackie-kolonie-i-osiedla-robotnicze-slaska/>

¹⁵ On other cultural parks in the voivodeship see: *Parki kulturowe w praktyce*, available online [cit. 28.08.2022]: <https://www.slaskie.pl/content/parki-kulturowe-w-praktyce>

¹⁶ It is an object of vast interest of researchers of various disciplines. “Using a specialist scanner, researchers of the University of Silesia will create a three-dimensional model of the Hałda Popłuczkowa spoil tip – one of the post-mining structures in Tarnowskie Góry”, *Nauka w Polsce*.

an element of a complex entered on the UNESCO list).¹⁷ Recently, the awareness of the value these structures have is growing, but for the residents in our voivodeship, bordering Lesser Poland voivodeship the capital city of which is Kraków, the point of reference in thinking about heritage and historical monuments was undoubtedly the former capital of Poland and the oldest university city.

Cultural heritage and historical-cultural knowledge: the need for commitment

Working on the specialization programme, we found it important to change thinking about cultural heritage and to customize education in such a way that would allow young people to see value in what is around them. Our aim was to make students capable of “identifying without assistance elements of the local traditions understood as a component of the national tradition embedded in European contexts and to hone social skills that would allow [them] to propagate the achievements of past generations and act for its protection.”¹⁸ Very often, students are dealing with single structures – their work has value both as autonomous descriptions and as a contribution to the descriptions of what is within forms of heritage protection determined by the acts of law. First of all, however,

Śląskie. Naukowcy stworzą trójwymiarowy model haldy z listy UNESCO, available online [cit. 28.08.2022]: <https://naukawpolsce.pl/aktualnosci/news%2C28961%2Cslaskie-naukowcy-stworza-trojwymiarowy-model-haldy-z-listy-unesco.html>

¹⁷ Act of 23 July 2003 on the Protection and Care of Monuments. Journal of Laws 2022, item 840, dostępne online [cit. 28.08.2022]: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf> Also see: *Narodowy Instytut Dziedzictwa*, available online [cit. 28.08.2022]: <https://nid.pl/>

¹⁸ GOMÓŁA, A. – KOSOWSKA, E. *Dziedzictwo kultury jako problem społeczny, naukowy i dydaktyczny*. In GOMÓŁA, A. – PACUKIEWICZ, M., *Badanie kultury*, pp. 239-240.

they are learning to notice that which can be deemed cultural heritage and as such, preserved and promoted. In this way, they work to change how the industrial legacy is valued while complementing the picture of cultural heritage of Upper Silesia and the Basin, diagnosing needs when it comes to taking care of individual structures and presenting positive examples of preserved historical monuments and local customs.

The knowledge of cultural heritage is linked to the knowledge of the history of culture in its broad sense. Nonetheless, heritage teaching and teaching about heritage is a much bigger axiological challenge. The history of culture refers primarily to two areas, namely, the ontological one and the epistemological one. The knowledge of the history of culture allows one to better understand the past and present phenomena, as well as the processes that are taking place within culture; it is also an essential base for research examining and describing cultural heritage: in this case, its character is auxiliary and not autonomous. What is most important in teaching cultural heritage is providing education in the basics: this pertains to cultural reality, the past, the present, and the future in a long-term perspective, firstly with due account of continuity, and secondly, change.

For us, differentiating between the history of culture and cultural heritage (which are tightly linked) on the level of scientific reflection on university didactics is of a typological nature. In teaching cultural heritage, the referential and cognitive functions aside, a very important role is played by inference function: even if the same artefacts, phenomena, and processes can be the subject of reflection in the field of the history of culture and cultural heritage, the objective of both theoretical and practical classes pertaining to cultural heritage is to persuade individuals – based on systematized knowledge and also a sense of responsibility and duty – to take action intended to protect and promote the tangible and intangible cultural heritage. This is fostered by activating methods for teaching heritage focused on seeking, noticing, and examining heritage in a seemingly well-known environment.

At present, in the academic practice, it happens that teaching practical skills is prioritized over extending historical and theoretical knowledge. In the case of the discussed specialization, it was supposed to be based on the broadening and extending of knowledge that would allow one to answer the question, what is worth protecting and why? The next step would be to work on the ways to preserve elements of heritage and forms in which they can be promoted.

Heritage as a choice: methodological, didactic, and axiological consequences

*“Heritage is always a choice, hence, a result of a kind of an estimation done by those who wished to preserve specific cultural forms and rejected others (or simply ceased to continue them). Our approach consists in not judging our predecessors’ choices and in making sure that that which is left in the form of historical buildings or, in general, tangible and intangible products, is always considered in a social context, or, more broadly, in a cultural context.”*¹⁹ Caring about preserving (and, if possible, about producing a detailed documentation of a single structure, entails the imperative of identifying its past and present contexts. This pertains not only to the context it was created and functioned in, but also to forms of caring about it later on. Working with students entails narrowing a subject down in a way that would allow them to single out an individual structure from the present-day tissue of life, notice it among the network of social relations that surrounds it. *“The theses supervised by us allow students to ‘practice’ describing the existing culture. At the same time, we would like our graduates to be able to notice the issue of evaluating in a co-created culture. For this reason, during the seminars, we show how changing a function affects how an object is evaluated, in what*

¹⁹ GOMÓŁA – KOSOWSKA, *Dziedzictwo kultury*, p. 240.

*way civilizational transformations modify the relation to that which is bygone.”*²⁰

It should be stressed that the formative nature of the undergraduate studies (bachelor’s degree), specifically, the Promoter of Cultural Heritage specialization, consists in shaping the approach of an ‘active hunter’ in students (in the sense used by Bronisław Malinowski). Students are supposed to find that which is valuable in their surroundings unassisted. This way, they often either alter their perspective or intensify their research of the things and phenomena that they were previously overlooking repeatedly without necessarily reflecting on them in any way. Students are supposed to focus primarily on culture, on elements of culture. Focus not as much on the living culture as on what could be experienced or what is experienced by a man who lives in a given place.

The result of such studies, observations, and reflections are bachelor’s theses dedicated to, for instance, individual historical monuments (not necessarily historical monuments in artistic sense) that carry the history of a given place or were linked to some historical events that happened in that specific area. For example: *The history and the present time of the palace and park complex in Koszęcin according to facts and in the remembrance of inhabitants; Adaptation and revitalization of water towers in Poland (selected examples); History of a building from the Seat of the Gymnastic Society “Sokol” to the cultural centre; To the last brick. The history and the present of the city slaughterhouse in Chorzów; Heritage path of the evangelicals from Siemianowice Śląskie; Rail in Rudy – the history, the present and the prospects of progress.*

We want students to study that which they seem to know perfectly, but which they previously failed to see in the categories of cultural heritage. They confront their own knowledge about a given structure or phenomenon with local recollections, familial narratives, materials from various types of institutions, as well as data obtained from observation. Their theses and the preparation pro-

²⁰ GOMÓŁA – KOSOWSKA, *Dziedzictwo kultury*, p. 245.

cess reveal multilevel relations that occur between the history written down in documents, and that which is remembered and passed on by specific individuals. Students also learn working with various types of documents, discerning sources, they learn how documents of different sort 'work'.

That which is characteristic of our specialization is the fact that students' searches are of local nature: the aim is to form an attitude that would not only allow them to appreciate the value of cultural heritage but also the ability to notice it, to seek it out, to spot it in their immediate surroundings. Sometimes, if students come from other regions of Poland, their theses pertain to important places, structures, tangible and intangible objects from their family regions (e.g., Podlasie, Białystok, etc.).

Challenges

*"Heritage, both in the scientific and the colloquial sense, seems an obvious yet poorly specified term – however, it does allow us to use methods from various fields of science, be it social sciences, humanities, or even natural sciences and technical sciences. Having adopted such a specific perspective, our research can cover structures that represent different cultural values, including civilizational values, as well as accentuate research topics stemming from the adopted shared cognitive horizon."*²¹ This perspective allows Cultural Studies students to see their double role: on the one hand, they are individuals who educate themselves, attain knowledge, while on the other hand, they are people aware of the responsibility for their own agency or lack thereof. Teaching cultural heritage is a specific form of an understanding existence in the world; a form owing to which a young man sees the world as an object of knowledge and concern, and can separate these two levels, albeit noticing clear correlations between them and knowing that a change is inevitable, while attempts at preserving some structures result in others being lost.

²¹ GOMÓŁA – KOSOWSKA, *Dziedzictwo kultury*, p. 245.

Up until now, over a hundred bachelor's theses were created under the supervision of the department staff; locally, microhistorically, they document the cultural heritage of, primarily, Upper Silesia and the Basin. They link the present with the past, the presently living people with the people of the old days, imagination and memory with historical facts. Some of them have a practical role, e.g., they were a substantive basis for seeking a subsidy for modernization of some facility or for devising promotional materials about that facility, for instance. Looking at the places where graduates of our programme work, seeing their professional accomplishments we know, that the educational profile we have adopted fulfils its task and allows young people to look at the world around them from a different perspective.

List of used resources:

- European Route of Industrial Heritage*, available online [cit. 27.08.2022]: <https://www.erih.net>
- GOMÓŁA, Anna – PACUKIEWICZ, Marek. *Badanie kultury. Ludzie projekty, realizacje*. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016. ISBN 978-83-8012-867-5.
- Industriada. Święto Szlaków Zabytku Techniki*, dostępne na internecie [cit. 28.08.2022]: <https://industriada.pl/>
- JURKIEWICZ, Jan Gustaw. *Główna kluczowa sztolnia dziedziczna – najdłuższa budowla hydrotechniczna w europejskim górnictwie węglowym*, available online [cit. 27.08.2022]: <http://podziemia.pl/wp-content/uploads/2017/07/Glowna-Kluczowa-Sztolnia-Dziedziczna....pdf>
- Najciekawsze szyby kopalniane – Górný Śląsk*, available online [cit. 28.08.2022]: <https://thevagabond.pl/2020/08/szyby-kopalniane-na-gornym-slasku/>
- Narodowy Instytut Dziedzictwa*, available online [cit. 28.08.2022]: <https://nid.pl/>
- Nauka w Polsce. Śląskie. Naukowcy stworzą trójwymiarowy model hałdy z listy UNESCO*, available online [cit. 28.08.2022]: <https://naukaw->

polsce.pl/aktualnosci/news%2C28961%2Cslaskie-naukowcy-stworza-trojwymiarowy-model-halidy-z-listy-unesco.html

Otwarcie wystawy: „Fedruję Śląski krajobraz.. Rafał Malczewski – Antoni Wieczorek”, available online [cit. 28.08.2022]: <https://www.youtube.com/watch?v=V6VBIeIdJZE>

Parki kulturowe w praktyce, available online [cit. 28.08.2022]: <https://www.slaskie.pl/content/parki-kulturowe-w-praktyce>

Patronackie Kolonie i Osiedla Robotnicze Śląska, available online [cit. 28.08.2022]: <https://odznaki.org/odznaka/patronackie-kolonie-i-osiedla-robotnicze-slaska/>

Podziemny spływ sztolniq, available online [cit. 27.08.2022]: <https://www.sztoalnialuiza.pl/index.php/pl/trasa-wodna>

ROŹDZIENSKI, Walenty. *OFFICINA FERRARIA. A Polish Poem of 1612 describing the noble craft of ironwork*. Translated by S. Płuszczyński, edited by W. Różański and C.S. Smith, introduction by J. Piskowski, Cambridge, Massachusetts, London : Society for the History of Technology and The MIT Press, 1976. ISBN 978-0-262-52732-3.

SEIDL, Kurt. *Mieszkania robotnicze w górnośląskim przemyśle górniczym*, translated by M. LANGNER. Wrocław: Wydawnictwo Górnośląskiego Związku Przemysłowców Górniczych i Hutniczych, 1913. ISBN 8303036726.

SOKOŁOWSKA-MOSKWIAK, Joanna. „Idea miasta-ogrodu” na przykładach osiedli miast górnośląskich. Gliwice : Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, 2011. ISBN 978-8-373-35789-1.

Szlak zabytków techniki, available online [cit. 27.08.2022]: <https://zabytkotechniki.pl/>

Tarnowskie underground – work of nature, art of people. World Heritage Nomination, Poland, available online [cit. 27.08.2022]: <file:///C:/Users/Gosia/Downloads/1539-2165-Nomination%20Text-en.pdf>

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dz. U. 2022 r. poz. 840, available online [cit. 28.08.2022]: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20031621568/U/D20031568Lj.pdf>

Wieża ciśnień przy zespole dawnej Huty Uthemann, available online [cit. 28.08.2022]: <https://zabytek.pl/pl/obiekty/katowice-wieza-cisnien-przy-zespole-dawnej-huty-uthemann>

Z dziejów Katowic, available online [cit. 28.08.2022]: <https://my.matterport.com/show/?m=Fyc71uQHUPt>

Rekonštrukcia a prezentácia zaniknutej konskej poľnej železnice Nové Zámky – Stará Gúta s využitím digitálnych médií

Mgr. Daniel Miček, Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Katedra archeológie, Hodžova 1, 949 01 Nitra, Slovensko, email: daniel.micek@ukf.sk

Abstract

The phenomenon of horse-drawn field railways is typical for the southern areas of western Slovakia in the first half of the 20th century, especially for the territories of the districts of Nové Zámky and Komárno. Using the reconstruction of a defunct railway connecting the town of Nové Zámky and the farmstead of Stará Gúta, this paper answers the questions „What was it all about?“ and „What did it look like?“ The reconstruction is based on the analysis of available historical maps and field research. The result is a presentation in the form of a multimedia map with descriptions of the associated realia.

Keywords horse field railway, reconstruction, GIS, multimedia presentation

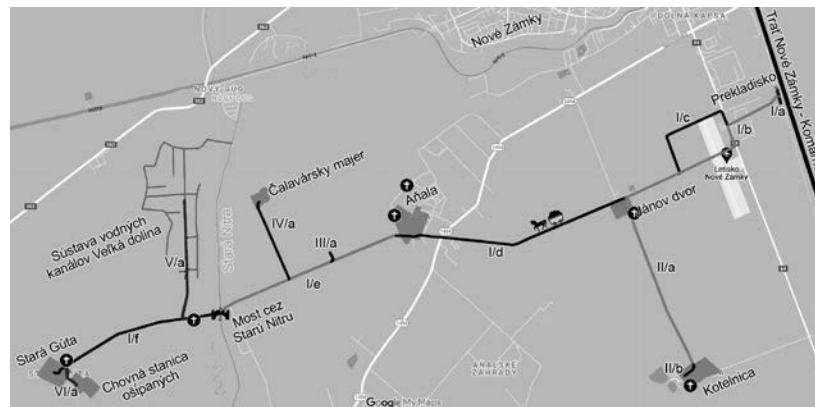
Úvod

Takmer každá dedina a vari každé, aj najmenšie mestečko na Slovensku má niečo, čím sa podieľalo na tvorbe kultúrnej identity miestneho obyvateľstva – hodnotný pozostatok z dôb minulých, ktorý je mnohokrát neznámy aj miestnemu obyvateľstvu. Z celonárodného hľadiska sa môžu zdať tieto najmenšie zložky kultúrneho

dedičstva nedôležité, ale pre zachovanie rázovitosti a kultúrnej diverzity regiónov sú mimoriadne dôležité. Dnes sa už akosi vytráca historická kontinuita obyvateľstva so zemou, ktorú obýva, využíva a zušľachťuje. Preto je nutné dbať na to, aby to, čo sa zachovalo z minulosti, rezonovalo v mysliach ľudí dnešnej generácie a mohlo sa zachovať aj pre budúce generácie. Je dôležité, aby verejnosti boli tieto informácie prístupné, a to čo najdostupnejšou formou.

Či chceme, alebo nie, dnešná doba je dobou digitálnych informačných médií a internetu. Šírenie informácií internetom je lacnejšie ako printovými médiami, televíziou či rozhlasom. Internetom vysielaná informácia je dostupná skoro všetkým, takmer z hociktorého miesta a kedykoľvek. Najväčšou výhodou však je, že forma podanej informácie môže mať akúkoľvek podobu vďaka ľubovoľnej kombinácii všetkých doterajších audiovizuálnych prostriedkov v prakticky neobmedzenej šírke a hĺbke. Záujemca o informácie sa preto logicky bude stále častejšie obracať práve na internet.

Z tohto dôvodu sme sa rozhodli prezentovať zaniknutú konskú poľnú železnicu na rozhraní dnešného novozámockého a komárňanského okresu, práve prostredníctvom prezentácie, ktorá využíva digitálne médiá – 2D mapy, text a fotografiu. K tomu nám poslúžila služba „Google moje mapy“ (Obr. č. 1), počítačová apliká-

Obr. č. 1: Konská poľná železnica Nové Zámky – Stará Gúta v prostredí služby „Google moje mapy“ s vyznačenými funkčnými prvkami multimedialnej mapy. Foto: autor

cia „QGIS“ a digitalizované verzie rôznych historických mapových listov. Výsledná multimediálna mapa je prístupná na tomto odkaze: <https://bit.ly/pamiatky-NZ>

Výskum

Z povahy skúmaného javu vyplynulo niekoľko úskalí, s ktorými sme sa museli počas práce vysporiadať.

Táto poľná železnica zanikla na začiatku 70. rokov 20. storočia. V nasledujúcom období boli koľajnice s pražcami odstraňované a tak, podľa spomienok pamätníkov, v 80. rokoch už bolo možné nájsť koľajnice len na niekoľko málo úsekoch. S istotou vieme, že minimálne od roku 2005 sa už nenachádzajú nikde v celom niekdajšom rozsahu trate s výnimkou dvoch dodnes zachovaných fragmentov priecostí. Odstránenie základnej infraštruktúry železnice spôsobilo, že miesta, ktorými viedla, zarastali a na prvý pohľad takmer úplne splynuli s okolitým terénom.

Napriek tomu, ak porovnáme dnešnú krajinu a historické mapové diela, v ktorých je táto železničná trať zakreslená, umožní nám to identifikovať miesta, ktorými viedla. V teréne sa stále nachádzajú mnohé jej pozostatky. Sú to najmä široké pásy zarastené mohutnou náletovou vegetáciou, lemujúce hospodárske cesty a oddelujúce parcely.

Dôvodom toho, že železnica upadla do zabudnutia, môže byť okrem toho, že bola úplne rozobratá, aj to, že – až na jednu výnimku – nepoznáme žiadny archívny záznam týkajúci sa tejto železnice. Tým známym je záznam 6265 Hlavného lesného úradu z roku 1939 nachádzajúci sa v Ostrihomskom primaciálnom archíve.¹

Našťastie pre prezentáciu historického fenoménu, akým je kónská poľná železnica, nie sú archívne záznamy až také dôležité. Primárnou úlohou nášho výskumu nebolo hľadať pramene, ale riešiť prezentáciu tohto fenoménu s využitím zachovaných reliktov a ich zakres-

¹ *Anyala-pusztai uradalmi iparvasút*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: https://www.kisvasut.hu/view_cikk.php?id=2895&rfa=414&utm

lením do multimediálnej mapy. Čo sa týka zdrojov, oveľa vhodnejšie by pre potreby prezentácie boli dobové fotografie ako archívne záznamy. Žiaľ, nie je známa žiadna zachovaná fotografia, ktorá by zachytávala železnicu. A to či už z dôvodu, že v dobe jej existencie nikto nepokladal za dôležité niečo také fotografovať, alebo len zatiaľ neboli takéto fotografie nájdené. K dispozícii sú len fotografie iných kónských poľných železníc z územia dnešného Maďarska.

Základným východiskom pre lokalizáciu niekdajšej polohy bola analýza historických vojenských mapovaní, ktoré nám poskytli náhľad na niekoľko verzií celkového rozsahu železnice v rôznych časových obdobiach. Z dôvodu nižšej presnosti daných mapových listov, aj keď na dobu vzniku a s tým súvisiacimi technickými obmedzeniami obdivuhodne presných, sme nepristúpili k priamemu georeferencovaniu vyznačenej polohy trate. Namiesto toho sme uprednostnili bádanie priamo v teréne na miestach, ktoré nám priblížili historické mapové diela. Terén je takmer po celej dĺžke trate ľahko prístupný na bicykli, keďže väčšina niekdajšej trate je dodnes používaná ako poľnohospodárska cesta. Nájdené relikty sme sa následne snažili identifikovať na aktuálnej ortofotomape ZBGIS,² historickej ortofotomape Slovenska z roku 1950³ a na satelitných snímkach Google Earth.⁴

V niekoľkých prípadoch už nebolo možné v teréne po železnici nájsť žiadne pozostatky, a to najmä z dôvodu, že dnes sa v týchto miestach, rovnako ako v minulosti, nachádza orná pôda a zánikom trate boli tieto miesta zaorané a zarovnané s okolitým terénom. V niekoľkých prípadoch pozostatky trate nebadáť ani na plochách bez výraznej poľnohospodárskej činnosti.

² *Ortofotomozajka ZBGIS*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/zakladna-mapa?bm=zbgis&z=8&c=19.530000,48.800000&pos=48.800000,19.530000,8>

³ *Historická ortofotomapa Slovenska 1950*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://mapy.tuzvo.sk/hofim/>

⁴ *Satelitné snímokovanie Google Earth*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://earth.google.com/>

Takmer celú rozlohu trate (vo všetkých jej historických podobách) sme prešli pešo alebo na bicykli, s výnimkou tých, ktoré z rôznych dôvodov nie sú verejnosti prístupné – areál novozámockého letiska, areál medzi niekdajším prekladiskom a Komárňanskou cestou (areály firiem), alebo súkromné oplotené pozemky (Aňala a Aňalské záhrady). V týchto miestach by sme už dnes ale márne hľadali pozostatky železnice, všetko bolo zastavané, alebo inak prispôsobené novému využitiu parciel. Podľa aktuálneho katastra nehnuteľností sú všetky ostatné parcely v majetku Trnavskej arcidiecézy (ktorá je dedičom niekdajšieho Ostrihomského arcibiskupstva ešte z obdobia Uhorska, ktorému pozemky pôvodne patrili), alebo jej cirkevnej právnickej osoby Fundatio Ecclesiae Sancti Ioanni Baptistae.⁵

Základné informácie o železnici

Do Nových Zámok dorazil prvý vlak 21. novembra 1850 v rámci skúšobnej jazdy na trati Bratislava – Nové Zámky. Krátko na to, 16. decembra 1850, bola spustená prevádzka na trati Bratislava – Štúrovo (vtedy Parkan), čím vzniklo priame železničné spojenie medzi Viedňou a Budapešťou. V roku 1900, otvorením trate Nové Zámky – Šurany, vzniklo spojenie s Nitrou a Prievidzou, čím sa stal z Nových Zámok železničný uzol. A nakoniec v roku 1909 bola vybudovaná⁶ a 10. mája 1910 slávnostne odovzdaná do užívania⁷ trať Nové Zámky – Komárno. Týmto sa Nové Zámky stali skutočne významným železničným uzlom. Preto vznikol nápad spojiť s týmto uzlom aj odľahlé hospodárske dvory na severe Komárňanskej župy.

⁵ *Kataster nehnuteľností ZBGIS*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://zbgis.skeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis&z=8&c=&pos=48.800000,19.530000,8/>

⁶ STRBA, S. *Nové Zámky II. Od zbúrania hradu po koniec II. svetovej vojny 1724 – 1945*. Nové Zámky : Súkromné vydanie, 2018, s. 334.

⁷ TUNEGA, M. *Železnica ako jeden z nástrojov industrializácie Bratislavy*. In *Industriálne a technické pamiatky a areály v Bratislavskej župe*. Bratislava : Bratislavský samosprávny kraj, 2015, s. 146.

Ako však spojiť takéto odľahlé miesta s „veľkou železnicou“? Na začiatku 20. storočia neexistovalo medzi hospodárskymi dvormi iné spojenie ako po úzkych, nespevnených a zablatených poľných cestách. Ako dopravný prostriedok slúžili len vozy ťahané koňmi alebo volmi. Ideálnym, a v tej dobe aj vskutku moderným, bolo vybudovanie úzkorozchodnej železničnej siete, ktorej vybudovanie je oproti štandardnému rozchodu oveľa lacnejšie. Úzky rozchod však so sebou niesol aj mnohé obmedzenia – napríklad nízku rýchlosť, nosnosť a stabilitu vagónov. Pre prevažne sezónne využitie to však nepredstavovalo významnejšie negatíva.

A tak tu v roku 1911, ako súčasť Uhorských kráľovských štátnych dráh (Magyar Királyi Államvasutak), vznikla úzkorozchodná, 600 mm široká, poľná (niekedy nazývaná aj priemyselná – iparvasút) železnica spájajúca „veľkú železnicu“ v Nových Zámkoch (Érsekújvár),⁸ Jánov dvor (Jánosi major), Kotelnicu (Ellető puszta), Aňalu (Anyala puszta), oblasť Veľká dolina (Nagy lapos) a Starú Gútu (Ógúta puszta). Neskôr pribudla aj odbočka na Čalavársky majer (Csalavár major).⁹

Po poľnej železnici sa prevážalo všetko, čo sa tu dopestovalo, spracovalo alebo vyrobilo. Vozili sa ňou i ľudia, napríklad deti do školy, miestni si ňou skracovali cestu do mesta k lekárovi, do obchodov, na trhy alebo v neskoršom období cestovali na prvomájové sprievody. Rovnako sa ňou zásobovali usadlosti komoditami z mesta, ktoré si neboli obyvatelia schopní na mieste vypestovať alebo vyrobiť.

⁸ V textoch na niektorých miestach uvádzame okrem dnešných slovenských názvov lokalít aj historické názvy, tak ako sú uvedené na historických mapových dielach. Nakoľko sa text venuje územiu so zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom, jadro týchto historických názvov sa dodnes zachovalo v ich maďarskom znení, napríklad Nové Zámky – Érsekújvár (doslova „arcibiskupský nový hrad“). Vo väčšine prípadov sú dnes používané názvy doslovným prekladom (Kotelnica – Ellető), alebo fonetickým prepisom (Aňala – Anyala).

⁹ *Anyala-pusztai uradalmi iparvasút*.

Na základe fotografií iných konských poľných železníc a tiež na základe prieskumu v teréne môžeme konštatovať, že takéto dráhy neboli budované rovnako ako „veľké železnice“ štandardného rozchodu. Najmä plochy, po ktorých mala železničná trať viesť, neboli spevňované použitím štrku, piesku, lámaného kameňa a budovaním železničného násypu. Zvlášť spevňované boli iba často podmáčané alebo močaristé úseky. V prípade trate Nové Zámky – Stará Gúta bolo približne 90 % trate budovanej na už existujúcich prašných vozových cestách, z ktorých je väčšina zachovaná dodnes. Na niektorých úsekoch je možné nájsť malé množstvo lámaného čadiča, jeho výskyt je ale možné skôr prisúdiť nelegálnemu zbavovaniu sa odpadu, čomu nasvedčuje aj výskyt kusov betónu a iného odpadu v rovnakých lokalitách.

Okrem toho máme správy z iných konských poľných železníc (napr. Sládkovičovo). Vieme, že existovali aj mobilné koľajnice, ktoré boli dočasne skladané na miestach, kde práve prebiehal zber úrody. O tom, či boli takéto mobilné koľajnice využívané aj na trati Nové Zámky – Stará Gúta, správy nemáme.¹⁰

Táto železničná trať bola viackrát upravovaná, predĺžovaná i skracovaná. Ak by sme zmerali všetky jej niekdajšie súčasti a zráтали dĺžky ich najrozsiahljších historických podôb, dostali by sme (s ohľadom na nižšiu presnosť starých vojenských a topografických máp) číslo blízke hodnote 16 087 m (Tab. č. 1). Trať bola v prevádzke približne 60 rokov. Jej osud bol definitívne spečatený na začiatku 70. rokov 20. storočia. Vtedy zaniklo priame spojenie s „veľkou železnicou“, čím sa narušil jej význam. V tej dobe svojimi technickými vymoženosťami už minimálne 10 rokov presluhovala.

Dnes je priam zarážajúce, ako málo pamiatok sa na túto trať zachovalo. Mnohé relikty sú však nečitateľné iba na prvý pohľad.

¹⁰ *Ponvagli - Dopravné systémy*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: http://www.ponvagli.sk/index.php/sk/allcategories-sk-sk/197-pamiatky.131/cukrovar.145/dopravne_systemy.197

Úsek	Dĺžka (m)	Popis
I/a	161	Nové Zámky (prekladisko)
I/b	2330	Nové Zámky – Jánov dvor
I/c	1350	obchádzka okolo letiska
I/d	2810	Jánov dvor – Aňala
I/e	2220	Aňala – Stará Nitra
I/f	2090	Stará Nitra – Stará Gúta
II/a	2210	odbočka Kotelnica
II/b	179	rozšírenie odbočky Kotelnica
III/a	117	odbočka medzi Aňalou a Starou Nitrou
IV/a	975	odbočka Čalavársky majer
V/a	1380	odbočka Veľká dolina
VI/a	265	odbočka Chovná stanica ošípaných
Spolu	16087	

Tab. č. 1: Dĺžky jednotlivých úsekov konskej poľnej železnice Nové Zámky – Stará Gúta. Merané v aplikácii QGIS. Zdroj: autor

Dodnes je v teréne badať viacero pozostatkov po tejto železnici, najmä miesta, ktorými trať viedla, ale i niektoré budovy pamätajúce železnicu, most cez Starú Nitru a priecestia. Podľa pamätníkov sa koľajnice v niektorých úsekoch trate nachádzali ešte v 80. rokoch 20. storočia. Dnes je možné vidieť len dva páry koľajníc ako pozostatky niekdajších priecestí na poľnohospodárskej panelovej ceste spájajúcej dnešnú Aňalu a bývalý majer Stará Gúta.

Vozový park

Podľa Imricha Árpásiho¹¹ sa o pohon na železnici spočiatku staral „motor“.¹² Nešpecifikuje však, o aký druh motorového pohonu šlo, no s prihliadnutím na rok 1911 to mohla byť malá parná, benzolová,

¹¹ Imre Árpási, autor niekoľkých článkov na maďarskom portáli kisvasut.hu. Zaoberá sa úzkorozchodnými a konskými poľnými železnicami na území Maďarska a južného Slovenska.

¹² *Anyala-pusztai uradalmi iparvasút.*

alebo benzínová lokomotíva. Kone nahradili lokomotívu (ak skutočne existovala) pravdepodobne v roku 1914 v dôsledku vypuknutia 1. svetovej vojny a potreby rušňa v strategicky dôležitejšej úlohe. V análoch sa však táto železnica spomína iba ako konská železnica. Z dôvodu, že slúžila ešte na začiatku 70. rokov 20. storočia a naposledy bola jej trasa menená a rozširovaná v 50. rokoch 20. storočia, by sa dalo predpokladať, že minimálne v tomto poslednom období sa mohol na trať vrátiť malý motorový rušeň. To však vyvracia tvrdenie Jozefa Juhásza, že začiatkom 70. rokov 20. storočia na tejto trati zväžal deti koňom ťahaný vozeň do školy v Kotelnici.¹³

V Ostrihomskom primáciálnom archíve sa zachoval záznam 6265 Hlavného lesného úradu z roku 1939, popisujúci vagóny konskej železnice: „Drevené vagóny sú s obsahom 2 m³ s otvárateľnými bočnými stenami a vretenovými brzdami. Vážia 450 kg a majú maximálnu nosnosť 1 500 kg. Maximálna povolená rýchlosť na trati je 12 km/h.“¹⁴ Podľa zdrojov týkajúcich sa iných konských železníc, jeden kôň zvládol ťahať jeden až tri naložené vagóny, čo bolo oveľa efektívnejšie, ako dovtedy používaný, po nespvennej ceste koňmi či volmi ťahaný voz. Aký počet vozňov sa nachádzal na tejto trati, nie je známe. Nie je tiež známe, že by sa niektorý z tu používaných vagónov zachoval.

Sídlné jednotky a prekladisko Nové Zámky – prekladisko

Polná železnica začínala v Nových Zámkoch krátkym železničným prekladiskom rovnobežným so železničnou traťou spájajúcou Nové Zámky a Komárno. Prekladisko sa nachádzalo hneď vedľa tejto železničnej trate v polohe severovýchodne od dnešného chátrajúceho areálu niekdajšieho mäsokombinátu.

¹³ JUHÁSZ, J. *Príspevok na sociálnej sieti*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://www.facebook.com/groups/nzalbu/posts/3911997238844968/>

¹⁴ *Anyala-pusztai uradalmi iparvasút*.

Podľa máp malo prekladisko spočiatku dve ramená rovnobežné s „veľkou železnicou“, ktoré sa spájali zákrutami do jednej trate smerujúcej ku Komárňanskej ceste. Na severnej strane prekladiska stál strážny domček, rovnaký, aké stáli pozdĺž celej trate. Postavený bol pravdepodobne súčasne s „veľkou železnicou“ v roku 1909.¹⁵ Medzi severným koncom prekladiska a strážnym domčekom viedla cesta spájajúca niekdajšiu Bajčskú, Somorovu a Ostrihomskú cestu.¹⁶

Dnes po prekladisku nezostalo skoro nič. Koľajnice, pražce a iné súčasti prekladiska boli odstránené, keď približne v prvej polovici 70. rokov 20. storočia bola v polohe prekladiska vybudovaná železničná vlečka do podnikov Elektrosvit, Tesla (dnes Osram) a Slovlik (dnes Novofruct). Toto bol aj koniec existencie poľnej železnice, keďže bez prekladiska zanikla aj jej primárna funkcia – spojenie odľahlých poľnohospodárskych dvorov s „veľkou železnicou“.

Jánov dvor

Jánov Dvor sa prvýkrát objavuje na III. vojenskom mapovaní (1857 – 1884)¹⁷ pod názvom „*Jánosy major*“. V roku 1906 je na katastrálnej mape jedinýkrát pomenovaný inak, a to ako „*Új major*“ („*Nový major*“). Trať tadiaľto prechádzala rovnobežne pozdĺž vtedajšej severnej hranice areálu a pokračovala smerom do Aňaly. Niekdajšiu polohu trate je v teréne veľmi dobre vidieť, dodnes je lemovaná stromami a náletovou vegetáciou miestami až 20 m širokej priamej línie. Tiež sa tu nachádza nespvená hospodárska cesta.

V smere severoseverozápad od domu s pôdorysom v tvare písmena „L“ sa nachádzala prípojka na odbočku do majera Kotelnica.

¹⁵ TUNEGA, *Železnica ako jeden z nástrojov industrializácie Bratislavy*, s. 146.

¹⁶ *III. vojenské mapovanie reambulované, 1920-1934*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

¹⁷ *III. vojenské mapovanie (1857 – 1884)*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

Medzi týmto domom a budovou, po ktorej je dodnes v teréne veľké rumovisko, sa trať tiahla ďalej v smere východojuhovýchod. Tieto dve budovy sú najstaršie stavby Jánovho dvora, nachádzajú sa už v III. vojenskom mapovaní (1857 – 1884).¹⁸

Kotelnica

Kotelnica, Bajč, Hurbanovo a širšie okolie sú najteplejším územím republiky. Z toho dôvodu sa na mieste dnešnej Kotelnice minimálne od začiatku 19. storočia (II. vojenské mapovanie) nachádzalo hospodárske sídlo so studňou s totožným názvom. Meno „*Kotelnica*“ môže naznačovať, že sa tu v minulosti chovali/rodili mláďatá hospodárskych zvierat, v prospech čoho hovorí aj maďarský názov „*Ellető*“ – v preklade kotiť, rodiť. Je pravdepodobné, že lokalita dostala takéto meno práve z dôvodu, že sa tu oddávna nenachádzal významnejší orientačný bod ako jednoduchá drevená stavba „*kotelnice*“ hospodárskych zvierat, podľa ktorého dostala aj meno.

Na prelome 19. a 20. storočia tu bola vybudovaná rozsiahlejšia hospodárska usadlosť so zástavbou v tvare pravidelného štvoruholníka. Prvýkrát bola zachytená na katastrálnej mape obce Bajč z roku 1889.¹⁹ Táto zástavba je z veľkej časti dodnes zachovaná. Väčšina budov bola niekoľkokrát prestavaná a dnes sú budovy väčšinou v zlom technickom stave, niektoré sú ale obývané.

V období socializmu bola Kotelnica súčasťou Štátneho majetku Bajč. Okrem pestovania poľnohospodárskych plodín tu bol významný aj chov hovädzieho dobytku. V roku 1953 tu po sovietskom vzore v spolupráci s neďalekým Výskumným ústavom teplomilných a špeciálnych rastlín v Sesíleši (časť mesta Hurbanovo) začali experimentálne pestovať bavlník. Na jar 1953 tu vysiali 3 ha bavlníka, čo

¹⁸ Tamže.

¹⁹ *Bajcs Komárom vármegyei kisközség kataszteri térképének másolata az 1889. évi részletes felmérés szerint*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkeptar/12357/view/?pg=0&bbox=-1363%2C-7079%2C10812%2C-272/>

bola v tej dobe najväčšia vysiatá plocha v Československu. Siatím do užších riadkov, ako je bežné, sa tu podarilo skrátiť vegetačnú dobu o desať dní, z čoho bolo očakávané zvýšenie úrody o 10 %.²⁰ V Kotelnici bola od 40. rokov 20. storočia do roku 1979 zriadená aj základná škola s vyučovacím jazykom maďarským.²¹

Aňala

Aňala bola najväčšou sídelnou jednotkou na trati. Prvá písomná zmienka pochádza už z roku 1239.²² V roku 1554 Aňalu spolu s mestom Nesvady, ktorého je dnes súčasťou, vyplenili a úplne zničili osmanské vojská, čím Aňala zanikla. Obnovená bola až začiatkom 18. storočia ako majer a majetok Ostrihomského arcibiskupstva.

V dnes prázdnom areáli sa severne od stanice konskej dráhy rozprestieralo rozsiahle hospodárstvo, za socializmu pomenované ako „Štátny majetok Aňala“. Dnes sa tu nachádza len veľké rumovisko, kde zaniklo približne 11 budov. Tieto budovy sú zakreslené ešte na topografických mapách z roku 1990.²³ Zachovala sa iba vodárenská veža a menšia budova s rampou. Južne od konskej dráhy, v dodnes funkčnom hospodárskom areáli, je zachovaná veľká murovaná budova sýpky, dlhá drevená stodola a niekoľko menších murovaných budov, ktoré si pamätajú zaniknutú konskú železnicu.

²⁰ *Podľa sovietskeho vzoru si vypestujeme aj bavlník*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://www.vtedy.sk/sesiles-hurbanovo-pestovanie-bavlnik/>

²¹ *Bajč – Kultúrne pamiatky*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://www.bajc.sk/pamiatky/>

²² *Az esztergomi primási levéltár XV. századi leltára*. Dostupné online [cit. 6.8.2022]: https://library.hungaricana.hu/en/view/LeveltariKozleme-nyek_37/?query=Anyala&pg=131&layout=s/

²³ *Základná topografická mapa 1:10 000, 1990; Vojenská topografická mapa 1:25 000, 1990; Vojenská topografická mapa 1:50 000, 1990*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2F-geoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

Čalavársky majer

Čalavársky majer, alebo aj Čelavársky, Čelevársky alebo Čalovársky (Csalavár major), sa prvýkrát nachádza na III. vojenskom mapovaní (1857 – 1884).²⁴ Postavený bol na piesočnej dune, dodnes sa tu nachádza veľká piesková diera – pozostatok po ťažbe piesku. Pravdepodobne nahradil neďaleký, 310 m severovýchodne stojaci majer Veľká Aňala (Nagy Anyala na II. vojenskom mapovaní 1810 – 1869),²⁵ respektíve Pastierov dom (Schäfer haus na I. vojenskom mapovaní 1782 – 1785).²⁶ Na mieste majera je dnes rumovisko s pozostatkami minimálne dvoch tehlových budov, holé elektrické stĺpy a pozostatky zavlažovacieho kanála.

Pred rokom 1952, čiže ešte pred vybudovaním železničnej odbočky, sa tu podľa máp chovala hydina. Ako prístup na majer sa okrem železnice používala spomenutá severnejšie položená a dodnes zachovaná cesta. Presnú dobu zániku sa nám zatiaľ nepodarilo zistiť, avšak na topografických mapách z roku 1990²⁷ sa už budovy ani názov lokality neuvádzajú. Je pravdepodobné že Čalovársky majer zanikol ešte za socializmu.

Stará Gúta

Prvá písomná zmienka o stredovekej obci Ógúta je z roku 1268. Stála približne na mieste dnešného majera, avšak počas tureckých vojen obec zanikla. Obyvateľstvo sa presťahovalo na pravý breh

²⁴ *III. vojenské mapovanie (1857-1884).*

²⁵ *I. vojenské mapovanie (1782-1785)*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

²⁶ *II. vojenské mapovanie (1810-1869)*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

²⁷ *Základná topografická mapa 1:10 000, 1990; Vojenská topografická mapa 1:25 000, 1990; Vojenská topografická mapa 1:50 000, 1990.*

Váhu, kde vzniklo dnešné Kolárovo (Gúta).²⁸ Majer Stará Gúta sa prvýkrát objavuje až na II. vojenskom mapovaní (1810 – 1869).²⁹ Má podobnú rozlohu, vstup do areálu na rovnakom mieste ako dnes a tri budovy.

Majer zanikol pravdepodobne krátko po Nežnej revolúcii, najneskôr po vrátení pozemkov Trnavskej arcidiecéze v rámci reštitúcií cirkevného majetku. V celom areáli je dodnes obývaných päť domov, z toho jeden je veľká novostavba. Ostatné, vrátane najstaršieho s pamätnou tabuľou, budia dojem veľmi schátraných obydlií.

Chovná stanica ošípaných

Medzi rokmi 1950 – 1952 bola juhovýchodne od majera Stará Gúta postavená chovná stanica ošípaných (na ortofotomape z roku 1950³⁰ ešte zakreslená nie je, až na vojenskom mapovaní 1952 – 1957³¹). Prevádzka chovnej stanice bola súčasťou štátneho majetku Stará Gúta. Spolu s chovnou stanicou bola zriadená aj nová odbočka trate. Začínala približne 30 m pred hranicou areálu Starej Gúty. Nová odbočka sa následne otáčala smerom na juh a križovala cestu. Koľajnice sú v mieste križovania dodnes zachované. Pretínajúc východný cíp areálu pokračovala k ceste, kde sa otáčala smerom na juhovýchod a následne končila pri chovnej stanici. Celá dĺžka tejto odbočky bola približne 260 m.

²⁸ *Informácie o obci Kolárovo*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: https://www.slovensko.sk/sk/institucie/o-institucii/informacie-o-obci/_9d-be6282-7d18-4065-a826-d6ad15120d7a

²⁹ *II. vojenské mapovanie (1810-1869).*

³⁰ *Historická ortofotomapa Slovenska 1950.*

³¹ *Vojenská topografická mapa 1:25 000, 1952-1957*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

Záver

V rámci dnešného Novozámockého a Komárňanskeho okresu existovalo v minulosti viacero úzkorozchodných poľných železníc. Bolo to najmä z dôvodu existencie rozsiahlych úrodných polí, riedko zaľudneného územia a zlým stavom ciest. Najväčšou z takýchto úzkorozchodných dráh v lokalite bola Šurianska (Nagysurány) poľná železnica. Zriadili ju pre potreby cukrovaru, kvôli zvozu cukrovej repy z blízkych aj vzdialenejších polí a hospodárskych dvorov. Na trati jazdili parné a neskôr dieselové rušne, z ktorých je niekoľko možné vidieť v Slovenskom poľnohospodárskom múzeu v Nitre. Väčšina z nich však bola zošrotovaná. Druhou najrozsiahlejšou bola konská poľná železnica spájajúca Palárikovo (Slovenský Meder/Tótmegyer) a okolité osady a polia. Priamo v obci je možné vidieť dva pôvodné zreštaurované vagóny, doplnené vyrezávaným dreveným koňom v životnej veľkosti.

Konská poľná železnica Nové Zámky – Stará Gúta je svojou dĺžkou 16 km až na treťom mieste. Táto železnica, aj celkovo fenomén priemyselných železníc na južnom Slovensku, si zaslúži ďalšie skúmanie. Polohu a využitie železnice už poznáme. Ďalej by výskum mal pokračovať najmä hlbším archívnym bádáním a etnologickým výskumom formou „oral history“ – kontaktom s miestnymi obyvateľmi, ktorí sa ešte pamätajú na prevádzku železnice. Dúfame v nález historického fotografického materiálu priamo z lokality, ktorý by nám mohol mnohé ozrejmiť a mohol by tiež poslúžiť pri prezentácii tohto fenoménu širokej verejnosti.

Zoznam použitých zdrojov

- I. *vojenské mapovanie (1782 – 1785)*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>
- II. *vojenské mapovanie (1810 – 1869)*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

- III. *vojenské mapovanie (1857 – 1884)*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>
- III. *vojenské mapovanie reambulované, 1920 – 1934*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>
- Anyala-pusztai uradalmi iparvasút*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: https://www.kisvasut.hu/view_cikk.php?id=2895&rfa=414&utm
- Az esztergomi primási levéltár XV. századi leltára*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: https://library.hungaricana.hu/en/view/LeveltariKozlemlenyek_37/?query=Anyala&pg=131&layout=s/
- Bajcs Komárom vármegyei kisközség kataszteri térképének másolata az 1889. évi részletes felmérés szerint*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://maps.hungaricana.hu/en/MOLTerkepar/12357/view/?pg=0&bbox=-1363%2C-7079%2C10812%2C-272/>
- Bajč – Kultúrne pamiatky*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://www.bajc.sk/pamiatky/>
- Historická ortofotomapa Slovenska 1950*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://mapy.tuzvo.sk/hofm/>
- Informácie o obci Kolárovo*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: https://www.slovensko.sk/sk/institucie/o-institucii/informacie-o-obci/_9dbe6282-7d18-4065-a826-d6ad15120d7a
- JUHÁSZ, Jozef. *Príspevok na sociálnej sieti*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://www.facebook.com/groups/nzalbu/posts/3911997238844968/>
- Kataster nehmuteľností ZBGIS*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?bm=zbgis&z=8&c=&pos=48.800000,19.530000,8/>
- Ortofotomozajka ZBGIS*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/zakladna-mapa?bm=zbgis&z=8&c=19.530000,48.800000&pos=48.800000,19.530000,8>
- Podľa sovietskeho vzoru si vypestujeme aj bavlník*, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://www.vtedy.sk/sesiles-hurbanovo-pestovanie-bavlnik/>

Ponvagli – Dopravné systémy, dostupné online [cit. 6.8.2022]: http://www.ponvagli.sk/index.php/sk/allcategories-sk-sk/197-pamiatky.131/cukrovar.145/dopravne_systemy.197

Satelitné snímokovanie Google Earth, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://earth.google.com/>

STRBA, Sándor. *Nové Zámky II. Od zbúrania hradu po koniec II. svetovej vojny 1724 – 1945*. Nové Zámky : Súkromné vydanie, 2018. ISBN 978-80-570-0108-9.

TUNEGA, Michal. *Železnica ako jeden z nástrojov industrializácie Bratislavy*. In *Industriálne a technické pamiatky a areály v Bratislavskej župe*. Bratislava : Bratislavský samosprávny kraj, 2015. ISBN:9788097243357.

Vojenská topografická mapa 1:25 000, 1952-1957, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

Vojenská topografická mapa 1:25 000, 1990, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

Vojenská topografická mapa 1:50 000, 1990, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

Základná topografická mapa 1:10 000, 1990, dostupné online [cit. 6.8.2022]: <https://gp.sazp.sk/sk/map?wmc=http%3A%2F%2Fgeoportal.gov.sk%2Fwmc%2F4ee52ab9-1dd0-4429-ab58-597ac0a80139.xml>

Bojiská druhej svetovej vojny ako súčasť kultúrneho dedičstva¹

doc. PhDr. Pavol Šteiner, PhD., Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Katedra archeológie, Hodžova 1, 949 01 Nitra, Slovensko, email: psteiner@ukf.sk

Abstract

The second world war battlefields as a part of cultural heritage. An attention of archaeology, museology and monumentology turns to visible remains of the second world war in last few years. There are numerous objects of light field fortifications, concrete objects, dugouts and other features situated in places of major or minor military activities. A battlefield identified as archaeological site by standard methods of archaeological research documentation becomes automatically a cultural monument according to the law. At the same time we are aware of several threats, mostly illegal militaria recovery and their trading. Therefore there is the right time to begin the proper care and protection of the second world war battlefields and also to search the possibilities of their „in situ“ presentation.

Keywords world war II, written sources, battlefield, military history

¹ Príspevok je výstupom projektov: VEGA 1/0547/21 „Archeologický prieskum bojísk z 2. svetovej vojny na juhozápadnom Slovensku“ APVV-17-0199: Kultúrny produkt regionálneho múzea v kontexte objektívnej spoločenskej potreby: Život v totalite v rokoch 1939 – 1945.

Úvod

Takmer osemdesiat rokov po skončení druhej svetovej vojny sa pozornosť archeológie, muzeológie a monumentológie obracia aj k viditeľným pozostatkom tejto epochy našich dejín zachovaným v teréne. Ide o značné množstvo objektov poľných, ale aj trvalých opevnení, bunkrov a iných objektov, situovaných na miestach väčších alebo menších vojenských operácií. Treba poznamenať, že záujem odbornej verejnosti o uvedené objekty sa len pomaly prebúdzajú, predovšetkým v archeológii. Doposiaľ sa podnikli menšie akcie na identifikáciu a dokumentáciu niektorých obranných úsekov na dolnom Poiplí, Pohroní a strednom a dolnom Považí, resp. v okolí Bratislavy. Pritom v niektorých krajinách, ktorých sa boje druhej svetovej vojny dotkli rovnako intenzívne, ale aj menej ako Slovenska, je výskum dobových opevnení podstatne intenzívnejší. Je teda najvyšší čas, aby sme sa aj u nás začali o bojiská posledného globálneho konfliktu zaujímať v interdisciplinárnom meradle.

Legislatíva

Dôvod, prečo sa záujem o zachované fortifikácie z druhej svetovej vojny na Slovensku prebudil najprv v archeologickej komunite, sa dá vysvetliť aj tým, že v rámci zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu sa militárie z tohto obdobia definujú explicitne ako archeologické nálezy.² Tým pádom sú predmetom archeologického výskumu a zo všetkých vedných odborov participujúcich na ochrane pamiatkového fondu de facto iba archeológia disponuje potrebnou metodikou na ich skúmanie.

To sa odráža aj vo videní bojísk archeológmi ako archeologických nálezísk, keďže tieto bezo zvyšku splňajú obsahovú náplň ich

² Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, §2, ods. 5: „Archeologickým nálezom je tiež zbraň, munícia, súčasť uniformy, vojenská výstroj alebo iný vojenský materiál, ktorý sa našiel v zemi, na jej povrchu alebo pod vodou a pochádza pred rokom 1946.“

zákonnej definície.³ Príčinu, prečo ich naša archeológia donedávna takmer úplne ignorovala, vidíme hlavne v absencii tradície takehoto odvetvia v rámci odboru, ako aj v nedostatku odborníkov, špecialistov na dané obdobie.

Po prebudení záujmu archeológie o skúmanie pozostatkov opevnení z druhej svetovej vojny a vypracovaní základnej metodiky ich výskumu je teraz nanajvýš žiaduce, aby sa tento záujem preniesol aj do ostatných segmentov pamiatkovej starostlivosti.

Hlavné problémy

O pamiatkovej hodnote zachovaných fortifikácií z polovice 40. rokov 20. storočia nemôže byť pochyb. Je to rovnako dôležitá skupina objektov, porovnateľná s opevneniami z ktoréhokoľvek iného historického obdobia. Navyše, často dokážu pomôcť objasňovať problémy spojené s historiografickým výskumom vojnových operácií na území Slovenska v rokoch 1944 a 1945.⁴ Lenže bol to práve vyššie spomínaný nezáujem archeológie o tieto lokality, čo umožnilo vznik a rozšírenie mnohých rizík, ktoré ich v súčasnosti ohrozujú. V prvom rade ide o nelegálnu archeologickú činnosť, reprezentovanú najmä protiprávnym a neodborným vyzdvihovaním militárií, často za pomoci detektorov kovov. Tieto aktivity nás nielenže pripravujú o potenciálne nálezy, ale navyše ničia nálezové

³ Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu, §2, ods. 6: „Archeologické nálezisko je nehnuteľná vec na topograficky vymedzenom území s odkrytými alebo neodkrytými archeologickými nálezmi v pôvodných nálezových súvislostiach.“

⁴ Pozri napr. ŠTEINER, P. Výskum bojísk 2. svetovej vojny na juhozápadnom Slovensku. Východiská a perspektívy. In *Slovenská archeológia. Supplementum 1*. KOZUBOVÁ, A. – MAKAROVÁ, E. – NEUMANN, M. (ed.). Scientia antiquitatis est tamquam alter idem. Venované Jozefovi Bátorovi k 70. narodeninám. Nitra : AÚ SAV, 2020, s. 557-564; ŠTEINER, P. Identifikácia poľných opevnení z druhej svetovej vojny na juhozápadnom Slovensku a návrh ich typológie. In *Musaica Archaeologica*, 2020, roč. 5, č. 2, s. 87-94.

kontexty, ktoré sú v archeológii často prinajmenšom rovnako dôležité, niekedy dokonca dôležitejšie než samotné artefakty.

V nadväznosti na detektoring treba uviesť početné nelegálne zbierky militárií, vznikajúce ako jeho dôsledok. Ich vlastníci sa nimi väčšinou vôbec netaja, keďže represívne opatrenia zo strany orgánov činných v trestnom konaní sú vyslovene sporadické. Naopak, bývame svedkami, že zbierky nelegálne nadobudnutých militárií sú prezentované ako súkromné „múzeá“, propagované najčastejšie na internete, niekedy navyše otvorene podporované štátnymi a samosprávnymi inštitúciami!⁵ Najhorším možným završením nelegálnych aktivít na bojiskách druhej svetovej vojny je bezpochyby obchodovanie s takto získanými artefaktami, obzvlášť ak týmto spôsobom končia za hranicami Slovenska. Aj v tomto prípade je kľúčovou spolupráca s políciou a prokuratúrou, nakoľko mnohé z týchto nálezov sa otvorene ponúkajú na internetových portáloch.

Okrem zámernej nelegálnej činnosti sa na stave bojísk druhej svetovej vojny výrazne podieľa stavebná činnosť a lesné hospodárstvo. V tomto prípade hrá negatívnu úlohu fakt, že bojiská a jednotlivé objekty nie sú súčasťou pamiatkového fondu a tým pádom nie sú pod legislatívnu ochranu. Stávajú sa tak obeťou výstavby aj líniových výkopov. Vzhľadom na to, že väčšina z nich sa nachádza v zalesnenom teréne (Obr. č. 1 a 2), bývajú poškodzované a ničené pri ťažbe dreva a hlavne pri úprave (planírovaní) vyťažených plôch.

Popri ohrození lokalít a jednotlivých objektov musíme pamätať aj na nálezy. Militárie z bojísk druhej svetovej vojny prirodzene pozostávajú z materiálov, ktoré podliehajú vplyvu vlhkosti či zmien teploty. Ide nielen o organické materiály (textílie, koža, papier...), ale aj železo, resp. jeho zliatiny, podliehajúce korózii. Po takmer osemdesiatich rokoch pod povrchom sa mnohé z týchto materiálov už nebudú dať po akokoľvek odbornom vyzdvihnutí zachrániť.

Bojisko

Čo všetko teda môžeme považovať za bojisko? Z hľadiska historického bádania musí byť na danom mieste jednoznačne potvrdená

bojová aktivita. Ideálnym dôkazom by mali byť primárne pramene: hlásenia bojových jednotiek z jednej alebo druhej bojujúcej strany, mapy, eventuálne spomienky priamych účastníkov. Údaje z týchto zdrojov sa pochopiteľne musia konfrontovať s inými prameňmi, pokiaľ sú k dispozícii. Nevyhnutné je tiež overovanie čo najpresnejšej polohy na dobových aj moderných mapách, vrátane toponým, ktoré sa v priebehu uplynulých dekád viackrát mohli zmeniť.

Archeológia poskytuje ešte viac metód identifikácie. V prípade zachovania forifikácií na bojisku nimi potvrdzuje údaje získané výskumom písomných prameňov. V súčasnosti využívame predovšetkým LIDAR⁶ technológiu, ktorá umožňuje sledovať zahĺbené objekty pri odfiltrovaní povrchovej vegetácie,⁷ čo je presne prípad väčšiny poľných opevnení z druhej svetovej vojny. Týmto spôsobom dokážeme presne stanoviť polohu objektov, aj ich zachovalosť. Následne je potrebné overiť zistenia LIDAR-u priamo v teréne. Nezriedka sa totiž stáva, že objekt, ktorý sa na laserovom snímkovaní javí ako vojenský (či už na základe tvaru alebo kontextu s inými objektami), pri terénnom prieskume identifikujeme ako prírodný (napríklad vývrät) alebo chronologicky mladší, eventuálne starší než obdobie druhej svetovej vojny.

Ďalšie metódy archeologického výskumu bojísk druhej svetovej vojny spočívajú vo vyhľadávaní hnutelných militárií na povrchu alebo tesne pod ním. Pritom nejde ani tak o samotné artefakty v „klasickom“ archeologickom slova zmysle, ale o získanie určitých špecifických nálezov, ako sú napr. nábojnice pomáhajúce identifikovať bojujúcu stranu, resp. druh jednotky, ktorá objekt využívala. Až ako poslednú metódu vidíme deštruktívny archeologický výskum, aj to skôr vo forme sondáží a rezov než plošného odkryvu.

Z doterajších skúseností prieskumu vojenských poľných objektov z druhej svetovej vojny vyplýva, že existuje aj početná skupina lokalít, ktoré pozostávajú z rôznych druhov úkrytov, bunkrov či pozorovacích stanovísk. Takéto lokality teda nemožno a priori označiť za bojiská, keďže na nich nemáme dokumentovanú bojovú činnosť, hoci ich súvislosť s bojovými operáciami je evidentná. Okrem nich tiež poznáme lokality s intencionálne budovanými zákopmi, ktoré

mali byť využité v boji, avšak nikdy sa o ne nebojovalo. Vo svetle týchto skutočností by sme mali v krátkej budúcnosti uvažovať nad zvolením prilehavejšieho termínu na označenie vojenských objektov v teréne a ich koncentrácií, než je „bojisko“.

Doposiaľ sme spomínali iba zahľbené, negatívne objekty. Tie tvoria drvivú väčšinu, avšak popri nich sa zachovali, hoci v podstate menšom množstve, aj stojace objekty. Vybudované sú najmä z betónu a nachádzajú sa hlavne na Považí, v priestore, kde nemecké vojenské orgány dlhodobo budovali obranu blízkych hraníc ríše (Obr. č. 3). Na rozdiel od súčastí československých pohraničných opevnení z konca 30. rokov, vyskytujúcich sa predovšetkým v okolí Bratislavy a na Záhorí, neboli doteraz predmetom záujmu pamiatkovej ochrany.

Ochrana a prezentácia

Prvoradým záujmom pri ochrane opevnení z druhej svetovej vojny by mala byť snaha o ich zachovanie, resp. zabránenie ich degradácii a zániku. Keďže ide o objekty mnohokrát doteraz úplne neznáme, je nutné začať ich archeologickým terénnym výskumom. Tento výskum prirodzene musí byť doplnený o údaje z analýzy dostupných písomných prameňov, čím dospejeme k jednoznačnej identifikácii objektu, resp. skupiny objektov ako bojiska, eventuálne lokality s priamym súvisom s určitým bojiskom.

Takto identifikované archeologické nálezisko sa štandardnými postupmi dokumentácie archeologického výskumu dostáva do databázy CEANS⁸ a podľa platnej legislatívy sa automaticky stáva kultúrnou pamiatkou, súčasťou pamiatkového fondu.⁹

V takomto prípade sa zaistí aspoň minimálna ochrana, spočívajúca v tom, že prípadní nelegálni hľadači militárií nemôžu poukazovať na skutočnosť, že ide o náhodný nález na mieste, ktoré nie je pamiatkovo chránené.

Plošný rozsah pamiatkovej ochrany vojnových objektov sa môže diametrálne líšiť podľa ich charakteru, veľkosti, rozlohy a počtu. Doposiaľ máme na území dolného Poiplia, Pohronia a Ponitria,

skúmanom v rámci projektu, identifikovaných približne osemdesiat polôh s celkovým počtom jednotlivých objektov presahujúcim tisíc. Tvorí pestré typologické spektrum objektov a ich zoskupení, odlišné od nedávno navrhnutého archeologického členenia,¹⁰ zahŕňajúce:

- ojedinelé objekty (pôvodné solitéry aj solitéry v dôsledku zničenia okolitých objektov),
- líniové objekty (sústavy zákopov s dĺžkou od niekoľkých desiatok metrov po niekoľko kilometrov),
- skupiny objektov (zákopov alebo úkrytov).

Pri vyhlasovaní týchto lokalít za kultúrne pamiatky bude preto nutné zohľadňovať všetky uvedené danosti. Niektoré zákopové systémy môžu byť napríklad rozvetvené do mnohých vetiev. Úkryty (bunkre) zas často predstavujú zoskupenia s niekoľkými desiatkami objektov na ploche aj niekoľkých hektárov. Z toho vyplýva, že ich pamiatková dokumentácia si bude vyžadovať individuálny prístup na základe presného vymapovania jednotlivých zložiek.

Inú otázku bude predstavovať vymedzenie ochranného pásma bojiska ako kultúrnej pamiatky. Ním sa zaistí ochrana bezprostredného okolia predovšetkým v zmysle potenciálneho neskoršieho archeologického výskumu. V tomto prípade sa dá postupovať rovnako, ako pri stanovovaní ochranných pásiem akýchkoľvek iných archeologických lokalít.

Prezentovanie bojísk, poľných opevnení z druhej svetovej vojny a príbuzných objektov verejnosti nie je úplnou novinkou ani v našom prostredí. Uplatňuje sa však najmä pri stojacich objektoch, najmä betónových obranných postavení (Bratislava, Mýto pod Ďumbierom, Liptovská Osada, Štampoch...). Takéto objekty spravidla stačí vyčistiť aj s bezprostredným okolím a doplniť o informačné panely, eventuálne uviesť do pôvodného stavu aj s vybavením (Obr. č. 4). Poľné opevnenia, zachované v negatívne, vyžadujú výraznejšie zásahy. V prvom rade je nutný ich archeologický výskum, ktorý presne stanoví ich rozmery aj hĺbku. Až potom môže prísť rekonštrukcia do pôvodnej podoby, napríklad s prúteným výpletom stien

zákopov či prestrešením úkrytov. V minulosti sa rekonštruovali najmä bunkre z obdobia SNP na strednom Slovensku, ale bez predchádzajúceho výskumu a často s využitím nevhodných technických postupov či materiálov.¹¹

Záver

Napriek tomu, že v súčasnosti vo verejnosti výrazne vystupuje do popredia odpor k vojne, musíme si zachovať k vojenskohistorickým pamiatkam profesionálny prístup zbavený emócií. Opevnenia a iné zachované vojenské objekty z druhej svetovej vojny sú súčasťou našich dejín a mali by sa stať aj súčasťou pamiatkového fondu.

Ako bolo vyššie uvedené, nevyhnutným predpokladom ich pamiatkovej ochrany je archeologický výskum, ktorý sa za ostatných pár rokov rozbehol a získava si akceptáciu v rámci odboru. Ďalšie kroky budú podmienené diskusiou s orgánmi pamiatkovej ochrany ako aj s potenciálnymi garantmi a vykonávateľmi ich prezentácie: samosprávami či občianskymi združeniami. Vzhľadom na množstvo objektov a lokalít, ako aj na riziká uvedené vyššie v tomto príspevku, bude potrebné zapojiť do tohto procesu viac pracovníkov, ideálne takých, ktorých hlavnou pracovnou náplňou by bol práve výskum objektov z druhej svetovej vojny a v neposlednom rade tiež dobrovoľníkov.

Zoznam použitých zdrojov

BORDÁČ, Miloš. *Metódy a formy výskumu moderných militárií* (Dizertačná práca). Nitra : UKF, 2020.

LIESKOVSKÝ, Juraj. et al. Potential of airborne LiDAR data in detecting cultural landscape features in Slovakia. In *Landscape research*, 2022, roč. 47, č. 5, s. 539-558. ISSN 1469-9710.

ŠTEINER, Pavol. Identifikácia poľných opevnení z druhej svetovej vojny na juhozápadnom Slovensku a návrh ich typológie. In *Musai-ca Archaeologica*, 2020, roč. 5, č. 2, s. 87-94. ISSN 2453-8612.

ŠTEINER, Pavol. Obecný stan muzealництва wojskowego na Słowacji. In *Muzealnictwo*, 2020, roč. 61, s. 66-74. ISSN 2391-4815.

ŠTEINER, Pavol. Výskum bojísk 2. svetovej vojny na juhozápadnom Slovensku. Východiská a perspektívy. In *Slovenská archeológia. Supplementum 1*. KOZUBOVÁ, A. – MAKAROVÁ, E. – NEUMANN, M. (ed.). *Scientia antiquitatis est tamquam alter idem. Venované Jozefovi Bátorovi k 70. narodeninám*. Nitra : AÚ SAV, 2020, s. 557-564. ISSN 1335-0102.

Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu

Popisy k obrázkom

Obr. č. 1: Typický príklad zákopového systému identifikovaný v teréne. Foto: autor

Obr. č. 2: Výkop úkrytu z 2. svetovej vojny zaplavený vodou. Foto: autor

Obr. č. 3: Zrekonštruovaný obranný objekt Wehrmachtu pri Trstíne. Foto: T. Tkáčik

Obr. č. 4: Prezentácia obranného objektu zo SNP pri Mýte pod Ďumbierom. Foto: autor

Kulturní význam muzejních sbírek loutkového divadla a loutkářství

Mgr. Tomáš Drobný, Moravské zemské muzeum, Metodické centrum muzejní pedagogiky, Zelný trh 6, 659 37 Brno, Česká republika, e-mail: tdrobný@mzm.cz

Abstract

Cultural role of museum collections of puppet theatre a puppetry
Collections of puppets and puppet theatre equipment are part of the holdings of many of our museums. They document a cultural phenomenon representing the expression variety of the cultural heritage. Puppets and puppet theatres have thus been kept not only in art museum collections but also in historical, archaeological and ethnographic collections. In museum exhibitions the examples of puppetry are part of various narratives and they illustrate topics ranging from spiritual culture to everyday life of the children. In 2016 the Czech and Slovak puppetry was added to the UNESCO World List of Intangible Cultural Heritage, thanks to its unique expression and importance for national culture. The museum presentation allows showing this specific expression of dramatic art in a broad cultural context. Last but not least puppets and puppet theatre uncover their educational potential in the today museum education. Activities with puppets develop creative and communication abilities not only in children but also in adult or disabled visitors.

Keywords collections, puppetry, museum exhibition, cultural heritage

1. Loutky a loutkové divadlo jako kulturní dědictví

Loutkové divadlo představuje kulturní dědictví, které výjimečným způsobem reprezentuje mnoho tradičních kultur světa, zejména Evropy a Asie a odkazuje ke kulturnímu vývoji dlouhých historických období. Zkoumání vývoje loutkového divadla přináší jedinečné poznatky o kulturním životě společnosti. Loutkové divadlo reprezentuje kulturní souvislosti, jejichž mnohostrannost a vzájemná provázanost zřídka kdy vystupuje v jiných oblastech umění a kultury tak zřetelně na povrch.¹ Adekvátní pozornost loutkovému divadlu v jeho celistvosti z hlediska poznávání kulturního dědictví začala být ve zvýšené míře věnována až od doby zavedení kategorie ochrany nehmotného kulturního dědictví. České loutkové divadlo je součástí evropského divadla a loutkářství, avšak vnímáme jeho specifickou roli v utváření moderní české společnosti a její kultury od národního obrození až do poloviny 20. století. Všeobecné povědomí o významu českého loutkového divadla a nejnovější výzkum, který se opírá o bohaté muzejní i soukromé sbírky, vedly ke snaze o celosvětové uznání a ochranu našeho kulturního fenoménu. České a slovenské loutkářství bylo v roce 2016 zapsáno na Reprezentativní seznam nehmotného kulturního dědictví lidstva UNESCO.²

¹ „V asijském systému znamená loutkové divadlo význačnou, v mnoha oblastech dominantní složku kulturních dějin. Některé jeho formy ovlivnily také podobu evropského loutkového divadla.“ BLECHA, J. České loutkářské umění. Tradiční loutkové divadlo. Brno: Moravské zemské muzeum, 2021, s. 22.

² V odůvodnění z Nominační dokumentace Loutkářství na Slovensku a v Česku čteme: „Prvek je neoddelitelnou součástí slovenské a české domácí divadelní a literární tradice. Původními nositeli tohoto prvku byly zhruba od poloviny 18. století rodiny kočovných loutkářů, jejichž produkce znamenaly vůbec první kontakt širších lidových vrstev s divadelní kulturou. Koncem 18. století, díky propojení s národně uvědomovacím procesem, nabyl prvek svébytné podoby lišící se v mnoha aspektech od loutkového divadla jiných kulturních komunit. Původní, de facto internacionální, re-

Muzejní kulturu a muzejní prezentaci obohacuje množství hmotných předmětů reprezentujících loutkové divadlo, které se vyznačuje nejen dokladovou hodnotou charakteristickou pro muzeálie, ale i uměleckým ztvárněním, estetickou kvalitou těchto projevů vizuální kultury. Loutkové divadlo je součástí naší kultury po mnoho staletí. Jeho významu také odpovídá existence muzea specializujícího se na tento fenomén. Loutky, loutková divadélka, divadelní scény, dekorace i záznamy divadelních her nalezneme v mnoha historických, etnografických nebo vzácně v archeologických muzejních sbírkách a samozřejmě i ve sbírkách muzeí umění, jako např. v muzeu filmu, literatury, výtvarných umění (glyptotéky). S animovanými postavami se často setkáváme při náboženských paraliturgických hrách ve středověku a v raném novověku,³ a proto jsou zastoupeny ve sbírkách církevního umění. Muzejní sbírky loutek a loutkového divadla patří svým charakterem do sbírkového fondu uměnovědných muzeí. Loutkové divadlo je součástí divadelního umění. Sbírkou dokumentující loutkové divadlo nalezneme ve správě divadelních oddělení velkých muzeí. Kromě specializovaných muzeí loutkářství a loutek se s loutkami setkáváme v již řečených muzeích výtvarného umění, kde základem sbírky bývá zpravidla kolekce nějakého sběratele loutek, nebo loutky náležejí k autorskému fondu jednotlivých umělců.

pertoár procházel procesem folklorizace a postupně vstřebával domácí jazykové a tematické prvky.

Archetypem komického hrdiny je Kašpárek (ČR), Gašparko (SR). V postavách se objevily místní charaktery, zejména komické a lidové typy s osobitými vlastnostmi i vzezřením, jako Škrhola, Trčka aj.“ In *Národní ústav lidové kultury*, dostupné online [cit. 15.9.2022]: https://www.nul.cz/wp-content/uploads/2018/01/loutkarstvi_SK_CZ_nominace.pdf

³ Za nejrozšířenější středověké divadelní hry považujeme Hry tří Marií. In *Česká divadelní encyklopedie*, dostupné online [cit. 15.9.2022]: http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Hry_t%C5%99%C3%AD_Mari%C3%AD

2. Fenomén loutky, animace loutek, historie divadelního umění

Loutku, jako sbírkový předmět náležející do fondu uměnovědného muzea a divadelní sbírky, může být nesebné rozpoznat. Loutkové divadlo se při odborném zkoumání jeví jako komplikovaný fenomén. Setkáváme se s nesmírnou rozmanitostí jeho projevů, upozorňuje Jaroslav Blecha a vysvětluje: „*Zdánlivě jednoduchý fenomén se náhle jeví velmi komplikovaným, začneme-li jej zkoumat v širších historických, geografických, sociálních aj. souvislostech a ptáme-li se na jeho podstatu a specifičnost.*“⁴ Loutky často vystupují v rozličných funkcích, např. didaktických, magických, náboženských, votivních, anebo měly zábavnou funkci.⁵ Proto středověké keramické figurky zobrazující zvířata i lidské postavy jsou obvykle v rámci historických sbírek muzeí označovány jako dětské hračky. Pro moderní dobu je charakteristické, že: „*Loutky se běžně uplatňují ve folklorním, komerčním i uměleckém prostředí.*“⁶

V případě archeologických nálezů z pravěku a starověku interpretace funkce nejstarších loutek odkazuje k magickým, rituálním a kultovním účelům. Nejstarší taková loutka pochází z mladšího gravettienu a je uložena ve sbírkách Moravského zemského muzea.⁷ O funkci brněnského nálezu přesvědčivě vypovídají mimořádně bohaté nálezové okolnosti a předpokládaná funkce je jediným kritériem, které loutky odlišuje od jiných artefaktů pravěkého umění a případně hraček. U archeologických nálezů nám nezbyvá, než se spolehnout na odbornou interpretaci, která není mnohdy jed-

⁴ BLECHA, J. *Problematika teorie a estetiky loutkového divadla*. Olomučany: Final tisk, 1998, s 3.

⁵ BLECHA, *České loutkářské umění. Tradiční loutkové divadlo*, s. 20.

⁶ Tamtéž, s. 18.

⁷ Loutka z hrobu šamana, Brno – Francouzská ul., datace 23 680 ± 200 let BP, mladší gravettien, pavlovien. OLIVA, M. *Mladopaleolitický hrob Brno II jako příspěvek k počátkům šamanismu*. In *Archeologické rozhledy*, 1996, roč. 48, č. 3, s. 353-383, 537-542.

noznačná. Loutka je figurativní objekt, jehož funkce je spojena s animací, oživením. Loutka svým pohybem vytváří akci, která je hranou odezvou na pokyn vycházející od člověka a zprostředkovanou odpovědí zpoza hranic fyzického světa.⁸ Podoba loutky může být symbolická, protože zastupuje skutečnost, která je dosažitelná mimo viditelný svět. V tom se loutka podobá masce, která umožňuje komunikaci s tím, koho živě zpřítomňuje. Loutka se vyhýbá realistickému způsobu zobrazení. Pracuje s imaginací.

Magicko-rituální funkcí se pravěké a starověké loutky zřetelně odlišují od způsobu klasického řeckého myšlení i chápání světa v evropském středověku, kde loutky nebo masky byly v rámci dramatických inscenací, případně performancí, nástrojem personifikace buď smyšlených nebo reálných postav, především pak vyjádřením konkrétního, v historii často typizovaného charakteru ve světě dramatického umění. Příklady použití masek, kde na jedné straně známe karnevalové masky a masopustní průvody a na straně druhé jsou masky součástí vysokého scénického umění, nalezneme mnoho. S loutkou, která reprezentuje skryté duchovní síly nebo síly přírodní, se dosud setkáváme v mimoevropských kulturách nebo v užším vymezení funkcí i v našich folklorních zvycích a tradicích.

Při určení sbírkových předmětů náležejících do historických sbírek z období novověku se potřebujeme opřít o jednoznačnou definici, abychom rozlišili, jaké vyobrazení patří mezi divadelní loutky, zejména pokud umožňuje pohyb končetin. V případě, že je vyjadřovacím nástrojem divadelního umění, loutce je vlastní zjednodušení, využívá nadsázku, zveličení, vyjadřuje typ, charakterizuje něco společného. „Loutka nenapodobuje člověka, ale nahrazuje jej... Charakteristickým rysem loutky je karikatura.“⁹ „Loutka je znakem dramatické postavy.“¹⁰ Dle Blechy „jsou odlišovány dva významy termínu loutka – běžný, jak se ustálil v obecném povědomí, a čistě teatrologický“.

⁸ Srov. BLECHA, *Problematika teorie a estetiky loutkového divadla*, s. 5-6.

⁹ BLECHA, *Problematika teorie a estetiky loutkového divadla*, s. 14.

¹⁰ ČESAL, M. Úvod do teorie loutkového divadla. In *Československý loutkář*, 1966, roč. 16, č. 10-11, s. 226-227, 254-257.

První označuje loutku „jako figurativní předmět s určitou pohybovou kapacitou... loutka existuje i mimo divadlo jako výtvarný artefakt. Má ikonickou hodnotu... která vždy určitým způsobem odkazuje k možné jevištní postavě.“ Druhý, teatrologický, označuje loutku jako jevištní postavu a se znaky dramatické osoby. Má specifickou funkci v divadelním projevu.¹¹ Přičemž jevištní postava spojuje loutku jako artefakt s hercem, který ji vede a propůjčuje jí svůj hlas. O divadelní funkci loutky můžeme s jistotou uvažovat až v antickém Řecku, kdy se již setkáváme s příběhem se zápletkou a dramaturgií. Divadelní představení byla od počátku součástí náboženských slavností.

2.1. Imaginace, estetika loutek a loutkového divadla

Loutky, ačkoliv se vyznačují materiálovou pestrostí, která sloužila ke zhotovení kulturně a historicky různorodé škály jevištních postav, slouží k vyjádření dramatických charakterů postav a věcí. Estetická forma loutky v jedinečném tvůrčím vyjádření umělce, který ji zhotovil, je zcela podřízena účelu jednoznačné srozumitelnosti typu postavy, kterou reprezentuje. Teprve v rukou loutkoherce loutka ožívá, stává se jevištní postavou. Loutkoherce jí propůjčuje svůj hlas. Loutka pracuje s metaforou, její vyjadřovací jazyk je obrazně konkrétní.

V loutkovém divadle se setkáváme nejen s tvůrcem loutky a loutkohercem, ale i s tvůrcem dekorací a celého jevištního prostoru loutkového divadla. V tradičním loutkovém divadle převládají popisné schematické, konkrétní a významově zvýrazňující zobrazení scén. Barevnost, bohatost, spektakulárnost jsou výrazovými prostředky tohoto výtvarného jazyka. Strohost, uměřenost nebo minimalismus by svými zobrazovacími možnostmi v tradičním loutkovém divadle nemohly vyvolat požadované představy prostředí. Loutka, na rozdíl od živého herce, nedisponuje dostatečným pohybovým a mimickým výrazovým repertoárem, který může svým působením vyvolat u diváka požadovanou představu a scénické vizuální vyjádření doplnit.

¹¹ BLECHA, *Problematika teorie a estetiky loutkového divadla*, s. 14.

K dispozici zůstávají v obou případech ještě zvukové, tedy hudební, ruchové a verbální prostředky.

Divadlo neexistuje bez publika. Performance vytvářené loutkami, ať již máme na mysli loutkové divadlo nebo rituály pravěkých šamanů, či paraliturgické hry ve středověku,¹² se vyznačují zvláštní působivostí, která vtahuje diváka do prostředí a příběhu, které zobrazují. V lidské mysli se transformují smyslové počitky, jež působí vznik emocí, stimuluje se představivost, která vytváří mentální obrazy doprovázené intenzivními zážitky.

Současné dramatické umění je nahlíženo především skrze měřítka estetická a naplňování funkce zábavy, případně reflexi širších společenských souvislostí. Výběr repertoáru i způsob dramatizace a inscenačního zpracování klasických děl zdůrazňoval výchovně vzdělávací nebo zábavnou funkci loutkového divadla.¹³ Působení na diváky neslo mravoučné poselství, ale na druhé straně vycházelo vstříc lidovému vkusu obhroublou satirou. Loutkové divadlo, ač nepracovalo s koncepty imerzivního zapojení diváků, dokázalo vyvolat vysokou míru jejich participace.

Filmová animace vytvořila nový prostor k uplatnění principů loutkového divadla. Kreslené a animované postavy tvoří alternativu k filmové tvorbě s loutkoherectvím. V televizních pořadech pro děti vystupují herci a herci s loutkami, obvykle typu maňásků a muppet, přímo vedenými loutkami typu manekýni a figuríny. Česká filmová a televizní tvorba s loutkami tvoří s českým divadelním loutkářst-

¹² Eliška Poláčková hovoří o používání loutek při liturgických obřadech i paraliturgických hrách, které jsou v kunsthistorickém bádání nazývány liturgické sochy. POLÁČKOVÁ, E. Několik poznámek k teatralitě (českého) středověku. In *Theatralia*, 2018, roč. 21, č. 1, s. 58.

¹³ Petr Osolsobě o výchovném působení divadla píše: „Kultivovaný divák nebo posluchač vychovává sebe sama bezmála s trpělivostí tvůrce.“ OSOLSOBĚ, P. *Umění a cnost: k teorii umělecké reprezentace*. Brno: Barrister a Principal, 2013, s. 295.

vím vrozený celek.¹⁴ Muzejní kultura dokumentuje tento fenomén narůstající řadou výstav.

2.2. Fenomén loutky v historii a prehistorii, od pravěku po středověk

Loutky a loutkové divadlo, jak jsme uvedli výše, nejsou fenoménem pouze evropským, se kterým se můžeme setkat až ve vrcholném středověku. Loutky máme doloženy ve starém Egyptě. Loutky nacházíme také ve starověkém Řecku a pochopitelně i v antickém Římě. Evropské loutkové divadlo má hluboké a rozmanité kořeny. Vzhledem k nedostatku pramenů nám zůstávají z velké části skryté. Převzetí odkazu antiky v raném středověku doplňovaly další impulzy formujících se středověkých národů. O možnosti používání loutek v přežívajících pohanských rituálech můžeme tušit ze zpráv o postupném odstraňování idolů. Světské divadlo až do 10. století vycházelo z tradice antických kočujících mimů. Byli to všestranní kumštýři, básníci, hudebníci, zpěváci, divadelníci, kteří bavili publikum při veřejných shromážděních. Loutky zřejmě sloužily jako ilustrace vyprávění a písní.¹⁵

Divadelní projevy, jak je známe od počátku druhého tisíciletí, jsou výsledkem dlouhodobého procesu formovaného na bázi křesťanského duchovního a kulturního univerzalizmu. Nejstarší vyobrazení loutkového divadla *Ludus monstrorum* nacházíme v kodexu *Hortus deliciarum* abatyše Herrady z Landsbergu z 2. pol. 12. století.¹⁶ Podle uznávaného schématu Henryka Jurkowského se loutkové divadlo v Evropě vyvíjelo ve třech stadiích. V nejstarším, pantomimickém, „loutkáři“ využívali především pohyb loutek.

¹⁴ JIRÁSEK, P. *Loutka mezi divadlem, filmem a televizí. Výtvarný jazyk filmů a televizních pořadů s divadelní loutkou 1950-2020*. Disertační práce. Brno: Divadelní fakulta JAMU, 2020, s. 268.

¹⁵ BLECHA, České loutkářské umění. Tradiční loutkové divadlo, s. 23.

¹⁶ MAGNIN, Ch. *Dějiny Loutkového divadla v Evropě*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2018, s. 44-46.

V narativním doprovázení loutkáři pohybovou akci zpěvem balad, přednesem básní anebo epickým vyprávěním. Teprve v posledním dramatickém, až od 17. století, se uplatňovaly dramatické texty.¹⁷

Středověk představuje období, ve kterém loutky našly rozmanité uplatnění. Funkce mnoha drobných figurálních vyobrazení i větších, v životní velikosti kvalitně sochařsky vyvedených postav, nebyla dosud v mnoha případech jednoznačně rozpoznána. „*Středověké divadlo charakterizovaly v zásadě dva proudy, náboženský a světský.*“¹⁸ Stolní loutkové divadlo, pouliční pouťová představení i náboženské hry provázející církevní svátky patří mezi pestré formy středověkého loutkového divadla. Jedná se např. o pojízdné sochy osla na kolečkách, na kterém byla posazena dřevěná postava Krista v životní velikosti znázorňující jeho slavnostní vjezd do Jeruzaléma¹⁹ nebo o postavy Krista s pohyblivými končetinami, díky nimž jej bylo možné uložit na klín Panny Marie a zobrazit tak sousoší piety a poté tělo mrtvého Krista odejmout a položit v horizontální poloze do hrobu, což mělo připomínat události Velkého pátku. V době nejvýznamnějších svátků byly pořádány různé performance na biblické náměty. Liturgické průvody provázela hudba i živé znázornění vybraných scén, jakými bylo Narození Krista v Betlémě, nám dnes známé jesličky,²⁰ již uvedený vjezd Krista do Jeruzaléma, inscenované ukládání kříže nebo sochy a posléze jejich vyzvednutí z Božího hrobu nebo pašijové hry.²¹ Ze středověkých her o Mariích, které byly rozšířené

¹⁷ BLECHA, České loutkářské umění. Tradiční loutkové divadlo, s. 22.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Nachází se např. ve sbírkách Schnütgenova muzea v Kolíně nad Rýnem nebo Bodeho muzea v Berlíně.

²⁰ „*Vývoj pozvolna směřoval k rozličným formám mechanických nebo loutkových betlémů.*“ Jesličkové divadlo s přímo pohybovanými figurkami představovalo posun od obřadní k zábavné funkci. BLECHA, České loutkářské umění. Tradiční loutkové divadlo, s. 22-23.

²¹ Ke středověkému divadlu přehledně heslo „Divadlo“. In KUDĚLKA, V. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros, 1982, s. 116-177. O inscenování Božího hrobu na Velikonoce: ULICHNÝ, P. Kristus v pohybu. Přemístitelné

po celé západní, střední Evropě a Itálii,²² nebo z mariánských slavností, vznikl francouzský název loutky *marionetta*.²³

3. Loutky a loutkové divadlo v naší kultuře

Loutky a loutkové divadlo i v naší kulturní tradici odkazují k širším souvislostem duchovním, historickým, uměnovědným i obecně kulturním. Můžeme říci, že reprezentují konkrétní, tedy historické a prostorově vymezené, kulturní kontexty. Vývoj evropského divadla na počátku novověku, jak jej můžeme sledovat v Itálii, Španělsku a ve Francii, nezasahoval do střední Evropy anebo se zpožděním. Italové pravděpodobně začali jako první hrát s marionetami, které se patrně rozšířily v Evropě na přelomu 16. a 17. století. Uplatnily se v kočovném divadle, v opeře a v commedii dell'arte. Ve druhé polovině 17. století již byla běžná kukátková scéna podle vzoru operního divadla a jeho scénografie.²⁴ Tyto zásadní směry divadla a spolu s nimi španělské drama zprostředkovávalo od 18. století středoevropskému regionu loutkové divadlo. „Repertoár měl dlouhou dobu internacionální charakter, zahrnoval mytologii a biblické náměty, dramaturgie pohádek a legend, dramaturgie prozaických předloh a historických a současných událostí, libreta zpěvoher a oper a tak

objekty v liturgii středověkých Čech. In *Umění*, 2011, roč. 59, č. 2, s. 126-144.

²² Srov. ULICHNÝ, P. Prostor a rituál: Velikonoční slavnosti v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě. In *Studia Mediaevalia Bohemica*, 2012, roč. 4, č. 1, s. 7-33, dostupné online [cit. 15.9.2022]: <https://docplayer.cz/203793526-Prostor-a-ritual-velikonocni-slavnosti-v-bazilice-sv-jiri-na-prazskem-hrade.html>

²³ Název měl přejít z pojmenování dřevěných figurek Marií (Mařenek), které se prodávaly při slavnostech v Itálii, jak máme doloženo na konci 14. století. MAGNIN, *Dějiny loutkového divadla v Evropě*, s. 41-42, 70-72.

²⁴ BLECHA, České loutkářské umění. Tradiční loutkové divadlo, s. 25.

dále.²⁵ Nejstarší soubory českých loutek z 19. století vycházejí z barokního řezbářství.²⁶

České marionetové divadlo vzniklo pod vlivem cizích profesionálních kočovných hereckých společností, které do střední Evropy přicházely od přelomu 16. a 17. století. Od první poloviny 18. století zahraniční loutkáři přizpůsobovali představení německy mluvícímu publiku zjednodušováním repertoáru. Vznikla tak „haupttakce“ (Haupt und Staatsaktionen), typický komediantský útvar vrcholného baroka.²⁷ První čeští loutkáři se pravděpodobně rekrutovali z řad příležitostných asistentů zahraničních komediantů ve druhé polovině 18. století. „Od cizinců přebírali jak inscenační prostředky marionetového divadla, tak i mezinárodní repertoár.“ Jeho převzetím opožděně vzniká české profesionální komediantské divadlo.²⁸

Mezi naše typické loutky reprezentující typ postavy komickeho charakteru patří Kašpárek. Odborníci si kladli otázku, zda existuje vztah loutkové postavy Kašpárka k tříkrálovým hrám, šířícím se od středověku z Kolína nad Rýnem, lidovým slavnostem a vánočním zvykům, k italské commedii dell'arte anebo postavám šaška z francouzského prostředí královského dvora. Kolínská katedrála byla celoevropsky vyhledávaným poutním místem kvůli vystavovaným ostatkům sv. Tří králů, kteří se z Východu přišli poklonit betlémskému dítěti – nově narozenému Králi. V lidovém zvykosloví dodnes první ze tří kostýmovaných koledníků nese starobylé jméno Kašpar. Ve střední Evropě byla Kašpárkovi charakterově předobrazem postava Hanswursta, která je doložena i s převzatým jménem přes Hanskaspara ke zdrobnělině Kasperlovi ve vídeňském Divadle v Leopoldstadtu ve druhé polovině 18. století.²⁹

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž, s. 42.

²⁷ Tamtéž, s. 32.

²⁸ Tamtéž, s. 34.

²⁹ Marie a Pavel Jiráskovi se naposledy podrobně zabývali touto otázkou v monografii *Umění loutky*. Praha: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, KANT, 2019, s. 169-176. Z předchozích autorů pojednávají-

České loutky se vyznačují, jak podotýkají Marie a Pavel Jiráskovi, až do 50. let 20. století, kdy spolu soutěžili tradicionalisté s avantgardisty, pojetím „*figurativní loutky jako konvencionalizované postavy*“. V tradičním českém loutkovém divadle loutky sledují tendenci ztvárňovat lidské figury. „*Stylizovaná marioneta vedená skrytým animátorem a mluvícím hercem byla formována metaforickým pojetím loutky jako determinovaného člověka či jiné bytosti a jako taková byla ikonickým znakem i bez animace.*“³⁰ Česká loutkářská kultura je dle Jaroslava Blechy a Pavla Jiráska definována „*skrze přítomnost konstantní výtvarné kvality*“.³¹

4. Funkce loutek a loutkového divadla v kulturní edukaci

České loutky a loutkové divadlo spojujeme s procesem národního uvědomění, vzděláváním a výchovou k hodnotám a v duchu vlastenectví. Považujeme je za historickou součást celonárodní osvěty. Dnešní význam této součásti našeho kulturního dědictví otevírá širší možnosti kulturní edukace. Úkolem muzejního edukátora, který zprostředkovává návštěvníkům cokoli z oblasti loutkového divadla, je vzít uvedené souvislosti na vědomí a vhodným způsobem s nimi pracovat. Muzeálie ze sbírek loutkového divadla mohou sloužit k vytváření mnoha vzdělávacích kontextů a napomáhat různým cílovým skupinám učení se v muzeu.

Potenciál kreativity loutkového divadla je inspirativní. Loutky a loutkové divadlo oslovují všechny cílové skupiny muzejního publika. Maňásky a jiné typy loutek, které se snadno ovládají, např. plošné, jsou oblíbené u dětí, protože jim usnadňují komunikaci a rozví-

cích o tématu postavy Kašpárka můžeme jmenovat Glettovou Veroniku. *Proměny podoby loutky - Kašpárek*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Ústav hudební vědy. Sdružená uměnovědná studia, 2010, s. 22, dostupné online [cit. 15.9.2022]: https://is.muni.cz/th/c30j2/Bakalarska_prace.pdf.

³⁰ JIRÁSKOVI, *Umění loutky*, s. 13.

³¹ JIRÁSKOVI, *Umění loutky*, s. 37-38.

její jejich vyjadřovací schopnosti. Loutka nabízí nejjednodušší hru v roli, která neklade prakticky žádná omezení dětské fantazii. Propojení myšlenky a pohybu s jejich verbalizací rozvíjí psychomotorické dovednosti, podporují proces učení. Zcela spontánně pod vlivem zaujetí vytvářejí děti s loutkami akce, které herectví nazývá „živé obrazy“. Práci s příběhem děti snadno zvládají imitací zjednodušených známých pohádek, nebo vymýšlením vlastních. Vytvoření krátkých etud posouvá tvůrčí proces k souvislému vyprávění, které postupně získává dramatickou výstavbu. Loutkové divadlo umožňuje zapojení dětí ve skupinách jak při přípravě loutek a scény, tak v rámci představení. Rozdání rolí je impulzem ke zvládnutí skupinové práce, napomáhá dětem k uvědomění si vlastní úlohy v dané situaci a v celku.

Využití loutek v muzejní edukaci charakterizuje vždy vysoká míra aktivizace účastníků edukačních programů. Dokonce i komentovaná prohlídka s využitím loutky v rukou edukátora, jako součásti jinak velmi pasivní frontální a transmisivní podoby muzejní edukace, aktivizuje zapojení širší představitosti u dětí a motivuje je k udržení pozornosti. Smyslem aktivizujících edukačních metod je dosáhnout co nejvyšší míry zapojení účastníků do procesu vlastního učení se, zvýšit jeho efektivitu a podpořit motivaci k učení.

Práce s loutkou v muzeu, ať již směřuje k jejímu využití jako nástroje interpretace díla dramatického umění, nebo jen k osvojování způsobu formy komunikace zprostředkovávané animací, tedy neverbálním i verbálním projevem, je založena na principu hry. Připomeňme, že každá hra má svoje pravidla. Význam hry spočívá v učení se, které se uskutečňuje procesem napodobování, experimentování, emocionálního prožívání, objevování a tvorby.³² Z didaktického hlediska se uvedené procesy poznávání a učení se

³² Veronika Rodová uvádí pět principů univerzálních, a to zkušenosti, prožívání, hry, tvořivosti a partnerství a pět principů jedinečných, kterými jsou psychosomatická jednota, vstup do role, zkoumání a experimentace, improvizace. Vychází z jejich vymezení dle Evy Machkové. RODOVÁ, V. *Dramatická výchova v muzeu. Náměty pro práci muzejního pedagoga*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2016, s. 5.

v případě, kdy zprostředkováváme umělecké dílo a vedeme návštěvníky k jeho porozumění, nazývají expresivní interpretace. Při muzejní edukaci se také při práci s loutkou prakticky vždy jedná o tvůrčí vyjádření účastníků. Na základě této metody učení loutkové divadlo nachází četná uplatnění při vzdělávacích programech pro návštěvníky se speciálními potřebami.³³

Představení loutkového divadla sloužila nejen k zábavě širokých vrstev obyvatelstva, ale jejich funkce byla primárně výchovná. Také dnešní animované postavy učí dětského diváka prostřednictvím příběhů, jak se v situacích, se kterými se v životě setkáváme, má správně jednat. Výchovná funkce muzealizovaných loutek umožňuje zdůraznit estetickou stránku artefaktů, jejich kulturní hodnotu. Připomíná kulturní kontexty, historii loutkohereckých rodin, divadelních společností a významných loutkářů. Vede k porozumění jazyku umění a estetice, k oceňování tvůrčích výkonů druhých lidí a kulturních hodnot.

Muzejní prezentace loutkového divadla jako kulturního dědictví v jeho historických a kulturních kontextech poskytuje pouze částečné poznání významu dramatického umění pro současnost. Mnohé obsahy sdělení starší dramatické tvorby jsou aktuální. Úkolem muzejního edukátora je představit témata, která nás stále oslovují, didakticky srozumitelným způsobem. Loutkové divadlo vybízí muzejní edukátory, aby hledali pro minulá tvůrčí vyjádření a umělecké formy nové kontexty, aby tak návštěvníci s nimi mohli pracovat vlastním kreativním způsobem.

³³ VOLKMEROVÁ, H. *Loutky jako edukační nástroj. Potenciál dramatických výchovně-vzdělávacích lekcí s loutkami (s terapeutickými účinky)*. Disertační práce, Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2016, dostupné online [cit. 15.9.2022]: https://is.jamu.cz/th/aovoj/Disertacni_prace_HV_2016_cerven.pdf

Seznam použitých zdrojů

- BLECHA, Jaroslav. *Problematika teorie a estetiky loutkového divadla*. Olomučany: Final tisk, 1998. ISBN 80-7204-094-4.
- BLECHA, Jaroslav. *České loutkářské umění. Tradiční loutkové divadlo*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2021. ISBN 978-80-7028-559-6.
- ČESAL, Miroslav. Úvod do teorie loutkového divadla. In *Československý loutkář*, 1966, roč. 16, č. 10-11, s. 226-227, 254-257. Česká divadelní encyklopedie, dostupné online [cit. 15.9.2022]: http://encyklopedie.idu.cz/index.php/Hry_t%C5%99%C3%AD_Ma-ri%C3%AD
- GLETTOVÁ, Veronika. *Proměny podoby loutky – Kašpárek*. Bakalářská práce, Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav hudební vědy. Sdružená uměnovědná studia. 2010, dostupné online [cit. 15.9.2022]: https://is.muni.cz/th/c30j2/Bakalarska_prace.pdf
- JIRÁSEK, Pavel. *Loutka mezi divadlem, filmem a televizí. Výtvarný jazyk filmů a televizních pořadů s divadelní loutkou 1950-2020*. Disertační práce. Brno: Divadelní fakulta JAMU, dostupné online [cit. 15.9.2022]: https://is.jamu.cz/th/ma6ar/DP_Pavel_Jirasek.pdf
- JIRÁSKOVI, Marie a Pavel. *Umění loutky*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, KANT, 2019. ISBN 978-80-7460-152-1, 978-80-7437-288-9.
- KUDĚLKA, Viktor. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros, 1982.
- MAGNIN, Charles. *Dějiny Loutkového divadla v Evropě*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, 2018. ISBN 978-80-7331-434-7. *Národní ústav lidové kultury*, dostupné online [cit. 15.9.2022]: https://www.nulk.cz/wp-content/uploads/2018/01/loutkarstvi_SK_CZ_nominace.pdf
- OLIVA, Martin. Mladopaleolitický hrob Brno II jako příspěvek k počátkům šamanismu. In *Archeologické rozhledy*, 1996, roč. 48, č. 3, s. 353-383, 537-542. ISSN 0323-1267.
- OSOLSOBĚ, Petr. *Umění a cnost: k teorii umělecké reprezentace*. Brno: Barrister a Principal, 2013, ISBN 978-80-7485-015-8.
- POLÁČKOVÁ, Eliška. Několik poznámek k teatralitě (českého) středověku. In *Theatralia* 2018, roč. 21, č. 1, s. 53-70. ISSN 2336-4548, dostupné online [cit. 15.9.2022]: <https://digilib.phil.muni.cz/bitstre->

- am/handle/11222.digilib/137910/1_Theatralia_21-2018-1_6.pdf?-sequence=1
- RODOVÁ, Veronika. *Dramatická výchova v muzeu. Náměty pro práci muzejního pedagoga*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2016, ISBN 978-80-7028-468-1.
- ULIČNÝ, Petr. Kristus v pohybu. Přemístitelné objekty v liturgii středověkých Čech. In *Umění*, 2011, roč. 59, č. 2, s. 126-144. ISSN 0049 5123.
- ULIČNÝ, Petr. Prostor a rituál: Velikonoční slavnosti v bazilice sv. Jiří na Pražském hradě. In *Studia Mediaevalia Bohemica*, 2012, roč. 4, č. 1, s. 7-33. ISSN: 1804-0977, dostupné online [cit. 15.9.2022]: <https://docplayer.cz/203793526-Prostor-a-ritual-velikonocni-slavnosti-v-bazilice-sv-jiri-na-prazskem-hrade.html>
- VOLKMEROVÁ, Hana. *Loutky jako edukační nástroj. Potenciál dramatických výchovně-vzdělávacích lekcí s loutkami (s terapeutickými účinky)*. Disertační práce. Brno: Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2016, dostupné online [cit. 15.9.2022]: https://is.jamu.cz/th/aovoj/Disertacni_prace_HV_2016_cerven.pdf

Seznam obrazových příloh

Obr. č. 1: Tchajwanské loutkové divadlo. Prezentace na ICOM Prague 2022 General Conference. Praha, 2022.

Obr. č. 2: Antropologická rekonstrukce muže s loutkou. Hrob muže z Brna 2, „Brněnský šaman“. Výstava Nejstarší šperky a ozdoby těla. Moravské zemské muzeum. Brno, 2022.

Obr. č. 3: Výstava Světy české animace. Praha, 2022.

Obr. č. 4: Kristus na oslátku z Květné neděle. Sv. Kolumba v Kolíně. Kolín kolem roku 1520. Schnütgenovo muzeum. Kolín nad Rýnem, 2019.

Obr. č. 5: Expozice Loutkářské umění. Moravské zemské muzeum. Brno, 2022. Foto: Tomáš Drobny

Use of intangible cultural heritage in museology

Prof. Ing. Milan Konvit, PhD., Comenius University, Faculty of Social and Economic Sciences, Institute of Mediamatics, Bratislava, Slovakia, email: milan.konvit@mediamatika.sk

Philepe Temudo Barata, Emeritus Professor at the University of Évora, Emeritus Chair Holder of the UNESCO Chair in “Intangible Heritage and Traditional Know-How: Linking Heritage”, Portugal, email: fthbarata@gmail.com

Abstract

Museums and intangible cultural heritage (Intangible Cultural Heritage) have much in common and, at the same time, much that divides them. In this contribution, we only note the commonalities. More precisely, we focus on the challenges that both museums and institutions concerned with the preservation of cultural heritage have to face. We present the current challenges as if they were the result of the ancient Chinese curse “May you live/exist in interesting times”. Today’s “interesting times” are dominated by information and communication technologies, thanks to which the imperative of the time becomes “to have everything within reach of a mouse click anytime and from anywhere”, and, moreover, in an interactive way. As a response to this challenge, we discuss the emergence of a second, digital, face of museums and intangible cultural heritage (ICH). We also discuss possible sources of synergy between ICH and museums. The common platform for the other face of museums and the ICH today is inescapably new media. The main source of synergy is then the creation of digital information objects in a form of complementary units of museum artifacts, supplemented by

the ICH elements. In the end, we also discuss the need for a new approach from the side of international and national institutions when defining the role of museums and ICH in the life of society.

Key words Intangible cultural heritage, museum, new media

Introduction

“*May you live in interesting times*” is often cited as the ancient Chinese curse (en.wikipedia). No doubts, nowadays we live in interesting times of post-post modernity, economic globalization, social networks, and digitization, where the information-communication technology (ICT) takes command almost everywhere and new media provide the window into our past. Thanks to ICT, the concepts of museum and intangible cultural heritage (ICH) respectively, are also experiencing interesting times. Their “marriage” with new media threw them into stormy waters. With new media, that which was considered distant - both in terms of a space and time - is now accessible through one click. Moreover, thanks to new media the real physical space has been changed to a hybrid space and the artefacts in museums and ICH itself became a part of such a space. As a result, the artefacts in museums and ICH are now accessible not only in their original form but also in a form of digital information objects mediated through new media. Museums and the ICH thus have two faces - traditional analogous and new digital one, respectively. Besides of it, they must face challenges of globalization and gamification.

This contribution is organized as follows: in the first part, we analyze current definitions of the museum and ICH, adopted at an international level, with the aim of finding common intersections, or, on the contrary, to identify existing differences. We begin the second part with an outline of new trends in relevant areas resulting into a second (digital) face of museums and ICH. In the third part,

we discuss, both from a threat and an opportunity point of view, the properties of new digital media with an emphasis on interactivity and multimedia. The fourth part is devoted to the analysis of the impact of the use of new media in the presentation of artifacts and ICH – we discuss the phenomena of “aura”, “genius loci” and “context”. In conclusion, we emphasize the need to create new definitions and policies, that would enable sector of museums and ICH better to place oneself in contemporary culture and society.

1. Concepts “museum” and “Intangible cultural heritage”

The concepts of ICH and museum are both time-varying systems. Museum is currently defined as “*a non-profit, permanently operating institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, preserves, professionally processes, makes available and exhibits the tangible and intangible cultural heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and entertainment.*” (International Council of Museums, 2007)

Thus, by definition, is a care about intangible cultural heritage one part of the museum mission. Moreover, the “The World Heritage Convention” adopted by UNESCO in 1972 emphasizes that the cultural heritage is “*of outstanding universal value from the point of view of history, art or science*” (UNESCO, 1972). By intangible cultural heritage is nowadays understand “*practices, representations, expressions, knowledge, skills, as well as tools, objects, artefacts and associated cultural sites that communities, groups and in some cases individuals consider part of their cultural heritage.*” (UNESCO, Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, 2003)

The phrase “intangible cultural heritage” indicates a triple link: the link to intangibility, the link to culture and the link to values from the past. The word „intangible“ refers to the entity that cannot be touched, for example to the people’s memories, stories, activities which occurred at a certain point in a past time, and/or at specific

places. It implicitly includes groups of individuals linked to those memories, stories, and geographical areas. In the other words, intangibility of ICH means, immateriality i. e. something that is not based on matter. The word “culture” in case of ICH refers to all aspects of culture, not only to the arts but also to the traditions resulting in different lifestyles. Intangibility of culture is, in case of ICH, linked to its tangible products. Culture here refers to “*the spiritual, material, intellectual and emotional features characteristic for the groups of people*” (UNESCO, 2001). Thus the ICH is, by principle, fluid and, as the time passes, is never manifested in the same form. The term “heritage” refers, metaphorically, to the special kind of mirror in which only the part of the past that represents cultural value to the present generation is mirrored. Something is recognized as the ICH only on condition that it is considered a valuable by the community, group or even some individuals who, consequently, maintain it. Its sustainability and further development depend mainly on these individuals whose knowledge of traditions, skills and customs are passed on to the rest of the community, from generation to generation, or to another communities. Heritage in this case consists of habits, rules of behavior, values, etc. inherited from ancestors. Time plays an important role when deciding on its value.

We can identify similarities in the mission of museums and preservation of ICH: they are dealing with cultural heritage (both tangible and intangible), they are dealing with tools, objects and artefacts that are tight to locality and local community. However, there are also differences: while the ICH is maintained and transferred (between generations or geographically) by communities, groups, and individuals (in short CGIs), artifacts in the museum are maintained by professionals. The process of ICH preservation is a sociocultural process that allows people to adapt ICH activities to the needs and form of their lives. conservation process, on the contrary, put stress on keeping artifacts in an unchanged form, preventing the decomposition of materials, etc. also the artifact cultural value communication process in museums is different from the process of communication the ICH.

Intangible cultural heritage is an integral part of the cultural heritage of the world, societies, communities, groups, and individuals. It provides individual with “*a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity*” (UNESCO, 2003). Similar statement can be formed regarding the artefacts in museums. Consequently, we can identify “a zone of common interests between museums and the ICH – Fig. 1.

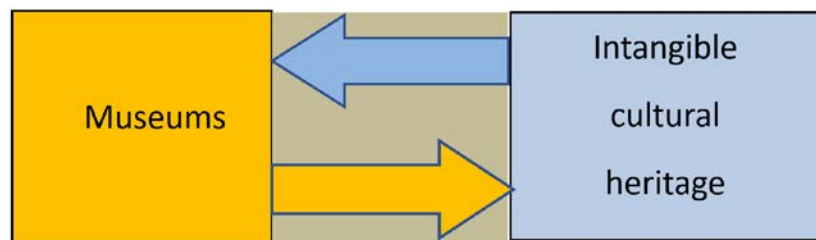

Fig. 1: zone of common interests

We can conclude that a museum without ICH is only a traditional museum. Museum plus ICH becomes a classroom, cinema, stage, interactive theater. ICH without objects from the museum is a play without backdrops. ICH plus objects from the museum is a full-fledged show.

2. Global challenges and development trends

We point out to the three global challenges that influence both museums and ICH: globalization, digitization manifested through the spread of new media, and gamification. All the above-mentioned trends result in the demand for a second, digital face of museums and the ICH, respectively.

2.1. Globalization

The concept of globalization is described as a “*Process by which the experience of everyday life, marked by the diffusion of commodities*

and ideas, is becoming standardized around the world.” (Webster dictionary, globalization). The key words in this statement are the words “diffusion” and “standardization”. The use of the word “diffusion” is implying globalization is dialectic process where input can be described as local cultural identity/diversity and output as a “global” (i.e., unified) identity with possible feedback called “glocalization”. The use of the word “standardized” points out to the fact, that most processes of everyday life are run in a standardized way all around the globe. Controversy of globalization can be seen from vicarious terms like “Americanization”, or “Westernization” frequently used instead of “globalization”. In support of this view H. Kissinger’s remark „*The basic challenge is that what is called ‘globalization’ is really another name for the dominant role of the US*“ is frequently quoted.¹ This statement is supplemented by a comment coming from T. L. Friedman “...globalization has its own dominant culture ..., globalization is largely, though not entirely, the spread of Americanization – from Big Macs to Mickey Mouse – on a global scale.”²

However, cultural heritage – be it tangible or intangible – is tight to cultural identity and a sense of place. Cultural heritage, especially intangible cultural heritage, is always related to real places. Until uprise of new media it was believed that understanding of cultural heritage is impossible without knowing place, or, more precisely, without understanding “sense of place”. Cultural identity is subject to the same change – it is no more constructed only through historical development but also through experience obtained from new media. Moreover, simultaneous influence of globalization and new media results not only in new patterns of perception of cultural heritage but also in a gradual replacement of local habits, traditions, songs, etc. by global ones that do not have roots in local culture.

¹ Citation from H.Kissinger’s lecture at the Trinity College in Dublin on 12 October 1999.

² FRIEDMAN, Th. L. The lexus and the olive tree, Farrar, Straus and Giroux, 1999.

In the extreme, globalization could change museums and ICH into one global Disneyland.

2.2. Digitization

In principle, digitization is the process of converting analogous information from into a digital one.³ Besides, digitization makes possible to create a “single digital space”,⁴ providing access to a rich and varied content and digital services. It is characterized by several revolutionary features: the availability of information from anywhere, anytime and via any communication platform, easy copying of information objects, the possibility of (computer) information processing. Thanks to digitization we now have at our disposal, two different spaces – real space and virtual digital space. They together form a space of a mixed reality – a single integrated environment in which „*real world and virtual world objects and stimuli simultaneously contribute to a single percept*“: (Skarbez et al., 2021).

2.3 Gamification

Another important development trend that is influencing both museums and ICH is a trend towards gamification of human life. Any activity is, if possible, carried out in a form of game. In case of museums and ICH it means striving for as interactive presentation of cultural heritage as possible. Digital storytelling immerses participants into interactive 3D environment of digital narratives where the user can choose his/her own narrative paths, to create his/her own cultural heritage content and to add it into already existing content. Similar trend is observed in tourism – phenomenon

³ On the other hand, digitalization is the process of leveraging digitization into economic, cultural, etc. processes.

⁴ We define the digital information space as “*the sum of all knowledge, practices and information available through the new medium / new media*”.

of gamification is pushing to meet arrangements users are used to in new media, an artificialization of ICH and museal events.⁵

3. New media as a door to museums and ICH

New digital medium, as an artificial digital hardware-software intermediary come into the scene in the second half of the 20th century. It offers unique possibilities for capturing, safeguarding, presentation, processing, copying, production of derivative works of cultural heritage, including the transfer of relevant knowledge both in space and time. It allows for a relativization of time and space, to create the illusion of “travelling in time” and “shrinking” of geographic space.⁶ New medium is new because of its digital nature. It is a new platform serving as a Petri dish for cultivation of almost infinite palette of new media. Let’s sum up with M. McLuhan observation: “*Today we are beginning to notice that the new media are not just mechanical gimmicks for creating worlds of illusion, but new languages with new and unique powers of expression. ... The new media are not the bridges between man and nature; they are nature.*” (Eric McLuhan & Frank Zingrone, editors, 1995, p. 272).

4. Context, genius loci and aura

From among all issues that arise from the existence of these “interesting times” for museums and ICH we address the only one: the problem of the context mediation. Let us start our discussion regarding the role of the context in case of digital information objects by quoting the Cambridge dictionary: (by context we understand) “the sit-

⁵ Cultural Tourism Chart the Tourist Ethics Chart try to deal with this issue to avoid excessive impact.

⁶ The media’s ability to bridge time and space probably led M. McLuhan to the conclusion that the medium is an extension of the human senses “All media are extensions of some human faculty- psychic or physical” (The Medium is The Massage, Marshall McLuhan p. 26)

uation within which something exists or happens, and that can help explain it.” (Cambridge dictionary online, context). The context is a totality of location (expressed through *genius loci*), given historical period, social relationship (both horizontal and vertical) and individual’s set of experiences. Context in case of museums and the ICH provides us with “the multidimensional dynamic environment and interrelated conditions in which the ICH object or museal artefacts existed/exists” (Meriam-Webster dictionary). What makes this type of context specific is its relation to a tangible environment, „intangible“ culture and „semi tangible“ way of life. The role of a context can be better explained via “container metaphor” where the digital information object (DIO) which represents ICH or museal artifact is located inside the context container in a such way that container and the object may affect each other. The importance of the existence of the context for DIO is underlined by the following empirical findings:

- without a context the informational content of DIO cannot be adequately understood.
- The context is not a neutral layout of things or properties around the given object.
- The context is not an indefinite “background” – it is ordered and organized by its relations to the given object.
- The nature of the object itself determines what properties of the surroundings are relevant as a part of the context.
- The context (at least partially or potentially) both determines and is determined by the object in question.

Context helps the user to move from „I like“ through „I understand“ to „I develop further“. While the DIO without its context allows the user to decide “I like/dislike”, the DIO accompanied by its context allows the user to come to the conclusion “I understood/give value”. To create the right context for given DIO is a kind of artwork. One must consider:

- Setting the borders: in time, in geographic space, in its multisensory expression.
- Possible transfer in time/translation between generations.

- Possible transfer between cultures/societies/communities.
- Existence of different types of contexts – original context, mediated context, simulated context.

Let us now turn our attention to another peculiarity of new media. As Walter Benjamin pointed out in his seminal essay „The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction“ with mechanical techniques of reproduction and representation (film, photography and high quality printing) are the artwork objects removed/separated from „*the fabric of tradition*“ (Benjamin, 2008: 223) and, consequently, loose the aura of the original. It is due to:

- interrupting the ties between the art object and the unique place to which it belongs (both in spatial and temporal terms),
- the loss of its uniqueness resulting from almost unlimited number of copies produced by the means of “mechanical reproduction”.

New media became to be contemporary „mechanical technique of reproduction and representation”, today. Consequently, in the relation new media – ICH objects we observe a similar effect – a loss of the aura of ICH object due to possibility of mechanical reproduction. New media thus present the ICH objects as information objects without the aura that accompanies the original ICH. The same statement is valid for presentation of museal artifacts through new media.

Sense of place, or spirit of the place or *Genius loci*⁷ represents another tough nut to crack for new media. As already Aristotle pointed out, “*for something to be means always to be somewhere*”. (Aristotle, Physics IV, 208a30). The concept of a place thus has a specific element hidden in itself – a place is that where real things happen. In general, new media eliminate, in terms of a feeling, the sense of physical space and physical time. However, as Heidegger (1971) pointed out “*Yet*

⁷ In ancient Rome, „*genius loci*“ represented the god, the protective spirit of a house or place; today this phrase refers to the distinctive character and/or atmosphere of a place with reference to the impression that it makes on the mind.

the frantic abolition of all distances brings no nearness; for nearness does not consist in shortness of distance." (Heidegger, 1971, p. 165). In another words, availability "at a one click" does not automatically mean familiarity⁸. It is the spirit of the place (we call it the sense of place) that needs to be understood and absorbed to the observer can become familiar with the place. On the other hand, new media offer new forms of engagement with the place – its simulation, reproduction, remixing, processing, etc., where a key role plays an interactivity. However, the presence of the phenomenon of interactivity itself is not enough to create a feeling of the sense of the place. Communication of the sense of place thus represents a serious challenge to the presentation of ICH objects and museal artifacts through new media. While local inhabitants derive their sense of place from their sense of belonging to the place, social ties and everyday activities and causal visitors derive it from exceptional character/atmosphere of the place (Kianicka et al., 2006), visitors approaching the place through new media need to rely on their imagination. A typical new media user can be compared to a prototype of Baudrillard's flaneur. He/she is a person, carefully observing surroundings, who enjoys the aesthetics and uniqueness of some objects. New media flaneur also likes to share his/her perceptions with his/her online friends.

The presentation of the ICH through new media thus requires "contextual decoding" - a tight connection to the genius loci, and ability to build a metaphorical bridge between the past and the presence.

5. Conclusions

Museums and ICH sector are becoming the twins. According to the proposal of a new definition⁹: Museums are ... places of democ-

⁸ Heidegger did not connect the tendency towards a placelessness with any technology. He takes it for a general tendency that is own to the technology as a such (Heidegger, 1977, p. 29).

⁹ Not approved, yet.

ratization, inclusion, where a critical dialogue about the past and the future takes place ... Artifacts are preserved and diverse memories are preserved for future generations ... they work in partnership with different communities, to ... improve the understanding of the world. (Kyoto 2019) Indeed, tangible, and intangible cultural heritage are intertwined. For every tangible heritage, there is also an intangible heritage that wraps around it (Harrison, 2010, p. 10). Collaboration of museums and ICH sector can bring:

- Synergistic effect in gaining the attention of visitors.
- Enrichment of basic functions – acquisition, conservation, research, communication, and presentation of objects in a way that corresponds to the "spirit of the times".
- ICH can bring a sense of continuity of development to the museum.

The European Union is also active in this field. "The New Bauhaus" initiative is particularly important not only for the cultural and creative industries but also for the ICH and museums, as it is based on three pillars: beautiful, sustainable, and together. Today, e-platforms like Europeana – a European digital platform for cultural heritage – serves as examples of good practices in this field. However, clear, and supportive policies to safeguard cultural heritage in general are needed. The central role in this effort is playing UNESCO today.

There are also areas, where "the twins" must find consensus – in setting standards (documentation, presentation, making objects available, ...), in creation ICH/Museum interface, in understanding authenticity, cooperation/joint activities, knowledge transfer, etc. it must be done in a dynamically changing social and cultural environment. When intersecting ICH knowledge of nature with the powerful communication tools museums can provide, the heritage sector is proving its relevance in the context of the sustainable development paradigm. (Intangible cultural heritage & museum project, 2020)

Literature

- ARISTOTLE. *Physics IV*. (Ackrill, J. L. and L. Judson, eds.). Clarendon Press, Oxford : 208a30.
- BENJAMIN, Walter. *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. Penguin Books, 2008. ISBN 9780141036199
- Meaning of context in English – Cambridge Dictionary*. Available online [retrieved 2.8.2022]: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/context>
- May you live in interesting times*. available online [retrieved 2.8.2022]: https://en.wikipedia.org/wiki/May_you_live_in_interesting_times
- HEIDEGGER, Martin. *The Thing. In Poetry, Language, Thought*. New York : Harper and Row, 1971.
- INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE & MUSEUM PROJECT (2020). Museums and intangible cultural heritage. Available online [retrieved 2.8.2022]: <https://ichandmuseums.eu/en>
- INTERNATIONAL COUNCIL OF MUSEUMS. *Museum definition*. available online [retrieved 2.8.2022]: https://icom.museum/wp-content/uploads/2020/12/2020_ICOM-Czech-Republic_224-years-of-defining-the-museum.pdf
- SKARBEZ, Richard – SMITH, Missie – WHITTON, Mary C. Revisiting Milgram and Kishino's Reality-Virtuality Continuum. In *Front. Virtual Real.*, 24 March 2021.
- UNESCO 1972. *The World Heritage Convention*. Available online [retrieved 2.8.2022]: <https://whc.unesco.org/en/convention/>
- UNESCO 2001. *Universal Declaration on Cultural Diversity*. Available online [retrieved 2.8.2022]: <https://www.unesco.org/en/culture>
- UNESCO 2003. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. UNESCO: Paris, France, 2003.
- WEBSTER DICTIONARY. *Globalization*. online, available at <http://www.merriam-webster.com/dictionary/globalization> [retrieved 2.8.2022]

Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky

Mgr. Jan Blažek, Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 Strážnice, Česká republika, email: jan.blazek@nulk.cz

Abstract

The paper briefly inform about the thirteen-year existence of the List of Intangible Elements of Traditional Folk Culture of the Czech Republic and the perspectives of further development of inventories for intangible cultural heritage in the Czech Republic.

Keywords 2003 Convention, intangible cultural heritage, inventories, implementation

Úvod

V článku 31.1 Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví (dále Úmluva 2003) je uvedeno, že před nabytím její účinnosti by měl mezivládní Výbor pro zachování nemateriálního kulturního dědictví (dále NKD) zařadit Mistrovská díla ústního a nemateriálního dědictví lidstva do Reprezentativního seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva (dále Reprezentativní seznam). Stalo se tak 4. listopadu 2008.¹ Novým kritériem nominačního procesu se stal doklad o tom, že prvek figuruje v národním inventáři pro NKD. S přístupem České republiky (dále ČR) k Úmluvě o zachování ne-

¹ *Proclamation of the Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity (2001-2005)*, dostupné online [cit 23.11.2022]: <https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>.

materiálního kulturního dědictví (dále Úmluva 2003) vyvstala povinnost takový soupis zřídit. Jak už o tom informovaly pracovnice Národního ústavu lidové kultury (dále NÚLK) Eva Románková² a Jarmila Teturová,³ dosavadním jediným celostátním inventářem NKD v ČR (mimo program Nositelé tradice lidových řemesel) je Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury ČR (dále Národní seznam).⁴

Historie a současnost Národního seznamu

Národní seznam ukotvují dokumenty Ministerstva kultury (dále MK ČR), především příkaz ministryně kultury a dále Metodický pokyn pro jeho vedení (dále pokyn)⁵ vydaný Odborem regionální a národnostní kultury (dále ORNK). S výjimkou let 2010 a 2020 na seznam každoročně přibývají nové položky (30 ke konci roku 2021),⁶

² ROMÁNKOVÁ, E. The List of Intangible Elements of Traditional Folk Culture of the Czech Republic. In *Národopisná revue*, 2013, roč. 23, č. 5, s. 80-81.

³ TETUROVÁ, J. Úvod. In *Nemateriální statky tradiční lidové kultury v České republice = Intangible elements of traditional folk culture in the Czech Republic*. Strážnice : Národní ústav lidové kultury, 2016, s. 5-6. TETUROVÁ, J. The List of Intangible Elements of Traditional Folk Culture in the Czech Republic. In *Národopisná revue*, 2019, roč. 29, č. 5, s. 74-79.

⁴ Národní seznam v r. 2012 doznal příkazem Ministryně kultury drobné úpravy názvu ze Seznamu nemateriálních statků *tradiční a lidové kultury* na *tradiční lidové kultury*. Viz *Příkaz ministryně kultury 45-2012*, dostupné online [cit. 20.5.2022]: https://www.mkcr.cz/doc/cms_library/prikaz-ministryne-kultury-45-2012-1107.pdf.

⁵ *Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky*, dostupné online [cit. 20.5.2022]: <https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html>.

⁶ *Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky*, dostupné online [cit. 20.5.2022]: <https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html>. Též:

pro každý statek je interně přidělen garant (celkem 8 zaměstnanců NÚLK). Tito dle plánu redokumentace realizují monitoring statků a na základě pokynu MK ČR předkládají Periodickou redokumentační zprávu o statku zapsaném do Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury (dále TLK). MK ČR finančně podpořilo výrobu tří dokumentů o statcích zapsaných do tohoto seznamu: *Galerie tradic* (2015)⁷ a *dvoudílný Rok českých tradic aneb Co nám svět může závidět* (2020).⁸ V minulé dekádě v České republice vznikla síť pracovišť pověřených péčí o TLK pro všech 13 krajů a hlavní město Prahu (dále krajská pracoviště).⁹ Jedním z jejich úkolů je přepracovat nominace na krajské seznamy statků TLK pro Národní seznam. Za účelem zlepšení praxe mezi MK ČR, NÚLK a krajskými pracovišti byl v dubnu 2022 uspořádán seminář (hybridní formou), jehož videozáznam je archivován na Youtube kanálu NÚLK.¹⁰

Výzvy pro pokračující provádění Úmluvy 2003

S postupující praxí vyvstala úskalí, na která léta upozorňuje pracovnice oddělení vztahů s UNESCO z Odboru mezinárodních vztahů MK ČR. Jsou to: nepřesný překlad slova *element*, vhodnějším termínem by byl *prvek*, a také skutečnost, že tradiční lidová kultura, jíž je v České republice věnována v souvislosti s Úmluvou 2003 mimořádná péče, je jen úzkou výsečí z celé šíře NKD. ORNK ovšem

Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky, dostupné online [cit. 20.5.2022]: <https://www.nulk.cz/narodni-seznam>.

⁷ *Galerie tradic*, dostupné online [cit. 29.8.2022]: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11504085692-galerie-tradic>.

⁸ *Rok českých tradic aneb Co nám svět může závidět*, dostupné online [cit. 29.8.2022]: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/14379760053-rok-ceskych-tradic-aneb-co-nam-svet-muze-zavidet>.

⁹ *Krajské seznamy*, dostupné online [cit. 30.8.2022]: <https://www.nulk.cz/narodni-seznam/krajske-seznamy>. Byly ustanoveny postupně v letech 2011–2016.

¹⁰ Odkaz je možné získat na info@nulk.cz.

na péči o další oblasti NKD nemá kapacity a v dohledné době není politická vůle na zlepšení situace. V periodické zprávě o implementaci Úmluvy 2003 a stavu prvků zapsaných do Reprezentativního seznamu (dále periodická zpráva) se proto na závěr roku 2021 česká smluvní strana zavázala k tomu, že se pro příští cyklus podávání zpráv (od r. 2027) pokusí rozšířit zaměření seznamů nemateriálních prvků,¹¹ aby byl jeden z těchto cílů Úmluvy lépe naplňován.

Národní zemědělské muzeum (dále NZM) řeší v letech 2020–2022 projekt Krajina pro chov a výcvik ceremoniálních kočárových koní v Kladrubech nad Labem. Michal Beneš, který stál u zrodu Úmluvy 2003 i prvních nominací prvků na Reprezentativní seznam, se podílel na jednom z výsledků projektu, a sice Návrhu na zařazení metodiky výcviku ceremoniálních kočárových koní na Reprezentativní seznam. V popisu metod v úvodu dokumentu je uvedeno, že Ministerstvo zemědělství schválilo 13. července 2021 Koncepti rozvoje NZM na léta 2021–2024 obsahující mj. opatření: Připravit metodiku zachování nemateriálního kulturního dědictví, které nespadá pod gesci NÚLK. Na základě schválené koncepce bude v NZM vytvořen referát péče o tradiční postupy zemědělského chovatelství a pěstitelství včetně lesnictví, vinohradnictví a zahradnictví a know-how souvisejících řemesel (dále referát). Jeho účelem by byla správa Národního registru tradičních postupů zemědělského chovatelství a pěstitelství včetně lesnictví, vinohradnictví a zahradnictví a know-how souvisejících řemesel (dále Národní registr). NZM předpokládá, že referát převezme povinnost redokumentace prvků Sokolnictví, Myslivost – plánovitě trvale udržitelné obhospodařování zvěře a jejího prostředí jako přidružená součást života na venkově.¹²

¹¹ *Implementační zpráva k Úmluvě 2003 za období 2016–2021*, dostupné online [cit. 29.8.2022]: https://www.mkcr.cz/doc/cms_library/implementacni-zprava-k-umluve-2003-za-obdobi-2016-2021-15027.docx.

¹² BENEŠ, M. – MACHEK, J. – NOVÁK, Z. – REGNER, K. *Návrh na zařazení metodiky výcviku ceremoniálních kočárových koní na Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva a stanovení způsobů*

Národní registr by se stal druhým národním inventářem, kterým by ČR svůj závazek pro příští periodickou zprávu splnila. S jeho ukotvením je ovšem spojena celá řada nejasností, které bude ještě třeba řešit. Nyní bychom si vypůjčili úvahy Evy Kuminkové, členky České národopisné společnosti a dlouholeté pracovnice na poli Úmluvy 2003. Ani tak nebudou pokryty „všechny oblasti NKD a nezbavíme se ‚díry na trhu‘ ani výjimečných nemateriálních statků, které nejsou lidové, nejsou ani zemědělské, ale do naší kultury bezesporu patří. Otázkou je, jak k tomuto tématu přistoupit opravdu smysluplně. Zda vytvořit několik nesouvisejících seznamů v gesci různých státních orgánů anebo tuto snahu centralizovat, řídit se při tom novými poznatky z dění kolem Úmluvy 2003 a pokud budou kompetence svěřeny více organizacím, pak usilovat, aby všechny tyto organizace byly důkladně vyškoleny, jednaly v součinnosti a směřovaly ke společným cílům [...] Seznamy jsou jen třesnička na dortu, uchování a péče o NKD je mnohem širší téma.“ Zásadní „je, že bychom měli mít společný přístup anebo alespoň nějakou národní koncepci, jak chceme tyto seznamy vést a proč, na jakém principu budou založeny a k čemu mají sloužit, z jakého důvodu mají být oddělené. A pokud budou fungovat odlišně, měli bychom vědět proč a mít proto opodstatnění. Takové věci dle mého nemůžou jít zcela dvoukolejně bez vzájemné komunikace a společné koncepce. Nejen vzhledem k národu, pro který se snažíme NKD uchovat a ke kterému je třeba mluvit srozumitelně, ale i z hlediska mezinárodní komunity [...]“.

Závěr

Seznamy zaměřené na TLK a zemědělství jsou stále profilované na menší část NKD a bude zajímavé sledovat, zda se praxe spojená s jejich vedením, prezentací a na základě reflexí, jako je tato, podaří v ČR tento významný cíl Úmluvy 2003 naplnit. Inspirací by mohly

jeho zachování, dostupné online [cit. 29.8.2022]: https://www.nzm.cz/file/df107e48759c0bc4db946ba30610beed/34378/Hneleg_Navrh-na_zarazeni_vycviku_koni_na_Seznam_nematerialniho_dedictvi.pdf.

být informace obsažené v periodických zprávách zahraničních smluvních států, které jsou zveřejňovány před každoročními zasedáními mezivládního Výboru Úmluvy 2003 na webových stránkách k této Úmluvě.¹³

Seznam použitých zdrojů

- BENEŠ, Michal – MACHEK, Jiří – NOVÁK, Zdeněk – REGNER, Karel: *Návrh na zařazení metodiky výcviku ceremoniálních kočárových koní na Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva a stanovení způsobů jeho zachování*, dostupné online [cit. 29.8.2022]: https://www.nzm.cz/file/df107e48759c0bc4db946ba-30610beed/34378/Hneleg_Navrh-na_zarazeni_vyvcviku_koni_na_Seznam_nematerialniho_dedictvi.pdf.
- ROMÁNKOVÁ, Eva. The List of Intangible Elements of Traditional Folk Culture of the Czech Republic. In *Národopisná revue*, 2013, roč. 23, č. 5, s. 80-81. ISSN 0862-8351.
- TETUROVÁ, Jarmila. The List of Intangible Elements of Traditional Folk Culture in the Czech Republic. In *Národopisná revue*, 2019, roč. 29, č. 5, s. 74-79. ISSN 0862-8351.
- TETUROVÁ, Jarmila. Úvod. In *Nemateriální statky tradiční lidové kultury v České republice = Intangible elements of traditional folk culture in the Czech Republic*. Strážnice : Národní ústav lidové kultury, 2016, s. 5-6. ISBN 978-80-88107-12-5.
- Galerie tradic*, dostupné online [cit. 29.8.2022]: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11504085692-galerie-tradic>.
- Implementační zpráva k Úmluvě 2003 za období 2016–2021*, dostupné online [cit. 29.8.2022]: https://www.mkcr.cz/doc/cms_library/implementacni-zprava-k-umluve-2003-za-obdobi-2016-2021-15027.docx.

- Krajské seznamy*, dostupné online [cit. 30.8.2022]: <https://www.nulk.cz/narodni-seznam/krajske-seznamy>.
- Periodic reporting: submissions and forthcoming deadlines for all States Parties*, dostupné online [cit. 31.8.2022]: https://ich.unesco.org/en/submissions-and-deadlines-00861?report_type=convention&reporting_status=&electoral_group=.
- Proclamation of the Masterpieces of the Oral and Intangible Heritage of Humanity (2001–2005)*, dostupné online [cit. 23.11.2022]: <https://ich.unesco.org/en/proclamation-of-masterpieces-00103>.
- Příkaz ministryně kultury 45-2012*, dostupné online [cit. 20.5.2022]: https://www.mkcr.cz/doc/cms_library/prikaz-ministryne-kultury-45-2012-1107.pdf.
- Rok českých tradic aneb Co nám svět může závidět*, dostupné online [cit. 29.8.2022]: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/14379760053-rok-ceskych-tradic-aneb-co-nam-svet-muze-zavidet>.
- Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky*, dostupné online [cit. 20.5.2022]: <https://www.mkcr.cz/seznam-nematerialnich-statku-tradicni-lidove-kultury-ceske-republiky-299.html>.
- Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky*, dostupné online [cit. 20.5.2022]: <https://www.nulk.cz/narodni-seznam>.

¹³ *Periodic reporting: submissions and forthcoming deadlines for all States Parties*, dostupné online [cit. 31.8.2022]: https://ich.unesco.org/en/submissions-and-deadlines-00861?report_type=convention&reporting_status=&electoral_group=.

Pseudofúdobá kultúra a jej súčasné kontexty¹

Juraj Janto, PhD., Univerzita Komenského, Filozofická fakulta, Katedra etnológie, Gondova 2, 811 02 Bratislava 1, Slovensko, e-mail: juraj.janto@uniba.sk

Abstract

Pseudo-folk culture (fakelore) and its contemporary contexts

The text deals with the use of cultural expressions that are misrepresented or assumed to be elements of traditional folk culture, but in fact are not. In the introduction, the author characterises traditional folk culture and the forms in which it exists today. He then discusses the concepts of fakelore and invented tradition before defining the concept of pseudo-folk culture. He outlines three areas of its forms and discusses its currently widespread form – manifestations of foreign folk culture that present themselves as their own traditional culture.

Keywords pseudo-folk culture (fakelore), traditional folk culture, folklorism, invented tradition

Tradičná ľudová kultúra sa v súčasnosti teší zvýšenému záujmu širokej verejnosti. Akcelerovaná globalizácia, v dôsledku ktorej sa objavuje množstvo rovnakých javov v rôznych častiach sveta, vyvoláva hlad po niečom inom a špecifickom. Spoločnosť rastúcej spotreby,

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0689/22 Československá nákladná a osobná doprava na Dunaji v 70. a 80. rokoch 20. storočia. The article is an output of the project 1/0689/22 Czechoslovak freight and passenger transport on the Danube in the 1970s and 1980s.

rýchle životné tempo súčasnej (post)modernej civilizácie obracia pohľady mnohých ľudí do minulosti. V nej sa malo žiť „pokojnejšie, družnejšie, zdravšie a v súlade s prírodou“. Snaha po ozvláštnení v móde, umení, zábave atď. načiera do „overených tradícií“. Aj marketing produktov sa snaží – odkazovaním na tradíciu – navodzovať dojem kvality, spoľahlivosti a slovenskosti. Vlnu novodobého folklorizmu podporujú aj dnešné médiá, predovšetkým internet a televízia. Sú ale všetky používané prvky javmi tradičnej ľudovej kultúry, za ktoré sa vydávajú?

Tradičná ľudová kultúra v súčasných podobách

Pod *tradičnou ľudovou kultúrou* (ďalej TLK) máme na mysli *spôsob života* väčšiny obyvateľov v minulosti. Teda také zdieľané predstavy, praktiky a produkty (*kultúra*), ktoré boli rozšírené v nepriviligovaných spoločenských vrstvách (*ľudová*) v období predindustriálnej, neurbanizovanej spoločnosti, ktorá bolo na Slovensku dominantná rámcovo zhruba do polovice 20. storočia (*tradičná*). Častejšie sa tiež používajú kratšie pojmy *tradičná kultúra* alebo *ľudová kultúra*, pričom oba termíny implicitne zahŕňajú aj druhé adjektívum, a teda vyjadrujú zmysel plného pojmu ako jeho synonymá.² I keď je tradičná kultúra historickým spôsobom života, ktorý sa viaže na predindustriálnu spoločnosť, neznamená to, že jej prvky neexistujú aj v súčasnom modernom či neskoro modernom (postmodernom) type spoločnosti.³

K charakteristickým znakom kultúry patrí, že je založená na tradícii – teda, že aktuálne fungujúce predstavy a praktiky vo väčšej či menšej miere preberá z minulosti od predchádzajúcich generácií. Podobne aj javy ľudovej kultúry pretrvávajú do etáp, ktoré môžeme označiť ako kultúra, spôsob života modernej spoločnosti (v obdo-

² V rovnakom zmysle ich budem používať aj vo svojom texte.

³ JANTO, J. Úvod do štúdiá tradičnej ľudovej kultúry. Bratislava : STIMUL, 2021, s. 16.

bí štátneho socializmu) a kultúra súčasnosti. Súčasnú existenciu prejavov historickej tradičnej kultúry môžeme identifikovať v týchto formách:⁴

1. Funkčná súčasť aktuálneho spôsobu života

Predstavy a praktiky tradičnej kultúry, ktoré kontinuálne existujú ako jedna zo zložiek komplexu súčasnej kultúry, („autentického“) spôsobu života. Tieto prejavy sa uplatňujú vo svojich výrazne nezmenných pôvodných formách i funkciách. Z hľadiska oblasti TLK sem patria mnohé predstavy a praktiky v rodinných, príbuzenských i širších spoločenských vzťahoch, tiež obyčaje; z materiálnej kultúry najmä strava.

2. Uvedomované a cielené preferovanie javov TLK

Máme tu na mysli skutočnosť, keď sa ľudia snažia vedome a zámerne vyhľadávať a uplatňovať prejavy ľudovej kultúry vo svojom spôsobe života. Uvedená rovina sa označuje aj ako *tradicionalizmus*. Motívy takého konania môžu byť viaceré; napr. zdôrazňovanie vlastnej kultúrnej identity, príslušnosti k lokalite, k etniku; snaha vymedziť sa voči súčasnej kultúre v hľadani nekonzumného, ekologického spôsobu života; túžba po ozvláštnení; momentálny trend a módnosť atď. V tejto kategórii sa vedome siaha najmä po javoch z oblasti tradičnej výtvarnej a materiálnej kultúry, ako sú ornament, odev, strava, poľnohospodárstvo a staviteľstvo, ale tiež obyčaje a folklór.

3. Využívanie, napodobňovanie a inšpirácia TLK

Táto rovina súvisí takisto s vedomým a zámerným uplatňovaním prvkov tradičnej kultúry, ale vzťahuje sa najmä k jej využívaniu na komerčné účely turistiky, marketingu a obchodu, politiky a ideo-

⁴ Uvedené delenie vychádza z kategorizácie zadefinovanej v učebnici JAN-TO, Úvod do štúdia tradičnej ľudovej kultúry.

lógie. Motívy takého prístupu vychádzajú z predstavy o tradičnej kultúre, ako o niečom, čo je blízke a vlastné ľuďom, ktorých sa snaží osloviť; niečom, čo je overené, a teda pravdivé a správne. S prvkami TLK sa môžu ďalej spájať predstavy jedinečnosti a osobitosti, „neumelej, pravej“ krásy, zdravia, spätosti s prírodou, zdravého „sedliackeho rozumu“ atď. Uvedené obsahy sa komunikujú prostredníctvom prvkov tradičnej kultúry, ktoré majú byť ich nositeľmi. Siahajú sa najmä po tradičnom ornamente ako prvku výtvarnej umeleckej kultúry; tiež po odev, architektúre, strave a folklóre.

Ďalšou líniou v tejto kategórii je využívanie – predovšetkým inšpirovanie sa TLK v súčasnej najmä výtvarnej, dizajnerskej alebo v hudobnej tvorbe. Využíva sa tu opäť najmä ornament alebo folklór. Podobne ako v prípade predchádzajúcej kategórie, aj tu sa objavujú javy, ktoré môžu byť len domnelými prvkami deklarovanej tradičnej kultúry.

4. Cielené uchovávanie, oživovanie a prezentovanie javov TLK

V tejto oblasti máme na mysli zámerné uchovávanie, prezentovanie a oživovanie prvkov tradičnej kultúry a to prostredníctvom inštitúcií i neformálnych združení (obec, škola, spolok, skupina, súbor, združenie, jednotlivci...). Motívom je tu pripomenúť, oboznámiť, vzdelávať, vyzdvihnúť, ale i zaujať, zdieľať nadšenie, ozvláštniť, zabaviť.

Môžeme sem zaradiť napr. predvádzanie tradičnej výroby a remesiel, poľnohospodárskych prác, obyčajov; organizovanie kurzov, tvorivých dielní, súťaží. Patria sem aj (sprievodné) podujatia organizované pamäťovými (múzeá) a osvetovými inštitúciami. Osobitnou a veľkou témou je tzv. folklórne hnutie, teda aktivity folklórnych skupín a súborov.

Cielavedomá verejná dokumentácia, ochrana, prezentácia a oživovanie TLK je v súčasnosti zabezpečovaná najmä v rámci pamiatkových úradov (nehnutelnosti in situ), múzeí v prírode (nehnutelnosti in fondo), ostatných múzeí (hnutelné artefakty), ÚEUV-u (tradičná

výroba) osvetových centier (folklórne hnutie a TLK na regionálnej úrovni) a i.

Mnohé súčasné prejavy TLK môžeme zaradiť aj do viac ako jednej z uvedených kategórií. Prekrývajú sa najmä prvá s druhou a tretia so štvrtou oblasťou. Prvky sa tiež môžu prelínať a vykazovať znaky dvoch, troch či všetkých (rovnocenne alebo hierarchicky). Napr. fašiangový sprievod organizovaný miestnou folklórnou skupinou môže byť pokračovaním živej tradície, zároveň formou jej cieleného uchovávaného a oživovania, komerčného využitia i utvrdzovania lokálnej identity. Pokus zaradiť živé prejavy kultúry do schematických formálnych kategórií môže, samozrejme, viesť k nepresnostiam. Pre uvedené vymedzenie je dôležité najmä uvedenie si a poznanie podôb a motivácií, v akých môžu prvky TLK v súčasnosti existovať.⁵

Folklorizmus

Využívanie a napodobňovanie prvkov tradičnej kultúry mimo ich autentického prostredia, väčšinou s inými funkciami a kontextom, než v ktorom pôvodne existovali, sa označuje pojmom *folklorizmus*.⁶ Hovorí sa tiež o „druhej existencii“ TLK alebo ľudovej kultúre „z druhej ruky“. Javy folklorizmu sa vyznačujú rôznym stupňom štylizácie tradičnej kultúry. Patria sem prvky, ktoré sme uviedli v kategórii 3 a 4, čiastočne i 2. Treba upozorniť, že folklorizmus sa nevzťahuje len na využívanie folklóru (akoby to mohol samotný termín vyjadrovať⁷),

⁵ JANTO, Úvod do štúdia tradičnej ľudovej kultúry, s. 22-25.

⁶ Tento termín prvýkrát použili začiatkom 60. rokov 20. storočia nemeckí vedci, ktorí sa zaujímali predovšetkým o využívanie folklóru v cestovnom ruchu.

⁷ Pojem folklór u nás označuje slovesné, hudobné, tanečné a dramatické prejavy. Termín *folklore* a jeho varianty sa v angličtine a v iných jazykoch používa často aj na označenie celej ľudovej kultúry. Taký bol aj pôvodný význam anglického slova zloženého z *folk* (ľud) a *lore* (znalosti), ktorý uviedol v roku 1846 britský spisovateľ a starožitník William Thoms. V 60. rokoch 20. storočia sa začal používať aj pojem *folklife*, ktorý sa chápe

ale aj k ostatným oblastiam TLK, teda napr. aj k prvkom tradičnej materiálnej kultúry (napr. výtvarný folklorizmus).

Pseudoludová kultúra

Pri využívaní a oživovaní deklarovaných prvkov tradičnej kultúry sa môžeme stretnúť s tým, že sa za tradičné vydávajú také prejavy, ktoré nimi v skutočnosti nie sú. Na túto problematiku upozornil už v roku 1950 anglický vedec, folklorista Richard M. Dorson v štúdiu *Folklore and fake lore*.⁸ Uvádza v nej, okrem iného, príklady údajných ľudových hrdinov orálnej tradície, ktorí však boli v skutočnosti fiktívnymi autorskými postavami, ktoré spisovateľ vymyslel hlavne z komerčných dôvodov.⁹ Neskôr (v r. 1976) Dorson napísal o problematike celú samostatnú knihu.¹⁰ *Fakelore* príbehy nie sú zozbierané v teréne, ale sú prepísané zo starších textových zdrojov alebo sú vytvorené z úplne novej látky obyčajne tak, aby napodobňovali tradíciu. Dorson vymedzil chápanie pojmu *fakelore* (používa sa aj *pseudo-folklore*) na označenie neautentického, vyrobeného folklóru (tradičnej kultúry). V súčasnom používaní by sme anglický termín mohli do slovenčiny preložiť ako *pseudofolklór* alebo ako *falošná/nepравá tradičná ľudová kultúra* (*pseudotradičná ľudová kultúra*).¹¹

niekedy ako synonymum slova *folklore*, inokedy len ako ostatná ľudová kultúra (materiálna kultúra, obyčaje a pod.) bez orálnej tradície, príp. ako strešný termín pre celú tradičnú kultúru.

⁸ DORSON, M. R. *Folklore and Fake Lore*. In *The American Mercury*, March, 1950, s. 335-342.

⁹ Spojenej s dopytom po originálnych ľudových hrdinách, ktorých údajne mal mať aj v americký folklór a nielen ten v Európe či Ázii.

¹⁰ DORSON, M. R. *Folklore and Fake Lore. Essays Toward a Discipline of Folk Studies*. Harvard University Press, 1976.

¹¹ Hoci ho Dorson používal predovšetkým vo vzťahu k orálnej tradícii, folklóru v súčasnosti sa používa aj širšie v zmysle širšieho chápania termínu *folklore*.

S rozoberanou problematikou súvisí aj novší pojem *invented tradition* (*vymyslená/vynájdená tradícia*) britského historika Erica Hobsbawma.¹² Označil ním kultúrne praktiky, ktoré sú prezentované alebo vnímané ako starobylé, ale v skutočnosti vznikli relatívne nedávno a často boli dokonca vedome vymyslené identifikovateľnými autormi. Takéto *vynájdené tradície* obvykle slúžia na podporu sociálnej súdržnosti, posväcujú inštitúcie, podporujú vieru. Tradície sa vytvárajú najmä počas prechodov z jednej éry do druhej a slúžia na vytváranie ilúzie (v Británii bola takým „plodným“ obdobím viktoriánska éra).

Za adekvátny slovenský termín, ktorý môže významovo zahŕňať aj vyššie spomínané anglické pojmy, považujeme označenie *pseudoludová kultúra* (príp. *pseudotradičná kultúra*).¹³ Označuje javy, ktoré sú mylne prezentované alebo pokladané za prvky TLK. V skutočnosti ale ide o nepravú (falošnú, kvázi) ľudovú kultúru. Na základe takto vymedzeného pojmu môžeme za pseudoludovú kultúru označiť prejavy v týchto troch (nami vymedzených) oblastiach:

1. Vymyslené prejavy – skonštruované prvky, mnohokrát s konkrétnym autorom, ktoré sa prezentujú ako TLK.

2. Prejavy folklorizmu, ktoré sa vydávajú za TLK – štylizované prvky tradičnej kultúry, ktoré sa prezentujú alebo pokladajú za jej autentické jazy.

3. Prejavy inej TLK, ktoré sa vydávajú za vlastnú TLK – konkrétne prvky cudzej tradičnej kultúry, ktoré sa vydávajú za prejavy vlastnej lokálnej, regionálnej, etnickej atď. ľudovej kultúry, v skutočnosti však pochádzajú z iného prostredia. Do tejto kategórie spadajú aj štylizované prejavy (folklorizmus), ktoré prezentujú, že čerpajú z pôvodných prejavov tradičnej kultúry.

¹² HOBSBAWM, E. Introduction: Inventing Traditions. In HOBSBAWM, E. – RANGER, T. (eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983, s. 1.

¹³ V prípade ak odkazujeme na obsahové chápanie slovenského pojmu folklor, môžeme použiť aj termín *pseudofolklor*.

Dôležité pre identifikáciu prvkov vnímaných ako pseudoludových je, že komunikujú – explicitne alebo implicitne – to, že sú prejavmi TLK. Mylne, zavádzajúco „sa tvária“ ako autentická a pôvodná ľudová kultúra. To je aj základný rozdiel medzi kategóriou folklorizmu a pseudoludovej kultúry. Kým tá prvá spravidla nezamľčiava štylizáciu, druhá robí opak a prezentuje sa ako skutočná, „pravá“ tradičná kultúra. Teda na rozdiel od pseudoludovej kultúry folklorizmus nemusí byť nevyhnutne zavádzajúci. Samozrejme, hranica medzi týmito dvoma formami je neostrá, môže sa prelínať a v praxi je potom ťažké určiť, či ide o jednu alebo druhú formu.

Využívanie pseudoludovej kultúry môže byť – zo strany tvorcu, predajcu, nositeľa, konzumenta atď. – vedomé a cielené. To znamená, že človek, ktorý narába s pseudoludovými prejavmi, si je síce vedomý, že nejde o TLK, ale z nejakých (nižšie uvedených) dôvodov ich za takéto vydáva. Druhým prípadom je nezámerne použitie, najčastejšie z nevedomosti a ľahostajnosti. Oblasti využívania pseudoludovej kultúry môžu byť viaceré a sú obdobné ako formy súčasných podôb existencie TLK. Veľmi často ide o marketingové využitie, a to buď s komerčným alebo politickým účelom; s cieľom zaujať, prilákať, predat', propagovať, získať podporu, posilniť (lokálnu, národnú) identitu atď. Keďže sa tradičná ľudová kultúra teší aktuálne vysokému záujmu, rastie výskyt nielen prejavov folklorizmu, ale aj pseudoludových foriem.

V súčasnosti sa zrejme najviac vo verejnom priestore stretávame v marketingu s použitím ornamentov, ktoré prezentujú svoj slovenský pôvod, ale pritom sú zo zahraničia. Ako príklad môžeme uviesť smetné koše (zabezpečené proti medvedom) z Vysokých Tatier so škandinávskym štylizovaným ornamentom¹⁴ alebo tapetu s podobným vzorom v izbičke Múzea Dušana Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom¹⁵ (po upozornení bola zmenená). Táto komunikácia je pri-

¹⁴ Pozri na: <https://www.facebook.com/SlovenskyFolklorBezFejku/photos/a.113953496664070/667516784641069/>

¹⁵ Pozri na: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=780366170022796&set=pcb.780366216689458>

tom zvyčajne implicitná, to znamená, že použitý grafický vzor nie je označený priamo ako slovenský alebo zo Slovenska, ale jeho použitie túto skutočnosť vyjadruje. Uvedené ornamenty sú používané na samotných výrobkoch a suveníroch (odev, úžitkové predmety, šperky atď.), na obaloch výrobkov (najmä potraviny a nápoje), pri reklame na produkty, služby a podujatia; pri propagácii lokalít a regiónov a pod. Takéto používanie zahraničných prvkov (škandinávskych, maďarských, poľských, moravských) pri slovenských produktoch je pomerne rozsiahle a vyvoláva aj pozornosť a negatívne reakcie zo strany občianskych aktivistov.¹⁶ Využívanie niektorých ornamentov z územia mimo Slovenska je spôsobené zrejme ich ľahkou dostupnosťou a spracovaním pre grafické použitie v internetových databankách a zdrojoch. Nevedomosť, neznalosť v kombinácii s nebanlivosťou a ľahostajnosťou tvorcov i zadávateľov je vhodným prostredím pre šírenie takýchto prejavov u zväčša neoboznámených klientov a konzumentov.

Záver

Tradičná ľudová kultúra – spôsob života nepriviligovaných vrstiev v predmodernej spoločnosti – sa v súčasnosti teší zvýšenému záujmu širokej verejnosti. Jej prejavy, najčastejšie štylizované (folklorizmus), sa využívajú v zábave, marketingu i politike; slúžia na ozvláštnenie, prilákanie, ako značka overenej a spoľahlivej kvality. Tradičná kultúra slúži tiež ako inšpirácia pre súčasnú dizajnérsku tvorbu. Pri využívaní a oživovaní deklarovaných prvkov ľudovej kultúry sa môžeme stretnúť s tým, že sa za ňu vydávajú také javy, ktoré nimi v skutočnosti nie sú. Ide o pseudoludovú kultúru. Zarádujeme do nej (1) vymyslené prvky, (2) javy folklorizmu (štylizácie), ktoré sa prezentujú ako autentická tradičná kultúra a (3)

¹⁶ Upozorňovaniu na tieto prípady (ale i na pozitívne vzory) sa venuje profil na internetovej sociálnej sieti s názvom *Slovenský folklór bez fejku* (termín *folklór* tu nesprávne označuje celú oblasť TEK). Pozri na: <https://www.facebook.com/SlovenskyFolklorBezFejku/>

prejavy inej kultúry, ktoré sa v autenticknej alebo štylizovanej podobe vydávajú za prvky vlastnej (etnickej, regionálnej, lokálnej atď.) tradičnej kultúry.

Pseudoludové prejavy komunikujú – explicitne alebo implicitne – to, že sú prejavmi vlastnej tradičnej kultúry. Mylne, zavádzajúco „sa tvária“ ako autentická a pôvodná ľudová kultúra. Dôvodom ich využívania je niekedy zámer, ale najčastejšie nebanlivosť a neznalosť používania napr. v marketingu. Hoci je pozícia akademického vedca primárne skôr v analýze a v neutrálnom hodnotení kultúrnych javov (teda nie v angažovanej či aktivistickej polohe), poukázaním na viaceré skutočnosti, ktoré súvisia s pseudoludovou kultúrou, môže prispievať k osvete, a tým i k správne mu oceneniu tradičnej ľudovej kultúry ako súčasť nášho kultúrneho dedičstva.

Zoznam použitých zdrojov

- DORSON, M. Richard. Folklore and Fake Lore. In *The American Mercury*, March, 1950, s. 335-342.
- DORSON, M. Richard. *Folklore and Fake Lore. Essays Toward a Discipline of Folk Studies*. Harvard University Press, 1976. ISBN 9780674330184.
- HOBSBAWM, Eric. Introduction: Inventing Traditions. In HOBSBAWM, Eric – RANGER, Terence (eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983, s. 1-14. ISBN 978-05-2124-645-3.
- JANTO, Juraj. Úvod do štúdia tradičnej ľudovej kultúry. Bratislava : STIMUL, 2021. ISBN 978-80-8127-331-5.

Terra Beliana – Krajina Mateja Bela¹

doc. PhDr. Stanislava Bönde Gogová, PhD., Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Katedra archeológie, Hodžova 1, 949 01 Nitra, Slovensko, e-mail: sbgogova@ukf.sk

PhDr. Daniel Bešina, PhD., Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, Katedra archeológie, Hodžova 1, 949 01 Nitra, Slovensko, e-mail: dbesina@ukf.sk

Abstract

Terra Beliana – Landscape of Matthias Bel

Matthias Bel, in his work *Notitia Hungariae novae historico-geographica*, offered a contemporary view of the status, significance, resonance and specific realities of the Estates of Hungary within the Habsburg Monarchy. Researchers in the humanities and social sciences in Slovakia have dealt with the life and work of this Enlightenment scholar from various perspectives. Valuable insights from Belo's work can be interpreted and visualised in a digital environment and valuable scholarship can be applied to presentation practice. The virtual space provides ample opportunities for reconstruction and simulation of the achieved knowledge while at the same time allowing the presentation of new relevant hypotheses or facts. The paper discusses the emerging concept of a cultural route called Terra Beliana - Landscape of Matthias Bel, which will connect the current real landscape and monuments with the virtually reconstructed his-

¹ Štúdiá vznikla na základe výskumu financovaného z grantu APVV č. 18-0196 Vedomosti Nitrianskej stolice Mateja Bela (interpretácia a aplikácia). The study is based on research funded by APVV grant no. 18-0196 Vedomosti Nitrianskej stolice Mateja Bela (Interpretation and Application).

torical landscape on the territory of the former Nitra County. The cultural route will bring innovative possibilities in the presentation of cultural heritage in Slovakia, thus contributing to the development of tourism in the region.

Key words cultural route, presentation, Matthias Bel, Terra Beliana, Nitra Comitatus, virtuality, XR reality

Úvod

Kultúrna trasa je slovné spojenie, ktorým sa označuje pomerne nový koncept ochrany, zachovania a prezentácie kultúrneho dedičstva v globálnom kontexte. Je to kultúrny fenomén, ktorý zahŕňa a spája medziregionálne, medzinárodné a medzikultúrne civilizačné dedičstvo. Odráža nový trend ochrany kultúrneho dedičstva v kontexte od ochrany solitérov k ochrane území, od ochrany hmotného prostredia k ochrane prostredia nehmotného.²

Minulé generácie nám z jednotlivých období zanechali dedičstvo, ktoré vnímame ako kultúrne stopy či fragmenty v historickej krajine. Sú dôkazom nielen našej národnej, ale aj európskej identity.³ Slovensko je krajina s bohatou minulosťou a úlohou súčasnej spoločnosti je, aby sa jej doklady zachovali v prítomnosti a zároveň pretrvali do budúcnosti. Zachovanie tohto dedičstva je zverené odbornej, ale aj laickej verejnosti.

² BAN, Z. – CHEN, F. – BAN, T. – BAN, C. *Cultural Routes: Theoretic System And Its Enlightenment To China Heritage Practice*. International Forum on Management, Education and Information Technology Application. Atlantis Press, 2016, s. 964.

³ Bližšie k súčasným koncepciám národnej a európskej identity pozri napr. MAXIMOVÁ, J. Communities as the Space of Value Preservation and Transformation from the Perspective of Particularism and Universalism (The Issue of National and European Identity). In *Konštantínove listy*, 2020, roč. 13, č. 1, s. 197-207.

Vznik a cieľ kultúrnych trás v globálnom kontexte

V druhej polovici 20. storočia sa čoraz častejšie začína skloňovať termín kultúrna trasa – kultúrna cesta s cieľom hľadania spoločných kultúrnych hodnôt, spoločnej historickej pamäti Európy. V roku 1987 vznikol v rámci Rady Európy program Európske kultúrne trasy/European Cultural Routes, ktorý má posilniť myšlienky vzájomnej jednoty, rešpektovania rozmanitosti kultúrneho dedičstva, podpory medzikultúrneho dialógu a kultúrneho turizmu.⁴ Podnetom bolo oživenie známej historickej cesty do španielskeho Santiaga de Compostela, po ktorej kráčali a dodnes kráčajú pútnici z celej Európy už od stredoveku.⁵ Práve táto trasa, ktorá bola v roku 1993 zapísaná do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, otvorila cestu novému typu kultúrneho dedičstva, ktorým sú kultúrne trasy.⁶

V roku 1998 na základe dohody Rady Európy a Luxemburského kniežatstva vzniklo neziskové združenie Európsky inštitút kultúrnych trás/The European Institute of Cultural Routes so sídlom v Luxemburgu. Jeho hlavnou úlohou je koordinácia, poradenstvo, ako aj popularizácia siete kultúrnych trás Európy.⁷ Kultúrne trasy sa môžu uchádzať o certifikát „Kultúrna cesta Rady Európy“. Certifikáty sa udeľujú raz ročne a ich získanie je podmienené zameraním trasy, ktorá zviditeľňuje európske dedičstvo v najmenej v troch štátoch Rady Európy. Získanie certifikátu je znakom excelentnosti.⁸ V súčasnosti je v rámci teórie tvorby, funkcie a významu už dosta-

⁴ *Kultúrne trasy Rady Európy*, dostupné online [cit.16.7.2022]: [content/uploads/2019/12/KULTURNE_TRASY_RADY_EUROPY.pdf](https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/uploads/2019/12/KULTURNE_TRASY_RADY_EUROPY.pdf)

⁵ GREGOROVÁ B. Barborská cesta – nový produkt cestovného ruchu? In *Geografické informácie*, 2014, roč. 18, č. 1, s. 36.

⁶ BAN – CHEN – BAN – BAN, *Cultural Routes...*, s. 964.

⁷ *The European Institute of Cultural Routes*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/about-the-eicr>

⁸ *How to be certified*, dostupné online [cit.16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/how-to-be-certified>

točne prepracovaná metodika. Dôležitý je manažment kultúrnych trás, ktorému Európsky inštitút venuje dôležitú pozornosť z hľadiska monitoringu a ďalšieho vzdelávania.⁹ Rada Európy z hľadiska témy a typológie rozlišuje nasledovné kultúrne trasy:

Z hľadiska témy/zamerania:

- náboženské dedičstvo,
- raní Európania,
- krajina a remeslá,
- história a civilizácia,
- umenie a architektúra.

Z hľadiska typológie:

- lineárne kultúrne trasy prepojené na základe historických komunikácií,
- územné kultúrne trasy, prepojené na základe územnej súvislosti,
- sieťové (virtuálne) kultúrne trasy.¹⁰

V súčasnosti (2022) evidujeme 48 kultúrnych trás Rady Európy, ktoré získali certifikát. Majú rozličné témy a svojím obsahom prispievajú k interpretácii rozmanitosti súčasnej Európy a prezentácii spoločného európskeho dedičstva.¹¹

Význam budovania kultúrnych trás v Európe bol podporený aj na základe Uznesenia Európskeho parlamentu z 25. marca 2021 o vytvorení stratégie EÚ pre udržateľný cestovný ruch. Európsky parlament prijal texty P9_TA(2021)0109: Stratégia EÚ pre udržateľný cestovný ruch (2020/2038), a to v časti 43: „*Európsky parlament sa domnieva, že program Kultúrne trasy, ktorý začala Rada Európy, prispieva k zviditeľneniu rozmanitosti európskej histórie a propagá-*

⁹ Bližšie pozri *Cultural Routes of the Council of Europe*, dostupné online [cit.16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/home>

¹⁰ *Visme Presentation*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://rm.coe.int/presentation-certification-cycles-july-2020/16809f2669>

¹¹ *Historic Cafés Route*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/historic-cafes-route>

cii kultúrneho dedičstva; poukazuje na význam prepájania turistických atrakcií; domnieva sa, že tento program má vysoký potenciál pre malé podniky, medzikultúrny dialóg a nadnárodnú spoluprácu a že sa musí čoraz väčšmi zameriavať na zvýšené presadzovanie udržateľnosti v cestovnom ruchu vrátane ochrany kultúrneho dedičstva.¹²

Význam koncepcie vzniku kultúrnych trás z hľadiska zachovania a prezentácie kultúrneho dedičstva sa stal aktuálnou témou aj v rámci Medzinárodnej rady pre pamiatky a sídla (ICOMOS) a v roku 1998 bol zriadený Medzinárodný vedecký výbor pre kultúrne trasy/*International Scientific Committee on Cultural Routes* (CIIC). Významným momentom, ktorý sa stal zavŕšením etablovania, teoretických a metodických postupov budovania tohto osobitého druhu dedičstva bolo prijatie Medzinárodnej charty kultúrnych trás. Medzinárodná charta bola v roku 2008 prijatá na 16. valnom zhromaždení ICOMOS v kanadskom Québecu. Prijatie charty chápeme ako doklad, že kultúrne trasy sú považované za dôležitú oblasť národného a svetového výskumu.¹³ Vychádzajúc z medzinárodnej charty, je kultúrna trasa definovaná nasledovne: „*Akákoľvek komunikácia, či už pozemná, vodná alebo iného typu, ktorá je fyzicky ohraničená a vyznačuje sa aj vlastnou špecifickou dynamickou a historickou funkčnosťou, musí spĺňať nasledovné podmienky: musí byť výsledkom a odrazom interaktívneho pohybu ľudí, ako aj viacrozmernej, nepretržitej a vzájomnej výmeny tovarov, myšlienok, poznatkov a hodnôt medzi národmi, krajinami, regiónmi alebo kontinentmi počas významných časových období. Tým musí podporovať vzájomné obohacovanie dotknutých kultúr v priestore a čase, čo sa odráža v ich hmotnom aj nehmotnom dedičstve.*“¹⁴

¹² *Stratégia EÚ pre udržateľný cestovný ruch*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021IP0109&from=EN>

¹³ BAN – CHEN – BAN – BAN, *Cultural Routes...*, s. 964.

¹⁴ *The Icomos Charter on Cultural Routes*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_e.pdf

Dôležité je aj poznamenať, že pojem kultúrna trasa, prípadne kultúrna cesta, je viacrozmernejší a jeho chápanie nie je obmedzené iba na fyzické cesty, ale používa sa v širšom a všeobecnejšom zmysle, ako napríklad sieť lokalít, geografických oblastí, ktoré spája spoločná téma.¹⁵

Každá kultúrna trasa si vyžaduje multidisciplinárny prístup vzhľadom na rozmanitosť prezentovaného kultúrneho bohatstva (archeologické pamiatky, historické pamiatky, historické mestá, ľudová architektúra, historická kultúrna a prírodná krajina, nehmotné a technické dedičstvo atď.). Medzinárodná charta ako ideový dokument sa sústreďuje na základné princípy, špecifické metódy výskumu, ochranu, prezentáciu a ciele, ktoré súvisia s možnými kategóriami kultúrnych trás. Medzi základné postuláty patrí:

- definovanie základných prvkov kultúrnych trás (kontext, obsah, charakter, medzikultúrny význam, prostredie atď.),
- špecifické ukazovatele (ako typy kultúrnych trás, identifikácia, integrita a autenticita, metodológia tvorby, medzinárodná spolupráca).¹⁶

Význam kultúrnych trás napomáha nielen k rozvoju cestovného ruchu z hľadiska spoznávania aj menej dostupných a navštevovaných miest, ktoré disponujú často vzácnym kultúrnym a historickým bohatstvom, ale hlavne prepájajú spoločné kultúrne dedičstvo Európy.¹⁷

¹⁵ GRAF, M. – POPESKU, J. Cultural Routes as Innovative Tourism Products and Possibilities of their Development. In *International Journal of Cultural and Digital Tourism*, 2016, vol. 3, no. 1, s. 25.

¹⁶ *The Icomos Charter on Cultural Routes*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_e.pdf

¹⁷ HEŘMANOVÁ, E. Projekt Evropské kulturní trasy a jeho využití pro vzdělávání. In *Geografické rozhledy*, 2016/2017, roč. 26, č. 4, s. 14.

Kultúrne trasy na Slovensku

Slovenská republika ako členský štát Rady Európy sa v roku 2014 stala členom rozšírenej čiastkovej dohody o kultúrnych trasách.¹⁸ Tvorbu projektov kultúrnych trás na našom území zastrešuje organizácia ICOMOS Slovensko.¹⁹ Evidujeme národné kultúrne trasy, ktorých tvorcami sú občianske združenia, neziskové inštitúcie, zväzy, prípadne sú výstupom grantových projektov. Ide napríklad o Gotickú cestu, Malokarpatskú vínnu cestu, Sklársku cestu, Železnú cestu, Hradnú cestu, Pohronskú hradnú cestu, Transkarpatskú archeologicko-kultúrnu cestu, Kultúrnu cestu Podpoľania. Sú to tematické cesty, ktoré spájajú viacero lokalít, miest, pamiatok nášho dedičstva. Špecifickou skupinou sú medzinárodné certifikované kultúrne trasy, ktoré prechádzajú aj naším územím, majú nadnárodný význam a sú dokladom spoločnej historickej pamäti. Práve kvalitná prezentácia a popularizácia kultúrneho dedičstva budujú vzťah spoločnosti k vlastnej minulosti a vlastným koreňom.²⁰

Medzi certifikované kultúrne trasy patria: Cesta sv. Martina z Tours – trasu certifikovala Európska rada v roku 2005, Transromania – trasu certifikovala Európska rada v roku 2007, Cesta Železnej opony – trasu certifikovala Európska rada v roku 2019, Európska kultúrna cesta sv. Cyrila a Metoda (EKCCM) – trasu certifikovala Európska rada v roku 2021 a Trasa historických kaviarní – trasu certifikovala Európska rada v roku 2022.²¹

¹⁸ *Slovak Republic Cultural Routes of the Council of Europe*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/slovak-republic>

¹⁹ GREGOROVÁ, Barborská cesta – nový produkt cestovného ruchu, s. 38.

²⁰ GOGOVIČ, S. – BEŠINA, D. – WIEDERMANN, E. *Archeomuzeológia na prahu nového milénia*. Nitra : 2020, s. 6.

²¹ *Slovak Republic Cultural Routes of the Council of Europe*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/slovak-republic>

Kultúrna trasa Terra Beliana ako brána poznania do krajiny Mateja Bela

Projekt kultúrnej trasy Terra Beliana – Krajina Mateja Bela vznikol ako výstup grantového projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja s názvom Vedomosti Nitrianskej stolice M. Bela (interpretácia a aplikácia). Matej Bel vo svojom diele *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (ďalej len *Notície*) ponúkol súdobý pohľad na stav, význam, ohlas a konkrétne reálie stolíc Uhorska v rámci habsburskej monarchie. Použitím konkrétnych metodík a metód výskumný tím postupne identifikoval a zrekonštruoval vybrané regionálne identity skúmaného územia v prvej polovici 18. storočia (historickú krajinu, resp. jej archetypy, špecifiká a charakter osídlenia, kontexty socioprofesionálneho zaradenia obyvateľov stolice a i.). Jedným z grantových výstupov je aj projekt kultúrnej trasy Terra Beliana so zámerom nechať prehovoriť minulosť v čo najširšom rozsahu na miestach, kde sme ju objavili a kde má najväčšiu silu nás osloviť.²²

Primárnym cieľom kultúrnej trasy zameranej na krajinu a spoločnosť Ponitria v dobách Mateja Bela je posilnenie vedomia chápania národnej identity, historického vzdelávania, významu krajiny (tradičná krajina, jej význam a premeny), európskeho kultúrneho dedičstva, ako aj rozvoj turizmu a udržateľný kultúrny rozvoj.

Predmetná kultúrna trasa predstavuje mikroregión – prírodovedne a historicky zaujímavé územie s vysokou poznávacou hodnotou na základe rekonštrukcie poznatkov získaných z diela M. Bela.

Stručná charakteristika trasy a metodika tvorby kultúrnej trasy Terra Beliana – Krajina Mateja Bela

Z hľadiska prípravy a tvorby boli dôležité postuláty, ktoré vychádzajú z dokumentu Medzinárodnej charty kultúrnych trás, ako:

²² GOGOVIČ, S. *Archeológia a múzejná prezentácia*. Nitra : UKF v Nitre, 2011, s. 71.

- výskum,
- financovanie,
- ochrana – zhodnotenie – zachovanie,
- udržateľné využívanie – vzťah k turistickým aktivitám,
- manažment/riadenie,
- zapojenie verejnosti.²³

Interdisciplinárne výskumy viacerých inštitúcií participujúcich na riešení uvedeného projektu²⁴ prispeli k identifikovaniu kritérií, ktoré dopomohli k výberu lokalít pre kultúrnu trasu. Výskum prebiehal na kabinetnej a terénnej úrovni. Postupný preklad jednotlivých častí Belových Notícií, ktoré boli komparované alebo doplnené ďalšími dobovými či analogickými prameňmi, sme overovali v teréne. Priebežne počas realizovaných výskumov sme aplikovali, pre potreby vedeckej interpretácie poznatkov, moderné digitálne postupy, vďaka ktorým sme získali kvalitatívne hodnotnejšie informácie. Stav zachovania a komplexnosť poznatkov umožnili interpretáciu zistených skutočností a vymedzenie kritérií pre výber lokalít:

- konkrétna zmienka o danej lokalite v Belových Notíciách,
- relevantnosť informácií poskytnutých Matejom Belom k danej lokalite,
- existencia historických štruktúr v krajine v zachovanej podobe,
- hodnotový potenciál lokality pre súčasnú spoločnosť,
- možnosti aplikovania virtuálneho obsahu pre danú koncepciu prezentácie.

²³ Bližšie pozri *The Icomos Charter on Cultural Routes*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_e.pdf

²⁴ Na riešení projektu Agentúry na podporu výskumu a vývoja s názvom Vedomosti Nitrianskej stolice M. Bela (interpretácia a aplikácia) sa podieľajú Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Trnavská univerzita v Trnave, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Archeologický ústav SAV v Nitre a Technická univerzita vo Zvolene.

Pre pripravovaný koncept kultúrnej trasy Terra Beliana sme aktuálne selektovali celkovo osem lokalít rozložených po bývalej Nitrianskej stolici. Trasa pohybu po jednotlivých lokalitách bude skôr individuálna, lebo štruktúra lokalít netvorí v krajinnom priestore jednosmernú líniu pohybu a nedisponujú vzájomnými korelačnými vzťahmi. Napriek tomu je možné na mape vyznačiť smer trasy v rozvetvenej podobe (Obr. č. 1). Celková dĺžka trasy predstavuje približne 205 km, pokiaľ by sa pohybovalo po vyznačenej ceste a po očíslovaných lokalitách.

Zastavenia na Terra Beliana budú prezentované in situ formou informačných tabúľ prepojených s vlastným virtuálnym obsahom (Obr. č. 2). Okrem virtuálneho obsahu je v príprave aj tlačný sprievodca, rovnako prepojitelný s virtuálnym obsahom. Dôvodom uvedenej multiplatformity je skutočnosť, že prístup k súčasným návštevníkom (užívateľom) by mal byť rôznorodý, najmä čo sa týka dostupnosti poznatkov. Určite sa nemožno spoliehať napríklad iba na virtuálny rozmer prezentácie, pokiaľ nie je doplnený fyzickými reprezentantmi v teréne. Virtuálna realita bude, v rámci použitých foriem vizualizovania, dominovať. Digitálne dáta získané počas prvotných výskumov sme v plnej miere využili aj v prezentačných metódach na kultúrnej trase. Vo virtuálnom priestore sme modelovali a rekonštruovali pôvodné krajinné prostredie z čias Mateja Bela s ich sídelnými alebo nehnuteľnými objektmi, ktoré sa už do súčasnosti nezachovali, no pre súčasníkov predstavujú neoceniteľné krajinnno-historické hodnoty. Rekonštrukcie vychádzali z historických, geografických a archeologických poznatkov, a preto je ich vierohodnosť vizualizácie na vysokej úrovni. Kvalitatívnu stránku virtuálnej rekonštrukcie zvyšujú dáta z terénu získané metódami fotogrametrie, pozemného aj leteckého (LIDAR) laserového skenovania. Pri vizualizácii krajiny sme využili pôvodné mapové podklady so súčasnými modernými mapami z prostredia GIS.

Výstupy virtuálnych rekonštrukcií jednotlivých lokalít s Belovými reáliami majú podobu XR reality (kombinácia virtuálnej

a rozšírenej reality),²⁵ centralizované v pripravovanej mobilnej aplikácii Terra Beliana. Voľne šíriteľná platforma bude k dispozícii na stiahnutie a inštalovanie vo všetkých smartfónoch a tabletoch. Istým spôsobom bude aplikácia elektronickým sprievodcom, ktorý okrem základných informácií, fotografií a videí poskytne užívateľom možnosť priamo na mieste nahliadnuť do minulosti, tak ako ju opísal Matej Bel. Okrem toho bude možné aplikáciu synchronizovať s mapami google a pohodlne navigovať užívateľa na ďalšiu lokalitu. Virtuálnou paralelou k aplikácii bude rovnomenná internetová stránka s rozšíreným sumárom informácií. Rovnaké množstvo poznatkov bude k dispozícii aj v tlačenom sprievodcovi.

Podstatným prezentačným prvkom, ktorého cieľom bude dosiahnuť jedinečnú štýlovú jednotu, bude postava Mateja Bela ako imaginárneho sprievodcu po kultúrnej trase. Figurálne zobrazenie sa bude vyskytovať na fyzických aj virtuálnych segmentoch. Cieľom je dosiahnuť zážitkový efekt, fungujúci na princípe osobného prihovorenia sa samotného Mateja Bela cestovateľom po zaniknutej historickej krajine.

Situovanie informačných tabúl s obsahom prezentácie bude závisieť od súčasnej terénnej konfigurácie a tým dostupnosti k jednotlivým lokalitám. Technické prevedenie spolu s ich dizajnom bude špecifické pre danú kultúrnu trasu a tým ľahšie identifikovateľné pre verejnosť od prípadných ďalších prezentovaných objektov v krajine.

V nasledujúcej časti príspevku je stručne uvedených osem vybraných lokalít pre trasu Terra Beliana spolu s opisom obsahu prezentácie danej lokality.

²⁵ Základné poznatky k XR realite prinášajú napríklad: MARR, B. *Extended reality in practice*. West Sussex 2021. alebo online dokument *The XR Definitions of Extended Reality (XR)*, dostupné online [cit. 8.8.2022]: <https://xr.si.org/wp-content/uploads/2020/03/XRSI-Standard-XR-Definitions-XR-001v002.pdf>

1. Nitra

Počiatočným miestom kultúrnej trasy bude mesto Nitra, bývalé administratívne centrum stolice, ktoré Bel spomína ako doširoka sa rozprestierajúce mesto bohaté na obyvateľov. Zmieňuje aj dve mestské časti patriace biskupovi. Mesto s poľnohospodárskych charakterom realizuje pravidelné trhy, z ktorých profitujú najmä prítomní remeselníci. Zaujímavým negatívom vtedajšej Nitry bol nedostatok vhodnej vody na pitie.²⁶ Miesto začiatku kultúrnej trasy v meste nie je aktuálne vybrané, uvažujeme o mieste, ktoré je dostatočne frekventované miestnym obyvateľstvom alebo turistami. Do úvahy pripadá súčasná pešia zóna alebo križovatka Štúrovej a Štefánikovej ulice.

2. Hlohovec

Matej Bel spomína v meste Hlohovec obojsmerné premostenie rieky Váh, ktoré každoročne zničí jarná povodeň.²⁷ Piliere starého mosta je možné dodnes vidieť v koryte rieky pri nižšej hladine Váhu, niekoľko metrov juhozápadne od dnešného cestného mosta smerujúceho do Trakovíc. K mostu a okolitej krajine existuje veľké množstvo hodnoverných písomných, mapových a obrazových prameňov, vďaka ktorým bolo možné virtuálne rekonštruovať nielen konštrukciu obojsmerného dvojitého kolového mosta, ale aj celý environment v 18. storočí (Obr. č. 3). Informačnú tabuľu bude možné osadiť na dnešné Nábřežie Andreja Hlinku, ktorá poskytne základné údaje a prepojí návštevníka s virtuálnym obsahom. Po načítaní informácie z tabule bude možné prezrieť si v mobilnom zariadení v reálnom čase a mieste (XR realita) most a krajinu z čias Mateja Bela. Okrem

²⁶ Za informácie ďakujeme doc. Mgr. Erike Juríkovej, PhD., ktorá ich poskytla pre potreby štúdie z preloženej a doposiaľ nepublikovanej časti Vedomostí Nitrianskej stolice, § XII.

²⁷ CHRASTINA, P. – RÁCOVÁ, K. Mosty na území Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia podľa Notícií Mateja Bela (historicko-geografický prístup). In *Studia Historica Nitrensia*, 2015, roč. 19, č. 1, s. 20-36.

toho získa užívateľ predstavu o podobe premostení z novoveku a premenách krajinného prostredia v rámci menšieho regiónu.

3. Trakovice

Treťou zastávkou na kultúrnej trase budú Trakovice, kde bude prezentovaný širokej verejnosti zaniknutý úsek cisársko-kráľovskej poštovej cesty, ktorá predstavovala dôležitú spojnicu Považia a Poničia. Cestu vo vlhkom a blatovom teréne Dudvážskej nivy tvoril na niektorých úsekoch takmer meter vysoký násyp, prepájaný na menších riečnych ramenách mostovými konštrukciami (Obr. č. 4). Násyp končil pred korytom Horného Dudváhu premostením s objektom leopoldovského mýta.²⁸ Na rekonštrukcii cesty sa v rokoch 1735 – 1737 podieľal Samuel Mikovíni, významná osobnosť uhorského osvietenstva a spolupracovník Mateja Bela. V súčasnosti vieme presne georeferencovať priebeh cesty, ktorej zvyšky sú viditeľné už iba v náznakoch na obrábanej pôde. Prezentovaná bude virtuálna rekonštrukcia cesty na základe relatívne podrobného plánu²⁹ spolu s pôvodnou Dudvážskou nivou formou XR reality.

4. Dobrá Voda

Štvrtá zastávka v obci Dobrá Voda súvisí s výskytom prameňa rieky Blava. Uvedenému toku venuje Bel značnú pozornosť a uvádza aj možný pôvod označenia Dobrá Voda, ktorý súvisí s dynamikou a teplotou toku a poháňa veľké množstvo mlynov aj v zimnom období. Vodný tok vzniká z troch krasových prameňov vyvierajúcich

²⁸ CHRASTINA, P. Cesta rozumu v krajine Dudvážskej mokrade. In *Historická geografia* (v tlači).

²⁹ *Mappa viarum Karkotziensium Sumptibus Aerarii Regii A. 1737*, dostupné online [cit. 8.8.2022]: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkepetar/1701/>

v dedine pri kostole.³⁰ Zaujímavé prírodno-historické reálie bude možné prezentovať na informačnej tabuli v blízkosti kostola v obci.

5. Sobotište

V poradí piatou zastávkou bude Sobotište na Záhorí, kde sa v roku 1672 odohrala zničujúca povodeň. Bel v danom roku spomína katastrofu, spôsobenú dlhotrvajúcimi dažďami. Jej následkom bolo zničenie viacerých obytných stavieb a desiatky ľudských obetí. Belov opis povodne v Sobotišti limituje obmedzené množstvo informácií a udalostí.³¹ Na základe historicko-geografického výskumu environmentálnych dejín povodne v Sobotišti bolo možné interpretovať vo virtuálnom prostredí priebeh povodne a výsledky prezentovať priamo na lokalite. Najvhodnejším miestom pre umiestnenie informačnej tabule bude miesto priamo pri toku kedysi rozvodnenej Teplice v blízkosti kostola, ktorý bol podľa Bela podmytý pri povodni. Na mieste sa nachádza informačná tabuľa patriaca do náučného chodníka Históriau Sobotišťa. Prepojili by sa tak trasy v rámci prezentácie celého mikroregiónu.

6. Banka (Piešťany)

Význam ďalšej lokality na trase spočíva v ťažbe nerudných surovín, konkrétne pestrofarebných kaolinických ílov. Ich význam bol z hľadiska regionálnej surovinovej základne zrejme zásadný, keďže ich Bel spomína hneď na začiatku state svojho diela. Vo významnej miere sa tzv. „piešťanský pieskovec“ využíval ako stavebný materiál pri budovaní významnejších objektov, svetských a sakrálnych stavieb alebo

³⁰ CHRASTINA, P. Dudvák, Blava a Holeška v Notíciách Nitrianskej stolice (historicko-geografický výskum a environmentálne dejiny). In *Forum Historiae*, 2017, roč. 11, č. 1, s. 52-64.

³¹ CHRASTINA, P. – JURÍKOVÁ, E. – TROJAN, J. Blesková povodeň v Sobotišti v roku 1672 vo Vedomostiach M. Bela a ďalších písomných prameňoch. In *Studia Historica Nitrensia*, 2021, roč. 25, č. 2, s. 362-392.

sa použil na výrobu architektonických článkov a plastík.³² Horninový materiál sa na kolmých profiloch odkryvov javí veľmi pôsobivo pre polychrómnne zafarbenie jednotlivých vrstiev. Exploatačné miesta, spomínané Matejom Belom, sú dodnes rozpoznateľné v husto zarastenom teréne vedľa hlavnej cesty z Banky na Ratnovce. Vedľa hlavnej cesty sa nachádza turistický chodník, avšak pre prístup k ťažobným areálom je potrebné prejsť frekventovanou hlavnou cestou. Osadenie informačnej tabule na vhodnom mieste bude ešte predmetom diskusie s predstaviteľmi mesta alebo miestnych združení.

7. Radošina

Jaskyňu s názvom Čertova pec zaraďujeme vďaka archeologickým nálezom z paleolitu k európsky významným lokalitám. Napriek tomu sa predmetná lokalita dodnes nedočkala adekvátnej prezentácie. Matej Bel ju však v tejto súvislosti nespomína. Zmienky sa týkajú jej veľkosti a situovania v krajine spolu s príležitostným využívaním ako prístreškov pre pastierov alebo furmanov. Interesantným je určenie kapacity interiéru podľa stáda oviec s celkovým počtom 400 kusov.³³ Priamo pred jaskyňou sa nachádza staršia a neaktuálna informačná tabuľa. Po nahradení vlastnou tabuľou by si užívatelia mohli pomocou XR reality priamo pozrieť skenovaný realistický interiér jaskyne s archeologickými nálezmi. Sprestrením prezentácie by bolo nahliadnutie do vchodu jaskyne, pred ktorým by stálo stádo oviec s pastierom ako priama demonštrácia Belovej zmienky (Obr. č. 5). Virtuálna scéna prinesie možnosť prezrieť si okrem jaskyne aj rekonštruovanú pôvodnú historickú krajinu.

³² CHRASTINA, P. Nerudné suroviny Nitrianskej stolice pohľadom Mateja Bela. In *Studia Historica Nitrensia*, 2019, roč. 23, č. 1, s. 29-42.

³³ CHRASTINA, P. Jaskyňa Čertova pec vo Vedomostiach Nitrianskej stolice Mateja Bela. In *Historická geografia*, 2019, roč. 45, č. 1, s. 139-156.

8. Valaská Belá

Ďalšou lokalitou, pri ktorej bude prezentovaný vodný zdroj, je studený prameň pri obci Valaská Belá. Podľa Notícií by mala prechádzať popri prameni cesta do Závady. Bel uvádza, že prameň pomáha rýchlejšie stráviť jedlo a podnecuje k chuti do jedla. Pocestným slúži aj na uhasenie smädu.³⁴ Prameň bol po terénnych výskumoch presne lokalizovaný aj podľa reliktovej spomínanej cesty, ktorú je možné dodnes v krajine sledovať. V súčasnosti je veľmi výdatný a slúži aj ako zdroj pitnej vody pre niektorých obyvateľov obce. Vybrané miesto pre situovanie informačnej tabule v tesnej blízkosti prameňa je dobre dostupné priamo z obce.

Záver

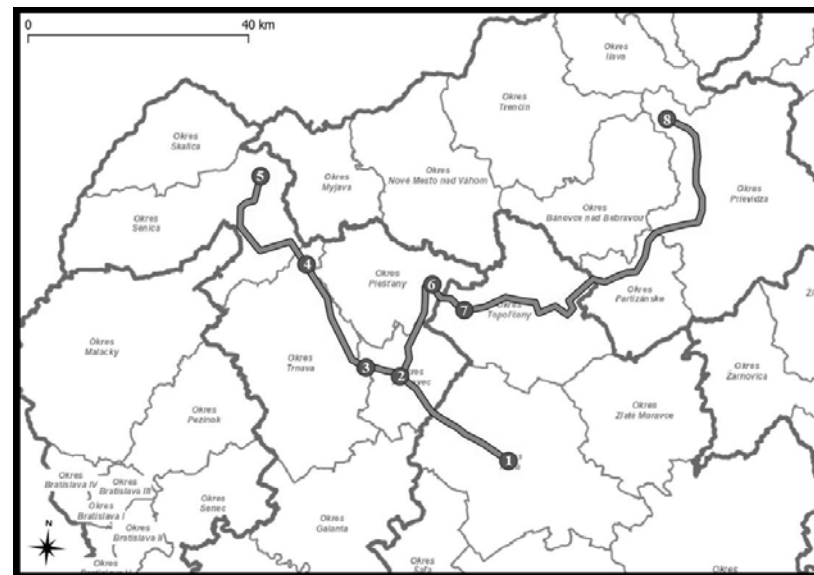
Kultúrna trasa Terra Beliana (Krajina Mateja Bela) má ambíciu, v prípade praktickej realizácie, prezentovať verejnosti zaniknuté reálie času prvej polovice 18. storočia, a to na základe zachovaných krajinno-historických a prírodných štruktúr. Dielo Mateja Bela má pre súčasnú spoločnosť neoceniteľný význam najmä pre množstvo hodnotných informácií o danej dobe z pohľadu vzdelaného človeka. Toto špecifikum Belovho diela má význam nielen pre humanitné, ale i prírodovedné disciplíny. Pre spoločnosť poskytuje informácie o dynamike vývoja krajiny a societ v priebehu takmer troch storočí. Zmeny, ktorými sme prešli od doby Mateja Bela, sú markantné a ich sledovanie nám do istej miery prinesie mnohé poznatky pre lepšie pochopenie vlastnej prítomnosti.

Vybrané lokality kultúrnej trasy obsiahnu rôzne aspekty života v minulosti a ich „oživením“ prostredníctvom virtuálnej reality

³⁴ BEL, M. *Descriptio Comitatus Nitriensis. Pars generalis – Membrum prius Physicum. De situ, natura et opportunitatibus Comitatus Nitriensis, § VI.* In JURÍKOVÁ, E. *Matthias Belius. Descriptio Comitatus Nitriensis. Pars prima. Matej Bel. Opis Nitrianskej stolice. Prvá časť.* Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta, 2021, s. 29.

priamo in situ umožnia hlbší prienik na pochopenie prezentovaného posolstva. Počet lokalít nemusí byť, samozrejme, konečný. Trasu je možné rozširovať o ďalšie hodnotné lokality z Notícií a prepájať tak s ostatnými kultúrnymi trasami, kultúrnymi inštitúciami alebo nehnuteľnými pamiatkami. Vyžaduje si to neustále pokračovať vo vedeckom overovaní a interpretovaní reálií. Trvalá udržateľnosť spolu s budovaním trasy priamo závisí na spoločnom prístupe, na jednej strane vedeckých či pamäťových inštitúcií a na druhej strane mestských či obecných samospráv, občianskych združení, prípadne ďalších priaznivcov, ktorým kultúrne dedičstvo nie je ľahostajné. Udržateľným prostriedkom pre zachovanie a zhodnocovanie kultúrnej trasy môžu byť aj realizované prednášky v školských zariadeniach alebo menšie výstavné projekty vzdelávacích inštitúcií pre verejnosť.³⁵ Iba tento konsenzus umožní trvalé využívanie a skvalitňovanie nielen kultúrnych trás, ale celkovo kultúrneho dedičstva na Slovensku.

Obrazová príloha

Obr. č. 1: Mapa plánovanej kultúrnej trasy s vyznačenou trasou a jednotlivými lokalitami: 1. Nitra, 2. Hlohovec, 3. Trakovice, 4. Dobrá Voda, 5. Sobotište, 6. Banka (Piešťany), 7. Radošina, 8. Valaská Belá (Vyhotovil D. Bešina)

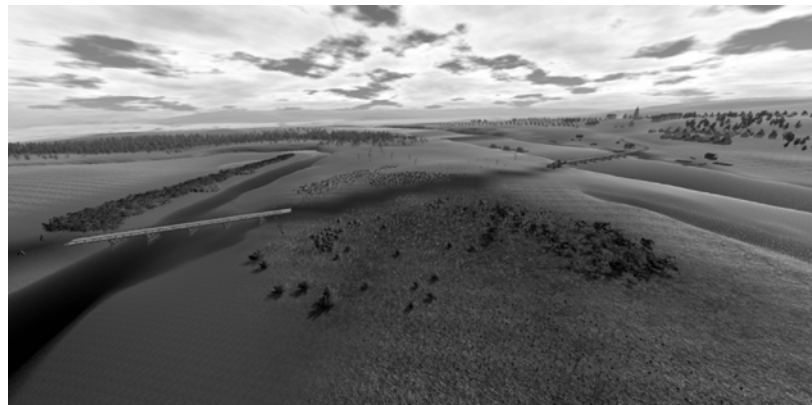
³⁵ GOGO VÁ, S. – ŠTEINER, P. Prezentácia materiálnej a duchovnej kultúry Keltov v projekte študentov Katedry muzeológie na FF UKF v Nitre. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2018, roč. 6, č. 2, s. 149-162.

Obr. č. 2: Virtuálne návrhy informačných tabúľ pre kultúrnu trasu Terra Beliana (Vyhotovil D. Bešina)

Obr. č. 3: Virtuálna rekonštrukcia starého koryta rieky Váh s jeho bočným ramenom, ktorý v 18. storočí premostoval dvojitý kolový most. Krajina s tokom je presným digitálnym vyjadrením zaniknutého environmentu (Vyhotovil D. Bešina)

Obr. č. 4: Ukážka časti virtuálne rekonštruovanej cisársko-kráľovskej poštovej cesty pri Trakoviciach s viditeľným premosteným násypom a okolitou Dudvážskou nivou (Vyhotovil D. Bešina)

Obr. č. 5: Rekonštrukcia okolia jaskyne Čertova pec pri Radošine, tak ako ju mohli vidieť súčasníci Mateja Bela (Vyhotovil D. Bešina)

Zoznam použitých zdrojov

Literatúra:

- BAN, Zhewen – CHEN, Feihu – BAN, Tingqi – BAN, Cong. *Cultural Routes: Theoretic System And Its Enlightenment To China Heritage Practice*. International Forum on Management, Education and Information Technology Application [online]. Atlantis Press, 2016, [cit. 25.7.2022], s. 964-967. Dostupné na internete: <https://www.atlantis-press.com/article/25850481.pdf>
- GOGO VÁ, Stanislava. *Archeológia a múzejná prezentácia*. Nitra : UKF v Nitre, 2011. ISBN 978-80-8094-850-4.
- GOGO VÁ, Stanislava – ŠTEINER, Pavol. Prezentácia materiálnej a duchovnej kultúry Kelto v projekte študentov Katedry muzeológie na FF UKF v Nitre. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2018, roč. 6, č. 2, s. 149-162. ISSN 1339-2204.
- GOGO VÁ, Stanislava – BEŠINA, Daniel – WIEDERMANN, Egon. *Archeomuzeológia na prahu nového milénia*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra muzeológie, 2020. ISBN 978-80-558-1532-9.
- GRAF, Manuela – POPESKU, Jovan. Cultural Routes as Innovative Tourism Products and Possibilities of their Development. In *International Journal of Cultural and Digital Tourism* [online], 2016, vol. 3, no. 1, s. 24-44. [cit. 15.7.2022]. Dostupné na internete: https://iacudit.org/journal/volumes/v3n1/v3n1_24-44.pdf
- GREGOROVÁ Bohuslava. Barborská cesta – nový produkt cestovného ruchu? In *Geografické informácie* [online], 2014, roč. 18, č. 1 [cit. 16.7.2022.], s. 34-43. Dostupné na internete: https://www.kggr.fpvai.ukf.sk/images/geograficke_informacie/2014_18_1/gregorova.pdf
- HEŘMANOVÁ, Eva. Projekt Evropské kulturní trasy a jeho využití pro vzdělávání. In *Geografické rozhledy* [online], 2016/2017, roč. 26, č. 4, [cit. 15.7.2022], s. 14-15. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/314246148_Projekt_Evropske_kulturni_trasy_a_jeho_vyuziti_pro_vzdelavani

- CHRASTINA, Peter. Dudvák, Blava a Holeška v Noticiách Nitrianskej stolice (historicko-geografický výskum a environmentálne dejiny). In *Forum Historiae*, 2017, roč. 11, č. 1, s. 52-64. ISSN 1337-6861.
- CHRASTINA, Peter. Cesta rozumu v krajine Dudvážskej mokrade. In *Historická geografie* (v tlači).
- CHRASTINA, Peter. Nerudné suroviny Nitrianskej stolice pohľadom Mateja Bela. In *Studia Historica Nitrensia*, 2019, roč. 23, č. 1, s. 29-42. ISSN 1338-7219.
- CHRASTINA, Peter. Jaskyňa Čertova pec vo Vedomostiach Nitrianskej stolice Mateja Bela. In *Historická geografie*, 2019, roč. 45, č. 1, s. 139-156. ISSN 0323-0988.
- CHRASTINA, PETER – JURÍKOVÁ, Erika – TROJAN, Jakub. Blesková povodeň v Sobotišti v roku 1672 vo Vedomostiach M. Bela a ďalších písomných prameňoch. In *Studia Historica Nitrensia*, 2021 roč. 25, č. 2, s. 362-392. ISSN 1338-7219.
- CHRASTINA, Peter – RÁCOVÁ, Katarína. Mosty na území Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia podľa Notícií Mateja Bela (historicko-geografický prístup). In *Studia Historica Nitrensia*, 2015, roč. 19, č. 1, s. 20-36. ISSN 1338-7219.
- JURÍKOVÁ, Erika. *Matthias Belius. Descriptio Comitatus Nitriensis. Pars prima. Matej Bel. Opis Nitrianskej stolice*. Prvá časť. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta, 2021. ISBN 978-80-572-0109-0.
- MARR, Bernard. *Extended reality in practice*. West Sussex, 2021. ISBN 978-11-196-9517-2.
- MAXIMOVÁ, Jarmila. National Communities as the Space of Value Preservation and Transformation from the Perspective of Particularism and Universalism (The Issue of National and European Identity). In *Konštantínove listy*, 2020, roč. 13, č. 1, s. 197-207. ISSN 1337-8740.

Internetové dokumenty:

- Cultural Routes of the Council of Europe*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/home>

- Historic Cafés Route*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/historic-cafes-route>
- How to be certified*, dostupné online [cit.16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/how-to-be-certified>
- Kultúrne trasy Rady Európy*, dostupné online [cit.16.7.2022]: content/uploads/2019/12/KULTURNE_TRASY_RADY_EUROPY.pdf
- Kultúrne cesty*, dostupné online [cit.16.7.2022]: <https://www.kulturne-cesty.sk/o-kulturnych-cestach/>
- Mappa viarum Karkotziensium Sumptibus Aerarii Regii A. 1737*, dostupné online [S 11 - No. 269.] [cit. 8.8.2022]: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/1701/>
- Slovak Republic Cultural Routes of the Council of Europe*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/slovak-republic>
- The Icomos Charter on Cultural Routes*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/cultural-routes_e.pdf
- The European Institute of Cultural Routes*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/about-the-eicr>
- Stratégia EÚ pre udržateľný cestovný ruch*. Uznesenie Európskeho parlamentu z 25. marca 2021 o vytvorení stratégie EÚ pre udržateľný cestovný ruch, dostupné online (2020/2038(INI)) [cit. 16.7.2022]: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021IP0109&from=EN>
- The XR Definitions of Extended Reality (XR)*, dostupné online [cit. 8.8.2022]: <https://xr.si.org/wp-content/uploads/2020/03/XRSI-Standard-XR-Definitions-XR-001v002.pdf>
- Visme Presentation*, dostupné online [cit. 16.7.2022]: <https://rm.coe.int/presentation-certification-cycles-july-2020/16809f2669>

Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti –
dejiny, súčasný stav a perspektívy V.

Zborník z konferencie *Fenomén kultúrneho dedičstva
v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy*,
10. – 11. 5. 2022, Bratislava

Zostavovatelia: doc. Luboš Kačírek, PhD.; Mgr. Nela Szabóová

Recenzenti: PhDr. Daniel Hupko, PhD.; doc. Miroslav Palárik, PhD.

Jazyková korektúra slovenského textu: doc. Mgr. Luboš Kačírek, PhD.

Jazyková korektúra anglického textu: Mgr. Lenka Vargová, PhD.

Grafická úprava: Richard Cedzo

Vydavateľstvo: ALEPH

Rok vydania 2023

ISBN 978-80-89491-24-7